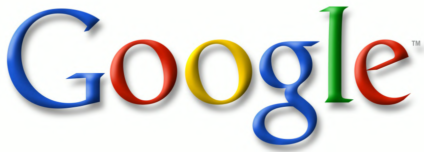
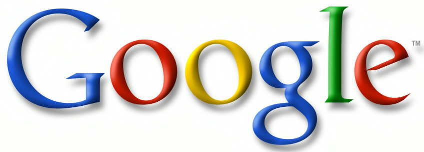
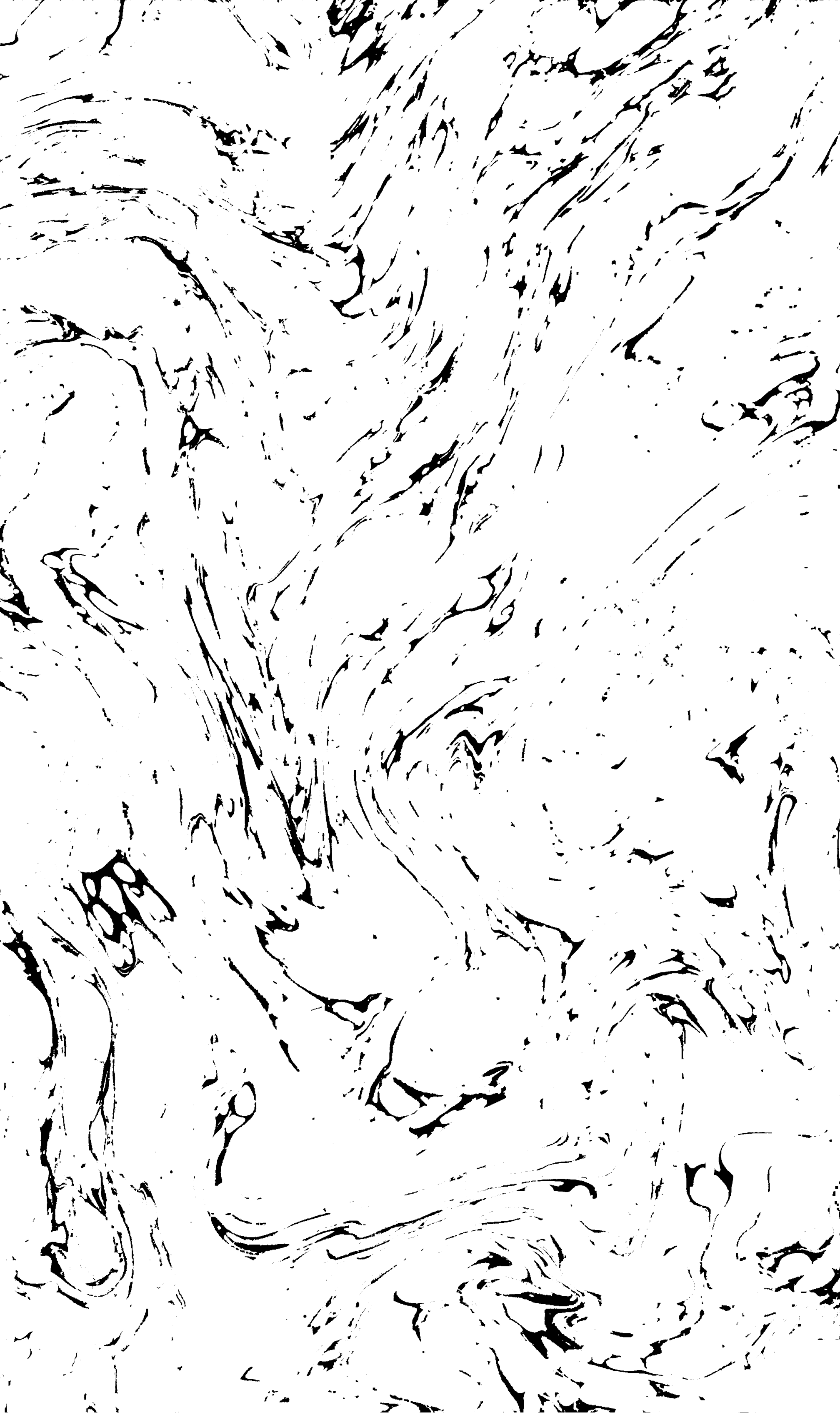

Google

BIJDRAGEN

TOT DE

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE,

INZONDERHEID VAN DE

PROVINCIE GRONINGEN,

ONDER REDACTIE VAN

Dr. G. ACKER STRATINGH, Mr. H. O. FEITH EN Mr. W. B. S. BOELES.

NEGENDE DEEL.

GRONINGEN
J. B. WOLTERS.
1872.

INHOUD VAN HET NEGENDE DEEL.

WOORDVERKLARING VAN TERP.

Wat ik hier den lezers van dit Tijdschrift aanbied is reeds voorlang door mij bewerkt geworden, en wel om te dienen voor de Verhandeling over de Terpen, die gezamenlijk — even als het onderzoek daaromtrent was ondernomen — door dr. R. Westerhoff en mij zou zijn zamengesteld en uitgegeven worden. Daarvan is echter niet gekomen. Ik heb wel in mijn werk: *Aloude Staat en Gesch. des Vaderl.* D. II, St. I, bl. 190 en vv. dit onderwerp behandeld, ook de namen der Terpen besproken, doch slechts kort, en dr. Westerhoff, die gezegd onderzoek verder alleen heeft voortgezet, koesterde het plan om eene vollediger beschrijving der Terpen te geven, dan ik heb kunnen doen, maar hij heeft tot nog toe daaraan geen gevolg gegeven en hij schijnt nu liever eenige gedeelten daarvan te willen uitwerken en het licht te doen zien, zooals de redactie het genoegen had reeds eene bijdrage daarover in dit Tijdschrift (VIII, 318) op te nemen en op meerdere te mogen hopen. Ik heb daarom ook vermeend wat ik in 't bijzonder over de woordverklaring of etymologie van de namen der Terpen had opgesteld niet langer te moeten laten liggen, maar besloten dat nog eens te herzien en stuksgewijze hier mede te deelen. De heer Westerhoff heeft daartoe ook wel bouwstoffen geleverd, maar overigens kan ik dit mijn werk noemen. Het moge in de eerste plaats dienen ter verklaring van de namen dier hoogten, maar ook van meer andere namen van plaatsen in en buiten ons vaderland, die hiermede in verband staan of ter sprake komen. — Veel is er reeds over deze en gene namen geschreven, doch niet met dien gewenschten uitslag, dat eene hernieuwde grondige poging hiertoe niet overbodig maar al-

lezins geregtvaardigd schijnt. Etymologische onderzoekingen zijn, wel is waar, geen kost voor alle monden. Er zijn die er veel van houden maar ook anderen die ze niet of weinig achten, vooral omdat zij zoo vaak vruchteloos zijn, om niet te spreken van de ijdele bespiegelingen en het woordenspel, waarmede men zich in dezen heeft bezig gehouden. Het is ook moeijelijk taalkundige beschouwingen populair of onderhoudend voor te dragen en daarbij den schijn van geleerdheid of geleerd te willen zijn te vermijden. Ik vlei mij nogtans met de hoop, dat de volgende eene voor dezen en genen niet onaangename afwisseling zullen opleveren noch onvruchtbaar zijn voor de kennis van gezegde hoogten alsmede van de taal en oudheid vooral van ons land. Doch genoeg ter inleiding, om ter zake te kunnen overgaan.

Zeer verschillende zijn de namen van de hoogten of heuvelen, welke wij hier bedoelen. Zoo komen zij allerwaarschijnlijkst reeds voor bij Plinius onder den naam van *Tumuli* en *Tribunalia*, en zijn zij verder in onze en naburige streken voor en na genoemd: *Terpen*, *Vlieterpen* en *Vliebergen; Wierden* of *Werden*, *Woerden*, *Worthen*, *Würthen* enz.; ook *Wieren;* voorts *Warven* of *Werven; Hillen; Kibl; Motten;* nog volgens sommigen *Coggen*, *Klingen*, *Wijken;* gelijk mede elders in afgelegener streken dergelijke heuvelen *Tepe*, *Indian mound* enz. heeten. Over de beteekenis en den oorsprong van deze onderscheidene namen zullende handelen, zouden wij onze aandacht het eerst moeten bepalen bij die, welke genoemde Romeinsche schrijver ter plaatse, waar hij de leefwijze der Kauchen schildert, heeft gebezigd. [1]) Dan daar zij blijkbaar meer ter omschrijving dan als eigenlijke benaming dienen en hunne verklaring een onderzoek van deze geheele plaats zou vorderen, dat hier minder te pas komt en ook reeds in voornoemd werk door ons in verband met de Terpen beproefd is (II, St. 1, bl. 228), zoo meenen wij gevoegelijk gezegde namen met stilzwijgen hier te kunnen voorbij — en dadelijk overgaan tot het etymologisch onderzoek van de latere en hedendaagsche namen, en wel eerstelijk van *Terp*, als de meest gewone of algemeene en ook de oudste, ja eigenlijkste benaming voor gezegde heuvelen in ons land.

Het woord *Terp* is zeer oud, zoo oud welligt als de

1) *Hist. Nat.* XVI, 1.

taal zelve, waarin het voorkomt, en in 't bijzonder eigen aan de provincie Friesland en den Frieschen tongval. Zoo ver wij hebben kunnen nagaan is de oude Friesche kronijk, welke gezegd wordt eerst door Ocko van Scharl en vervolgens door Johannes Vlie- of Vlijtarp en Andreas Cornelius van Stavoren beschreven te zijn, de eerste bron, in welke die hoogten aldaar met den naam van *Terpen* voorkomen. Zoo wordt daarin gemeld, dat Adgil de koning van Friesland omstreeks het einde der 6de eeuw, wegens eenen hoogen watervloed, die vier jaren voor zijne regering over dat gewest gegaan was, vele hoogten aldaar heeft laten maken, *die men Terpen dier tijt noemde, omme in tijt van noot die beesten, ende oock menschen daer op te berghen.* [1]) In een ander later Friesch kronijkje *„It aade Friesche Terp"* naar die hoogten dus betiteld, dat voor het eerst te Leeuwarden in 1677 is uitgegeven en in 1834 op nieuw aldaar met *Bijvoegselen* en *Aanteekeningen* door J. van Leeuwen, wordt, misschien wel hetzelfde of uit de eerste ontleend, op het jaar 652 verhaald, hoe Adgild de ingezetenen leerde tegen de overstroomingen *hooge aardhoopen, die wij,* zegt de schrijver, *Terpen noemen, opwerpen; om bij 't doorbreeken der zeedijken, met hunne beesten, goed en en have aldaar de vlugt te neemen.* Daargelaten nu de geloofwaardigheid van deze en andere berigten, wat de daadzaak betreft, die zij vermelden, zoo kan men dit althans daaruit besluiten, dat reeds van ouds bedoelde hoogten in *Friesland* den naam vooral of bijzonderlijk van *Terp* droegen. Dit wordt ook bevestigd door de vele namen van plaatsen in die provincie, welke nog daarvan zoo heeten, zooals wij zullen zien. Men treft dit woord in deze beteekenis daarentegen minder of wel geheel niet in andere oorden van ons vaderland en daar buiten aan, ook niet zoo algemeen dus als in die van *dorp* en dit woord zelf. Deze naam onzer heuvelen verdient daarom vooral in de eerste plaats beschouwd te worden. Niet weinig is men bemoeid geweest met de nasporing van de ware beteekenis en afleiding van *terp* in verband meestal met *dorp,* zonder evenwel tot nog toe eene bevredigende verklaring van deze woorden gegeven te hebben, zoo als wij zullen zien en trachten door den doolhof van daaromtrent te berde gebragte meeningen en gissingen heen de waarheid nader bij te komen.

---

[1]) Zie F. 11 d van deze kronijk. Vervolgens wordt er nog van Terpen op daarbij genoemde plaatsen gewaagd F. 17 d, F. 18 c, F. 28c.

Het heeft bevreemding gebaard, dat vele anders vlijtige navorschers van onze oude taal aan dit woord *terp* voor onze hoogten niet gedacht hebben. [1]) De reden hiervan schijnt gelegen te zijn, deels daarin, dat zij dit, meer bij Friesland bepaald of daaraan eigen woord niet kenden, deels ook daarin, dat zij er mede verlegen waren en niet wisten hetzelve uit te leggen. Tuinman [2]) heeft het woord en daarvan *dorp* afgeleid, even als Meijer, [3]) doch zij zeggen er verder niets van. J. Picardt is ons de eerste voorgekomen, die iets breeder over *terp* zoowel als *dorp* heeft geschreven. „*Terpe* of *Terp*" zegt hij „beteyckend een Begravinge, alwaer eenige Wallen of Grachten gegraven, en eenige hoogten opgeworpen zijn: en hier van daen komt het woordt *Dorp*, *Dorf*, *Darp;* en wert oock gebruyckt voor eenige Heuvelen en ronde Bergjes, als men ziet in Zeelandt, Vrieslandt en Omlanden, voortijdts van menschen handen opgeworpen, om by tijden van hooge water-vloeden op die selve verseeckert te zijn, waarom zij genaemt werden *Vlij-terpen.*" [4]) Hij onderscheidt dus *terp* voor een *vest*, van *terp* voor onze hoogten, en leidt van het eerste ons *dorp* af, zonder echter het minste bewijs voor het gestelde bij te brengen, schoon wij wel de bron, waaruit hij schijnt geput te hebben, meenen ontdekt te hebben, namelijk zekere door hem niet wel be-

[1]) Zoo zoeken wij er vruchteloos na bij Plantijn (*Thes. Theuton. ling.*) en Kiliaan (*Etymol. Theut. ling.*), bij van der Schueren (*Teuthonista* of *Duijtslender*, uitg. door mr. C. Boonzajer, Leid. 1804), en bij van der Mijle (*Lingua Belgica*). Ten Kate maakt er ook geen het minste gewag van in zijn doorwrocht *Lexic. Etymologicum* of *Proeven van geregelde Afleiding*, niettegenstaande hem het woord niet onbekend was; want hij gebruikt het elders voor onze hoogten, gelijk wij naderhand zullen zien. Bij andere oudere schrijvers treft men wel afleidingen van *dorp* aan. Aldus leidde Martinius dit woord af van het Latijnsche *turpe*, „quia est locus sordidus, ob homines agrestes et pecora"; Helvigius van het Grieksche *θορύβος*, *tumultus;* Franc. Junius (*Observ. in Willeram.* p. 184, v. *Dorf*) en vooral G. Outhoff (*Verhaal der watervloeden*, bl. 14) van *δόρπον*, *δόρπο*, *coena*, een *avondmaal??* Wij meenen met de bloote vermelding van deze zeker even ongegronde als vreemde afleidingen te kunnen volstaan. Wat onze latere Woordenboeken betreft, zoo heeft bijv. dat van Siegenbeek het woord *terp* niet, noch het kleine W. van Weiland, wel zijn groot W., maar dr. M. de Vries en dr. L. A. ter Winkel hebben het in hunne nieuwe *Woordenlijst voor de spelling der Nederl. taal* opgenomen.

[2]) *Fakkel der Nederd. Taale*, in de *nalez.* bl. 469.

[3]) *Lexicon of Woordenschat* in v.

[4]) *Vreemde en vergetene Antiquiteiten van 't oude Vrieslandt* enz. 1731, bl. 174.

grepene nader te vermelden plaatsen in de Rijm-Kronijk van Klaas Kolijn. Hoe weinig Picardt zelf in dezen geloof verdient, zal ieder beamen, die zijne beuzelpraat kent; en men moet zich grootelijks verwonderen, hoe hij desniettemin in mannen van naam navolgers heeft gevonden, zelfs niettegenstaande zij reeds voorgelicht waren of konden zijn door hetgene sommige Duitsche geleerden omtrent de woordgronding van *dorf* of *dorp*, naar ons inzien, zoo juist hadden in het midden gebragt. Volgens Wachter namelijk en Eccard is *dorf*, *dorp* hetzelfde als *thorp*, *thorf*, *torpha*, bij letterverzetting met de *r* zoo gewoon, *throp*, *threp*, *trep*, *trop*, *tref*, dus slechts gewijzigd naar den verschillenden tongval der Westersche taaltakken, in alle welke dit woord gevonden wordt, het oorspronkelijkst wel in het Keltische of Cambrische *torf*, *tref* enz., in de beteekenis van eene *hoop* of *verzameling*, *turba*, in het algemeen, en in het bijzonder van *woningen* en dus van *dorp*, *villa*, en zelfs *stad*, *oppidum*, en zijnde nog overig en gebruikelijk in het Duitsche *tropp*, het Fransche *trouppe* enz. en in ons *troep* voor een *hoop dieren* of *menschen.*[1]) — Het woord *troppel* vinden wij van

---

[1]) Wij deelen hier de naar ons oordeel veel afdoende bewijsplaatsen dezer schrijvers mede. Wachter, *Gloss. Germ.* 1737 f. 300: „*Dorf* locus habitandi communis, sive villa sit, ut hodie, sive oppidum, ut olim. Vox celtica, quae Cambris effertur *tref*, Anglo-Saxon. *throp*, Francis *thorf*, Belg. *dorp*, Island. *thorp*. Boxhorn. in Lex. Antiq. Brit. *tref* urbs, oppidum, locus habitationis, *didref* eremus, *απολις*, ubi non habitatur, *pentref* villa, propolis, suburbia (potius urbs capitalis vel metropolis, a *pen* caput). Benson. in voc. Anglo-Saxon. *throp*, *throp-tun* pagus rusticus. Gloss. Pez. oppido *thorf*. Verel. in Ind. *thorp* castellum, praedium, pagus, *thorparoskar* rusticitas. Otfridus [*Frank-Duitsche berijming der Evangeliën*], L. IV, c. XXXI, 31, *in thorfon joh in burgin*, in *vicis* et in oppidis. Extat et *turpha* pro villa in Lege Salica Tit. XVIII, 2..... Oritur, non a Graeco *θόρυβος* tumultus, nec a Latino *turba*, et multo minus a *turpis*, quae Martinii etymologia est; sed a voce Celtica *torf* agmen, coetus, sensu a multitudine ad locum, ubi multitudo habitat, translato. Vox Celtica ob mobilitatem literac *R* hodie effertur *tropp* quod vide." Van dit woord zegt Wachter p. 1718 dit: „*Tropp*, *trupp*, agmen, coetus, grex hominum et animalium. Cambris *torf*, *tyrfa*, Lat. *turba*. Lat. Barb. *troppus*, Belg. *trop*, Angl. *a troup*, Gall. *troupe*, *troupeau*, Ital. *truppa*. Hisp. *tropa*. Boxhorn. in Lex. Ant. Brit. *torf*, multitudo, turma, *tyrfa*, turba, turma, *catorfa*, *catyrfa*, turba, turma, caterva, a *cad* pugna, quasi turba militaris. Lex Alam. Tit. LXXII; 1. *Si quis ductricem in troppe de jumentis involaverit.* Cuncta a *treiben* agere, agitare, prorsus ut *agmen* ab *agendo*. Simile derivatum vide in *herde* grex, coetus, exercitus. Litera *R* cum natura sua mobilis sit, vocalem suam nunc antecedit, nunc sequitur.

eene *verzameling* van *huizen* nog later bij ons wel gebezigd. Voor dat Oostwolder Hamrik in het Oldambt zoo geheten werd, droegen de aldaar nieuws aangebouwde huizen, volgens oudere kaarten van dit gewest, den naam van *Troppelhuizen.* [1]) Harkenroht [2]) bezigt zelfs de benaming *Troppen van huizen* voor de verzamelingen van de nieuwsaangebouwde plaatsen aldaar, in onderscheiding van hamrikken en dorpen. — Ter bevestiging van de eenheid van *dorp* en *terp* in de beteekenis van eene *verzameling huizen* kan nog dienen, dat de bewoners van Sagelterland in Hannover, van afkomst echte Friezen en nog de Friesche taal sprekende, alsnog *terp* voor *dorp* gebruiken. [3]) En dat *dorp*, *terp*, in de beteekenis van *dorp*, gelijk staat met *trop*, *trup*, bewijst het voorkomen van dezen uitgang in vele namen van plaatsen, in ons land en elders, als nader zal blijken.

Voornoemde Duitsche schrijvers schijnen evenwel ons

Postea sensus a multitudine ad locum multitudinis translatus est. Inde *dorf* villa, oppidum etc. quod vide. Aliud est *turba* tumultus, commotio plebis. Nam hoc est a *trüben* turbare statum rei." — Voeg hierbij dat Leibn. *Coll. Etym.* onder de Keltische woorden aanvoert: „*Torf* turba, Germ. dorf village," en „*Tref* opidum, tref habitare, *Didref* eremus, ubi non habitatur. *Pentref*, caput urbis. Respondet Germanicum *dorf.*" Voorts zegt J. G. Eccard, *de orig. Germ.* 1750, p. 89: „Locum vero, ubi plures colonorum domus ab uno domino conjunctae essent, *dorp* et *dorf*, aut antiquius *thorp*, *throp*, *threp*, *trep* et *trop* nominarunt, hoc est, *congregrationem*, scilicet aedium. *Trop* vulgo adhuc viventium gregem dicimus. Terminatio locorum in *dorp* etiam in Galliae Normannia offenditur, eo vel a Normannis, vel, ut Huetius putat, a veteribus Saxonibus allata." Verg. de aant. van dezen schrijver op de *L. Salic.* Tit. XVIII p. 42, waar hij het woord *turpha* door *villa*, *trof*, *dorp* overzet en deze beteekenis van het woord staaft met voorbeelden uit de Oudfrankische bijbelplaatsen, ten bewijze, dat zij ook bij dat volk gewoon was nam. bij Tatiaan *in Harmon.* Cap. CLXXX, 1: Tho quam ther Heilant in thas thorf; thas thar giguethan is Getsemane. Cap. CC, 5: Quementhan son thorf." — Bij Kiliaan a. w. komt *trop* als een Vlaamsch woord nog in de algemeene beteekenis van *hoop* voor, zoowel als in die van een *hoop dieren* of *menschen*: „*Trop* fland. j. *hoop*, *comulus*. *Troppe*, fland. *Grex*, *collectio*, *turba*, gall. *troupe*, *troupeau*. *Bij troppen*, fland. *gregatim*. *Troppel*, *globus*, *congeries*, *congestum*. *Troppen* vet. Fland. *congregari*." Hij heeft ook nog *trop* j. druyve, uva."

[1]) Zoo komt deze plaats nog op oude kaarten van de prov. Groningen voor, o. a. die van Starkenborgh.

[2]) *Oostfr. Oorspronkelykheden* enz. I, bl. 319.

[3]) *Onze reis naar Sagelterland* enz. door Jhr. Mr. M. Hettema en R. R. Posthumus, Fran. 1836, b. 82.

terp, heuvel, niet gekend te hebben, anders zouden zij voorzeker ook daaraan gedacht hebben, en van daar is misschien ook te verklaren, wat anders ons ten hoogste moet verwonderen, dat onze Nederlandsche schrijvers niet meer gebruik gemaakt hebben van hunne aanwijzigingen ter verklaring van *terp*. Trotz kwam wel op het denkbeeld, bij het lezen van Eccard's verklaring van het woord *turpha* in de Salische wet, om hiervan *terp* af te leiden, [1]) tegen het gewone gevoelen aan, volgens hetwelk *dorp* omgekeerd van *terp* zoude komen, maar hij bleef hierbij staan. Het een noch het ander gevoelen is echter aannemelijk. Het laatste vervalt, is het waar, dat *dorp* oorspronkelijk eene *verzameling van huizen* aanduidt. Buitendien is de reden welke men aanvoert voor de afkomst van *dorp* van *terp*, te weten, omdat de dorpen veelal op zulke hoogten gesticht zijn, van geene waarde, want zij past niet op al die vele streken of plaatsen, waar geene *Terpen* gevonden worden. Men treft, zoo als wij nader zullen zien, in Friesland, het eigenlijke vaderland der *Terpen*, slechts weinige dorpen, meest enkele plaatsen of gehuchten en al van oudsher zoo genoemd aan; ja die dorpen zijn alle niet op *Terpen* gelegen, zoodat dezen wel geene aanleiding konden geven tot hunnen naam. Naderhand is men wel begonnen *terp* als één te beschouwen met *dorp*, maar ook een' geheel anderen weg ingeslagen ter verklaring dezer woorden. Doch laat ons niet vooruit loopen, maar zoo veel mogelijk naar tijdsorde voortgaan.

Onder onze taalgeleerden, die zich vervolgens bijzonder met de etymologie van *terp* hebben bezig gehouden, zijn vooral te noemen de schrijvers van een paar vrij uitvoerige opzettelijk daartoe bestemde verhandelingen in de *Nieuwe Bijdragen tot opbouw der Vaderlandsche Letterkunde*, met name, zooals zij zich alleen teekenen, F. v. C. en Z. H. A., doch in welken laatsten wij den geachten taalkenner Alewijn hebben te herkennen, onzeker zijnde wie de eerste zij. Het zal echter genoeg zijn den hoofdinhoud van beider betoog op te geven, om onze lezers te overtuigen, dat geen van beiden in zijne pogingen, om eene voldoende verklaring van dit woord te geven, geslaagd is. De eerste tracht aan te wijzen, dat er in den wortel *tor*, *ter*, *tir*, *tor* en *tur* de beteekenis van eene verhevenheid of opheffing gelegen is, blijkbaar in *tor*, *torre*, *torn*, *toren*, *turris*, een *burg*, *hoog gebouw*, ook

---

[1]) *Jus agrar. foed. Belgii*, Fran. 1751, T. II, p. 579.

berg, *heuvel*, *hoogte* beduidende, volgens Boxhorn (*turr*, acervus, cumulus) en du Cange (*Gloss. med. et inf. latin.* v. *Toro*). De hunnebedden werden ook *Torn* of *Thurn* geheten volgens Eccard in *not. ad. L. Sal.* p. 41. Zoo zoude dan ook de naam van *terp* voor een *burg* gebezigd en aan onze heuvelen gegeven zijn, en doordien op dezen de hutten en huizen geplaatst werden, den oorsprong en den naam aan onze *dorpen*, oudt. *torpen*, *terpen* geschreven zijnde, gegeven hebben. Tot bewijs hiervan beroept de schrijver zich op een paar reeds gedachte plaatsen van Klaas Kolijn, waar *terp* in de beteekenis zoowel van een *burg*, als overdragtelijk in die van *dorp* zoude voorkomen, gelijk deze naamsoorsprong nader zoude bevestigd worden door de heuvelachtige en hoogere ligging der dorpen dan het platte land, zoogenoemd in tegenstelling van de *terpen* of *dorpen*. [1]) — De andere schrijver, hierop met regt zijne bedenkingen makende, heeft de zaak volgender wijze getracht toe te lichten. Hij veronderstelt, in navolging van Picardt, dat de eerste en eigenlijke beteekenis van *terp* die van *vlieberg*, de tweede en oneigenlijke die van *allerlei hoogte* en de derde nog oneigenlijker beteekenis die van *dorp* zij, in welke beide laatste beteekenissen *terp* en *torp* bij Klaas Kolijn zouden voorkomen. Met *torp* in dezen laatsten zin dunkt hem toe gemeenschap te hebben het Keltische *tref*, opidum, stad. Wat nu de afleiding betreft, toont hij aan het onvoldoende van des eersten stelling, dat *ter* in *terp* of op zich zelf eene verhevenheid zoude beteekenen; ook kan hij niet gelooven, dat *terp* van *turpha* kome, of *dorp* den naam aan *terp*, dat is de woning aan den heuvel gegeven hebbe; en te gissen, dat *terp* iets gemeen hebbe met het Fransche *tertre*, dat ook bij Plantijn als eene verklaring van *heuvel* gevonden wordt, komt hem dwaas voor; liever zoude hij dan *terp* willen afleiden van het oud-Duitsche *draphen*, *drephen*, *drepen*, *treffen*, *raken*, en ook in de tweede beteekenis, *naar eene plaats trekken*, *zich ergens heen begeven*, als hebbende de *Terpen* in het bijzonder gediend om bij overstroomingen daarheen te trekken, dezelve in nood te *treffen* of *drephen*, even als zij ook *vlied-* of *vliebergen* geheeten worden, zijnde de verwisseling van *f* in *p* of *d* en de verplaatsing van de *r* gemeen. [2]) — Dat was

[1]) *Verhand. over de Terpen*, *door* F. v. C. in *Nieuwe Bijdragen tot opbouw der Vaderl. Letterk.* Leyd. 1763, D. I, bl. 139.

[2]) *Bedenkingen van* Z. H. A. *op de Verh. over de Terpen*, *door* F. v. C., in voornoemde *Bijdragen*, D. I, bl. 392.

nu eerst regt geleerd en grondig afleiden?? Weiland aarselde dan ook niet daaraan zijne goedkeuring te schenken en leidt *dorp* ook liever af van *trep*, *terp*, eene *hoogte*, dan van *troep*, een *hoop*, zoo als Adelung [1]) doet, in overeenstemming met de reeds genoemde Duitsche taalkenners. [2]) Dan evenmin geldig als die zijn's voorgangers zal ook wel Alewijn's afleiding zijn. Beider bepaling van *terp* in den oorspronkelijken zin van eene *hoogte* als ook in dien bijzondere van *burg*, volgens den eersten, berust voornamelijk, gelijk ook wel het gezegde van Picardt, op de hoogst bedenkelijke opvatting van dit woord, zooals het een paar malen voorkomt in de *Rijm-kronijk* van Kl. Kolijn, welk werk buitendien door deskundigen voor onecht en veel jonger gehouden wordt, dan het voorgeeft. Wij zullen desongeacht de moeite nemen, om het verkeerde van die opvatting aan te wijzen.

Wij lezen aldaar:

„Wonder is bij dese kere
Das geen Runers ons oirconden
Van den steden di si vonden;
Terpen vind ic harde wale
Ti ic op ir stad verhale."

De beide laatste regels vertaalt de uitgever van Loon aldus:

„Dorpen vind ik zeer wel
Die ik op hunne plaats sal melden."

en teekent daarbij op het woord terpen aan: „*Terpen*, *Heuvels* en *Hoogten*, bij onze voorouders *Vliebergen* genaamd of uyt den aard van 't land zelf of door s' menschen handen gemaakt; welke in hoogte de grootste vloeden overtroffen: dan dit woord is daer na in *Torpen* veranderd, als uit dat 137 vs. van denzelfden Schrijver is af te meeten: *En Torp Assen* [*Een dorp Assen*]. Doch waarvan de *T* in *D* eyndelijk verwisseld zijnde, thans te tijd het woord *Dorp* herkomstig is, en in welke beteekenis het woord *Terpen* ook alhier genomen wordt."

Voorts op eene andere plaats:

„Dit was Tidericx gront,
Des i zik opmaekte en werpen
Daarop ien veste en terpe."

---

[1]) *Grammatisch-kritisches Wörterb. der Hochdeutsche Mundart*, 1793, v. *Dorf.*

[2]) *Nederd. Taalk. Woordenb.* op de ww. *Dorp* en *Terp.*

Welke regels, toepasselijk op de stichting van Dordrecht, van Loon dus vertaalt:

„Dit was Dirks grond:
Des hij zich in optogt begaf, en stichtte
Daarop eene sterkte en dorp."

en nu dit op *terpe* aanteekent: „*Terpe*, *Dorp*, *Terp* beteekent eygenlijk eene hoogte, en mids de inwooners hier te land, om de hooge vloeden der zee en stroomen te ontgaan, hunne samenwooningen op zoodanige terpen of hoogtens bouwden, zoo zijn die zamenwooningen zelfs eerst *Terpen* sedert *Torpen* en eyndelijk *dorpen* genaamd. Erfgraefl. Bedien. in Holl. pag. 479." [1])

Wij zien er echter geene redenen voor, maar wel tegen, om *torp* in deze laatste plaats in eenen anderen zin te nemen, dan waarin het in gene plaatsen voorkomt, te weten, in den gewonen van *dorp*, zoo als van Loon ook doet, hoewel hij dit woord mede, naar het heerschende gevoelen, van *torp*, eene *hoogte*, afleidt. Te regt vertolkt hij ook *werpen*, op de toepassing van welk woord in deszelfs eigenlijke beteekenis op *terp* zoowel als op *vest* v. C. die van *burg* en A. die van *hoogte* voor *terp* grondt, door *stichten*; doch *terp* kan hier niet wel een *burg* noch *hoogte* zijn, daar *vest* zulks reeds aanduidt. Maar gelijk *vest* op de eigenlijke vest, of wallen enz., zoo zal *torp* op de *woningen*, daar binnen of daarbij aangelegd, zien.

In dien zin komt *terp*, *torp* ook in de Oude Friesche wetten voor. De loffelijke vertalers en uitgevers van deze Westerlauwersche wetten hebben echter gemeend dit woord op een paar alleen in deze laatste wetten voorkomende plaatsen door *bouwland* te vertalen. De eerste, in D. I, § 71, bl. 94, betreft den boedeleed, volgens welken de bewaarder van het goed moest zweeren: „Dat hio nabba oen da meenbodel hellenner hindereth, oen ha ner oen coern, *oen field ner oen terp*, oen wepen ner oen weed, oen gold ner oen steente" enz., dat is, zoo als de uitgevers dat vertalen: „Dat gij den gemeenen boedel geen heller benadeeld hebt, aan hooij noch aan koorn, *aan weid-land noch aan bouw-land*, aan wapens noch aan kleederen, aan goud noch aan gesteente" enz. De tweede plaats, § 75, bl. 99, betreft de boedelverdeeling en luidt: „Aldeer een bodel bitinget is, ende hiara

---

[1]) *Rijm-Chronijk van* K. Kolijn *door* G. van Loon, 's Gravenh. 1745, de eerste pl. op bl. 26, en de andere op bl. 284.

een onwillich is sijn deel to nimen, zo aegh die Frana die onwilliga deel to nimen, *oen torp ende oen fielda.* Ont hit toda huis comme, so aegh hij toda huis dine deel to nimen, ende to warien wral." „Alwaar een boedel bepleit is, en er een van huis onwillig is zijn deel te neemen, zoo moet de Frone des onwilligen deel neemen, aan *bouw- en aan weidlanden.* Wanneer het aan het huis komt, dan moet hij aan het huis het deel neemen en overal bewaaren." Hierbij wordt aangemerkt, ter opheldering van de vertaling van *terp* of *torp* door *bouw-* en van *field* door *weiland*: „Het is waarlijk zonderling, dat men het woord *torp* of *terp* noch bij Kiliaan noch bij ten Kate aantreft. Onzes oordeels zal het moeten worden afgeleid van het Isl. *Torfa*, betekenende *fodere, infodere*, *effodere.* Zie Wachter *Gloss.* p. 1697, waarvan ook naar alle gedachten oorspronkelijk zijn de woorden *turf* voor *uitgegraven klijn*, eene bekende brandstof, en *terpen* voor *hoogten*, in deeze wetten *werven* genoemd.... *Torp* of *terp* zal dan hier betekenen *omgegraven* of *gebroken land*, bij ons *bouwland* genaamd.— *Fielda* betekent in het algemeen *velden;* doch schijnt hier, uit kracht van tegenstelling, in de betekenis van *weidland* te komen. Wij hebben het daarvoor nog te eerder genomen, omdat het, in diezelfde kracht van betekenis, voorkomt § 32. truch dat dyo kw oen een field schil, omdat de koe in het veld (eigentlijk *in de weide*) moet." Op de volgende plaatsen vertalen zij evenwel *torp* door *dorp*, gelijk in het algemeene 21ste Landregt, aldus luidende, D. IV, bl. 135: „Ief die Noerdman nymt een man ontankes, ende hine sines ontankes wta land feert, ende hi oen een torp faert, ende hueckene schade det, dat hi een torp baernt, jetta wyf nedet" enz. „Indien de Noordman iemand zijn's ondanks (gevangen) neemt en hem zijn's ondanks uit het land voert, en die in een Dorp trekt en zekere schaade doet, (het zij) dat hij een dorp in brand steekt, of eene vrouw schaakt" enz. [1]) Zoo ook D. IX § 12, bl. 294. „Dat is alle riucht: Hweerso een Torp is, deer een hemmerick haud is, dat deer een wei om schill gaen XXVI foten breed.... Alle deer in da Torpe sitten, ende dyn heemsteed habbet, da agen dine wei to wirtzen, also fyr so dio himmerik to comt, fenda wtera slaet" enz. „Het is alleszins recht, alwaar een dorp is,

---

[1]) Verg. het gelijkluidende 20ste Landregt van het oude Hunzingoër wetboek des jaars 1252, in de *Verh.* v. *P. E. J. P.* achter D. II, bl. 15, waar *thorpe* en *thorp* staat, en in den lat. tekst *villa.* Zie bij von Richthofen, *Altfr. Rq.* p. 70, behalve dezen ook het Emsgoër wetboek.

hetwelk het hoofd van een Hemrik is, dat daar een weg zal omgaan van XXVI voeten breed.... Alle die in 't Dorp huiszittende zijn en een huisstede hebben, moeten dezen weg onderhouden, zoo verre de hemrik loopt, van de buitenste sloot af" enz. Hierbij wordt zeer juist aangeteekend: „*Torp*. Bij letterverzetting van 't A-S, *throp pagus rusticus*. In 't F-Th. is t' *thorf* en in de *Lex Sal.* Tit. XVIII § 2 heeft men *turpha*." Dan waarom niet in de eerstgenoemde plaatsen *terp*, *torp* ook door *dorp* vertaald? Wij stemmen volmondig met Richthofen in, als hij zegt, dat zij aldaar dit woord zonder grond door *bouwland*, *omgegraven* of *gebroken land* verklaren, en nemen het met hem voor *dorp* op al die plaatsen, gelijk ook *thorpe* en *therpe* in de volgende, welke hij nog bijbrengt. Men leest namelijk in de oude Emsgoër wetten, Art. IX: „inna hoke loge, sa hit se a *thorpe* ief a felde, inna biare (in bierhuizen) jefta oppere strete, en fredlas mon to dada slayn werth," waar de latijnsche oorspronkelijke tekst heeft: „Si proscriptus occiditur in potu sive in campis, vel in via vel in *villa*." Voorts in het Rustringer regt: „Sa hwer sa ma thene mon thenne biguncht (begaat), *therpe* (in het dorp) jeftha felda, houi tha huse." [1]) Wij voegen hier nog bij eene plaats uit eene Groninger, maar nog in de Friesche taal geschrevene oorkonde van het jaar 1385, te vinden bij Driessen *Mon. Gron.* II, p. 379: „Ak forthma werther eng mon, Hauding jefta menete mon, in enga *torpe*, jefta up enga huse, worde fon *Triantum* bygripen" enz. Ja ongegrond niet alleen, maar ook ongepast en hoogst gezocht is die verklaring van *torp* enz. door *bouwland* of eigenlijk omgegraven of gebroken land. Geene reden bestaat er hoe genaamd, om hier niet, even als elders, *dorp* onder dat woord te verstaan. Men moet, om dit te verklaren, schier vermoeden, dat die verschillende verklaring verschillende uitleggers heeft gehad. De gelijke tegenstelling van *torp* met *felda* in de andere plaatsen, waar *terp* stellig als *dorp* en *felda* als *land* in het algemeen voorkomt, laat ook in de eerste geene andere opvatting toe. De spreekwijze *oen field*, *oen terp* of omgekeerd ziet op de bezittingen, welke

---

[1]) Zie von Richthofen, *Altfries. Wörterb.* S. 1076, v. *thorp*, *therp*, en de plaatsen in zijne *Altfries. Rq.* S. 190 en 117. Hij leest en vertaalt ook beter de woorden uit het artikel van den boedeleed: „oen da meenbodel *hellen* [*verheeld*] ner hindereth. Even onjuist is de vertaling van *torp* door *zand* van von Wicht bij de aanhaling van dit art. in zijn *Ostfr. Landr.* s. 286.

zoo in het dorp als te lande tot den boedel behoorden, de behuizingen en landerijen. Ware hiermede in het bijzonder *weide- en bouwland* bedoeld, dan zoude de bepaling onvolledig zijn, vermits er dan in het geheel van geene behuizingen sprake was. Zoo min als derhalve die verklaring past, zoo zeer voegt de onze. En letten wij op de afleiding van *terp*, dan kan er wel geene gezochtere en vreemdere zijn, dan die van *torfa*, graven. Wij zullen straks onder onze eerste taalgeleerden aantreffen, die *terp* met *turf* verwant houden, maar niemand die op deze willekeurige en gedwongene wijze aanneemt, dat *terp* komt van *torfa*, graven, en alzoo eigenlijk de beteekenis van *omgegraven* of *gebroken land*, maar zoo voorts van *bouwland*, bij die nog van hoogte, zoude hebben. Hadden de Friesche uitleggers zich alleen aan deze laatste beteekenis gehouden, dan konde hunne vertaling van *terp* door *bouwland* nog eenigszins geregtvaardigd worden, daar (zoo als wij zien zullen) onder *terp* en *terpland* zoodanig land, in tegenstelling van *meedland* en *fenland*, d. i. *hooien weideland*, wel verstaan wordt, namelijk in latere Friesche stukken, want in de aangevoerde plaatsen aan die beteekenis te denken, laat de zin geenszins toe. Het is ook in eene door Richthofen nog bijgebragte plaats uit den *Franeker buurbrief* van 1417, waar deze schrijver *therpe* mede voor *dorp* neemt, dat wij meenen, dat dit woord in den zin van *terp*, *hoogte*, is te verstaan. Men leest aldaar in § 16, inhoudende de bepaling van den omvang van het stadsgebied: „dat dit bureriucht scal gaen wester an to *Witzenser therpe*." Dat hier onder *Witzenser therpe* inderdaad een *terp* of eene daarvan zoo genoemde enkele plaats bedoeld en te verstaan zij, dunkt ons meer dan vermoeden te zijn. Een dorp of eene buurt van dien naam is ons althans daar niet bekend. De vermelding van soortgelijke plaatselijke benamingen, die zulks kunnen bevestigen, stellen wij tot hare plaats uit, om hier den draad van ons geschiedkundig overzigt over de etymologische gevoelens omtrent *terp* te vervolgen.

Van de Friesche schrijvers, bij wie men inzonderheid inlichting zoude verwachten, valt niet veel meer te zeggen. De schrijver van de *Teg. Staat van Friesland* (D. I, bl. 36) zegt alleen, dat *terp* hetzelfde is met *torp* en *dorp*, doch wat de oorspronkelijke beteekenis daarvan betreft, zulks bekent hij openhartig niet te weten. Wij moeten nog alleen vermelden de, naar het schijnt, oorspronkelijke opmerking van

Wassenbergh,[1]) dat *terp*, waarvan ook volgens hem *dorp* afstamt, hetzelfde beteekent, als het Latijnsche uit het Grieksch (namelijk *παγος* onder anderen ook een *heuvel* beteekenende) oorspronkelijk woord *pagus*. Maar of werkelijk *pagus* van *παγος* afstamt zal nog te bewijzen staan, te meer daar Hoeufft gist, dat *pagus* veeleer van Keltischen oorsprong is, als hebbende in het Wallisch *pow* deze beteekenis.[2])

Hoeufft laat zich over de naamsrede zelve van *terp* enz. aldus uit: „*Terp* in *Geonterp* [d.i. zeker *Groenterp*], *Ureterp* enz. is eigenlijk een op zich zelven staande hoop aarde, een heuvel, een bergje. In Friesland, en Drenthe, worden dezelve nog veel, door handen gemaakt, gevonden. Men acht dezelve, hier te lande, opgeworpen te zijn, om op dezelve, bij overstroomingen, eene schuilplaats voor het vee te hebben. Hiervan worden dezelve ook *vlie-terpen* genaamd, en in het Oost-Friesch *werphügel*. En dewijl dezelve veelal aanleiding tot het bouwen van bij elkander staande huizen gaven, om niet te verre van de terpen verwijderd te woonen, heeft daarvan volgens sommigen, de benaming van *dorp* haren oorsprong." Dat Hoeufft met onze heuvelen weinig bekend is en in navolging van anderen, in *Groenterp*, *Ureterp* enz., in al zulke plaatsen zonder onderscheid, wezenlijke Terpen aanschouwt, is klaar en ligtelijk te vergeven, maar minder hoe hij er bijkomt, om zulke ook in *Drenthe* te plaatsen; wij vermoeden naar aanleiding van Picardt, die van bergjes in die landstreek spreekt, maar daarmede *grafheuvelen* (tumuli) bedoelt.[3]) (Omtrent den vermeenden Oostfrieschen naam van *werphügel* voor onze heuvelen later bij het onderzoek van hun naam *werf*). „Wat nu betreft de afleiding;" zoo vervolgt H. vragende „zoude het woord *terp* ook eenige verwantschap hebben met het Fransche *tertre?* Sommigen leiden dit af van het zoogenaamde Keltische *terros*, eene steile moeielijke hoogte, samengesteld uit *ter*, ruw, steil, en *ros*, hoogte. Dan, in het Wallisch, is *ter*, *tir*, het Latijnsche *terra*, en *rhos* eene vochtige vlakte. Of zoude *terp (dorp)* ook, bij omzetting, komen van het Wallische *trev*, Bretonsch *tref*, Cornwall. *treven*, dorp, of eigenlijk, wooning, woonplaats, in het gemeen, of, gelijk Lhuijdd *Archaeol.* p. 55

---

[1]) Zie zijne *Taalk. Bijdr. tot den Frieschen tongval*, St. I, bl. 105, op het w. *Terp*.

[2]) Zie zijne *Verzam. van Fransche woorden uit de Noordsche talen afkomstig* enz. Breda 1840, op het w. *pais* p. 298,

[3]) A. W bl. 64, Dist. VIII.

meent, slechts het meerv. van het Wall. *ti*, tij, Cornw. *tshiji*, huis; zoo dat daar van *terf*, *torf*, ons *terp*, *dorp* gemaakt zij? Hier voor schijnt te pleiten, dat, in Engeland, de uitgang *threp* en *thrup*, zoowel als *thorp*, voor ons dorp, in naamen van plaatsen gevonden wordt. Leibnitz geeft in bedenking, of het Duitsche *torf*, Plat-Duitsch *dorf*, niet van een ander Keltisch, of eigenlijk Wallisch, woord kome, *torf* naamelijk, het Latijnsche *turba*. Zulks is ook na genoeg het gevoelen van Eccardus, en komt mij niet onwaarschijnlijk voor; want in het IJslandsch is dorp wel *pagus*, oppidum, doch, in de eerste beteekenis, *collectio*, *coacervatio consistens*." Dan dit is ook de eerste beteekenis van *tref*, zooals wij gezien hebben, en er schijnt, ja blijkt tusschen dit woord en *torf* geen onderscheid te bestaan. Hoeufft brengt verder de reeds gemelde afleidingen van de schrijvers in de *Nieuwe bijdragen* bij, keurt min waarschijnlijk die van Martinius en het *Bremisch-Niedersächsisch Wörterbuch*, volgens hetwelk *dorp*, *dorf* van *torf*, *turf* zoude komen, een gevoelen, reeds vroeger door Dreijer voorgesteld, waarvan wij straks de gelegenheid zullen hebben, om de ongegrondheid aan te toonen, bij de beoordeeling van het daarop ook vooral steunende gevoelen van onzen IJpeij, over de beteekenis van *dorp* en *terp*. Ten slotte vermeldt Hoeufft nog de beteekenis van *omgegraven* of *gebroken land*, door de Aanteekenaars op de oude *Friesche wetten* aan *terp*, *torp* gegeven, en hunne afleiding van dit woord in deze beteekenis van het IJsl. *torfa*, *fodere*, welke hem buiten kijf voorkomt— door ons echter hoogst twijfelachtig is bevonden. [1])

Onze Prins der taalkenners, Bilderdijk, heeft weinig over onze woorden, en dit weinige is naar zijne gewoonte wel oorspronkelijk, doch verre van bewezen. „Men zou" zegt hij „mogen denken, dat de woorden TERP, DORP en TURF, dat is *kluit* (want oorspronkelijk zijn deze één zelfde woord) de *T* of de *D* op de wijze als hier gezegd is aannemen en aanvankelijk zonder deze letter bestonden. Men zou dit te meer kunnen vermoeden, wanneer men in aanmerking neemt dat het woord in de taal der Oud-Friesche wetten en elders ook *werp* is, en inderdaad de opgeworpen hoogte beteekent, waarop men in lage lange landen zich vestigde om

---

[1]) *Taalk. Bijdragen* enz. bl. 121, op het w. *Terp*. Verg. zijne *Verzam. van Fransche woorden uit de Noordsche talen afkomstig* enz., op het w. *tertre* en *torp*, p. 362 en 365.

voor de uitzetting der rivieren veilig te zijn. Het is echter zoo niet. Het werkwoord WERPEN, primitief dezer naamwoorden, heeft zelfs deze *T* in andere tongvallen. Het Angelsaxische zegt *torfian*, en ook *worpan*, *wurpan*. Zie Matt. XV, 30." [1]) Wij hebben de moeite gedaan, om de Angelsaksische woordenboeken van Lije en Benson op die taal na te slaan en wel bevonden, dat *torfian* hier en daar in de beteekenis van *jactare* (lapides), *injicere*, *immittere* (aes), *torquere*, *jaculari* (jacula) voorkomt, [2]) maar ons niet kunnen overtuigen, dat het gelijk staat met *worpan*, werpen, en, even als *werp* hiervan, *terp* van *torfian* zoude komen. Integendeel, daar *werp* in de oude Friesche wetten noch welligt elders in de beteekenis van opgeworpene hoogte voorkomt (gelijk het naastvolgend naamsonderzoek van *werf* zal leeren), zoo vervalt ook van zelf de grond voor Bilderdijk's vergelijking van *terp* met *werp*. Het geen hij bijbrengt omtrent de bestendigheid der voorletters *t* en *w*, pleit, zoo wij meenen, ook eerder daar voor, dat *terp* en *werp*, zoowel als *torfian* en *worpan*, geheel onderscheidene woorden zijn. Hoe ook met zoodanige afleiding van *terp* deszelfs eenheid met *dorp* en *turf* kan rijmen, is ons duister en onverklaarbaar.

Wij zullen nu ten laatste nog moeten in overweging nemen de verklaring dezer woorden van onzen door zijn gezag en kunde ook in dezen zoo bekenden hoogleeraar IJpeij. Zij vordert deswege al onze opmerkzaamheid. „Maar" zoo vraagt de hoogleeraar „van waar het woord *dorp?* De meeste leiden het woord af van *terp*, eene *hoogte*, omdat de *burgerlijke gemeenten*, waarbij zij zich alleen bepalen, geene andere beteekenis van hetzelve kennende, binnen zekere grenzen beperkt en op *hoogten* gevestigd waren, opgeworpen, om, bij overstroomingen, daar voor het water beveiligd te zijn. Verg. Weilands *Ned. taalk. Woordenb.* op het w. *terp*. Wij twijfelen niet, of *dorp* was oorspronkelijk met *terp* hetzelfde woord, en in uitspraak alleen onderscheiden. Dan zoude de oorspronkelijke beteekenis van *terp*, *dorp* wel geweest zijn die van eene tegen waterstroomingen opgeworpene hoogte? Hieraan twijfelen wij. Althans wij vinden deze gedachte door den geleerden Z. H. Alewijn, bij Weiland t. a. pl. niet zeer aannemelijk gemaakt. *Terp*, *dorp* is, naar onze ge-

---

[1]) Bilderdijk, *Verh. over de Geslachten der naamwoorden*, 2de uitg. 1818, Aant. *X*.

[2]) Zie E. Lije, *Diction. Saxonico-et Gothico-Latinum*, en Benson, *Vocab. Angelsaxon.* v. *Torfian.*

dachte, hoog liggend land, dat uit zijnen eigenen aard, ter bouwing van huizen en ter bewoning van menschen geschikt is; het is een omtrek van landerijen, met huizen bebouwd, op eenen hoogen, weeligen, onbeweegbaren grond. Naderhand heeft *terp* de beteekenis gekregen van een meer in de hoogte verheven stuk gronds, dan men aan *dorp* toekende. Maar in oorsprong is beider beteekenis dezelfde. Oorspronkelijk beteekende *terp*, *torp*, *dorp*, een hoog liggende grond, een landgoed. Bekend was in het oude nederduitsch, vooral het oudnedersaksisch, het woord *torfacht*, anders ook *dorpschat* genoemd, in de beteekenis van *onbewegelijk*, *onroerlijk landgoed*. Van daar *torfacht-egen*, *dorfachtig-egen* en *torpschat-egen*, hetgene wij noemen eene eigendommelijke bezitting van onroerlijk landgoed. Men zie hierover Dreijer *Samml. verm. Abhandl.* III Th. bl. 1135 en volgg. *Terp*, *torp*, *dorp* was dus onbeweeglijk, onroerlijk land aan éénen of meer onderscheidene eigenaars toebehoorende, en kreeg ten laatste de beteekenis van een omtrek lands, binnen zekere grenzen tot eene burgerlijke gemeente vereenigd. In de donkerste middeneeuwen was het woord *dorp* in dezen laatsten zin nog onbekend. Dit trouwens was zeer natuurlijk. De aard of staat van zaken, welken ons de geschiedenis doet kennen, inzonderheid van Nederduitschland, toont duidelijk aan, dat er dusdanige burgerlijke gemeenten, te platten lande, welke thans *dorpen* genoemd worden, te dien tijde niet bestonden, maar eerst ongeveer de dertiende eeuw haar bestaan gekregen hebben. Even als het latijnsche *pagus*, beteekende het duitsche woord *dorp* eenen uitgestrekten omtrek lands. Dan sinds dien tijd begonnen de beide woorden gebruikt te worden, om eene meer beperkte burgerlijke gemeente te platten lande aan te duiden. Hiervan in het vervolg nader. [Verg. Aant. 482 op bl. 114]. Insgelijks had te voren het woord *dorper* de beteekenis gehad van een *landbouwer*, *landbewoner*, in het algemeen; naderhand kreeg hetzelve dus in het bijzonder de beteekenis van een *dorpbewoner*. Verg. Weilands *Ned. taalk. woordenb.* op het w.

Het woord *terp*, *dorp*, *dorf* „*hoog land*" schijnt verwant te zijn met het woord *turf*, eigenlijk *hooge* landbodem, en zoo ook eene, van den *hoogen* bodem des lands, afgestokene zode, die tot brandstof dient. Verg. weder Weiland in het a. w. op het woord. *Turf* is dus *hooge* grondbodem, die bij *zoden* wordt afgestoken. Men wil wel het woord afleiden van een oud noordsche woord, in het ijslandsche het langst

overgebleven, *torfa*, *„graven.”* Doch het denkbeeld van *graven*, zoo als dat zich verbindt met het denkbeeld van vette veenkluiten, die uit eenen *lagen* grond worden opgebaggerd, vereenigt zich niet met het denkbeeld van *zoden*, die van den *bovensten* bodem des gronds worden afgestoken, en toch ongetwijfeld de vroegste soort van *turf* geweest zijn. De baggerturf kan niet wel de eerste soort van *turf* zijn geweest. Merkwaardig is hier, ter staving van dit gestelde, eene plaats in eenige, uit de verstrooijing bij een verzamelde, friesche wetten, in het *Asegabuch* door Wiarda uitgegeven, bl. 272, waar gewaagd wordt van *grenes turves*, dat is *groene zoden*, waarmede een van aarde gevormde dijk opgezet wordt, ten einde dezelve meer vastheid bekome en tegen den slag van het water bestand moge zijn. In het engelsch is *a green turf* ook eene *groene zode*. In al deze woorden *terp*, *dorp*, *turf*, gelijk ook in *toren*, vermaagschapt met het latijnsche *turris* en het Grieksche *τύρδίς*, en ook misschien met het oud oostersche *tzur* en het syrische *tur*, welke vijf laatste woorden een *toren*, *poort*, *steilen muur*, *rots*, aanduiden, schijnt oorspronkelijk het denkbeeld te schuilen van eene *hoogte* of *verhevenheid*, hetzij die door de natuur, hetzij ze door het werk van menschenhanden gevormd is.” [1])

Wij moeten bekennen, dat wij bij de lezing van deze uitgebreide aanteekening ons bitter in de verwachting van hier eene voldingende woordverklaring te zullen vinden teleur gesteld zagen. Het ontbreekt hier ook niet aan geleerde redenering, maar, hetzij met achting gezegd voor den anders zoo grondigen als kundigen navorscher van onze taal, even min aan losse onderstellingen. Op zoodanige rust, naar ons inzien, de vergezochte woordgronding zelve van *dorp*, *terp*, als beteekenende volgens hem wel oorspronkelijk geene tegen overstroomingen opgeworpene hoogte, maar *hoog land*, even

---

[1]) *Geschiedenis van het Patronaatregt*, 2de uitg. 1840, bl. 26 der Aant. op het 1ste St. Vroeger had de heer IJpeij zich in denzelfden geest reeds elders aldus daarover uitgelaten: „Zoodanige hoogten van ouds *Vliedbergen* of *Vliedterpen*, *Vlieterpen* genoemd, waren hier te lande in de vroegste tijden zeer menigvuldig en hebben den oorsprong aan het bestaan der *dorpen* gegeven, welke, zoo ten aanzien van de natuur hunner ligging als met opzigt tot hunne benoeming niet anders dan *terpen* of *hooge plaatsen* zijn, van den overigen grond onderscheiden, welke men daarom het *platte land* heet.” Zie zijn *Nader onderzoek betreffende de brug of het voetpad, ontdekt op de grenzen van Drenthe en Westerwolde* in de *Bijvoegs. in de Verh. van de* IIde *Kl. van het Kon. Nederl. Instituut van Wet. Letterk. en schoone kunsten*, D. II, bl. 222. Afzond. uitg. bl. 61.

als *turf*, *hooge landbodem*, tot staving hiervan bijbrengende de beteekenis van eene *eigendommelijke bezitting*, *onroerlijk landgoed*, welke zekere in oude Neder-Saksische oorkonden voorkomende woorden *torfacht-egen* enz. hadden. Wij hebben de plaatsen, waarop hij zich beroept, in Dreijer's werk nageslagen en de bronnen zelve, waaruit deze weder heeft geput, zooveel ze ons toegankelijk waren, onderzocht, doch in dezelve in het geheel geen grond voor die opvatting gevonden, maar wel in de plaats daarvan eene weder geheel andere daarop gebouwde gissing van Dreijer, omtrent den naamsoorsprong van *dorf*, *dorp*, te weten van *torf*, *turf*. Wij zullen wel vooraf deze meening dienen te toetsen, voor dat wij die van IJpeij verder onderzoeken, als hangende deze naauw met gene te zamen. Dreijer meldt namelijk ter a. pl., in eene verhand. *von den Würkungen der Genossenschaft* u. s. w., ter aanvulling van hetgene hij reeds in eene vroegere verhand. *de cespitalitatis requisito*, *in testibus habilibus*, Kiel 1749, aangestipt had, dat nog in een oud geschreven Lubeksch stadboek de *angesessene zeugen*, lieden die hun *torfacht-egen* of *dorpschat-eijghen* hebben, zelfs de onroerbare eigendommelijke goederen, *praedia fundalia*, *torf*, *torfacht-egen* genoemd worden; [1]) ja zelfs in eene plaats van het Lubecksche *Ober-Stadt-Buch* des jaars 1309 onder den naam *torf* huizen en woningen te verstaan zijn; [2])

---

[1]) In dezelfde *Samml. verm. Abhandl.* van Dreijer Th. I, vindt men een *Codex Juris Lubecensis anni* 1266 afgedrukt, waarin de volgende Artikelen voorkomen.

S. 446: „It. de legitimo placito.

In legitimo placito tantum judicabitur de tribus causis vel articulis scilicet de hereditatibus, cespitalitum proprietatibus et de reipublicae necessitatibus.

De bonis hereditariis.

Hereditaria bona, id est, *torfach eigen* nemo potest impignorare vel dare sine heredum conniventia.

S. 452: It. de conferendis Ecclesiae.

Nemini siquidem licet immobilia, id est *torffacht eigen* conferre ecclesiis, quin ea vendat pro argento et illud offerat Ecclesiis" etc.

In articulo *de vorsate* (p.469):.... Si ante discordaverunt, et hoc per bonos viros *cespitalitatem* in civitate habentes probari posset" etc.

[2]) Men leest aldaar volgens het *Brem.-Nieders. Wörterb.* v. *Torf:* Johannes ab Embdem resignavit hereditatem suam vulgariter *Torf*, sitam in platea carnificum."

dat hij behalve in het Lubeksche en Soester Stadregt deze zonderlinge uitdrukking ook nog in twee Westphaalsche oorkonden gevonden heeft, in eene des jaars 1443, waarbij zeker stuk land verkocht wordt „so wo dat belegen ijs voor een *vrig Dorfachtich egen*" enz., en de andere in Sevenenberg *Tract. von Erb und Erb-Mann-Lehn* § 35, des jaars 1540, waarin van de vrije *Dorschluchtigen eigen Behörigen Erve* en *Gude* gewaagd wordt; — zoodat deze uitdrukkingen ook verre van bekend, zoo als IJpeij ze laat voorkomen, maar eerder zeldzaam zijn. Dreijer teekent hierbij op *torf* aan, dat in de oude regten op dezelfde overdragtelijke wijze het woord *gleba* alsook *cespes* gebruikt wordt, en in Holland en eenige Neder-Saksische plaatsen de *mansi liberi klüten*, *kluijten* enz. genoemd worden, van waar het *Kluijten regt*, *Judicium colonarium*. *Torf*, vervolgt hij, in het Angelsaksisch *tyrf*, *turfe*, in het Gothische en IJslandsch *torfwa*, hetzij van *torfa*, *fodere*, of van *torr*, *aridus*, heet nog heden *aarde*, en voornamelijk zulke aarde, welke in verschillende oorden, waar gebrek aan hout is, in plaats hiervan gebrand wordt. [2]) Zoo gepast als hij nu dit woord vindt, om vaste grondgoederen daarmede aan te duiden, zoo ongepast dunkt hem dit voor huizen, en daarom vermoedt hij dat dezelve zoo geheeten zijn van de gewoonte onzer voorouders om hunne gebouwen te noemen naar de bouwstoffen, waaruit zij zamengesteld worden. Zoo zouden de oude Camber Britten hunne huizen *mano*, *manor* genoemd hebben van de steenen of tegels *(maen)*, waaruit de Saksen *manerium* gemaakt hebben. (Hij had hier ook nog ons *steen*, *stins* kunnen bijvoegen). Zoo, besluit hij ten laatste, kunnen de oude Duitschers hunne huizen van den turf, waarmede zij ze dekten, of van de leem en aarde,

---

[1]) Hij verwijst ons hier op Benson in *Vocabul. Anglo Saxon.* in v. *Diction. Island.* in Hickesii Vol. I *Thesaur. Antiquit. Septentr.* p. 89. Skinner in *Etymologico Linguae Anglican.* v. *turf.* Wij voegen hierbij ten Kate, *Aanleiding* enz. D. II, bladz. 150, die de afkomst van *turf* van *derrie* weerspreekt, omdat in de IJslandsche, noch Angelsaksische of andere oude taal, de verwisseling van *d* in *t* plaats heeft en nergens in de levende noch doode talen de *d* zich vertoont. Volgens Bilderdijk *Verklar. Geslachtl. der Naamwoorden*, is „*torf*, *turf* v. als oorspronkelijk adjectief *darrig*, *derrig*, waarvan ook *darie* of *darg* veen, m. als *worp*, dat is, *kluit*, of eenvoudig *opwerping*, en dus wortelsijlbe van 't A. S. *torfan.*" Hij maakt dus onderscheid tusschen *turf* en *turf*, dat wij niet doorgronden, evenmin als beider afleiding. Een oud-hoogduitsch *zurp* of *zurba* tracht Grimm, *Rechts-Altherthüm.* s. 114, aan te wijzen.

waaruit zij ze maakten, *dörfer*, *thorf*, *turpha* genoemd hebben, ten bewijze van de hooge oudheid van dit woord aanhalende de reeds bijgebragte plaatsen uit Eccard en anderen. Het is, om dit er nog bij te voegen, om dezelfde reden, het voorkomen van *törf* in oude Neder-Saksische oorkonden in den zin niet slechts van landerijen, maar ook schijnbaar van huizen, in verband met de overoude wijze van de woningen van turf op te trekken en met zoden te dekken, dat de schrijvers van het *Bremisch-Niedersächsisch Wörterbuch* v. *törf*, nog eene schrede verder gaande, *dorf*, *dorp*, van *torf*, *turf* afleiden. — Dan hadden Dreijer en zijne navolgers de voornoemde plaatsen van Eccard en anderen wel overdacht, zoo hadden die hun kunnen leeren, dat *dorp* enz. oorspronkelijk eene verzameling in het algemeen, in het bijzonder van huizen aanduidt en in geene de minste betrekking staat met, maar een geheel ander woord is dan *turf*, *cespes*. Wij vermoeden dan ook, dat de woorden *torf*, *torfacht-egen* enz. niets anders zijn dan eene verbastering en wel zamentrekking van de woorden *het erf* of *'t erf* en *het* of *'t erfacht-egen*, dat is *erfachtig* of *erfelijk*, *eigendommelijk* goed (waarvan ons *eigenerfde* nog overig), te meer daar men ook vindt *orfacht* voor *erbacht*. [1]) Het zeldzame voorkomen van *torf*, *torfacht* enz. en de volkomene overeenstemming met *erb*, *erbacht egen*, beide *bona hereditaria* en wel *fundalia* beteekenende, geven allen grond tot dit vermoeden, gelijk van eene nog verder gaande verbastering getuigen de overigens gelijk luidende uitdrukkingen, *dorpschat-eyghen*, *dorfslachtig-egen* enz. [2]) Waar eenmaal deze uitdrukkingen, als zekere regtstermen het burgerregt hadden verkregen, vatte men dezelve letterlijk op en van daar de latijnsche benaming van *cespitales* en *cespitalitas*, gebezigd voor hen die zulk eigen onroerend goed bezaten en hun daarop gegrond regt, zoo als deze uitdrukkingen ook in voornoemde oude stadregten voorkomen en blijkbaar vertalingen zijn van *torf*, *torfacht-egen* enz. Het is bovendien zelfs hoogst twijfelachtig of onder *torf*, in het Lubeksche Stadboek, wel een huis en niet een *erf* of *hofstede (area)* te verstaan zij, te meer daar de *huizen* oudtijds niet onder de *onroerende goederen* geteld

---

[1]) In Möser's *Osnabr. Gesch.* Th. I, S. 40.

[2]) Zoo deze geene verbasteringen zijn van het mede in oude Duitsche bescheiden voorkomende en gelijk luidende *durshlacht egen*, *dorslachtig eghen*, d. i. volslagen eigen, mere proprium. Zie Grimm, a. w. S. 493. Verg. Dr. M. J. Noordewier, *Nederd. Regtsoudh.* bl. 208.

werden. Is dit zoo, dan vervalt reeds van zelf de afleiding van *dorp* van *turf*. Doch mogt men ook die benamingen van *torf*, *torfacht-egen* enz. voor echt willen houden [1]) en toepassen op *woningen* zoowel als *grondbezittingen*, dan kan nog de beteekenis van onroerend goed, zoo van de eerste als laatste, wel geene andere dan eene overdragtelijke zijn, van de oorspronkelijke beteekenis van *turf*, *cespes*, dat is van den grond of bodem ontleend, niet daarvan, omdat de woningen oudtijds van turven of zoden werden opgezet, en nog minder, dat hierom een *geheel dorp* zoo zou genoemd zijn. Ja al beteekene nu *turf* overdragtelijk ook al eens onroerend goed, land en zelfs huis, hoe kan het dan oorspronkelijk de bijzondere beteekenis hebben van *hoog land*, en hoe kan *torf* hetzelfde of verwant zijn met *dorp*, als het eigenlijk beduidt eene *zode*, in het bijzonder van veengrond, zoo als het overal in oude bescheiden voorkomt en IJpeij met Dreijer toestemt en met voorbeelden opheldert, daargelaten of het van *torfa*, fodere, of van *torr*, aridus, kome. De reden echter waarom IJpeij de afleiding van *torpha* afkeurt, te weten, omdat het denkbeeld van graven of baggeren zich niet laat vereenigen met het denkbeeld van het steken van zoden, als de vroegste turfgraverij, is in ons oog van zoo weinig gewigt, dat dezelve naauwelijks der wederlegging waardig is. Kon dan *torfa*, fodere, niet evengoed *steken* als *graven* en moet dit juist *baggeren* beteekenen? Wordt nog de hooge turf niet gestoken? Dan *turf* beteekende ook oudtijds niet slechts de bovenste aard- of veenzode, maar ook iedere afgestokene of gegravene aard- of veenkluit. Het voorbeeld van *grenes turves* in de oude Friesche wetten en *green turf*, nog in het Engelsch eene *groene zode* beteekenende, toont aan, dat de ouden zoo min als wij bij het woord *turf* altijd aan de bovenste aardkorst dachten, want dan was die onderscheiding noodeloos. Maar hoe dit zij, dat *dorp* van *turf* kome of hiermede verwant of eenerlei zij en oorspronkelijk *hoog land*, vervolgens een *landgoed* of een *omtrek lands* en eindelijk een *dorp* beteekend hebbe, het een zoowel als het andere komt ons om de aangevoerde en nog aan te voeren redenen zeer onaannemelijk voor.

Om niet te spreken van het in schijn geleidelijke maar

---

[1]) Zooals de voornoemde groote Duitsche taal- en oudheidvorscher J. Grimm het ook opvat en in navolging van hem ook onze Noordewier t. a. pl.

inderdaad hoogst willekeurige en gewrongene van deze laatste verklaringswijze, welke uit het oorspronkelijke hoofddenkbeeld van hoog land, dat in *terp*, *dorp* gelegen zoude zijn, afleidt de beteekenis van eenen *zekeren omtrek lands* en daaruit vormt die van *dorp*, als of er geen aanmerkelijk verschil tusschen het een en ander bestaat, en bij *dorp* niet veeleer aan huizen, het kenmerkend vereischte van een *dorp*, dan aan den grond te denken valt — zoo vinden wij buitendien geheel bezijden de waarheid de bewering van IJpeij, dat *terp*, *torp*, *dorp* eerst ongeveer de 13de eeuw als zoodanig hun bestaan en hunne beteekenis bekomen hebben, even als het latijnsche *pagus*. Dit woord, ja, duidde eertijds eene geheele landstreek, *go* of *gouw*, aan en is afgedaald tot de beteekenis van ons *dorp*, maar dat dit woord ook vóór dien tijd die van eenen *uitgestrekten omtrek lands* en niet reeds eene overeenkomstige met ons tegenwoordig *dorp* gehad heeft, daarvoor blijft de hoogleeraar ons het bewijs schuldig en zal dit ook wel moeten. Wel is waar ook in de beteekenis van *dorp*, even als in de zaak zelve, heeft mettertijd eenige verandering plaats gegrepen, maar in den grond en in de hoofdzaak bleef het toch hetzelfde. Dit woord beteekende, overeenkomstig het naast met *villa*, in de middeleeuwen het gewoonlijkst eene *verzameling van huizen*, *eigenlijk zonder*, *maar ook met de onderhoorige landerijen*, en dan wel degelijk binnen zekere burgerlijke grenzen bepaald (mark of hamrik), welke zelfs den grondslag uitmaakten van de andere regterlijke en kerkelijke indeelingen, kortom wat wij nog hedendaagsch een *gehucht* of *dorp* noemen, het laatste wanneer eene kerk aanwezig is, gelijk deze laatste beteekenis van kerkdorp dan ook verkreeg en behield het in de plaats van *villa* gekomene *pagus*. Thans nog geeft men inzonderheid aan de verzameling van huizen, den kom des dorps, dezen naam, ter onderscheiding van de onderhoorige landerijen en meer verspreide woningen. De aangevoerde plaatsen uit oude schriften, uit de Salische wet, naar alle waarschijnlijkheid in het jaar 422 in het latijn uitgegeven, uit Ottfrid, een schrijver uit het midden der 9de eeuw, uit de oude overzetting van de *Evangelische Harmonie*, aan Tatiaan, doch ten onregte, toegekend, uit Willeramus, overleden in het jaar 1085, uit de oude Friesche wetten, wier inhoud en vorm volgens IJpeij zelven oorspronkelijk tot de Frankische tijden moeten gebragt worden, [1])

---

[1]) Zie over deze schriften IJpeij's *bekopte Geschiedenis der Nederl. tale*, Gron. 1812, II D. 1832. Het moet vooral verwondering baren, dat

en andere oorkonden, voorts zoovele voorbeelden uit de oudste zoowel als nieuwste taaldialecten, waarin de woorden *dorp*, *torp*, *terp*, *tarp*, ook *derp*, zooals men in de Betuwe voor *dorp* zegt,[2]) voorts *dorf*, *torf*, *thorp*, *thurfa*, *throp*, *threp*, *trop*, *tref* enz. voorkomen bewijzen de oudheid zoowel als eenheid van dezen waarmede IJpeij ook instemt, niet alleen op het voldoendste, maar ook dit, dat derzelver ware en eenige beteekenis die van *villa* is, en wel krachtens en overeenkomstig hunne allerwaarschijnlijkste grondbeteekenis, te weten, die van een *hoop* of *verzameling* in het gemeen, hier in het bijzonder *van huizen*. Ik vond dit in den laatsten tijd ook bevestigd o. a. door den bekenden Duitschen oudheidvorscher G. L. von Maurer, en ik kan niet nalaten zijn gevoelen hieromtrent er bij aan te voeren, zooals hij dit in een zijner werken opgeeft, bij gelegenheid dat hij over het voorkomen van het woord „Dorfschaft" handelt, nam. in zijne *Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland*, Erlangen, 1865, B. I, S. 106. Hij zegt daar: „Streitig ist nur die wahre Bedeutung des weit verbreiteten sehr alten Wortes *thaurp*, *thorp*, *torp*, *dorp*, *thorf*, und *dorf*. Da indessen die Dorfanlagen bei den Germanischen Völkerschaften, wie wir gesehen haben, den Gegensatz gegen die nicht zusammenhängend gebauten Hofanlagen gebildet haben, so trete ich der Ansicht Diefenbach's u. a. bei, welche das wort von *congregatio* oder *turba*, d. h. Versammlung, Menge oder Haufen ableiten,[3]) eine Bedeutung, welcher dieses Wort bis auf die jetzige stunde noch in der Schweiz behalten hat. Daselbst bedeutet nämlich heute noch *Dorf* eine Zusammenkunft mehrerer Personen, also *Nachthorf* eine nächtliche Zusammenkunft auf einem Berge, einen *Dorf halten* oder *Dorfen* so viel als eine Versammlung oder Zusammenkunft halten oder einen Besuch abstatten, daher *nachtdorfen* u. s. w. Das Wort Dorf bedeutet demnach einen Haufen von zusammenhängenden Wohnungen und des Wort Dorfschaft eine in zusammenhängenden Wohnungen angesiedelte Genossenschaft von Dorf-

---

een IJpeij, met de oude taal en schriften der middeleeuwen zoo wel bekend, evenwel niet de minste acht heeft geslagen op de onderhavige beteekenis en afleiding van het woord *terp*, *dorp*.

[1]) Volgens eene opmerking van den heer J. J. in de Betuwe, die het daaruit zoo veel te meer kennelijk vindt, dat *dorp* en *terp* van oorsprong niet onderscheiden zijn. Zie Heldring's *Wandelingen ter opspor. van Bataafs. en Romeins.Oudh.*, 1838, 1ste St. bl. 5.

[1]) Hij haalt hierbij aan: Lorenz Diefenbach in *Jahrb. für Wissenschaft. Kritik.* Aug. 1843, Nr. 27, p. 216. Vgl. noch Graff, V, 224. Schulze, *goth. Glossar.* p. 383. Richthofen, v. thorp, p. 1076.

markgenossen, welche man *Dorfleute* oder *Dorfgenossen* zu nennen pflegte."

Niet anders, om op ons *terp* ten slotte terug te komen, zouden wij dan ook dit woord willen verklaren, t. w. als oorspronkelijk één met en van dezelfde beteekenis als *dorp*. Er zullen misschien onder onze lezers zijn, die reeds uit hetgene wij vooral uit Wachter, Eccard en Kiliaan daaromtrent hebben bijgebragt, zelve op deze gedachte gekomen zijn, die wij hier als de aannemelijkste, zoo niet de ware uitlegging van dat woord voorstellen. Geene der andere, die wij beschouwd hebben, heeft den toets van eene onpartijdige beoordeeling kunnen doorstaan. De onze is taalkundig gegrond, eenvoudig, natuurlijk en ongezocht. *Terp* beteekent dan eigenlijk even als *dorp* en andere vormen van dit woord eenen *hoop*, maar hier toegepast op onze heuvelen, eenen *hoop aarde*, of *hooge aardhoopen*, „die wij" zegt de schrijver van *It aade Friesche terp*" *terpen* noemen," gelijk *dorp* eenen *hoop* of eene *verzameling* van *huizen*. [1]) Uit de door Kiliaan aangevoerde Vlaamsche woorden *trop*, *cumulus*, en *troppel*, *globus*, *congeries*, *congestum*, blijkt bijzonderlijk, dat ten zijnen tijde in Nederland, het woord met die beteekenis van *hoop* of *heuvel* nog bekend was. Alsnog wordt de naam *terp* voor *heuvel* gebezigd en is deze zelfs eene geliefkoosde uitdrukking van onze dichters en romanschrijvers, vooral voor eenen grafheuvel. Doch de aanwending van dat woord en toepassing van die beteekenis, door sommigen ook op onze eigenlijke Terpen mag eerder voor eene nieuwere en ook geenzins voegende beschouwd worden, aangezien deze heuvelen voorzeker meer tot woon- of andere verblijf- dan tot begraafplaatsen zullen gediend hebben, hoe zeer velen dit laatste ook stellen of vermoeden, waarover het echter hier de plaats niet is te spreken. Overigens past geene benaming voorzeker beter voor dezelve dan deze van *terp*, in bedoelden zin genomen, daar ons onderzoek overtuigend geleerd heeft, dat zij inderdaad zulke van aarde vooral opgebragte hoogten zijn, en zij verdient om deze en andere redenen den voorrang boven andere.

---

[1]) Of wijders *terp* enz. voor een wortel- of grondwoord is te houden, dan verder afgeleid moet of kan worden van *treiben*, zoo als Wachter oordeelt, zullen en kunnen wij hier in het midden laten; misschien zoude hier Bilderdijk's afleiding van *terp*, namelijk van het A. S. *torfian*, werpen, slingeren, dan ook in aanmerking kunnen komen. Doch het is ons genoeg de oorspronkelijke beteekenis van dit woord met veel waarschijnlijkheid opgespoord te hebben.

Wat voorts den naam betreft van *Vlie-terpen* of *Vliedterpen*, die men ook wel aan onze heuvelen in *Friesland* en *Zeeland* vooral geeft, en waarvoor men in deze laatste provincie ook wel *Vlie-* of *Vliedbergen* zegt, maar die naar 't schijnt niet voor zoodanig of ware Terpen te houden zijn,[1]) daarvan zal wel geen uitleg noodig wezen, daar deze namen zich zelve voldoende verklaren. Zij zijn blijkbaar ook van latere dagteekening en aan onze of dergelijke heuvelen gegeven, om daardoor hunne vermoedde strekking aan te duiden, namelijk om bij watersnood daarop de toevlugt te nemen. Dat het woord *Vlieterp* echter reeds tamelijk oud is, zoude men kunnen afleiden uit den naam van Johannes Vlie- of Vlijtarp, den vertaler en vervolger van de *Friesche kronijk* van Ocko van Scharl, zoo niet *tarp* hier voor *dorp* is te nemen. De toenaam Vlie- of Vlijtarp zal toch waarschijnlijk van eene plaats van dien naam ontleend zijn, schoon wij dit niet nader aangeduid vinden en ons zoodanige plaats in Friesland onbekend is. Zoude men ook aan *Vliedorp* in ons gewest moeten denken?

Er schiet ons nog over, om te verklaren de namen van plaatsen, die naar *terp* of *torp* enz. bijgenoemd zijn. Wij zullen hierbij vooral de beteekenis dier woorden van *heuvel* van die van *dorp* te onderscheiden hebben; buiten deze twee toch schijnt geene andere daaraan toe te komen. Stelt ons het verhandelde daartoe in staat, wederkeerig zal dat hier en daar door het volgende nader bevestigd of toegelicht worden. Wij beginnen het eerst met Friesland, als de landstreek, waar inzonderheid de naam van *terp* te huis behoort. Wij treffen er dan ook een aantal plaatsen met dien naam aan, als de dorpen: *Ureterp*, *Wijnjeterp*, *Olterterp*, *Greonterp* en *Slappeterp* of *Slapperterp*; de buurten: *Gelterp* onder Achlum, waar ook nog eene boerenplaats *Terphut*, *Rijtseterp* en *Jousterp* onder Tjerkwerd, *Tamterp*, onder Peins; de landhuizen, staten of boerenplaatsen: *de drie Terpen*, bij Dokkum, *Terp* ten z. w. van Franeker, *de hooge Terp* bij Leeuwarden, welke plaats reeds onder den naam van

[1]) Westerhoff, die deze dusgenoemde heuvelen in Zeeland heeft gezien en opgenomen, houdt ze even als deze en gene Zeeuwsche schrijver, voor verschillend van de eigenlijke Terpen en dien naam daarop niet toepasselijk. Zie zijne *Twee hoofdst. uit de geschied. van ons Dijkwezen*, 1865, bl. 249. Wij moeten dit vraagstuk, ook door mij reeds aangeroerd in *Aloude St. en Gesch. d. Vaderl.* II St. 1, bl. 235, in het midden en aan onzen vriend dr. Westerhoff verder ter oplossing over laten.

Aesterp of *Oostterp* voorkomt in de oorkonde van het jaar 1435, waarbij deze en andere plaatsen onder het stadsregt van Leeuwarden gekomen zijn; [1]) *Doniaterp* tusschen beide laatsgenoemde steden in gelegen, *Outterp* onder Ee, *Laasterp* bij Lutkewierum, *Kleiterp* bij Wiewerd, *Lekker Terp* bij Oude Boorn, *Roordema Terp* bij Hennaard, *Luidumer Terp* bij Achlum, *Wirdster Terp* bij Winswerd, *de Raarder Terp*, *Kollumer Terp*, *Driesumer Terp*, *Winsumer Terp*, naar de dorpen of plaatsen, waaronder zij behooren, zoo genoemd. Deze plaatsen zijn echter op de kaarten van Schotanus op verre na niet alle voorgesteld als te liggen op Terpen; slechts weinige komen aldus voor, als de *Raarder Terp*, *Winsumer Terp*, *Roordema Terp*, voorts een *Terp* bij Sibrandahuis en misschien nog enkele meer. Behalve deze op de kaarten voorkomende en meer bekende plaatsen, treft men in gedrukte stukken die ons voorgekomen zijn, vooral in de *Beneficiaal boeken* van Friesland uit het midden der 16de eeuw, nog een aantal andere enkele plaatsen en landen met dien naam of als *Terpen* zelve aan. Schier ieder bladzijde van deze registers, welke over de kleidorpen van Oostergo en Westergo gaan, levert daarvan een voorbeeld op. Wij teekenen daarvan de volgende aan: „*dat Hooge torp*," zooals *de Hooge Terp* bij Leeuwarden daar geheeten wordt: „*dat luttick torp*" onder Swichem, *Techma Hoechterp* onder Goutum, *Bebbinga terp* en *Anterp* onder Cornjum, *Mellinck terp* of *Mellinga terp* onder Stiens; „*fenlanden ende torplanden*," onder Finkum; „*oppet torp*" en „*torplandt*" onder Hijum, „*torpland*" te Wijns; „2 $^1/_2$ pondemaeten maedtlandt, hietende dat *Hoechterp*" onder Roorderahusum, *Doeyttije tarp* onder Werregae, *Ytyama terp* of *IJttyama tarp* onder Soel, *Sinte Laurensterp* te Rauwerd, „*dat terp*" onder Sybrandeburen, „xx pondematen fenlandt, ii p. *terplandt* ende xxii p. meedlandt" te Irnsum, *Hoochterp* te Ferwerd, *Torp* te Ostrum, „iiii mansmadtmeden, genoemt *Hellinge terp*" te Holwerd, „iii pondm. saatlant op den *Tarp*" bij de pastorij te Rauwerd, *Tzaerde torp* te Bornwerd, *Mormer terpen* te Mormerwoldt, „saedtlant liggende op *'t Terp*" te Rinsmageest, *Hynxte terp* te Schalsum, *Bengeterp* en *Roepensterp* bij Harlingen, *Wynterp* onder Sneek, *Wytsumma terp*, *Soemansterp* en *Baucketerp* onder Bolswerd, *Aucterp* te Allingwier, *Haytien terp*, te Makkum, *Wijbrandsterp* te Schraard, *Haukes terp*, *Jans terp*, „*die Tierppe*" en a. te Surich, *Wynje-*

---

[1]) Zie *Charterboek van Vriesland*, D. I, f. 510.

terp en a. te Arum, „seven pondem. aen fenlandt, meedlandt, ende *Terplandt*" en *Bonterp* onder Wijtmarsum, „op 't *Hoegh terp*" te Wijnaldum, *Hillema terp* onder *Slappeterp*, ook daar *Slappertorp* geschreven, *Kriesters torp* te Boxum, *Jorwerdera terp*, *Jorumme terp* te Kubaard, *Doenterp* te Spannum, „een *Terp* oft een stuck saedtlandts" te Scharnegoutum, *Hottinga terp* en *Wyaerdema terp* te Nieland, *Bauckteerp* te Oosthem, *Wattingha terp* te Abbega enz. De dorpen Genum, Reitsum en Lichtaard worden in het bijzonder de dorpen der *Vlieterpen* genoemd, dewijl zij op en nabij eenige hooge *Terpen* liggen. [1])

Wanneer men echter op de ligging van de opgegevene dorpen let, dan ontwaart men, dat althans *Ureterp*, *Wijnjeterp* en *Olterterp* op zand- of gastgrond en dus niet op *Terpen* gelegen en derhalve ook niet hiervan zoo genoemd kunnen zijn, gelijk desniettemin zelfs Friesche schrijvers, als die van den *Teg. Staat van Friesland* (I, 36), onderstellen, maar moet *terp* bij dezen *dorp* beteekenen. Want dat *terp* ook voor eene andere hoogte, dan onze heuvelen, gebruikt wordt, hebben wij bij het naauwkeurigst onderzoek niet kunnen ontdekken. De zandhoogten heetten in Friesland even als hier en elders *Gasten* en worden blijkbaar van *Terpen* onderscheiden; nergens dan in kleistreken hebben wij deze vermeld gevonden. Van de beide andere dorpjes *Greonterp* en *Slappeterp* is het ook te betwijfelen, of men daaronder *terp* dan wel *dorp* te verstaan hebbe, daar zij, zoo ver wij weten, ook niet op of bij *Terpen* gelegen zijn. Bij de overige opgenoemde gehuchten en plaatsen zal de eerste opvatting wel geldig zijn. — *Ureterp* zal dus zijn *Uredorp* van ure, waarvan de beteekenis ons duister is; [2]) *Wijnjeterp*, *Wijnjedorp* van Wijne, misschien een Frieschen eigennaam, en *Olterterp*, *Ouddorp*, zoo als wij hetzelve oook wel *Oldentorp* geschreven vinden. [3]) *Greonterp* kan zijn *Groenterp* of *Groendorp*, het eerste klinkt wel zoo goed; *Slappeterp* of *Slappertorp* blijft ons onverklaarbaar. Wat de overige namen van plaatsen aangaat, deze laten zich meerendeels zeer wel oplossen uit de oude of nog bekende Freische eigennamen van de waarschijnlijk vroegere bezitters of gebruikers der *Terpen*, als Geâle of Gale, Reitse of Ritse, Jouw of Juw, Tamme, Donia, Laas, Techma, Bebbinga,

---

[1]) W. Eekhoff, *Beknopte Aardrijksk. Beschrijv. van Vriesl.* bl. 69.

[2]) Dat men het toch kan brengen tot *ur*, *or* enz. principium, waarover zie von Wicht *O. L.* S. 580, is wel niet denkelijk.

[3]) *Charterb. v. Vriesl.* D. II, f. 292.

Aan, Mellinga, Doytje, IJtyama, Hellinga, Tjaarda of Siaarda, Banga, Wytesumma, Boyke, Auke, Hayte, Wybrand, Hauke, Jans, Bonne, Hillema, Jorumma, Doede of Dodinga of Doyema, Hottinga, Wyardema, Wattinga, gelijk deze bijna alle in Wassenbergh's *Verhandeling over de eigennamen der Friezen*, als zoodanig voorkomen. [1]) Voorts zijn anderen blijkbaar naar de dorpen, waaronder zij gelegen zijn, bijgenaamd, of door eenen bijzonderen kennelijken bijnaam als *klei*, *hoog*, *luttik*, dat is *klein*, *hynkst* of *hengst* enz. onderscheiden, zoodat er weinige overschieten, die niet vrij voldoende verklaard kunnen worden. Opmerkenswaardig is de benaming van *terpland* blijkbaar in den zin van *bouwland*, als in tegenstelling van *fenland* en *meedland* of wei- en hooiland voorkomende, zeker om reden dat de grond der Terpen, als hooger en anderzins beter daarvoor geschikt, van ouds vooral tot bouwland gebezigd is geworden. Het zoo menigvuldig voorkomen van namen van plaatsen op *terp*, volgens genoemde bescheiden, bevestigt dus allezins, in overeenstemming met de berigten der kronijkschrijvers en de vermelding van dit woord in de oude Friesche wetten, dat dit van oudsher de gewone naam voor onze heuvelen in Friesland geweest is.

Uit het overzigt dezer Frieche namen op *terp* blijkt ook, dat men voor *terp* ook wel *torp*, enkel ook *tarp*, ja zelfs *thorp* zeide, zoo als men ergens *Meenthorp* en *Meynterp* bij Veenklooster vermeld vindt, [2]) ten blijke, dat het hier ook slechts verschillende spraakvormen van hetzelfde woord zijn. *Terp* is echter de gewone uitspraak en deze misschien te verklaren uit het Friesche taaleigen, hetwelk meer *e*, *ea (ie)* heeft, waar anders in het Nederduitsche de *o* en ook *u*, *a* gebruikelijk was en thans in onze taal ook is.

Wat het geslacht nog aangaat waarmede *terp* voorkomt, daaromtrent heerscht vrij wat verschil. In Friesland hield men dit woord oudtijds voor onzijdig. Zoo leest men in de Friesche kronijk van Ocko van Scharl (F. 18c) van „het Terp tot Wijnsom" en in den titel zelf van „It aade Friesche Terp" luidt het dus, even als doorgaans in de *Beneficiaalboeken* van dit gewest, blijkens de daaruit aangevoerde plaatsnamen op *terp*. Later en elders wordt het meest mannelijk, maar ook vrouwelijk genomen. Bilderdijk meent volgens zijne wijze van zien *terp* vr. te moeten beschouwen. Had hij geweten dat de ouden dit woord o. namen, zoo had hij

[1]) Zie zijne *Taalkundige Bijdr. tot den Frieschen tongval*, St. II.
[2]) *Charterb. v. Vriesl.* D. II, f. 210.

misschien in navolging daarvan dit ook liever zoo bepaald. Er bestaat echter reden om *terp*, als nu verschillende in beteekenis van *dorp* ofschoon beide van oorsprong hetzelfde woord zijn, ook een ander geslacht te geven. Wij hebben vroeger *terp* m. genomen en zien nog geene redenen om het voor vr. te houden, zooals nu ook doen de nieuwe hervormers van onze taal, dr. M. de Vries en dr. L. A. te Winkel in hunne *Woordenlijst voor de spelling der Nederl. taal* enz.

Buiten *Friesland* schijnt aan onze heuvels de naam van *terp* niet eigen te zijn, want in ons Groningerland worden zij denkelijk ook alleen in navolging van die provincie zoo genoemd, en elders is dit woord geheel niet of alleen van daar bekend. Zoo min vroeger als nu schijnt zulks het geval geweest te zijn, vermits er dan nog wel eene of andere plaats hier of daar bekend zoude zijn van dien naam, waar deze stellig een Terp aanduidt. Het is althans daarom hoogst twijfelachtig of dergelijke namen van plaatsen, schoon op klei ja zelfs op Terpen gelegen, wel hiervan en niet van *dorp* moeten afgeleid worden; van diegene welke op zandgrond liggen spreekt dit laatste van zelf. In ons gewest wordt de uitgang *terp*, *torp* geheel niet meer aangetroffen, alleen *dorp*, en zal deze ook wel overal in dezen zin moeten opgevat worden, zoo als bij de volgende dorpen: *Vliedorp*, nu wel niet meer, maar toch vroeger een kerkdorp, en toen ook *Fledorp*, alsmede *Flegum* [1]) genoemd, mogelijk ook wel *Vlieterp*, zooals wij gegist hebben dat Johannes Vlie- of Vlijtarp daarvan geheeten kan zijn; *Adorp*, *dorp* aan de *A*, *water*, namelijk de Hunze, *Oldorp*, oudt. *Aldathorph* en *Aldathorpth*, dat is *Ouddorp*, *Losdorp*, oudt. *Lasdorpe* en *Lestorpe*, [2]) van Laas (een mans naam); *Woldendorp*, oudt. *Woldmonnathorp*; en voorts de buurt *het Dorp* onder Grootegast. Behalve deze buurt, welke op eenen eenigzins boven het omliggende kleiland verhevenen zandgrond is gelegen, liggen de voornoemde dorpen niet alleen op klei, maar ook op Terpen. Het oude kerkhof

---

[1]) Volgens het *Registrum curarum terrae Frisie Monasteriensis dioecesis* uit de tweede helft der 15de eeuw, bij L. von Ledebur, *Die fünf Münstersche Gaue etc.* Berlin 1836, S. 17 en 103, „*Flegum* alias *Fledorp.*” Zoo Alting geweten had, dat deze plaats ook eertijds *Flegum* genaamd is geworden, dan zou hij misschien nog meer in zijn gevoelen versterkt zijn geworden, dat hier het *Fleum* van Ptolemaeus te zoeken zij. Zie *Not. Bat. et Fris. ant.* in v. f. 62.

[2]) *Lasdorpe* in *Reg. Sarrachonis*, p. 9, no. 121, et p. 36, no. 627. *Lestorpe* in boven gemeld *Reg. curarum* bij v. Ledebur a. w. S. 21, 105.

van *Vliedorp* kan wel niet meer gezegd worden dan wat hoog gelegen te zijn, maar in de buurt ligt een vrij aanzienlijke Terp, *de Hoogte* geheeten. — In het naburig Oostfriesland heeft men de dorpjes *Oost-* en *Westtorp*, ook *dorp* of *dorf* geschreven wordende, wel op klei (in Bierumer ambt), doch denkelijk niet op Terpen gelegen. *Utorp* in het ambt Ezens en *Utarp* in het ambt Witmund, schijnen nog op gaastgrond, wat de woningen betreft, te liggen, daarentegen heeft men in het laatste ambt *Updorf*, *Nendorf* op de klei; desgelijks in Jeverland *Oldorf* en daarbij een aanzienlijken Terp, *Oldorfer Anhöhe* genoemd; zoo ook *Neudorf* onder Waddewarden, doch ligt *Holtorp* of *Holtrop* wederom op zandgrond in Auricher ambt. [1]) Meer dergelijke namen van plaatsen van andere streken aan te voeren, om te doen zien, dat men hieronder niet wel anders dan *dorp* kan verstaan, zal wel niet noodig zijn. De aangevoerde hebben ook tevens genoegzaam kunnen bevestigen, dat *dorp*, *dorf*, *torp*, *tarp*, *thorph*, *trop* enz. één en hetzelfde woord zijn. Tot staving dat de laatstgenoemde minder bekende uitgang *trop*, *trup*, evenwel thans nog niet zoo zeldzaam en één is met *dorp*, voegen wij er nog de volgende plaatsen bij: *Westdorp* of *Westtrup* in Drenthe, voorts verscheidene plaatsen in het Bentheimsche, *Ochtrup*, *Schuttorf* of *Schuttrup*, *Schepstrup*, *Hestrup*, *Frenstrup* en meer andere, ook in het Munstersche; *Echtrop*, een huis onder Alkmaar, *Vortrop* op het eiland Marken, het oude *Fortrapa*, enz. In *Geldrop*, zoo veel als *Geldersche dorp*, is het *drop* gebleven. Dit vlek ligt wel in Noord-Braband, maar was vroeger eene Geldersche leen-heerlijkheid. — Men zou nog kunnen vragen, hoe *Terp*, als naam van onze heuvelen, zoo uitsluitend eigen is aan de prov. Friesland? Dit is voorzeker niet gemakkelijk te beantwoorden, en wij kunnen ook alleen het volgende daaromtrent gissen. Uit het voorgedragene blijkt, dat *terp* oudtijds in het algemeen een *hoop* en zoo ook een *hoop aarde* beduidde. Deze naam zal dus ook eerst slechts in het algemeen aan onze heuvels gegeven zijn, niet alleen in Friesland, maar ook elders. Dan mettertijd werd en bleef dezelve eene bijzondere benaming daarover in die provincie, doordien de algemeene beteekenis van dit woord verouderde en misschien verdrongen werd door andere namen, zoo als wij zullen zien. Dat zij nu aldaar stand hield, kan minder bevreemding baren, als men bedenkt, dat die pro-

---

[1]) Zie over deze plaatsen Arend, *Oostfr. u. Jever*, Th. I, 440, II, 4, 34, 257.

vincie van ouds het hoofddeel van Friesland uitmaakte en niet alleen het voorname tooneel der Terpen, maar tevens het gewest hetwelk van alle Friesche landen het meest en het langst zijne oorspronkelijkheid behield. Was zij aldaar eenmaal in zwang, zij bleef levendig in den mond van den landman en in de namen van vele plaatsen, en werd bovendien bevestigd door den pen van den kronijkschrijver, die haar in s' lands historiebladen vermeldde en tot het late nageslacht overgebragt.

Ik had hiermede willen besluiten, toen ik juist las in den *Nederl. Spectator* van 2 Dec. 1871, no. 48, bl. 379, de opmerkingen van Prof. H. Kern op het 1ste D. van de *Algem. Gesch. des Nederl. volks.* door dr. W. J. F. Nuyens. Daaronder zijn er die betrekking hebben op het behandelde onderwerp en ik acht die van gewigt genoeg om ze hier nog bij te voegen. Kern komt op tegen de nog weder door Nuyens herhaalde bewering, dat ons woord *dorp* van *terp* afkomt, met deze woorden: „Nu moet men weten dat dit terp een betrekkelijk jonge vorm is van *therp*, hetwelk in sommige friesche tongvallen gebruiklijk was, terwijl andere friesche tongvallen *thorp* hadden (zie Richthofen's Glossar.). Veel ouder dan in de friesche wetten vindt men in 't Gotisch *thaurp*, oudsaksisch, angelsaksisch, oudnoorsch *thorp*; de bijvormen, als *throp*, enz. laten we rusten. Genoeg, *therp* is niet eens algemeen Friesch, en nog veel minder Nederlandsch, want onze taal is in 't geheel geen Friesch. Te beweren dat ons *dorp*, hetwelk ofschoon uit *thorp* gesproten uit het veel meer verbasterde *terp* is ontstaan, staat gelijk met te zeggen dat ons *kerk* ontstaan is uit 't Engelsche *church*, of *kaas* (van 't lat. caseus) uit 't Engelsch *Cheese.*— Het wordt hoog tijd, dat we eindelijk eens van dat geleuter over *terpen* verlost worden." — Het bovenstaande stemt, als ik mij niet bedrieg, overeen met hetgene ik over de oudheid en eenheid van *dorp* en *terp* heb voorgedragen. Of ik echter verder aan den ten slotte geuiten wensch van Kern heb voldaan, moet ik aan het oordeel van hem en andere deskundigen overlaten; men zal — vertrouw ik — althans erkennen, dat ik daartoe mijn best gedaan heb.

BESCHRIJVING

VAN EENIGE

ALBA AMICORUM.

III.

(Vervolg van dl. VIII, 81).

Het album van Jr. Eiso Jarges.

1565—1569.

Volgens het geslachtsregister van de oude adelijke familie Jarges, welker laatste afstammeling Jhr. Joost Jarges den 6 Januarij 1845 te Groningen overleed, was Eiso Jarges een zoon van Coppen Jarges en Eva Froma. Hij zag het levenslicht te Saaksum, in Humsterland, waar zijn vader op het Huis Heeralma gevestigd en Hoveling was, ten jare 1546. Waar hij eene geletterde opvoeding ontving, bleek mij niet. Vermoedelijk was hij een leerling van de St. Maartens-school te Groningen, gedurende het rectoraat van Nikolaas Sasschers.

Ik trof den negentienjarigen Jarges ten jare 1565 het eerst aan te Tubingen, waar hij de hoogeschool bezocht. Naar de gewoonte dier dagen, heeft hij gedurende zijn akademietijd een album gehouden, 't welk overeenkomstig den wensch van Jhr. Joost Jarges, met het voormelde geslachtsregister, aan het Groninger archief is gekomen.

Daartoe gebruikte hij Alciati *Emblemata*, doorschoten met wit papier, in 12°. De titel van dit werkje is echter verloren gegaan; eveneens de oorspronkelijke band. Thans is het in rusleer herbonden, bij welke gelegenheid de blz.

13—32 bij vergissing verplaatst en tusschen bl. 4 en 5 zijn ingenaaid. Op het schutblad vóór den titel staat de naam van den Appingadammer predikant en Rector Jacobus Isebrandi Harkenroht, met de bijvoeging: natus Emethæ, Frisiæ Orientalis Metropoli, die XXVII Julii Anno Chr. CIϽ. IϽCLXXVI. Hieruit meen ik te mogen afleiden dat Harkenroht vroeger bezitter van dit album geweest is. De inscriptiën te Tubingen geteekend zijn van:

Johannes Michaëlis, een Deen, die zijn naam schreef onder eenige woorden van Chrysostomus; 26 Maart 1565.

Leonhardus Fuchsius, Medicinae doctor et in Academia Tubingensi professor, hocque tempore Rector. Fuchs was in zijn tijd een beroemd geleerde. Geboren te Wembdingen, in de Boven-Paltz, 17 Jan. 1501, te Ingolstadt in de geneeskunde gepromoveerd, werd hij vervolgens hoogleeraar in de genees- en ontleedkunde te Tubingen. Aan zijne medische en botanische studiën herinneren talrijke werken, die door Jöcher en Moreri vermeld worden. In zijne jongelingsjaren verklaarde hij zich reeds als een aanhanger van Luther. Hij overleed den 10 Mei 1565, dus kort nadat hij (30 Maart 1565) met zijne nette hand Latijnsche en Grieksche inscriptiën in Jarges' album plaatste, zinspelende op het p. 40 behandelde emblema, hoe een kreupele en een blinde elkander helpen om langs den weg te komen, door dat de laatste den eerste op de schouders draagt, en de eerste den laatste den koers aangeeft;

Marcus á Zinzendorff. Hij schreef den 1 April zijn naam onder een gezegde van Marcellus Palingenius, den dichter van den *Zodiacus vitae;*

(Petrus Paulus) Vergerius, vroeger bisschop van Iustinopolis in Istrië, regtsgeleerde en theoloog, was o. a. pauselijk legaat op de rijksdagen te Augsburg in 1530 en te Worms in 1541, een groot tegenstander der Hervormers. Naderhand schaarde hij zich openlijk aan hunne zijde; sedert hij hunne geschriften gelezen had, om daarin wapenen ter hunner bestrijding te zoeken, toen hij zich wilde zuiveren van de verdenking van ketterij, — eene verdenking, die hem den kardinaalshoed reeds had doen voorbijgaan. Vrijwillige ballingschap gekozen hebbende, predikte hij aanvankelijk het Evangelie in Zwitserland. Ten laatste vestigde hij zich op aanzoek van den Vorst van Wurtemberg te Tubingen, waar hij den 4 Oct. 1565 overleed. Zijn portret, met een kort levensberigt en eene opgave van 't geen hij in

het licht gaf, vindt men o. a. in Jac. Verheijden, *Elogia et effigies aliquot Theologorum, qui Rom. Antichristum praecipue oppugnarunt.* H. C. 1602.

Zijne inscriptie luidt:

Ego sum via, veritas et vita, nemo venit ad Patrem nisi per me [1]).

Joh. 14.

VERGERIUS, exul Christi,
Scripsi Tubingæ ij Aprilis 1565.

Jacobus Andreae, D. praepositus en cancellarius Academiæ Tubingensis, een beroemd Luthersch godgeleerde, geboren te Weiblingen in Wurtemberg ten jare 1528. Hij legde veel ijver aan den dag om, bij de heerschende verschillen over de geloofsleer, den vrede en de eendragt te herstellen. Op 61jarigen ouderdom overleed hij den 7 Januarij 1590. In Erh. Cellii *Imagines professorum Tubingensium elegiis illustratae,* Tub. 1596, treft men o. a. zijn portret aan, met een kort levensberigt in Latijnsche verzen. Den 4 April 1565 schreef hij een Bijbeltekst in dit album.

Ludovicus de Refuge, een Parijzenaar, Jarges' vriend en dischgenoot, schreef een dag later op een blaadje naast het emblema op de na den dood voortdurende vriendschap (p. 25):

Vt vulgus amicos praesentes duntaxat amat, facileque inmutat animum: sic boni viri nullis temporum intervallis aut levibus alioqui dissidiis amorem suum imminui facile patiuntur [2]).

M (agister) Joan. Konig, Syndicus der Tubinger Universiteit, schreef, zinspelende op een emblema *de concordia,* (p. 47):

Concordia parvae res crescunt, discordia magnae dilabuntur.
Vincere inimicos patientia est optima victoria [3]).

Joh. Wiferdingius, Frisius. In hem treffen wij

[1]) Ik ben de weg, de waarheid en het leven, niemand komt tot den Vader, dan door mij.

[2]) Gelijk de groote hoop slechts de aanwezige vrienden bemint, en ligt van zin verandert, zoo laten mannen, die er goed over denken, door geen tijdsverloop of kleine verschillen hunne genegenheid verminderen.

[3]) Door eendragt worden kleine dingen groot, door tweedragt gaan groote zaken te gronde.
Vijanden met geduld te winnen, is de grootste zege.

een lid aan van het oude Groninger geslacht Wifferinge, Wifrinck of Wijfringh. De naam werd zeer verschillend gespeld. In symbolum familiaritatis et nunquam intermoriturae amicitiae Domino suo — plaatste hij den tekst Malechi 2 vs. 10 in Jarges' album.

Een Johannes Wijfringh overleed als Burgemeester te Groningen den 16 Febr. 1593 (zie *Bijdr.* III, 33); een tweede van dezen naam werd dadelijk na de Reductie lid van den stedelijken Raad; in 1595 en 1596, 1598, 1599, 1602, 1603, 1606, 1607, 1610, 1611, 1614, 1615, 1618, 1619 was hij burgermeester; in 1596 lid der S. G. (zie *Reg.* Gron. arch. 1596, n°. 86), was hij voorts in 1600, 1601, 1604, 1605, 1608, 1609, 1612, 1613, 1616, 1617 lid der Hoofdmannenkamer. Zijn overlijden had plaats den 15 febr. 1620.

Joh. Pistorius, den 4 febr. 1546 te Nidda, in Hessen, geboren, zijn vriend en tafelgenoot, beoefende destijds de geneeskunde, waarin hij ook doctoreerde. Van daar de inscriptie van een tweetal regelen aan het een of ander werkje van zijn landgenoot Helius Eobanus ontleend:

> Vir medicus siquidem multis virtutibus omnes praevalet ante alios, multis praestantior unus [1]).

Naderhand ging hij tot de studie der godgeleerdheid over, in welk vak hij eveneens tot Doctor werd bevorderd. Was zijn vader een ijverig voorstander der Hervorming geweest, de zoon omhelsde het Katholicismus, werd prediker en biechtvader aan het Hof van Keizer Rudolf II, en protonotarius apostolicus. Hij overleed ten jare 1608. Vgl. P. Freheri *Theatrum virorum eruditione clarorum.* Norimb. 1688, p. 348, in welk werk ook zijn portret voorkomt op pl. 17.

Jacobus Heerbrandus, Theol. Dr. en Prof. te Tubingen geb. te Gengen, in Zwaben, 12 Aug. 1521, overl. 22 Mei 1600. Naast een emblema, tot opschrift voerende: *auxilium nunquam deficiens*, schreef hij bijbelteksten, wijzende op de hulp en den steun, die men van den grooten Schepper te wachten heeft. Erh. Cellius bezong zijn levensloop en zijne verdiensten in een distichon bij zijn portret, in de aangehaalde *Imagines professorum Tubingensium.* Vgl. voorts Freheri *Theatrum*, p. 311.

---

[1]) Ofschoon anders een geneesheer door vele voortreffelijke eigenschappen alle anderen overtreft, zijt gij alleen voortreffelijker dan vele.

Carolus Kiörningus á Mölderup, een Deen, teekende zijn familiewapen in kleuren, en schreef er een negenregelig Latijnsch vers bij, waarin hij zijne vriendschappelijke gevoelens jegens Jarges uitdrukte.

Arnoldus en Jacobus Witfeld, twee broeders, gaven eveneens hun familiewapen in kleuren, met een tweetal spreuken er boven.

Den 25 en 29 Junij 1565 ontmoette ik Jarges te Leuven, waar Geroldus ab Heerrn en Gerardus de Hennin (?) Insulensis, twee zijner mij verder onbekend gebleven vrienden - inscriptiën in dit album plaatsten. De eerste schreef bij zijn fraai gekleurd wapenschild, zinspelende op een emblema:

Omnia si perdas, famam servare memento,
Qua semel amissa postea nullus eris [1]).

Frantz Knoker, van Lubeck, was de eerste, die te Orleans een blaadje vulde met zijn wapen in kleuren, op de keerzijde waarvan hij schreef: *Thu recht und lass gott walten;* 12 Julij 1565. Op denzelfden dag gaf Marcus Obristh, Lipsensis, hem de spreuk:

Dulcia non meminit qui non gustavit amara [2]).

Rodolphus Hoerenken en Johannes Hornken teekenden ieder afzonderlijk hun geslachtswapen, met eene spreuk er boven.

Beide waren leden van een overoud en aanzienlijk Groninger geslacht, die te Orleans studeerden. De laatste komt o. a. voor in stukken op het Gron. archief, 1578, nr. 9, 1580, nr. 71;

Petrus de Boeijmer, Phrisius, wiens handschrift op 24 Sept. 1565 voorkomt, is zeker dezelfde als Pieter Boeijmer, in 1568 grietman van Franekeradeel (zie van Sminia, *Nieuwe naamlijst van Grietmannen*, Leeuw. 1837, bl. 192), gehuwd eerst met Machteld vau Naarden, en ten tweeden male in 1582 met N. van Haersolte, Doctor in de Regten en tevens Olderman te Franeker. In 1570 was hij

---

[1]) Als Gij alles moet verliezen, wees dan bedacht op het behoud van uwen goeden naam; hebt gij dien eenmaal verloren, dan zult gij naderhand zelf verloren zijn.

[2]) Die het bittere niet heeft geproefd denkt niet aan het zoete,= die geen tegenspoed heeft ondervonden stelt voorspoed niet op prijs.

in de commissie, die Anna van Oostenrijk in naam van de Staten van Friesland kwam begroeten en haar verzekeren van 's lands toegenegenheid. Spaanschgezind zijnde, moest hij het land verlaten en werd met vele anderen in 1580 door het Hof ingedaagd, terwijl zijn huis te Franeker ten voordeele van het gemeene land werd aangeslagen. In 1593 was hij kapitein in Spaanschen dienst en ontving geld van Juan Robles, om daarmede de nieuw aangeworven soldaten te betalen. — Een Abel Boeijmer was destijds Grietman van Gaasterland. Hamconius vermeldt een Fredericus Boymer of Boyemer, Frisius, als kanselier van Gelderland.

Henricus de Steenbergen, Adolphus à Raesfelt of Haesfelt, David Spiegell zu Peckelsen, Wolfg. Christoph Stiber in Butheim, welke drie laatsten alleenlijk hunne sierlijk gekleurde wapens teekenden, bleven mij onbekend,

Tarquinius Hottinga, ongetwijfeld een Fries, betuigde:

Mihi quidem perangusta est res familiaris, sed (ut aiunt) pusillis aviculis non multum opus est plumis [1]).

Onno en Wigbolt Ripperda gaven den 12 Dec. 1565 elk eene keurige teekening van hun wapen, zonder eenig bijzonder bijschrift. Zij waren broeders en behoorden tot de uitgewekene Ommelanders, die in 1569 gedagvaard werden door den koning, als aangeklaagden wegens beeldstormerij. Onno is waarschijnlijk in Frankrijk gesneuveld. Wigbolt ging eveneens in krijgsdienst, onder de vanen van den Prins van Oranje, en klom tot den rang van Hopman op. Als verdediger van Haarlem in 1572 en 1573 heeft hij zich in onze vaderlandsche geschiedenis eene eereplaats verworven. Vgl. Westendorp, *Bijzonderh. uit de gesch. der Hervorming in de prov. Groningen*, bl. 37; *Gron. Volksalm.* 1839, bl. 1—13, waarin ook Wigbolts portret, naar de schilderij van F. Hals, voorkomt.

Adriaan Ripperda was de derde van dit geslacht die zijn wapen in het album teekende, met de spreuk: *Bene qui latuit, bene vixit*, zonder hierbij eene plaats of een jaartal te voegen. Als Hervormingsgezinde moest hij in 1580 het land verlaten, zonder, naar het schijnt, het voorregt ge-

---

[1]) Mijn tijdelijk vermogen is wel zeer bekrompen, maar (zoo als men pleegt te zeggen) kleine vogeltjes hebben niet veel veêren noodig.

had te hebben herwaarts terug te keeren. Immers is hij in 1583 of 1584 overleden, waarna zijne goederen, als die van een „hereticq en rebel" tegen den koning van Spanje geconfiskeerd werden. Vgl. Westendorp, a. w. bl. 52, benevens de stukken op het Gron. archief, 1584, no. 33; 79; 1585, no. 15; 1589 no. 28.

Andreas Petri, Moguntinus, Hainricus Breull, Marp. Hassus, Georgius Ketteler, Joan. Geor. à Bicker, Hermannus à Velen, Theodorus Hellinck à Bernestell, Hesselius à Beruno(?), Joannes Godefridus à Berlichius in Hornberg, Johan von Hommell, D. Scheijffaerdt von Meyradt, Johannes Cruesten of Cruchten en Eustatius de la Buissière waren allen vermoedelijk zonen van aanzienlijke geslachten, die te Orleans studerende met Jarges kennis maakten en, de tweede uitgezonderd, alleenlijk hunne wapens, in de schoonste, dikwerf goud- en zilverkleuren, teekenden. Behalve een tweetal namen van vreemden, die ik niet kon ontcijferen, trof ik nog eenige van Groningers en Friezen aan, te weten:

Sebastianus Bernard, Groning. Frisius.

Conscia mens recti famae mendacia ridet [1])

was de regel, dien hij, nevens eene Grieksche spreuk, aan „zijn heer en vriend" ten beste gaf. Deze persoon is mij in onze gewestelijke geschiedenis overigens onbekend gebleven.

Reinherus ab Andringa, die eene Grieksche spreuk en Vigerus ab Heringa, die het symbolum *senescendo addiscimus* inschreef, waren Friezen; misschien was Otto à Depholt, wiens wapen men hier vindt, insgelijks een Nederlander. Aan Heringa werd dit album nog den 28 December 1565 te Orleans voorgelegd. Weinige dagen daarna, en wel den 3 Januarij 1566, bevond de bezitter zich in de Fransche akademiestad Bourges, blijkens inscriptiën, welke hij op dien en den volgenden dag aldaar ontving van Seino Mulertt, Joannes Conerus, Henricus à Brienen en Henricus Grawerdt. Seino Mulert was waarschijnlijk de zoon von Gerard Mulert, die Luitenant van de Hoofdmannenkamer te Groningen is geweest. Hendrik van Brienen, heer van Sinderen, was van 1576—1619 lid van de Geldersche Ridderschap. Als lid van het collegie tot de nadere Unie, later van den Raad van State, behartigde hij

[1]) Een regtschapen gemoed lacht om de logens der faam.

ijverig 's lands belangen. Zie Scheltema, *Staatkundig Nederland*, I, 175. De laatste, die zich zijn bloedverwant noemde, was een Groninger. Hem trof ik elders niet aan; wel Joh. Grawerts, Notaris te Groningen (*Reg. Archief* 1561, no. 29) en Claas Grauwers, een Hervormingsgezinde. Vgl. Westendorp, a. w. bl. 36. Zou men in Johannes Conerus welligt Johannes Coenders moeten zoeken?

Den 9 Januarij vertoefde Jarges te Lyon, waar Cornelius Clypeus, van Antwerpen, en de Franschman J. S. Thevet een paar blaadjes met korte inscriptiën voorzagen.

Eene Hebreeuwsche inscriptie, waartoe zeer verschillend Oostersch letterschrift is gebezigd, luidt, door een deskundige zoo goed mogelijk vertaald:

Oefen u aanhoudend in de H. Schrift, omdat die de leer bij uitnemendheid bevat.

Geschreven door mij JOGANAN HILMICH, onderwijzer (hoogleeraar?) in de heilige taal in de stad Lausanne, thans staande onder de heerschappij van de met roem bekende Heeren van Bern [1]), in 't gebied van Zwitserland, in 't jaar der wereldschepping (5)125, den 7 Elul.

Te Genève, waar hij binnen kort aankwam, bleef onze Jarges tot aan den herfst van 1566. Reeds den 19 Januarij ontving hij hier eene korte inscriptie van Jo. Joannes, Frisius. Ofschoon deze door Mr. J. de Wal niet is opgegeven onder de Nederlanders, studenten te Genève, meen ik het er toch voor te mogen houden dat hij een student was. Wijders volgden:

Berteramus Quadt, met het symbolum *vive vt vivas*. In het Heidelberger album werd 23 Maart 1571 ingeschreven Stephanus Quaet, Geldrius. Of wij hier aan leden van hetzelfde geslacht te denken hebben, durf ik niet beslissen.

I. Hermannus, Borussus. Hij schreef:

Roma quid est? quod te docuit praeposterus ordo.
Quid docuit? iungas uersa elementa scies.
Roma amor est. Amor est? qualis? praeposterus. Vnde hoc?
Roma mares.... noli dicere plura, scio.
Roma uale, uidi, satis est uidisse, revertar
Cum leno, aut meretrix, scurra, cinaedus ero [2]).

---

[1]) Cette ville tomba l'an 1536 sous la puissance des Seigneurs de Berne, qui y ont établi une Academie, toûjours pourvue de savans Professeurs. Moreri, in voce Lausanne.

[2]). Wat is Rome? wat de omgekeerde volgorde der letters U geleerd heeft. Wat heeft deze geleerd? Als gij de letters in omgekeerde orde bijeen

Reliqui Babylonem illam, die 14 Octob: Anno 1565 ego I. HERMANNUS Borussus. Scripsi Vero hæc Amico Veteri D. Eisoni I, 21 Jun. Ao. 1566 Ierosolijmis.

In deze regelen, die voorwaar geen lofspraak bevatten op de zedelijkheid te Rome, moet de benaming Jeruzalem, waarmede zekerlijk Genève bedoeld wordt, oneigenlijk worden opgevat, als de uitdrukking van eene heilige plaats, in tegenstelling van Babylon, de aan Openb. XVII, 5, ontleende benaming van Rome.

Bernhardus Schoell, van Wesel, van wien:

Nunquam bella bonis, nunquam discrimina desunt,
Et quocum certet mens pia semper habet [1]).

Eustachius Vlnerus, uit Hessen, schreef:

Asperius nihil est misero cum surgit in altum [2]).

Johannes Knuttel, Sigensis, welligt de grootvader van den bij Jöcher vermelden theoloog van denzelfden naam.

Albertus Buschius, gaf, toen hij 1 Julij 1569 de zinspreuk

Quod fors feret, feremus æquo animo [3])

schreef, niet op van welken landaard hij was.

Franciscus Blochuyss, Batavus, zijn vriend en landgenoot, die in hetzelfde jaar als student te Genève werd ingeschreven. Mr. de Wal houdt t. a. p. dezen persoon voor Mr. François van Blockhuisen, die in 1575 door Prins Willem I tot landraad benoemd werd en later Electeur en Burgemeester te Schoonhoven was. Onbekend bleef mij Joannes Moyensonius, die den 20 Julij 1566 te Brussel — apud aedem S. Chrispini — een gezegde van Diogenes in het album schreef.

Antonius de Wenckum, van Deventer, die bij Mr. de Wal niet voorkomt op de lijst der Nederlanders, studen-

---

voegt, zult ge het weten. Roma is amor (Rome is liefde.) Liefde? hoedanige? een averechtsche. Hoezoo? Te Rome bedrijven de mannen ..... Zeg maar niet meer, ik begrijp het al. Vaarwel Rome, ik heb U gezien, het is me genoeg U gezien te hebben, ik zal terugkeeren als ik een koppelaar, een lichtekooi, een potsenmaker of schandjonker zal geworden zijn.

[1]) De braven zijn immer in oorlog, immer in hagchelijke omstandigheden gewikkeld; en een vroom gemoed heeft altoos ergens mêe te kampen.

[2]) Niets is den ongelukkige te bezwaarlijk, wanneer hij zich verheft.

[3]) Wij zullen gelaten dragen, wat het lot ons biedt.

ten te Genève. Een Matthias à Wenckum komt bij Revius, *Daventria illustrata*, p. 761, 762, voor onder de Deventer magistraatspersonen in 1579 en 1580.

Reinhartt v. Oldenhauss, die bij het symbolum *Respice finem*, niet vermeldde, van waar hij was.

Johannes Halecius, Vallencienensis, Rolandus à Waldenberg, alias Schinkern, Joannes à Groin, van Wezel, en Johannes Wedken, van Hamburg, waren zonder twijfel allen studenten. Van de hand des laatsten leest men:

Roma armis terras ratibusque subegerat vndas,
Atque eaedem vires, Vrbis et Orbis erant,
Restabat Coelum; sedes perfregit Olympi
Pontificum veterum relligiosa cohors.
At bona posteritas, ansis ne cedat auitis
Tartara praecipiti tendit ad ima gradu.

Errare humanum est, sed diabolicum perseuerare in errore [1]).

In den herfst van 1566 heeft Jarges Genève voor goed verlaten. Immers was hij in October te Antwerpen, waar wij in zijn album den 18 October aantroffen:

Nicolaus Clericus, die ten jare 1563 reeds als student te Genève was ingeschreven. Mr. de Wal vermoedt dat deze Nicolaas de grootvader was van den beroemden Jean le Clerc, hoewel dan nog altoos raadselachtig blijft, hoe hij zich in het akademiealbum van Genève Ultrajectinus konde noemen.

Op denzelfden dag schreef:

Henricus Lijstrius eene Latijnsche en eene Grieksche spreuk op een albumblaadje. Omtrent dezen kan ik ook geene nadere inlichtingen verstrekken. Hem volgde den 28 October dv.

Carolus Clusius, de beroemde botanicus. De zinspreuk van zijne hand luidt:

πόνος δὲ καὶ ἐλπίς.
En trauail Esperance.

---

[1]) Rome had het land door wapenen, door schepen de wateren onder hare heerschappij gebragt; en de krachten der Stad waren dezelfde als die der Wereld. De Hemel bleef nog over; de geloovige aanhang der oude aartspriesters baande zich met geweld den weg naar den olympus, den zetel der goden, maar de goede nakomelingschap, om niet onder te doen voor het voorbeeld, haar door hare voorouders gegeven, stort zich hals over hoofd in den Tartarus, het verblijf der rampzaligen, d. i. stort zich hals over kop in het verderf.

Dwalen is menschelijk; in de dwaling te volharden is duivelsch.

Virtute et Nobilitate praestanti viro Dno Eisoni Jarghes scribebat CAROLUS CLUSIUS Atrebas, Antverpiae v. Cal. Nouembr. M.D. LXVI.

Een zeldzaam autograaf is voorzeker de volgende:

Σεῖχε δίκαια φρονῶν[1]).
Generosa nobilitate et
virtute praestanti iuueni,
Dno EISONI JARGHES frisio
in amicitiæ perpetuæ
memoriam, haec scripsit
LUDOVICUS GRATEMA
frisius. Antuerpiae.
ao. 1566 mense Octob.

Inter spem!, curamque, timores inter et iras
omnem crede diem tibi diluxisse supremam
Grata superueniet, quae non sperabitur hora [2]).

Lodewijk Gratema werd den 8 December 1567 benoemd tot Rector van der-A school te Groningen, blijkens de in dit tijdschrift D. VI bl. 79 medegedeelde aanstelling. Hij overleed den 18 November 1583. Zie deze *Bijdr.* I, bl. 146. Zijne weduwe komt voor in stukken op het Groninger archief, 1590, nr. 19, 67.

Zonder bijvoeging van de plaats, waar Jarges hun zijn album voorlegde, teekende in 1566 daarin eindelijk nog een viertal personen, die mij even onbekend bleven, als zoo velen, wier namen reeds zijn vermeld, te weten: de Bestrade, die den franschen tekst van Coloss. I, 12, 13, inschreef; Daniell Koboltt, en twee, die alleen de initialen hunner namen gaven, T. A. H. en F. A. G.

Waar Jarges zich in het volgend jaar mag hebben opgehouden? Het album geeft hierop geen antwoord.

Hupertus à Oertzen, alias Sintzich was de eenige die in 1567 een blaadje vulde met eene fraaije teekening van zijn wapen. De inscriptiën van 1568 en 1569, weinige in getal, zijn te Keulen gedagteekend. Zij zijn van:

Joannes Kessel, van wien zijn wapen, met de spreuk:

Qui bien vijf jaimais ne peult morijer.

Habbo Aldringa, zijn wapen, met de spreuk: *Pietas ad omnia frugi.* In het Heidelberger album schreef hij zich

---

[1]) Ga geregeld uwen gang, overwegende hetgeen regtvaardig is. (Σεῖχε is zeker eene schrijffout, voor Στεῖχε).

[2]) Geloof maar onder hoop en zorgen, onder vrees en toorn, dat iedere dag de laatste is, die voor u aanbrak; de tijd, waarop gij niet zult gerekend hebben, zal U aangenaam verrassen.

den 9 April 1567 in, met de bijvoeging *Groninganus*. Hij behoorde tot eene oude adelijke familie, van welke verschillende leden voorkomen in stukken op het Gron. archief.

Rimus à Deipholt. Hij teekende hetzelfde wapen met eene geringe wijziging, als Otto à Deipholt boven vermeld.

Rodolphus à Deipholt;

Sixtus de Scheltema, een Fries, den 21 Sept. 1569 te Heidelberg ingeschreven. Hij was de zoon van Schelte van Scheltema en Ursel Herckema, en huwde Bauck van Douma. Zie de Wal, a. w. no. 126. Wegens het verbleeken van de inkt, waarmede hij schreef, kon ik niet naauwkeurig lezen wat hij bij zijn fraai gekleurd wapen schreef.

Hayo Loringa, schreef alleen de spreuk *festina lente*. Ongetwijfeld was hij ook een Groninger of een Fries.

Petrus Heribertius, die mij onbekend bleef.

Behalve een paar voor mij onleesbare inscriptiën, komen er eindelijk nog in voor, zonder opgave van plaats of jaartal:

Johannes Dinnermon de Drendrop, een Deen, die zijn familiewapen teekende, waarschijnlijk tijdens het verblijf van Jarges te Tubingen;

Edzard Valck, in wien wij welligt aantreffen Edzerd Valcke, Janszoon, te Glimmen, een uitgeweken Hervormingsgezinde, die onder graaf Lodewijk de wapenen tegen den koning van Spanje opgevat hebbende, ten jare 1561 mede gedagvaard werd voor den bloedraad te Brussel. Zie Westendorp, a. w. bl. 38.

't Geen hij op een albumblaadje schreef, luidt:

EDZARDT VALCK
geft Eyso Jarges
mijn gode frvnt
synn nam das wyr
soe mannych-mal
lustych vnd frolych
hebbenn geuest.

Frederick van Voerst, waarschijnlijk een edelman uit Overijssel, gaf het symbolum *Casus ubique valet*.

Gerardus Voet, misschien dezelfde, die in 1568 te Heidelberg werd ingeschreven, volgens de lezing van Mr. de Wal, als Gerhardus Voit, Geldrensis. Hij werd in 1579 Raad in den Hove van Gelderland en ten jare 1603 Kanselier. Scheltema, a. w. II, 424.

Tidemannus Gyse, Gedano-Borussus. Hij teekende alleen zijn wapen.

Meinardus Marius Ockama, Phrysius, schreef alleen zijn naam.

Jan Droitlyn, dien ik elders niet aantrof, gaf den aanhef van een Fransch muziekstukje, bij het emblema van Alciatus *musicam Diis curæ esse.*

Uit het voorgaande blijkt nu wel, dat Jarges in 1565 en 1566 student is geweest aan de hoogescholen te Tubingen en te Genève. Aannemelijk is het niet, dat hij een wetenschappelijken graad verwierf. Waarom hij zich sedert het najaar van 1566 bij afwisseling te Keulen en Antwerpen ophield is mij van elders niet gebleken. Waarschijnlijk mengde hij zich toen reeds in de godsdienstige en staatkundige beroerten, die destijds niet alleen in het gewest zijner geboorte, maar in het geheele vaderland ontbrandden. Dat hij tot de Hervormingsgezinden behoorde blijkt aanvankelijk reeds uit de namen van hen, met wie hij, volgens het album, omging. Het geslachtsregister vermeldt, dat hij vervolgens te Saaksum, op Heeralma, als Hoveling was gevestigd en in den echt trad met Luicke Entens van Mentheda. Hij behoorde voorts tot het viertal Ommelander Heeren, die in 1578 aan Bartold Entens een gezegelden lastbrief gaven om krijgsvolk aan te nemen tegen de stad, waar de Ommelander Staten gevangen genomen waren en gevangen werden gehouden (Wichers, *Verkl. v. h. Tractaat van Reductie*, I, 124). Ter zake van de verschillen tusschen de Ommelanden en de Stad, werd hij daarop met eene zending naar het Hof en de algemeene Staten belast (*Gron. archief*, 1578, no. 33). Overeenkomstig de mede op hem verleende volmagt van 5 Januarij 1579 (bij v. d. Spiegel, *Bundel van onuitgegeven stukken*, I, 126, 127), werd hij door de Ommelander Staten gemagtigd om in hunnen naam mede te werken tot het sluiten van de Utrechtsche Unie. Zijne handteekening kan men dan ook zien onder de uitgave van het tractaat verschenen te Haarlem, bij Enschedè, in 1778. Jarges werd tevens bekleed met den last om Rennenberg tot het teekenen der Unie over te halen, en bleef de Ommelanden onder de Utrechtsche bondgenooten vertegenwoordigen. Na den afval van Rennenberg — zoo blijkt verder uit de geslachtslijst — was hij genoodzaakt „om de reform. religie uijt het landt te wycken, en storf in 't wederkeren tot Oterdum, 1584, 19 Aug. Syn vrouw storf 1603 binnen Groningen." Uit hun huwelijk werden acht kinderen geboren.

IV.

Het album van Jr. Gerardus Rufelaert.

1588—1590.

Nadat ik van den mij destijds onbekenden bezitter dit album, 't welk mij bekend geworden was uit den catalogus der boeken en handschriften van wijlen Mr. R. K. Driessen, eenigen tijd ten gebruike had verzocht (*Bijdr.* I, 259), werd het mij weldra tot dat einde met de meeste belangstelling toegezonden door nu wijlen Jhr. W. Alberda van Ekenstein, te Groningen. Even als dat van Jarges, is het een merkwaardig gedenkstuk uit de dagen, toen onze vaderen in opstand waren tegen de dwingelandij van Spanje. Hoe vele inscriptiën in beide albums zinspelen niet op den godsdienstigen en staatkundigen strijd van de partij, waartoe hunne bezitters behoorden? De Rufelaert's waren wel van ouds niet in de provincie Groningen gevestigd, maar uit de zuidelijke Nederlanden schijnen leden van dit geslacht, misschien wegens het belijden der nieuwe leerbegrippen, herwaarts te zijn overgekomen. Een François Rufelaert, gesproten uit een aanzienlijk geslacht te Gent, werd in de orde der Dominicanen opgenomen en kwam vervolgens als Prior aan het hoofd van hun klooster aldaar. Hij bleef het katholiek geloof getrouw en overleed hoog bejaard in 1596 [1]).

Van de Rufelaert's, die zich in ons gewest hebben opgehouden is mij alleenlijk bekend, dat een Johannes Rufelaert ouderling was op de Dordsche Synode. Hij bewoonde het Huis of de Burgt Burgwal, in de buurt de Weer, onder Stedum, en ligt in de kerk dezer gemeente begraven. Zijn album was in het bezit van wijlen Jhr. G. J. Beeldsnijder van Voshol [2]). Hij was welligt de schrijver van een, mij alleenlijk bij name bekend handschrift in obl. 12°, vroeger in het bezit van Mr. J. W. Keiser, te Groningen (*Catalogus* no. 150), daarna het eigendom van nu wijlen Mr. P. G. J. Hoog van ter Aar, te Rotterdam (*Catal. zijner Hss.* no. 2165), getiteld: *Iucunda ac sententiose dicta*, *alsmede Lust-*

---

[1]) Paquot, *Memoires*, fol. uitg. II, 318.

[2]) Vgl. het *Alphab. Generaal-Register op de albums in zijne verzameling*, Utr. 1839, waar men kan lezen, welke handteekeningen er in voorkomen.

koffien van verscheiden geestige sproken, verzameld door Joannes Ruifelaertsz. 1621. Jhr. van Rappard deelde in het *Overzigt eener verzameling Alba amicorum*, bl. 21, mede, dat Prof. Theod. van Swinderen een album bezat van S. Rufelaert, afgevaardigd ouderling van wege de Hervormde Kerk te Groningen. Ik vermoed dat dit berigt op een misverstand berust. Uit Groningen was immers Egbert Halbes naar de Dordsche Synode afgevaardigd. Ook is naar mijne informatiën geen album van S. Rufelaert door Prof. van Swinderen nagelaten. Kan Jhr. Beeldsnijder het album van Joh. Rufelaert van Prof. v. S. ontvangen hebben en daardoor bij Jhr. van Rappard een misverstand zijn ontstaan? Gerard Rufelaert, de aanlegger van het album, dat ons zal bezig houden, werd den 3 April 1586 te Heidelberg student. Hij schreef zich in als Gerardus Rufelaert, *Frisius*. Daarna bezocht hij de akademie te Marburg, van welk laatste tijdperk dit album is, gebonden achter een zeer zeldzaam boekje in klein 8vo, getiteld: *Le Jardin d' Armoiries contenant les armes de plusieurs Nobles Royaumes & Maisons de Germanie Inferieure: œuure autant nouueau, que proufitable à tous amateurs du noble exercice d' armes. — Den Boomgaert der wapenen, Inhoudende de Wapenen van vele Edele Huysen van dese Nederlanden, en andere omliggende: wesende dit wercxken also nieu, als profytelyck allen beminders van het edele exercitie van wapenen.*

Gheprint tot Gendt by Gheraert Salenson, met visitatie en approbatie der Commissarissen van der Co. Ma. daertoe ghestelt. 1567.

Het eerste wapen hierin afgebeeld is dat van Jezus Christus! Vervolgens staan op elke bladzijde doorgaans drie wapenschilden in houtsneê, met opgave van welk geslacht zij zijn en van de heraldieke kleuren. Dat van Rufelaert komt er dan ook in voor, met het bijschrift: „Rufelaert porte d'or, a trois faces de gueul." Dit is echter met de pen verbeterd in: „porte d'or et fascé en six pieçes de gueulles." In de errata was het bijschrift verbeterd aldus: „Rufelaert: facés de sable, lisez de guelles," maar dit is wederom met de pen veranderd in: „facés en 6 pieces d'or et guelles."

Dan volgt het album met 58 verschillende inscriptiën en afbeeldingen van familiewapens, welke aan Rufelaert meestal te Marburg gegeven werden. Ongetwijfeld bezocht hij de hoogeschool aldaar. De inscriptiën zijn van:

Gerardus ab Assendelft, een zoon van Johan van

Assendelft, Heer van Kralingen, Honingen, Besoyen en Heinenoord, en van Margaretha van Rossum. In 1584 werd hij student te Genève; den 2 Dec. 1586 te Heidelberg; [1]) vervolgens, zooals hier blijkt, te Marburg. Den 10 Mei 1588 schreef hij in dit album:

Nescit timorem mens bene sibi conscia. [2])

Eberhardus Dedekynus, Bremensis, die een dag later een soortgelijke spreuk inschreef.

Georg to Munster voorzag den 3 Sept. dv. het album met zijn wapen en eene spreuk. In 1584 werd een Bernhartt von Munster student te Genève. Ik betwijfel het zeer of zij Nederlanders waren.

Simon Taelman, Pomeranus, J. U. D., van wien ook alleenlijk eene spreuk, d.d. 27 Nov. dv.

Bernhardus Holtmannus, D. Deze, mij onbekend gebleven persoon schreef den 28 Nov.

Prospice facturus, quo factum tendere possit,
Sero piget coepti, cum male cessit opus [3]).

Abel Coenders van Helpen. Hij was een zoon van Dirk Coenders van Helpen, Heer van Faan, en Anna Tamminga, geboren 8 Augustus 1564. Toen hij pas twee jaren oud was, vluchtten zijne ijverig Hervormingsgezinde ouders, wegens de komst van Alba hier te lande, naar Neuhaus, in het Benthemsche, waar zij bleven tot de afkondiging van de Pacificatie van Gent, in 1576. Na den afval van Rennenberg verlieten zij op nieuw hun Huis te Helpen, en vestigden zich te Leer. Abel genoot eerst huisonderwijs van een zekeren Jan Stellingwerf; vervolgens werd hij te Bremen opgeleid door den rector Joh. Molanus en den predikant Christ. Pezelius. Ten jare 1584 kwam hij aan de hoogeschool te Marburg, waar hij een leerling was van de vermaarde regtsgeleerden Regn. Sixtinus en Herm. Vultejus. In 1586 vertrok hij naar Heidelberg, van waar hij, met vele anderen, wegens een bloedig oproer, tusschen burgers

---

[1]) De Wal, a. w. bl. 152.

[2]) Die een gerust geweten heeft kent geen vrees.

[3]) Bezint eer gij begint,
Want eerst gedaan en dan bedacht
Heeft menig in 't verdriet gebragt.

en studenten, in 1587 naar Marburg terugkeerde. Hier bleef hij, ijverig zijne studiën voortzettende, tot in den loop van 1589. Sedert bleef hij met zijne moeder en broeders (de vader was in 1584 reeds overleden) te Leer betere dagen voor hun vaderland afwachten. Na de Reductie keerden zij op het landgoed te Helpen terug. Spoedig werd hij geroepen tot belangrijke openbare betrekkingen. In 1596 werd hij namelijk lid van den Raad te Groningen, in 1597, 1600, 1601 en 1604 was hij burgemeester, in 1598, 1599, lid der Hoofdmannenkamer; in 1602 en 1630 van den Raad van State; na den dood van Egbert Alberda benoemde men hem tot afgevaardigde ter Staten Generaal, in welke betrekking hij 14 achtereenvolgende jaren werkzaam is geweest, dikwerf belast met belangrijke zendingen. Inmiddels was hij vertegenwoordiger van Stad en Ommelanden bij de onderhandelingen, die tot het twaalfjarig Bestand leidden. Ten jare 1619 nam hij het burgermeesterschap te Groningen weder aan. Op de lijsten der regeringspersonen ontmoette ik hem als zoodanig weder in 1622, 1623, 1625, 1626 en 1628, en als Hoofdman in 1620, 1621, 1624 en 1627; terwijl hij in de jaren 1619, 1622, 1625 en 1626 medelid was van het collegie van Curatoren der Groninger hoogeschool. Den 9 Januarij 1629 overleed deze hoogst verdienstelijke staatsman, aan wien door den geschiedschrijver van het twaalfjarig Bestand de lof gegeven werd van te zijn geweest „een sonderlingh gheleert ende vriendelijk man, ende altoos een standvastig voorvechter van de beste syde" [1]). Zijn levensloop is uitvoerig geboekt in Henr. Alting, *Narratio historica de ortu, vitae curriculo, rebus gestis et morte Abeli Conders ab Helpen.* Gron. 1629, ook vertaald onder den titel; *Levenbeschr. van den Jhr. Abel Koenders van Helpen*, enz. Gron. 1775.

't Geen hij, tijdens zijn verblijf te Marburg, in Rufelaert's album bij de teekening van zijn geslachtswapen schreef, luidt:

Augustinus.

Ebrietas est blandus daemon, dulce venenum, suaue peccatum,

[1]) Dom. Baudius, *Van 't Bestant des Nederl. Oorlogs.* Amst. 1616, bl. 65. In de verzameling van portretten der vredehandelaars door Hondius treft men ook dat van Abel Coenders aan.

quod qui habet seipsum non habet, quam qui facit, peccatum non facit, sed ipse totus est peccatum [1]).

Memoriæ et recordationis ergo hæc pauca scribebat suo Rufelardo, Marpurgi Cattorum sub initio Anni C. 89.

ABEL CONDERS VON HELPEN.

Egbert Alberda, zoon van Reint Alberda, burgemeester te Groningen tijdens den afval van Rennenberg, en Wilmke Coenders. Met andere regeringspersonen door den verrader gevangen gezet, ontvlugtte hij in 1582. Hij hield zich daarna in het buitenland op, totdat de dood hem den 14 Februarij 1589 te Leer aan zijne zes kinderen ontrukte [2]). Ten jare 1582 was zijne vrouw hem reeds ontvallen. De kinderen zagen zich voortaan toevertrouwd aan de uitstekende hoede van hunnen oom Frederik Coenders.

Egbert bezocht reeds in 1581 of 1582 de Marburger hoogeschool, want onze gewestelijke geschiedschrijver Eggerik Egges Phebens, die in 1582 van daar huiswaarts keerde, heeft hem er gekend. Vervolgens schreef hij in 1584 zijn naam in het akademiealbum te Genève, den 16 November 1585 in dat van Heidelberg. Den 20 Januarij 1589 legde Rufelaert te Marburg hem zijn vriendenrol voor, waarin hij zijn wapen teekende, met het bijschrift:

Fata viam.

Non val saper a chi fortuna è contra [3]).

---

[1]) De dronkenschap is een aantrekkelijke booze geest, een zoet venijn, eene aangename verkeerdheid; die daarmede behebt is beheerscht zich zelven niet, die dronken maakt bewerkt niet de zonde, maar hij is zelf geheel de zonde.

[2]) Westendorp, a. w. bl. 56, 72. Reint Alberda was een geleerd man. Huninga zegt van hem: Vir ut genere ita eruditione, virtutibus, autoritate, honoribus amplissimus, qui ut ingenio erat maximo, quo doctores suos omnes in admirationem trahebat, ita studiis illud ita excoluerat, theologos, Ictos, philosophos, historicos, oratores legerat iis in linguis, quibus iidem scripsere, Latina et Graeca (hujus enim linguae erat peritissimus) ut omnes in patria nobilitate sine dubio superarit, quibusvis eruditis comparari potuerit. *In obitum D. Frid. Coenders Orationes funebres.* Gron. 1618. In 1551 kwam hij met Coenraad Coenders en Bartho Haythes, zijne gewestgenooten, aan de Heidelberger hoogeschool. De Wal, a. w. bl. 9, 52. Zijn dood vermeldende, voegde Westendorp — op het voetspoor van Abel Eppens — er bij: Hij was het hoofd der Hervormden te Groningen geweest; leed en hartzeer hadden zijne dagen verkort.

[3]) Wijs te zijn baat hem niet, die de fortuin tegen zich heeft.

Fratri suo q. germano [1]) Dno Gerhardo Rufelardt hoc amicitiae monumentum reliquit Egbertus Alberda Frisius, Marpurgi C. 89, 20 Januar.

Ofschoon hij zich tot aan de Reductie van Groningen buitenslands ophield, schijnt hij toch inmiddels eene enkele keer oogluikend binnen deze veste te zijn toegelaten. In 1594 nam hij dadelijk een burgemeesterszetel te Groningen in. Bij Resol. der Staten van Stad en Ommelanden werd hij den 11 Julij 1597, gelijktijdig met Johan Rengers van Hellum, tot lid der Staten Generaal benoemd, welke hooge betrekking hij nog steeds vervulde toen de dood hem den 16 September 1604 op ruim 42jarigen leeftijd wegnam. Twee maal was hij gehuwd; eerst met Catharina Freese, dochter van Occo Freese, drost te Emden; daarna met Gebke Beninga, erfdochter van Oosterborgh tot Grimmersum, eene dochter van Snelger Beninga en Thecla van Diepholt, van het Huis Midlum.

Zijn stoffelijk overschot werd in het koor der Martinikerk te Groningen begraven en gedekt met een fraaijen steen, waarop, naar de teekening daarvan door Jhr. Mr. W. C. A. Alberda van Ekenstein genomen en mij gaarne ten gebruike gegeven, twee vierkante pilaren zijn gebeiteld, met de wapens van Alberda, Coenders, Rolteman en Huinga op de eene, en die van Coenders, Gaikinga, Schaffer en Meininga op de andere. Op elken pilaar is een engeltje gezeten, die het wapen des overledenen aan een lint in de hoogte houden. Tusschen de pilaren leest men het volgende opschrift:

D. O. M. S.

Ave. spectate et cognosce
Ac simvl hvmanam sortem considera.

Egbertvs Alberda

Regneri Alb. mvltoties consvlis filivs

---

[1]) Met Alberda noemde nog een veertiental anderen bij hunne inscriptiën hem hun broeder. Deze benaming schijnt dus onder de Marburgsche studenten zeer gebruikelijk te zijn geweest.

[2]) *Bijdragen*, I, 259, 265.

GENERE NOBILISSIMVS

INGENIO, ERVDITIONE, VIRTVTE, RERV̄ VSV MAXIMVS
HONORE ET DIGNITATE AMPLISS.
CIVITATIS HVIVS CONSVL DESIGNATVS,
IN ILLVSTRI ET PRINCIPIB. AC REGIB. VENERABILI COLLEGIO
GENERALIV̄ ORD. FAEDERATORV̄ LIBERTATIS VNIONI SV-
PER ĀNOS CONTINVOS VII. MENS. VI ASSESSOR
PRVDENTISSIMVS ET DIGNISSIMVS.
LEGATIONIBVS SPLENDIDISS: COLLEGII EIVSDEM NOMINE
PLVRIES CVM LAVDE DEFVNCTVS.
VIR ANIMO PARITER ET CORPORE EGREGIVS
IN MEDIO ACTIONV̄ MAGNARV̄ SVRSV EX HAC VITA ARREPT9
HOC LOCO EXVVIAS SVAS LAETAM RESVRRECTIONEM
EXPECTANTES DEPOSUIT
CVI SECVNDA CONIVX FÆMINA NOBILISS. ET LECTISS.

GEBCA BENĪGA GRIMERSHEMIA
SNELLGERI BEN. FILIA

AMORIS ERGO H. M. POSVIT.

OBIIT IN PATRIA ĀO CHRISTIANO MDCIIII. DIE XVI SEPT.
CV̄ VIXISSET IN TERRA ĀNOS XLII, MES. V. DIES XXIIII.
IN CONIVGIO PRIORE ANNOS III, DIES VI.
IN POSTERIORE ĀN I. MENS. VI. DIEM I.

Zijn portret in olieverw hangt op het Huis Ekenstein.

Op eene enkele uitzondering na waren al de overigen, wier wapens en inscriptiën in dit album voorkomen, vreemden, van welke de vijf volgenden zijne bijzondere vrienden schijnen geweest te zijn.

Julius à Marenholtz, die bij de teekening van zijn wapen de woorden voegde:

F. Petrarcha.

Si tantam curam impenditis custodiae auri et argenti, atque orientalium lapillorum, quae sunt terrae faeces et pelagi purgamenta, quanta diligentia amici cultui impendenda est rei preciosissimae ac diuinae [1]).

---

[1]) Als men zooveel zorg besteedt aan de bewaring van goud en zilver, en oostersche paarlen, die niets anders zijn, dan het slijk der aarde en uitwerpselen des oceaans, hoe groot eene vlijt dient men dan te besteden aan de kostbaarste en heilige zaak, de vereering van een vriend.

Johannes Staëll, Westphalus, van wien het wapen met de inscriptie:

Perfer et obdura donec mala transeat aetas
Fide Deo, melius tempore tempus erit [1]).

Symb.

Virtus post funera durat [2]).

Johannes ab Hausen, Westphalus, als voren, met de woorden van Cicero:

Efflorescit tandem multorum odiis et invidia debilitata veritas [3]).

Werner Butthell, als voren, en:

Tempera tempore
tempora.

Amicis praesentibus beneficia, absentibus bona verba conferre oportet.

Epict.

Les amys sont en la bourse.

Stephan von Rhemen, als voren, met het bijschrift:

Disce pati casusque graves evince ferendo,
Non aliter ludi sors inimica potest.

Militia est vita hominis [4]).

Verder noem ik **Marcus Brummer**, **Arnoldus Cubuarus**, J. U. D., **Ludolff von Munichausen**, **Fredericus à Scholley**, **Eberhardus à Gemmingen**, **Wilhelmus**, **Conradus** en **Henricus**, Barones in Limpurg [5]), **Hans von Moberroth**, **Martinus Quad**,

---

[1]) Verdraag en houd het uit totdat de slechte tijd voorbij zal zijn gegaan; vertrouw op God, er zal eens een tijd aanbreken, beter dan het heden.

[2]) Deugd duurt voort aan gene zijde des grafs.

[3]) De door veler haat en nijd verzwakte waarheid komt eindelijk voor den dag.

[4]) Leer te lijden en kom drukkende omstandigheden te boven door ze te dragen. Het vijandig lot kan niet anders gespeeld worden.

's Menschen leven is een krijgsdienst.

[5]) Ieder van deze drie noemde zich: S. Rom. Imperii pincerna secretarius semperque liber.

Henricus Brunnshausen (?) Johannes Prock, Austriacus, Mauritius ab Oyenhausen, Magnus Schram, Danus, Nicolaus Hollenius, Wilhelm von Lansberg, Hans Gottfriedt von Syckingen, Burchardus à Sallder; Georgius Sieberch, Eberhartt von Lon en Franciscus de Wendt (?), die meestal hunne familiewapens teekenden met de eene of andere spreuk er bij. Een vijftal wapens trof ik aan zonder eenigen naam of een bijschrift.

In September 1589 schijnt Rufelaert het kandidaatsexamen in de regten afgelegd en daarna afscheid van zijne leermeesters en vrienden te hebben genomen. De laatste inscriptiën, die hij te Marburg ontving, zijn namelijk van:

Hermannus Vultejus, de beroemde regtsgeleerde, die 55 achtereenvolgende jaren een sieraad was van de Marburgsche akademie.

Dominus mecum, quid faciat mihi homo [1]).

Hermannus Vultejus,
J. V. Doctor et professor,
Marpurgi scribebat
XXIII Septembr.
Anno
M. D. L. XXXIX.

Hermannus Lemgo, Rufelaert's dischgenoot, bij wiens wapen men leest:

Isocrates.

Praesentes amicos officiis ac observantia colere, absentium meminisse nos decet [2]).

Generis splendore, eruditionisque laude conspicuo viro, D. Gerardo Rufelaert, L. L. candidato, amico & commensali suo cariss. pro grata sui memoria ponebat Marp. 24 Sept. ao. 89,

Hermannus Lemgo.

Van denzelfden dag is het wapen van het Friesche geslacht Burmania, met het bijschrift:

---

[1]) Indien de Heer met mij is, wat maakt mij dan de mensch.

[2]) Het betaamt ons om aanwezige vrienden hoogachting te betoonen door gedienstigheid en oplettendheid, en de afwezigen in aandenken te houden.

Persevera in virtute et fide [1]).

Nobilissimo omniumque virtu-
tum genere praestantissimo viro
Gerardo Rufelaert amico
et F. charissimo memoriae
ergo scribebat Marpurgi 24
Sept. Ao. 1589

TETARDUS À BURMANIA.

In November ontmoetten wij Rufelaert te Emden, waar hij zijn album aan twee vrienden voorlegde, namelijk aan Gerardus Bolardus en Henricus Artopaeus. De eerste teekende zijn wapen, en schreef daarbij de woorden van Augustinus:

Lege et relege omnem scripturam et non inuenies horribilius quam hominem in eo statu viuere, in quo mori non audeat [2]).

Artopaeus [3]) gaf de woorden van Lactantius ten beste:

Vera sapientia est Deum nouisse,
Vera virtus agnitum rite colere [4]).

In het volgende jaar ontving hij eene fraaije teekening van het geslachtswapen van:

Charles Cabeliau, nevens twee inscriptiën, van welke de spreuk *Espoir conferte* voor mij leesbaar was.

Marie en Jaques Cabeliau, misschien kinderen van Charles, schreven op één blaadje de spreuken: *Riens sans Dieu* en *Espoir en Dieu.* Op een afzonderlijk blad treft men voorts, tegenover het wapen van Charles Cabeliau, een wapen aan gevormd uit de kwartieren van Cabeliau en Sersanders. Waar hij met de Zuid-Nederlandsche familie Cabeliau in aanraking kwam blijkt uit een en ander niet. Zou hij ook met Marie Cabeliau in den echt zijn getreden? Onder de kapiteins der watergeuzen, bij de inneming van Brielle, was ook een Jr. Jaques Cabeliau.

---

[1]) Volhard in deugd en geloof.

[2]) Lees en herlees alle werken, en gij zult daarin niets verschrikkelijker vinden, dan dat de mensch in dien staat leeft, in welken hij niet zou durven sterven.

[3]) Henricus Artopaeus studeerde vroeger te Heidelberg, blijkens de inschrijving van zijn naam in het album dier hoogeschool op 30 Oct. 1566.

[4]) De ware wijsheid is God te hebben leeren kennen, de ware deugd Hem daarna te erkennen en naar behooren te vereeren.

Evenmin bleek mij waar en wanneer
Henricus Schröderus, Imperiali authoritate publicus, approbatus ac immatriculatus Notarius, hem de volgende inscriptie gaf:

Virtus inuidiam parit, attamen virtute inuidia superatur [1]).

Het blaadje, waarop staat:
Raab Arnold von Oeynhausen schreib dis zu Emden in Oestfrieslant, Den 1 Martij Ao. 98," is het eenige, dat ik uit latere jaren aantrof.

Het studeren van een groot aantal Nederlanders aan buitenlandsche hoogescholen is van grooten invloed geweest op de wetenschappelijke verlichting en staatkundige ontwikkeling, die zich in het laatst der zestiende en in de zeventiende eeuw in ons vaderland zoo krachtig openbaarden. Als bouwstoffen voor eene volledige behandeling van dit onderwerp, zijn deze albums voorzeker niet van belang ontbloot.

Kermis te Sebaldeburen.

30 Sept. 1617.

3°. Bij de classe van Suithorrum, dat tot Sibaldeburen, alwaer jaerlicks, als den Eedt van den Redgers wort affgenomen op Hemmelvaertsdach, een kermisse wordt gehouden, tot grooter onstichtinge, oneerlicke ende schandelicke daden, ende tot verhinderinge des Goddelicken dienstes, bijnae int gantze quartier, deselve kermisse afgeschaffet, ende in tijdes voor den hemmelvaertsdach mochte worden verboden.

Remonstr. van de Deput. Synodi aan Stadhouder en Gedeputeerden.

De apostille hierop luidt: Desen angaende sal ande beijde Grietsluijden, soe van Oost- als van Westerdeel van Langewoldt wel ernstlicken worden geschreven.

---

[1]) Deugd baart nijd, nijd wordt evenwel door de deugd overwonnen.

BERICHT OMTRENT DE WATERGEUZEN

ONDER DEN

ADMIRAAL DOEKO MARTENA.

1573.

Omtrent de watergeuzen die in de maand Augustus 1573 onder Doeko Martena Admiraal van den Prins van Oranje met vier oorlogschepen op de Eems werden gestationneerd om den Groningers en Delfzijlsters te beletten schepen te water te brengen en aan de overige watergeuzen afbreuk te doen, vindt men zeer weinig bij onze geschiedschrijvers geboekt. En al zijn zij door de meer passive houding die zij moesten aannemen, ook later, toen zij het uitloopen der oorlogsbodems door Robles in dit gewest uitgerust moesten beletten, verhinderd geworden deel te nemen aan den roemruchtigen zeestrijd tegen den graaf van Bossu den 11^{en} en 12^{en} October van dat jaar geleverd, zoo mag evenwel een nader bericht omtrent hen niet overbodig geacht worden.

Uit de bekentenis nu van zekeren watergeus Johan van Rijn die in den aanvang der maand November 1573 met nog twee anderen te Leens werd gevangen genomen en door den redger dier plaats, Dirck Hugen, op bevel van den Luitenant Johan de Mepsche werd gepijnigd en verhoord, komt men zeer vele belangrijke bijzonderheden te weten omtrent de uitrusting dier vloot en de handelingen der bemanning, waarom wij die den lezers van dit tijdschrift mededeelen in de hoop dat deze bijdrage tot de kennis der geschiedenis van de watergeuzen, die zulk een gewichtig deel hebben genomen aan den tachtigjarigen kampstrijd met Spanje, hun niet onwelkom moge zijn.

I.

Edele ghestrengher hoechgelcerter Heer. Negest erbiedinghe plychtwilliger bedeninghe kan ick jw Ed. hoech. wijsheiden nicht barghen woe ich in achtervolch juwer Ed. gr. W. beuel den gheuanghen durch dem scharprechter ter tortuire ghestalt end in biwesent mijuer geschwoeren wedmans end ghetugen ernstelich end scherpelyck nae rechte hebbe doen examineren end laeten end heft beleden ghelyck jw Ed. g. h. W. wth by gheuoechde schriftelick ondertekende belionghe hebben tho vernemen, end want he gheuanghen sick beroept end begheert syner gelegentheid fruntschap te laeten ueruaeten, sick vertruwende daermit der tichte daermede hij beworpen toe entschuldigen, end men hem met groter pinen niet anders dan der belidenghe vermeldet hefft aff koenen vorderen, jst mijn vnderdenich versueck, Jw Ed. g. h. w. geleuen die belionghe tho visiteren en mij een guedtlyck aduis daerup moeghen laeten weten end wal verwaeren end vp syne kosten, whoe he seluest beghert an den daer he sych vp beroept syner gelegentheitz, fruntschap toe laeten vereischen vp dat mocht ripelick nicht vnbedachtlick in der saeke geprocediert worden. Wil ick mij reguleren naet ghene jw. Ed. g. h. w. aduis en ghuet beduncken mij sal gheliuen tho aduerteren end bij dese boden schriftelyck edder muntlyck entbieden end ouersenden, waermit jck jw Ed. g. h. W. den almechtigen mit gantzer familie beuoelen will hebben. Datum Leensz den 12 nouembris anno 1573. mij jw Ed. g. h. W. plichtwilliger

Opschrift: Derck Hugen Redger.

Dem Edelen gestrengen Hoechgeleerden wijs en voersichtigen heren Johan d'mepsche Co^{r} Ma^{tt} raedt end Lieutenant der Stadt end ommelanden van Gronninghen to eijgener handt.

Recepta den 13 nouembris 1573 van derck huegen des geuangen zeeroovers haluen met zijn confessie.

II.

Den sesten Nouembris anno 1573 des auendes tusschen acht ende neghen uren ys Johan van Ryn toe Leensz geap-

prehendeert. Dem elften Novembris 1573 heft Johan van Ryn ter pine en tortuire gestelt synde Jn biwesent van aelko Reintiens aelko fraterman en Nerink Jansz als geswoeren wedluden, Claes Coster en Johan werensz als ghetuighen bekandt geboert tsyn by haeselunne vm enen vaeder Jurgen van Ryen en margareta van Ryen echt vnd recht geboeren. Ende secht dat he eerst van der schoele ghekoemt synde mit einer van adell hern van amelonx, etlicke Jaeren int sticht van osenbrugge voer Jungen hefft gedenet, daernae mit einer benedictus van anefelt int lant toe holstein voer junge een tydlanck gedenet. Daernae by olde Eilcko Onsta ghekomen ende den seluen inghelycke een tijdlanck voer Junge gedenet, hansz to Sawert heft hem daer bij gebraçht. Daernae een half jaer by allert Tammingha ghedenet en aldae ghehillicket gheworden ahn eyn maeghet die olde Eilken Onsta dienstmaegt was. Ende is naderhand int iaere van 68 by einer Geertwyn berwimer, kasper de wroe syn lieutenant in dienst Co^r^ ma^t^ tho grueningen ghewest. Ende daernae mit graue peter ernst van mansfelt in deenst Co^r^ ma^t^ mit de aneuelder [1]) in vranckryck ghetoegen in tide alsse de selue van mastricht wth brabant toegen. [2])

Daerna is he een tijdt lanck wedder tot synen heim alsz thoe haselunne en inden ampte van linghen by herbert kreyenreb gewest en sich onderholden en sint de selue kreyenreb en he suster en broeder kinder. Daernae is he binnen Ossenbrugge van des princen weghen weder ahn ghenoemen en by einen ritmester Jacob van vorstenborch ghenoemet ongeueerlicke veer maent in deenste ghebleuen en vp datmael voer berghen in henegouwe ghewest. Ende heft dit verleden sommer ongeueerlyck sesz weken weder by Olde Eilcko Onsta ghedenet en vijff daler vp twe verscheiden tyden van hem ontfangen. Ende is nu ongeueerlicke veertien daeghe voer michelis lestleden toe Emden by Doeko Mertena inden gulden korff in denst. Daernae wth nae Nordeney ghekomen om in syn deenst te syn, mit den welcken he syck een half jaer in denst bestedet, verkeerde bij hem dan gheen gelt vp

---

[1]) Zeker den boven door hem genoemden Benedictus van Anevelt.

[2]) Dit zal slaan op het leger dat in Sept. 1568 onder Alva bij Maastricht was gelegerd, en vervolgens den Prins van Oranje door Luikerland heen tot aan Chateau Cambresis in Frankrijk vervolgde. Bor, I, 255.

[3]) Den 24en Mei 1572 werd, zoo als bekend is, Bergen voor Graaf Lodewijk ingenomen.

handt ontfangen heft, sunder hem is twaelf daeler vnde een hoesen wamboeis gheloeft, en wesz een lijffknecht tho behoert, heft hem ock geen eedt ghedaen oeck niet voer soldaet, sunder voer ein lijffknecht bestedet.

Van doecko mertena angenomen synde is he vp de noerdernye in oestfreeslandt mede thoe schepe ghegaen daer de schepen rede bereit laeghen, heft he doe van anders ghene beuelhebber en geweten dan allene van synen heren doecko mertena.

Doe dese Johan van Ryen eerst tho schepe ghekoemen is, daer kruit noch loet oeck niet toe vreten ofte toe suipen ghewest en sint oeck niet meer dan veer ghoetlingen daer onder twe halue slangen ghewest.

Des heft wibe graeuwestens [1]) die schepen wthgerust, waer ouerst kruet en loet gheschudt en prouiande heerghekoemen secht he niet tho weten, want hem sulckes daeghelickes van anderen vrijbuiteren worden toe ghevoert. Alsz doeko mertena wth der Eemsze gheuaeren heft he dre schoeten ghedaen en daermit sint hem alle de schepen gheuolcht die daer leghen en sinnen gheseilt hen in 't fly daer se syck alle gesedt [2]) hebben. Secht dat he weinich tides in de schepen gewest sunder meestendeles in de harbargen ghelegen heft [3]) soe wal beuoeren als nae dat de ma[ts] schepen van harlingen affgetoegen. [4]) Bekent wal daer mede by ghewest toe syn als de Ameraell Doecko mertena de Ma[ts] schepen van Harlingen en teghens ghekomen. He heft oeck wal ghehoert dat wibe graeuwestens ettlicke lange roeren mit vleschen [5]) van bremen ghehaelt ende verstrecket heft. Ingelicke dat peter kempen die wth Leuwerden verdreuen den schepen wal omtrent twe ofte dre hundert punt puluers verstrecket heft.

Die naemen der Capiteyns sint willem pitie pack [6]) Johan Egbertz Jacob luitiens foppo Jelles van enckhuijsen,

---

[1]) Grovestins. [2]) Geankerd.

[3]) Bor, I, 450 getuigt ook dat de manschappen van Martens „seer onwillig waren."

[4]) De schepen hier bedoeld waren de galeien door Robles uitgerust, die in Sept. van dat jaar uit de haven van Harlingen zeilden om zich met Bossu te vereenigen.

[5]) Kruitflesschen.

[6]) Wellicht was de naam van dezen man Willem Pieterz. Bak, en was hij een zoon van den bekenden watergeus van Hoorn, Pieter Bak. Vergl. v. Vloten, *Ned. Opst.* III, 124.

Ipe Smit, Catte en noch ene Johannes egberts van groningen. Secht wider dat he wel vernoemen heft doecko mertena de willem pitie pack Jpe smit en Catte, Capiteyns gheuenck-lyck heft ghenoemen en nae enckhuijsen gesant dat de selue hoer commissie breuen oeuer ghetreden hadden. Secht oeck dath he niet en weeth, noch vernomen heft dath doecko mertena ter tide als he hem gedenet enich koepman hebbe beschadiget edder de ma[t] enich affbreuck sy ghedaen. Secht oeck dat de schepen in alles die in 't fly ghelegen clein en groet veertien synen ghewest, dan de sterckheit ofte menichte der persoenen is hem onbewust. Secht noch dat vp flylant twe veenlijn knechten liggen de welcke doecko mertena tho staen. Oeck secht he dat doecko mertena de eilanden Tessel der Scillinck en vlelant ghebrantsschattet heft, welcke penninghen doecko mertena int schip sint gebracht dan Johan weet niet woe voele des geldes is gewest. Ende heft doecko mertena desse Johan van Ryen vp den derden deses maentz nouembris vant vlylant affgesandt an claes van Dockum den veendryck liggende vnder amelant in een boetesmansboet vm den veenrick weder int fly ofte vpt fllylandt tho haelen. Ende als hij by den veenrick ghekoemen heft de veenrick hem met ghenoemen om ettlicke seerouers, soe sunder bestellunghe vpt wat muchten liggen vm den koepman tho beschadighen, te versuecken, en soe sint de soldaten van den vpslach wt ghefallen en hem alhier ande marne aenghedrungen dat hie alsoe hier anghekomen, selff derde, dei twe vnderwels veenlyn woe de ghelegen hebben is hem vnbewust, heft oek gheen kennisse waer se heer sint dan de ene heedt Jacob de ander weet he niet toe noemen, dan heffse by den veenrick gheuonden.

Den twaelften nouembris voer den middach andermael ter presentie gheswoeren weddmans en ghetuigen voergenoempt ter pine en torture ghestalt, blyfft by desse voerighe belionghe in allen als voergheschreuen.

Dirick Hughen Redger
mein handt.

III.

Den elfften Nouembris anno 1573 Johan van Reyen in der torture affgheuraeget off he oeck enighe kuntschap hebbe mit den ghene die Coeuerden ghebrant hebben, off he oeck

raed edder daet daer tho ghegeuen off he oeck naemen ofte thoenaemen derghenre de sulx ghedaen, ghekant ofte hoeren noemen heft. Heft niet anders daerop gheantwoerdet, dan he hebbe tot, syner moemen huis wal ghehoert datmen Couerden ghebrant hadt, weet anders niet, dan begheert dat men daeraff kuntschap by syner moemen en vedderen tho haselunne wil laeten vereyschen, sal beuunden worden dat he stedes sick by de vrunde onderholden heft en der saecke vnschuldig sy Roleff monnick drys kryenreb, herbert kryenreb, Nagel van plattenberch en warmelt van hede. [1]) Noch gheuraeget off he enich kuntschap ghehadt van Tewes van Swoll off he daermede enighe handel ofte wandel ghehadt. Antwordt daerop, he heft den toe haeselunne wal etlicke maelen ghesien en van hem wal ghehoert, weet anders van den man nicht. Noch gheuraeget wat kuntschap he drecht van Ambrosius van Vtrecht en berent vos, [2]) en wat he daruan gehoert heft. Antwoert he heft syn leuent den beiden mit oghen nicht gesyen dat he wuste oft se weren, want he se niet gekant. Noch gheuraeget van den Richter in twente de gespoeliert gheworden [3]) wat dat voer luiden ghedaen en woe der seluigher naemen en thonaemen weren ghewest. Antwoert dat he nergens van den dinghe weet dan begheert dat men willen verkuntschappen laeten an drost Ernst Mulert, droste tho Lingen de welcke alle syne gelegentsheitz wal weet, dat men ock an den biscop van munster daer he oeck by thoe hoeue mit Claes van Langhen gewest wil kuntschap syner gelegentheitz laten vereischen.

Den 12 Nouembris voer den middag ander maell in presentie der gheswoeren wedmannen en ghetuigen presentie ter pine en tortuire ghestalt blyft by desse voerighe belionghe in alles als voersz.

Dirick Hughen Redger
mein handt.

IV.

Den 14 Nouembris anno 1573 voer den middag is

---

[1]) Op deze personen beriep hij zich.

[2]) Misschien zekere Vos, van Genderingen, die den 26en Mei 1572 zich onder de personen bevond die een aanslag op Nijmegen waagden. v. Vloten, a. w. III, 56.

[3]) Misschien in Juli 1572 toen Twenthe door de Geuzen geplunderd werd. v. Vloten, a. w. III, 48.

Johan van Ryn ter derde mael ter pine ende torture ghestalt en scherpelycke gheexamineert end hefft vp voersz articulen voerclaert als volghet en daervp willen leuen vnd steruen niet anders wetende dan he ter justitie ghestalt solde syn entlick by syn voerighe belionghe en des volghet ghebleuen.

Secht dat doe he sich toe Emden ahn Doecko Mertena hadde bestedet he niet meer dan twe nachten en een dach tho emden ghewest en voert in noerderney to schepe ghegaen en voert strackz mit twe schepen van daer gheuaeren in de Eemsze, en inde Eemsze hebben sie wibe graeuwstens gheuonden mit veer edder vijff schepen en aldaer heft wibe graeuwstens het ameraelschip wthgerustet. Wibe graeuwestens heft het ameraelschip tot profyt doecko mertena ghekoft voer twe duysent ofte derdehalf duysent gl. ongeueerlyck, dat weet he soe nouw niet, van enen oesterschen koepman, den he niet en kenndt. Ende was dat schip bikant half vull molts, dat worde ouer geschepet en den koepman de nae enckhuijsen was ghewest nae gheuoert nae eckhuijs. Als se den ene dach inde Eemsze ghekoemen, sint de ander dach voert int fly gheuaeren voer den wint. Als die ma^ts schepen van harlingen aff quemen weet he niet dat teu beiden eenighe schaede gheschiedt anders dan die Capitein Willem pitie pack was achter by dat roer dorch syn schip gheschoeten.

De amerael doecko martena was anderhalff hondert man starck en vijftein ofte sestein scheepsluiden en was gesinnet, hadde he de Ma^ts schepen an koenen koemen wolde ghedragget hebben, hadde achte ghoetlingen en veer halue slanghen twe righe hooch kylbaersz, de menichte heft he niet getellet.

Voert alsz de ma^ts schepen aff gheweken, is de amerael doeko martena mit alle syne schepen weder int fly ghekeerdt. Den tydt soe langhe he mede int fly ghelegen is alle prouiande van bier en anders van enckhuysen en van Delft int fly ghekoemen en ghebracht. Doe he eerst mit den andere twe in de marne anghesaet gheworden, is by lichten daeghe ghewest, sint sie ghekoemen by ene huesman die Claes Ottens hiedt die heffse alle dre den nacht gheharbarget. Des smorgens daernae sint se nae veerhuisen gegaen end aldaer angheholden van den wedluiden die welcke se daer inder herberghen gebracht en thoe gesacht se daer mosten vertoeven ter tijdt se pansser [1]) entboeden om toe weten wat luiden se

---

[1]) Sicco Panser hoveling in de Marne.

weeren, Ende alsz daer luiden van der wacht anden auont bestalt weren de se den nacht bewaeren solden, heft he sich by de twe andereu, omdat het vresen weren, niet doeruen betruwen tho verbliuen, sunder is van se gegaen en sich verby Vlrum gegeuen nae Leensz in menonghe die wile he syns heren lyffknecht, en gheen soldaet was, men hem wal solde passeren laeten en soe he thoe Leensz ghekoemeu, is he geholden en want he de voer die auder twe wth den huise ghewest, weet niet waer de andere twe sint ghebleueu.

Dirick Hugen Redger
mein handt. [1])

Vrijgeleide van Graaf Edzard van Ootfriesland voor jonkvrouw Ghele-Manninga.

1514.

Wy Edesardt Graue tho aestfrieszlandt Geuen der Erbaren Ghele manninga, vrouwen to ewessum, vnsse pasbordt myt oeren guderen vnnde denstvolg weder yn friesslant by oere woninge to komen vnde to blyuen. Daar na sick die vnse soelen weten to richten. Wt groningen sondage Oculi anno xiiij°. [1])

[1]) Gron Arch. dl. IV der Charters van den Hove no. 192 en vlgg.
[2]) Naar het oorspronkelijke onder mij berustende met 's graven opgedrukt zegel.

HOE IN DE 17e EEUW EEN NOTARIS TE GRONINGEN WERD AANGESTELD.

Dat er te Groningen reeds vroeg notarissen waren is bekend. Van ouds schijnen zij door den Duitschen keizer of in diens naam aangesteld te zijn, althans ze voeren gemeenlijk den titel: Imperiali auctoritate notarius publicus, d. i. krachtens keizerlijk gezag openbaar notaris. Voor het overige is omtrent de wijze van hunne aanstelling weinig bekend, weshalve ik den lezers van dit tijdschrift den brief waarbij zekeren Hermannus Wilckens te Groningen in 1685 tot notaris werd aangesteld, zal mededeelen, waaruit we hieromtrent eenige inlichting ontvangen.

Uit dien brief dan blijkt dat zekere Johan Friedrich Abelius burgemeester der stad Norden en Paltsgraaf, van keizer Leopold I van Duitschland de vergunning en macht had erlangd om notarissen in het Duitsche keizerrijk aan te stellen. Krachtens die macht stelde hij ook notarissen aan te Groningen, wat wel eenigzins vreemd is daar de Duitsche keizer hier niets had te bevelen of te vergunnen, maar zeker een gevolg zal zijn geweest van de oude traditie van vroeger dat een notaris door of van wege den Duitschen Keizer behoorde aangesteld te worden. Het blijkt verder uit dat stuk dat de adspiranten een examen voor hem moesten afleggen en bekend zijn met de gronden der rechtswetenschap en van de latijnsche taal. Wanneer nu iemand, na gedaan onderzoek, bekwaam werd geoordeeld voor dit ambt, dan werd hij op plechtige wijze in zijne waardigheid bevestigd, door de overreiking van schrijfgereedschap, inkt en papier, een soort van investituur, zoo als in de katholieke kerk de hoogere geestelijken vroeger met het pallium werden omhangen. Bovendien werd hem een notaristeeken verleend om dat in zijn zegel te voeren, bestaande voor genoemden Wilckens in een Grijpvogel, en was hij verplicht een eed aan den Duitschen keizer te doen.

Wanneer iemand op deze wijze tot notaris was aangesteld geworden, dan was hij bevoegd tot het maken van allerlei akten, kontrakten, testamenten enz. en was ieder

gehouden hem voor een notaris te erkennen op straffe van ongenade van den Duitschen keizer en de boete van een mark gouds. Deze straffen behoefden den ingezetenen hier evenwel volstrekt geen vrees aan te jagen en men zal zeker meer uit gewoonte dan uit vrees voor de strafbedreiging deze personen voor notaris, en de stukken van hen afkomstig als authentiek hebben erkend.

De genoemde aanstellingsbrief van Wilckens luidt aldus:

Ich Johan Friderich Abelius J. U. Doctor Comes Palatinus und Burgermeister der Stat Norden Bekenne Offentlich mits diesem brieffe und thuhe kund Jedermanleich, demnach der Aller durch-leuchtighster Grosmächtigster vnd vnuberwintlichster vorst vnd Herr, Her Leopold Erwälter Romischer Kaiser, zu allenzeiten merder des Reichs, in Germanien zu Vngaren, Boheim, Croatien vnd Slavonien koninck, Ertzhertzogh zu Oostreich hertzoch zu Burgond zu Braband zu Steijer, zu Carnten, zu Crain, zu Lutzenborch, zu Wirtenbargh Ober vnd nieder Slesien, vorst zu Swaben, Marckgraeff des Heil. Roomschen Reichs, zu Burgau, zu Meren Ober vnd nieder Lausnits, Gefürster Graef zu Habsburgh, zu Tirol, zu Pfurd, zu Rijborgh vnd zu Gredtz, Lantgraeff in Elsas, Herr auff der windischen Marck zu Portenau und zu Salms etc. Mein aldergenedighster kaiser vnd Heer den 15^{en} monats Januarij Anno 1672 mit wolbedachtem muth, ghuten raath und rechten wissen, ausz Römischer kaiserl. macht, vollen kommenheit, mijr de besondere kaiserliche genade getaen, und mich nicht allein in die Eher und wurde dero kaiserl. Maistt. pfaltz und hoffgraven, zu Latein Comites Palatini genant, aller genadighst erhöhet sondern mir auch bij unter anderen priviligien und begenadungen dero selber volkomne macht und gewalt gegeben an dero stadt und in dero namen Publicos notarios zu Creiren, inmaszen das mir darüber allergenädighst erteilte keiserlicke diploma (welches sich alsoo anfanget: Wir Leopold vom Gottes Genaden erwholter romischer kaiser etc. undt mit disen worten sich endiget: mit vhrkund dieses briefs bezegelt mit vnsen käiserl. anhangenden inzijgel, der geben ist in vnserer Stadt Wien den 15^{en} Januarij nach Christi vnsers lieben Herrn vnd Selighmakers glorwurdigh vnd genadenreichen geburt im sechszehen hondert zweij und zibenzichsten, unserer reiche des Romischen im viertzhehenden, des Hungarighsen im Sibzhehenden und des Boheimbschen im Sehszehenden Jaere)

daevon, quoad hanc Clausulam alsoo lautet: Wir geben auch hiermit meerdergedachtem Doctor Johan Friederich Abelio vnsere volkommene macht vnd gewalt das er an vnser Stadt, vnd in vnserm namen die Jenigen personen soo Er darzu brauchlich, vnd geschicket achten wurt (welches wir seinem gewiszen heimbgestellet haben wollen) zu notarien, offentlichen schreiber vnd richtern creirn und machen solle, können vnd möge, alsoo das dieselbe offene gemeine schreiber, notarien vnd richtern durch das gantze Römische reich vnd andere vnsere erbkönighreich, vorstenthumb vnd lande fur solche gehalten, auch aller vnd Jeder privilegien, freiheiten, genaden, Ehren vnd vortheilen, auch Jhres amptes allenthalben und in allen gerichtlichen vnd anderen handlungen, Contracten, Testamenten, Letzen willen vnd allen sachen und gescheften, ihr ampt beroerende, brauchen, treiben, üben vnd genissen sollen vnd mögen, als andere gemeine offentliche schreiber, publici notarrii genant, vnd richter, soo von vnsern verfaren am reich ausz keiserl. gewalt gemachet vnd Creiret, solches alles haben, gebrauchen, genieszen und uben, von recht oder gewoonheit, doch sal gemelter doctor Abelius von sulchen notarien soo er Jederzeit Creiren vnd machen wurd, an vnser nachkommen Statt, vnd in derselben und unser, auch des heiligen reichs namen geboirlich gelubt und aijde nemen, als sich dan solch gelobt und aijt von solcher ämpter wegen zu tuhen gebuiret, getreuwligh, one gevherde. Und dan der Ehrenvester vnd wolgeleerter Harmannus Wilckens, ausz einer honorabelen familie der Stadt Groningen buertigh, sich bei mir angegeben und gebetten, das ich in kraft obgezetzter mir gegebenen keiserl. freiheit macht vnd gewalt, ihn zum notario, offentlichen schreiber vnd richter Creiren vnd machen ihm auch solches offenbaeres notariaet vnd Rechterlich ampt verleihen vnd mittheilen wolte, Jch auch desselben geschicklicheit, wissenschaft der rechten, subsidie der latijnschen sprache, auch redlich-und auffrichticheit nicht allein zur genüge sondern ihn auch nach angesteltem examine zu solchem ampte taughlich und geschicket bevonden vnd dahere seiner bitte statt gegeben, das derhalber an aller hoghst gedachter kaiserl. Maistt. statt vnd in dero namen ich mit walbedachtem muth vnd rechten wissen vnd willen, kraft meines habenden gewalts vnd kaiserlichen vreijheit in den allerbestendighsten weise, masz vnd form, wie es immer kraft haben kan, sol vnd mach, gemelten Harmannum Wilckens, der es alsoo

persoonlich begheret vnd angenommen, zu einem notario, offentlichen schreiber vnd richter Creiret vnd gemachet, ihm auch solch offenbaeres notariaet vnd richterlich ampt, sampt allen vnd Jeden des wegen gebuirenden privilegion, vrijheiten genaden, Eren, vortheilen, recht vnd gerechtigheiten verleihet vnd mittheilet, Thue auch solches alles hiermit vnd in kraft dieses brieffs, alsoo das mer erwenten Hermannus Wilckens nun hin furo, sich solches seines offenbaeren notariaet vnd richterlichen ampts durch das gantze Heilige Römische reich, vnd andere Jhr keiserl. Maistt. erbköninghreich, vorstenthumb vnd landen allent halben in allen gerichtl. vnd anderen handlungen Contracten, Testamenten, Letzenwillen, vnd allen sachen vnd gescheften sijn ampt berürende, gebrauchen, auch aller vnd Jeder angerechter privilegion, vrijheiten, genaeden, ehren vnd vortheilen fähig sein vnd geniessen soll vnd möge als andere offentliche schreiber, publici notarii vnd richter, so von ihro kaiserl. Maistt. vorfaren am reich aus keis. gewalt gemacht vnd Creiret, solches alles haben, gebrauchen genieszen vnd vben von recht oder gewonheit, denen die sich under stehen mochten ihn daeran zu verhinderen, Jhre keis. Maistt. vnd des heil. Reichs Jhn meinem opgemelten keiserl. diplomate angedeute sweere ungenade vnd straffe, sampt einer paen von sechtzigh marck Lotiges golts daer beij verkondigent. Zu merer anzeighnungh derselber habe ich Ihn hier uber gebrauchlich mit überreighnungh vnd einhandigungh eines screipzeuchs, vederen, dinte vnd pampiers infestieret vnd belehnet als zu voor an aller hooghst gedächten kaiserl. Maistt. vnd dero nachkomen statt, vnd in derselben vnd Jhre keiserl. Maist. auch des heil. reichs naemen, Jch von dem selben gelubt vnd aijt genommen, we es sich von solcher ämpter wegen zu thun gebuiret auch Jhm zum signett notariatszeichen den vogel Greijff hie bij zu vinden gegeben vnd das selbe beij allen vnd Jeder instrumente zu brauchen vergunstiget. Vhrkundtich habe diesen offener brieff in Jegenwart Hr. Miedendorp vnd M. Dachlee, notaris publick mit eigener handt vnd mit meinem anhangenden palatinat inzegel bevestight. So geschehen in Groningen 5 November 1685.

Johan Friderich Abelius m. ppria

Naar den oorspronkelijken op perkament geschreven, doch waarvan het zegel is afgevallen, onder mij berustende.

NEDERLANDSCHE

HERVORMDE GEMEENTE

TE GRONINGEN.

1594—1596.

Ter aanvulling van hetgeen reeds uit de belangrijke Geschiedenis van de opkomst en de vestiging der kerkhervorming van Brucherus ten opzigte van de vestiging der Ned. Herv. gemeente te Groningen bekend is, worden hier eenige brieven medegedeeld, die sommmige bijzonderheden bevatten, waaruit de toestand van die gemeente tijdens hare vestiging juister kan worden beoordeeld. De zorg der regering, dat de door de gemeente beroepen predikanten de beroeping wilden maar ook konden aannemen, dat de eerste viering van het avondmaal dadelijk op eene geschikte ordelijke wijze mogt plaats hebben en eindelijk dat een door de gemeente gewenschte predikant, niet dan na een onderzoek, „vp sijn voergaende leuent ende lere” zoude worden beroepen, blijkt duidelijk uit deze door burgemeesteren en raad geschrevene brieven, die ook daardoor belangrijk genoeg zijn te achten om hier in druk uit te geven.

15 November 1594.

Vnsen frundtlichen gruedt mit erbiedinge alles guedts benoer, weerdige vnd wolgeleerden heer, besunder gunstige guede vrundt, alsoe vnlancx geleden mit tho doent gueden raedt ende aduis van V. W. een kerckenordnung alhijr ge-

stiftet,[1]) predigeren erwhelet om Gods woert der gemeente voer tho dragen ende tho leheren ende dan de gemeente alhijr een sunderlinge geuallen gunst ende thogenegenheit an V. W. predicatien bij deselue alhyr geholden, gedragen, alst V. W. selffs, hijr noch tegenwoerdich sijnde, wuth de frequente ende groete mennichte, de sich jn desselfs predicatie hebben vinden laethen, lichtliken tho spoeren ende vermarcken koenen etc., hebben derowegen neet koenen noch oeck behoeren natho laethen V. W. midts dessen tho begroeten ende an tho dienen, alss dat de alhijr anwassende gemeente jnsunderheit begerich van V. W. jn bedenunge godtliken woerdess geriuet ende versien tho worden. Wij sinnen oeck der vaster verhoepninge, dat V. W. sulckes mit nichten werden affslaen dan guedtlicken accepteren, oeck hem daer na stellen, ende alle sijne domestua ende hueses geschefte diermaten dirigeren, daer mit de vermaernige ende migratie van daer mitten eersten ende de minste spilderinge van gelde bij V. W. voer de handt genoemen moege worden. Wij zouden oeck tot den ende ande Juncheren ende der gemeente aldaer vnsse ende vnsser gemeente begeerte, binnen een dach ofte twee schriftelick gelangen lathen, then ende V. W. te beter sijn verloff ende affscheijdt becoemen moege. V. W. Godt almachtich thom heijlsamer walfaert hijr mit frundtlichen beuelende. Screuen den 15 Nouembris 1594.

B. ende R. d. S. Gr.

Den weerdigen wolgeleerden Feito Rieuwerts pastor tho Olderssum vnssen gunstigen gueden vrunde.[2])

10 November 1594.

Woledele Erntfeste Juncheer, besunder gunstige guede vrundt, alsoe wij mit de naber geunieerde prouincien durch

[1]) Feito Rieuwerts, meer Feito Ruardi genoemd, behoorde dus tot de genen, die de kerkhervorming te Groningen met raad en daad hielpen bevorderen. BRUCHERUS Gesch. bl. 273 heeft evenwel dezen predikant daaronder niet vermeld, maar die hulp alleen toegeschreven aan Sibr. Lubberti, Martinus Lijdius en Menso Alting. — Ruardi had reeds den ouderdom van 75 jaren bereikt, toen hij ten gevolge van deze beroeping zich te Groningen vestigde, waar hij tot aan zijnen dood in 1602 als predikant werkzaam is gebleven.

[2]) Gron. Archief, h s. in folio 105*b* bl. 385.

schickinge Godts buntgenoten geworden, js van noeden, dat de kercke alsoe verordnet worde dat Godt daer durch geeret ende de gemene Borgerschaft tot den waeren Goedes denst geleidet moege worden, twelck dan neet gescheen kan, dan durch middell van guede, eruaerene, juerige, godtsalige predicanten, wesshaluen de olderlinge ende diacen van desser nijes anwassende gemeente, sulckes anmarckende ende tho gemoete voerende, hebben mit vnsse bewillinge ende approbatie beroepen den weerdigen wolgeleerden Feijto Rieuwerts V. Ed. L. pastor etc., vnd alsoe wij vermarcken, dat de gemeene Borgerie alhijr, em een guedt hart tho dracht ende tot hem jnsunderheit geneget, ende dat weth de groete frequentie ende mennichte, de sich jn sijn predicatie hebben vinden laethen etc., js derwegen an V. E. L. vnsse gans frundtlich ende naberlich begeren, de selue woellen de gedaene beroepinge mede volgich sijn ende plaets gunnen, ende vns den vpgemelten Feijto tho coemen laethen, hem gunstich vorlenende sijn geboerlich affscheijdt, zoe doch aldaer van vprichte, vroeme predicanten, Godt loff, oueruloet ende alhijr groet gebreck. Des hebben wij Frerick Coeijter, den Erb. Gossen Leenge ende vnssen jm Raede mituerwanter an V. Ed. L. gesunden, mit frundtlichen begeerte, V. Ed. L. woellen hem jn hoeren jdtzigen ferneren voergeuent ende versueck vollencoemen geloeue tho stellen ende mit gunstigen affscheede beiegenen, woe wij des oeck jn ghenen twijuell willen stellen ende sinnen tselue tho verschulden jnder tidt willich ende wolgeneight mit beuelinge tot den almechtigen. Screuen onder vnss signete den 10 Nouemb. 7594 stil. nouus incipit vltq. cassar.

Bor. ende R. d. S. Gr.

Den Woledelen vnd Erntfesten Juncheer Caspar vander Wenge erbgesessen daerselfs hauptling tho Olderssum Sauwert etc. vnssen besunderen gunstigen gueden vrundt.

Den Weledelen vnd Erntfesten Juncheer Nagell van Plettenborch, hauptling tho Olderssum etc. vt. s. [1])

---

[1]) Gron. Archief h. s. in folio 105*b* bl. 386.

10 November 1594.

Ersame discrete gunstige guede vrunden, alsoe de weerdige ende wolgeleerde Feijto Rieuwerts, V. E. L. predicant, van de olderlingen ende diaconen ouer vnsse nije gefundeerde ende anwassende gemeente alhijr, mit vnsse bewillinge ende approbatie, tot de bedieninge Godtlicken woerdts beroepen ende erwhelet ende wij, then tijde sijn W. onlancx alhijr jtlicke malen predicatie geholden, marcklichen gespoeret dat de gemene borgerie sunderlinge tot hem geaffectioneret ende geneget ende sich sijnen wedercumpst erfreuwett etc. Begeren derwegen gans frundtlich V. E. L. willen de gedane beroepinge mede na vwer macht helpen starcken ende stijuen, ende den Hern Feijtonem mit goeder wille vns thoccemen laethen, anschou nhemende dat alhijr van vroeme, yuerige geleerde ende godtsalige predicanten groet gebreck ende aldaer (Godt loff) guede ouerfloet, alsoe dat sulckes sunder V. E. L. groet ongerijff wal kan geschien etc. Wij hebben mede tot denseluen ende affgeueerdiget den Erbaren Roloff Battingk, vnssen mede Raedtsfrundt, ende Eilert Alma mit frundtlicher begeerte V. L. willen hem jn hoeren voergeuent vullenncoemen geloeuen tho stellen ende een guedtlich affscheidt wederuaeren laethen, woe wij vns des oeck verseeckert willen holden ende sinnen tselue tho verschulden jnder tydt, der geboer nah, geneight, mit beuelinge tot den almechtigen. Screuen onder vnss Signete den 10 Nouemb. 1594.

B. en R. d. S. G.

Den Ersaemen ende Discreten Olderlingen ende Diaconen der gemeente tho Olderssum, vnsse gunstige guede vrunden. [1])

18 November 1594.

WolEdele vnd Erntvhester Juncher bisunder gunstige guede vrundt. Derwilen wij bedacht ende entsloeten vp thocumpstigen sondage oeuer acht dage dat nachtmaell vnss heren wuthodelen ende desfals albereidt enige vermaninge, durch den predicanten vander Kenzell ander gemeente doen laethen, then ende een jder hem daer tho jnden besten moege prepareren ende wij dan geerne sehen sulden, dat sulckes muchte geschien jn conformiteit mit vnsse naberen tho Embden, waer van vnsse angenoemen predicanten noch soe egent-

[1]) Gron. Archief, h. s. in folio 105*b* bl. 387.

lichen neet ercundiget als des oertes weinich verseert hebbende, den anhe des dorch visitatien ende jnstructie tho geuen binnen der borgeren huessen, de mede tho participeren gemeent, de boeden swaer genoech sullen willen vallen ende wij den weerdigen H. Feitonem geern vmb ordre tho stellen jn deme gebruecken wolden etc. Dussen nah js an V. Woled. ende Erntf. L. vnsse gants frundtlich ende naberlich begeren, desselue wolle mit nichten besweert sijn omme vns den vpgemelten Feijto daer tho tho lheuen, oeck hem volgendts manderen omme anhero tho koemen tegens naesten sondage, sulckes willen vns tot V. woled. ende Erntf. L. gantzlich versien ende sinnen tselue jn gelijcken ende groeteren tho verschulden jnder tijdt willich ende naberlich geneicht, mit beuelinge des almachtigen. Screuen onder vnss signete den 18 Nouemb. 1594. stil vet.

Euw. WolEd. Erntf.
Frundtwilligen
B. ende R. d. S. G.

Den Woledelen vnd Erntfesten Juncheer
Caspar vander Wenge erbgesessen
daerselbst hauptling tho Olderssum
ende Sauwert etc. vnssen besunderen
gunstigen gueden vrundt. [1])

20 November 1594.

Weerdige Wolgleerten bezunder gunstige guede vrundt, alsoe wij entsloeten dat nachtmaell vnsses Heren vp thocumpstigen sondage oeuer acht dagen wethodelen ende V. W. am besten, ofte meer als vnsse tegenwoerdige angenoemene predicanten eruaeren, omme guede bequeme ende christliche ordre tot stichtinge jnsunderheit denstich jn deme tho stellen etc., js derwegen an V. W. vnsse frundtlich versueck ende begeren deselue gelieue vns ende desse nijes anwassende gemeente tho denste hem op den wech harwers tho begeuen na de Recepte van dessen, woe eer hoe leuer, then ende alles mach gedaen ende geprepareert worden als sich des eget ende geboeret. Wij hebben desfals den woledelen Juncheer vander Wenge durch vnsse breuen begrueten laethen, de vns jn deme volgich ende vns de presentie van V. W. persoen vergunstiget. V. W. hijr mit Godt den Heere tot gelucksaliger ancumpst alhijr gants frundt-

[1]) Gron. Archief, h. s. in folio 105*b* bl. 887'.

lichen beuelende. Screuen onder vnssen signete den 20 Novembr. 1594.

B. ende R. d. S. G.

Den weerdigen wolgeleerten Feijto Rieuwerts bediener des woerds tho Olderssum vnssen besunderen gunstigen gueden vrunde. [1])

20 November 1594.

Erbaren ende vroemen, alsoe men alhijr voernhements ende entsloeten, dat nachtmaell vnss heren wethodelen vp thocumpstigen sondage oeuer achte dagen etc., dat V. L. sich derhaluen willen daer nae setten ende beflitigen dat de beijde beeckeren V. L. anbestedet, de men daer tho heft tho gebruecken, voer de vors. tydt gereedt ende veerdich gemaeckt ende an vns ouergesenden moegen worden, sulckes willen vns tot V. L. egentlichten versien te sullen geschien mit beuelinge tot den almechtigen. Screuen onder vnss signete den 20 Nouembris 1594 stil. vet.

B. ende R. d. S. Gr.

Den Erbaren ende vroemen Gerrijdt Ridder Goltsmidt borger tho Embden vnssen gueden vrunde. [2])

7 April 1595.

Wolgeboeren Genediger Heer, alsoe der Erb. vnd wolgeleerde Thomas Rodenhuess, prediger der woerden tho Bolswert, voer weinich dagen vp ener voermiddage twe vermaninge ende predige gedaen, daer jnne he sich dermaeten gequeten ende zoe stiftlich ende fruchtbarlich gedraegen, dat de gemeente alhijr tot hem seer geaffectioneert ende een sunderlinge wolgeuallen gedragen, weshaluen de kerckeraedt alhijr hem tot een prediger gecoeren ende legitime geuoceeret, ende daer vp affgeueerdiget den Erntfest. ende Erb. Harmen Wifring olderling ende Harmen Harckens Rentmester etc. tzeiger desses, omme hem Thoman achteruolgende de gedane

[1]) Gron. Archief, h. s. in folio 105*b* bl. 388.
[2]) Gron. Archief, h. s. in folio 105*b* bl. 388.

beroepinge anhero tdoen koemen, ende wij dan berichtet dat geen prediger jn Vrieslandt hem vp andere plaetsen mach transporteren ende enige beroepinge volgich sijn, sunder aduis ende medebelieuent van Staten daerselfs, de des also verordineert sulden hebben etc. Js derhaluen an Euw. Gen. vnse gants denstlich begeren deselue gelieue genedichlicken tho verordineren, dat de gedaene beroepinge geeffectueert ende warcklich voertgesettet moege worden ende denende des tot geen ander fine, willen Euw. Gen. jn schuts ende scharm des almachtigen Her heijlsamer wollfaert gants denstlich beuelen. Screuen onder vnssen signete den 7 Aprilis 1595.[1])

7 April 1595.

Edle Erntfeste Hoechgeleerde fersichtige ende seer discrete heren besunder gunstige guede vrunden, alsoe de Erb. ende wolgeleerte Thomas Roedthuess, prediger des woerdes tho Bolszwert, voer weinich dagen vp eener voermiddage twe vermaninge ofte predigen alhijr gedaen ende he sich daer jnne diermaeten gequeten ende zoe stiftlich ende fruchtbarlich gedragen, dat de gemeente alhijr tot hem seer geaffectioneert ende een sunderlinge geuallen daer an gedraegen, weszhaluen de kerckenraedt alhijr hem tot een prediger gecoeren ende legitime beroepen, ende daer vp affgeueerdight de Erntf. ende Erb. Harmen Wifering olderling met Harmen Harckens Rentmester etc., tzeigeren desses, omme hem Thoman in achteruolch vande vors. gedaene beroepinge anhero tdoen koemen etc. ende wij dan geloffweerdich berichtet worden, dat bij V. E. E. H. W. gestatueert ende verordineert, dat geen bediener ofte prediger des woerdes sijn residens sal moegen veranderen ofte hem transporteren vp andere plaetsen omme enige nije beroepinge volgich tho sijn, then were sulckes geschiege vp V. E. E. H. W. guedt aduis ende medebelieuent, hebben derowegen neet koenen naelaeten V. E. E. H. W. midts dessen desfalfs tho begrueten, deger frundtlich ende naberlich versueckende, deselue gelieue vns ende vnsse nijes anwassende gemeente jn deme tho wilfaeren ende gunstlich gerijuen etc. Sulckes jn gelijcken ende meerderen tegens V. E. E. H. W. tho vordienen, sinnen wij jeder tijdt willich vnd meer als geneight, mit beuelinge tot den almechtigen. Screuen onder vnss signete den 7 Aprilis 1595.

Borgerm. ende R. d. S. Gr.

[1]) Gron. Archief, h. s. in folio 105*b* bl. 412.

Den Edelen Erntfesten Hoechgeleerten voersichtigen ende seer discreten Heren Deputeerde Staten van Vrieslandt vnss besunderen gunstige guede vrunden. [1])

7 April 1595.

Erbaere wijse voersichtige gunstige guede vrunden, alsoe de wolgeleerde Thomas Roedenhues, V. E. V. prediger ende bediener des woerdes, voer enige dagen alhijr twemaell vormaninge ende predicatie gedaen vp ener voermiddage ende sich daer jnne diermaten gequeten ende soe yuerich syn woert gedragen, dat vnse gemeente daer een sunderlinge wolgeuallen an gehadt ende seer tot hem geaffectioneert geworden, weszhaluen oeck de kerckenraedt hem tot een prediger gecoeren ende legitime beroepen, tot welcken ende tegenwoerdich an V. E. W. ende anders affgeueerdight sinnen de Erntf. Harmen Wifring olderling etc. ende Harmen Harckens Rentmester etc., thoeneren desses, omme den vpgemelten Thomas jn achteruolch van de gedaene beroepinge nehere tdoen koemen ende sich syner beropinge gemess tho draegen. Soe jst dat wij neet hebben willen naelaeten V. L. desfals midts dessen tho begrueten, gants frundtlich ende naberlich versueckende ende begerende, V. E. W. gelieuen de legitime gedane beroepinge vnde volgich tsijn ende den prediger Thomas vpgemelt intermissionis tho verlhenen ende hem mit den affgeueerdighte vrunden amhero koemen tlaeten, regard nhemende, dat desse vnse gemeente nijes gefondeert ende, godt loff, staet jn temelicken anwass ende van guede bedeneren groet gebreck ende bij V. Erb. W., daer de gereformeerde religie een gerueme tydt van jaeren jn gewunschte train gebracht van guede Herren nu bedieneren gueth oeueruloet, weshaluen niet twijuelende V. E. L. W. werden vnsse ende vnsser gemeente christelicke ende vprechte petition plaets geeuen, willen deselue hijr mit jn schuts ende scharm des almachtigen thor heijlsamer waluaert langduerich beuelen. Screuen vnder vnsz signete den 7 Aprilis 1595.

B. ende R. d. S. G

Den Erbaren wijsen ende fersichtigen Borgemesteren ende Raedt der Stadt Bolszwert vnssen gunstigen guede vrunden. [2])

---

[1]) Gron. Archief, h. s. in folio 105*b* bl. 412.

[2]) Gron. Archief, h. s. in folio 105*b* bl. 412′.

5 Julij 1595.

Weerdige wolgeleerde Erbare discrete gunstige guede vrunden alsoe de Wolgeleerde Albertus Lupkensis, brenger desses, jtlicke malen alhijr geprediget ende vormaninge gedaen, daer he sich diermaeten jn gequeten, dat vnsse gemeente ende wij mede een sunderlinge geuallen daer an gedraegen ende weren wel geneight em tot een prediger ende bedener des woerdes tho kesen, wen wij genoechsam khundtschaft ende selffstendich beschiet van sijnen gueden fundament sijn voergaende leuent, lehere, stifftinge, conuersatie ende ommeganck hedden becoemen, sunder des sinnen wij schroemsamb ende tzaechachtich em ofte oeck emants jnde bedieninge van vnsse nijes gefundeerde ende anwassende gemeente tho bestedigen etc. Js derwegen an V. E. vnsse gants frundtlich versueck ende begeren, deseluen gelieue den bemelten Albertum examini tho sisteren oeck vp sijn voergaende leuent ende lere tinquirerende mede an Doct. Picelium vp Bremen desfals tho schriuen, daer wij verstaen dat er (Albertus) enige khunde mit gehadt sulde hebben, omme van alles wal onderricht ende geboerlichen jnformeert sijnde, verner tho doen als wij beuinden sullen tot vpbouwinge ende stiftinge vnsser gemeente tbehoerende, mit beuelinge des almechtigen. Screuen onder vnsz signete den 5 Julij 1595. [1])

B. ende R. d. S. G.

Dem presbijterio Emdano. [2])

3 Februarij 1596.

Weerdige Wolgeleerter gunstige guede vrundt. Wij hebben jm sittende Raede durch gecommitteerde vrunden bij den consistorio alhijr mit froude verstaen, dat V. W. sijn vocatie ende denst tho Bolszwert geboerlichen renuncieert ende vpgesacht sulde hebben ende jn meninge sijn hem vp eenen anderen oert tot leringe, stifftinge ende vpbouwinge der gemeente tho begeuen, nu wetet V. W. sich gunstlichen tentsinnen, dat vnsse gemeente verleden jaer, na V. W. twemaell gedaene vermaninge, tot deselue sunderlinge affectioneert geworden, dan doen ter tijdt vmb ehehafte rheden, des denstes

[1]) Albertus Lupkensis schijnt niet beroepen te zijn, althans er wordt geen brief van beroeping in deze verzameling aangetroffen.

[2]) Gron. Archief, h. s. in folio 105*b* bl. 413'.

neet hebben koenen ontslagen ende licentieert worden etc., dennoch guede thosage ende vortroestinge vnsse gemeente gegeuen, dat V. W. sijn persoen hoer neet wolde ontsecht hebben, wen deselue tho Bolszwert sulde moegen vrij worden etc., derwilen dan V. W. jn sodanen groet staen ende van daer tho vertrecken geresolueert, begeren derhaluen gants frundtlichen deselue gelieue sich alhijr jndę leringe des godtlicken woerds ende tot stichtinge der gemeente gebruecken tho laeten ende den vrunden van vns Consistorio, na luedt hoere tegenwoerdige vorschrijuinge, volgich tho sijn etc. Sulckes willen vns wegen vnsse gemeente tot V. W. gantslicken versien, desseluen ancumpst jn persone ofte thouorlatich schriftlich andtwort mit gunstiger thogenegentheidt erwartende etc. Godt almachtich jn sijn gnadenricke beschuttinge gants frundtlich beuelende. Screuen onder vns signete den 3 feb. 1596 [1])

Borgermesteren ende
Raedt der stadt Groningen.

Den weerdigen wolgeleerden H. Thomas
Roethaussen dener des godtlicken
woerdes binnen Bolszwert vnsser
gueden vrundt. [2])

---

[1]) Ook aan deze herhaalde beroeping heeft Roodenhuis geen gehoor gegeven, althans hij komt niet voor onder de predikanten van Groningen op de daarvan bestaande lijst.

[2]) Gron. Archief, h. s. in folio 105*b* bl. 449.

TWEE GROOTE KANONNEN VAN GRONINGEN,

DE

„TWEE JONKVROUWEN" OF „JUFFERS"

GEHEETEN.

1585.

I.

Edele Erentfeste wijse ende discrete goede vrunden, Jck en hebbe nijet willen laeten V L. te verwittighen, hoe dat jck terstont alhijer ben gearriveert, meijnende daer te vinden de twee Jonckvrouwen, daeromme jck v l. gescreuen ende mit Westendorp ontboden hadde. Ende alsoe die hijer nijet en zijn ende de selue grootelijcx tot uwen proffijte ende weluaren van noode hebbe, soe bidde jck v vruntel. ende oick om die passie ons heeren, die terstont te seijnden jn alder diligentie, want jck alleenlijck daer naer wachte. Mitten ordinarie en hebbe jck gheen tijdinghe gehadt, ouermits den geheelen sack mit briefuen hem benomen zijn van die van berck, hijermede Erentfeste wijse ende discrete goede vrunden, onse heer god zij met v l. Vuyt Coeuoerden XXIII Aprilis 1585.

V goede vrunt
Francois de Verdugo.

Jck sal seluer in persoene de Jonffrouwen wederomme thuijs conuoijeren.

(opschrift)
Edele Erentfeste wijse discrete Burgemesteren ende Raedt der stadt van Groninghen. [1])

---

[1]) Gron Arch. 1585, no: 84.

II.

Edell vnd gestrengen heer. In achteruolch van Euwer Ed. gestr. guedtlick gesinnen, hefft men de twe Jufferen (de sunst bij ons vergangen maendaege all verloff gehadt) mit oeck twe van ohere denstboden darwerts affgefeerdight, jn hoopnunge de selue so een leefflick accord van melodie werden anrichten, dat se bald mit freuwden (woe Judith mit oher maget Abra) weder sullen heijmkomen. Begeren oeuerst desfals den heren geen wett voer to scrijuen, so ons desselffs voerige scrijuent meer als genoech, alleen denstl. begerende de gemelte twe densteboeden neffens den Buck ende blockwagens ons stracks (so moegelijck) weder thogesonden moegen worden. Mit entfhelinge des allmechtige de Er. Ed. gestr. in gewunschten waelstanden, langdurich will gefristen. Screuen onder' onse signete, den XXV Aprilis 1585.

Er. Ed. gestrenge
steedtz vlijtt. vnd
denstwilligen
B. vnd R. der st.
Groen. [1])

---

[1]) Gron. Arch. h. s. in folio 105*b* — Op dezen brief is geen opschrift, maar hij is blijkbaar een antwoord aan den spaanschen stadhouder Verdugo, op zijn brief, die hier voorafgaat. Over den inhoud van beide brieven zou te regt de vraag kunnen worden gedaan, wat men onder de beide *Jonkvrouwen* of *Juffers* hebbe te verstaan, werkelijke juffers of, zoo niet, wat dan, bijaldien niet de secretaris zelf op den eersten brief had vermeld: „D. h. Verdugo umb de twe groue stucken geschutz." De tweede brief bevat dus veel beeldspraak, waarin zelfs die kanonnen met Judith en hare dienstmaagd worden vergeleken; bovendien is hij in een zoo opgeruimden schertsenden toon geschreven als men van onzen deftigen magistraat niet zou verwachten en die zeer afsteekt bij de klagten en zorgen waarmede de brieven der stedelijke regering van dien tijd anders zijn vervuld. — Wat nog aangaat den naam dier kanonnen, het is bekend dat dezen veelal vrouwelijk genomen werden en vrouwelijke namen droegen. Maar de stad had ook vroeger zes veldstukken, die genoemd werden, *ut*, *re*, *mi*, *fa*, *sol*, *la*. Deze zijn door den spaanschen stadhouder Arenberg in den slag bij Heiligerlee gebruikt, en bij die gelegenheid veroverd door graaf Lodewijk van Nassau, aan wien ze weder later werden ontnomen door Alba in den slag bij Jemgum. Zie Rengers van ten Post, *Kron.* I, 327. *Teg. St v. Stad, en Lande* I, 381, 383, 387.

Johan de Mepsche.

Dr. JOHAN DE MEPSCHE,

EENE BIJDRAGE,

TOT DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN GRONINGEN EN OMMELANDEN ONDER SPAANSCHE HEERSCHAPPIJ.

Mij is het steeds voorgekomen dat het eenvoudigste levensverhaal de geloofwaardigste karakterschets bevat.

Groen van Prinsterer: „*Ongeloof en Revolutie.*"

HOOFDSTUK I.

Ofschoon de geschiedenis van ons vaderland, met name die van ons verzet tegen Spanje, eene groote menigte mannen weet aan te wijzen die goed en bloed veil hadden voor het behoud en welzijn van hun vaderland, zoo zijn er van den anderen kant helaas ook maar al te veel voorbeelden aanwezig van personen, welke hun eigen landaard vergetende, den vorst die de rechten en vrijheden van zijn volk met voeten trad, eerden en vereerden en in zijn woeden tegen onschuldige burgers vol slaafschen zin de gedienstige hand boden, om daardoor tot aanzien macht en eer te geraken.

Door hunne bekendheid met het land, door familiebetrekking en grondbezit en den daaruit voortvloeienden invloed op hunne medeburgers waarmede zij dagelijks omgingen en die zij van af hunne jeugd hadden gekend, waren

deze personen voor de welgezinden vijanden, moeielijker te bekampen dan de Spanjaarden zelve.

Van oordeel zijnde dat het van groot gewicht is dezer lieden leven en streven na te gaan en op te sporen, bied ik hier den lezer eene levenschets aan van Johan de Mepsche geboren uit het oud en aanzienlijk geslacht der Mepsche's, dat in de geschiedenis der provincie Groningen zoowel beroemd als berucht is geworden.

Zijn grootvader was Johan de Mepsche, die den 15[en] Juni 1501 in een bloedigen aanval van de stad Groningen op Appingadam, sneuvelde. [1]) Deze moet een zachtzinnig en door de burgerij algemeen geacht man zijn geweest. Zijn vader was Evert de Mepsche, die in 1525 als raadsheer der stad Groningen met eenige andere Groninger burgers naar Hertog Karel van Gelder, die zich te Arnhem bevond, werd afgevaardigd, om de twisten ontstaan tusschen de burgerij en den raad der stad en tusschen dezen en des Hertogen Stadhouder Jasper van Marwick, bij te leggen. [2]) Hij was een man van groot aanzien en bekleedde tot zijn dood den raadsheerszetel te Groningen. Hij was gehuwd met Deetjen, de oudste dochter van Roelof Huinga en Hyle van der Aa, en eigenaar van het slot Meyma te Baflo. [3])

Wanneer Johan de Mepsche geboren werd bleef mij tot mijn leedwezen onbekend. Ik geloof intusschen dat men, door de Mepsche's geboortejaar op ongeveer 1520 te stellen, niet ver van de waarheid verwijderd zal zijn.

In 1541 overleed zijne moeder, Anna Jarges, en daar zijn vader hoewel tamelijk vermogend met negen kinderen achterbleef, besloot onze Mepsche elders zijn fortuin te beproeven en trok naar Duitschland. [4]) Hij zal toen reeds

---

[1]) S. Beningha *Chron.* Rengers van ten Post in zijn *Kroniek* I, 198, zegt dat hij gevangen genomen werd, doch dit is onjuist, daar onze Mepsche zelf in een later te vermelden request aan burgemeesters en raad van Groningen zegt dat zijn „grote vader daer jck nae benoempt ben voer den Damme doet gebleuen is."

Groot was het aantal van hen die daar het leven lieten. Beningha noemt 1200, Rengers 3000.

[2]) *Tegenw. Staat v. S. en L.* I, 337.

[3]) Volgens genealogische aanteekening mij welwillend door den heer L. U. Rengers van Naerssen verstrekt.

[4]) Hoynck v. Papendrecht *Analecta Belgica* II, I, 355 in de noot. Ik ben dezen schrijver welke zijne mededeeling uit ongedrukte brieven van Viglius geput heeft hier gevolgd, hoewel niet zonder aarzelen. Johan de Mepsche schreef immers zelf in een brief aan de Hoofdmannen

genoegzaam onderwijs in de Grieksche en Romeinsche classici te Groningen of elders hebben ontvangen, en toegerust zijn geweest met die kundigheden welke vereischt werden om aan eene buitenlandsche hoogeschool met vrucht te kunnen studeeren.

Hij begaf zich naar Ingolstad in Beieren, aan welks beroemde hoogeschool [1]) Viglius van Aytta toenmaals het hoogleeraarsambt in de rechten bekleedde, en sloot zich naauw bij dezen aan. Hij legde zich onder de leiding van Viglius die als een uitstekend jurist bekend stond, op de studie der rechtswetenschap toe en schijnt daarin goede vorderingen te hebben gemaakt, althans Viglius stelde hem reeds spoedig aan als leermeester van eenige jonge edellieden.

Hoelang zijn verblijf te Ingolstad heeft geduurd, en of hij dáár (wat men wel zou mogen vermoeden) den titel „iuris utriusque doctor," dien hij later voerde heeft verworven, is onzeker.

In 1548 vinden wij hem te Spiers, waar hij van wege Bourgondie assessor was van het Rijkskamergericht, eene betrekking welke vóór hem ook Viglius van 1535—1538 had waargenomen, zoodat het mij niet zou bevreemden dat de Mepsche vooral door den invloed van zijn oud-leermeester en vriend, tot deze aanzienlijke betrekking is opgeklommen. Viglius noemt het Rijkskamergericht een „nobilissimum selectissimumque collegium, constans ex comitibus, nobilibus et doctoribus," en bericht ons, dat het inkomen aan het assessorschap verbonden, zevenhonderd gouden carolusguldens bedroeg. [2]) Doch tevens verzekert hij dat men, om het naar

---

dat zijne moeder den 9en Mei 1575 op zijn slot den Ham is overleden. Doch dit zal dan zijne schoonmoeder geweest zijn. Gron. Arch. 1575 no. 35. Deze gissing wordt bevestigd door het volgende grafschrift dat in de kerk te Loppersum wordt gevonden:

Anno 1576 de 9 may starf D'Ed.
Vrow Maria vā Selbagh Wed-
we vā Munster. D. S.

De Heer L. U. Rengers van Naerssen die mij dit mededeelde, gaf als waarschijnlijk te kennen dat het jaartal 1576, 1575 moet zijn, daar de steen omdat ze geschonden was, en wegens het slechte licht moeielijk leesbaar was.

[1]) „Est nulla in Germania Academia quam Ingolstadio facile praeferas," schreef Viglius in 1543 aan Sebastiaan Truchses. Hoynck a. w. II, I, 297.

[2]) Hoynck, a. w. II, I, 183. — Mr. R. W. Tadama, *Gesch. van het Veemgericht en van het latere Rijkskamergericht.* Leid. 1857, p. 53 en vlgg.

den eisch te kunnen waarnemen, de duitsche taal volkomen machtig, moest zijn [1]) en dat er veel moeite en drukte aan verbonden was [2]), waarom hij, toen de salarissen hem bovendien ook niet meer op tijd werden uitbetaald, er voor bedankte en naar Ingolstad vertrok. [3])

Mepsche schijnt in deze betrekking, welke hem een ruim veld tot praktische oefening opende, tevens een werktuig te zijn geweest in de hand van Viglius, waardoor deze op de hoogte werd gehouden van alles wat er te Spiers voorviel. Zoo schreef Viglius hem den 15en April 1551, toen na de voordeelen door de Fransche troepen behaald en het beleg van Thionville Spiers bedreigd werd, dat hij, zoolang hij zulks veilig kon doen, te Spiers moest blijven, om hem te kunnen melden wat daar zoo al verhandeld werd, doch dat, zoo hij moest vertrekken, hij zich naar Creutznach moest begeven, vanwaar hij altoos met behulp van postpaarden spoedig te Coblentz kon komen. Zoo hij Spiers verliet moest hij daar een vertrouwd persoon achterlaten en bovendien correspondentie houden met zijne ambtgenooten die zich naar de omstreken van Spiers hadden begeven, om op de hoogte te blijven van wat er te Spiers voorviel. [4])

Tot in 1552 bleef Mepsche deze betrekking bekleeden. Op dit jaar vindt men in den naamlijst der rechters van het Rijkskamergericht opgeteekend: „Mepsche Frisius abiit in aulam caesaris.” [5]) — Wellicht dat ook hij vertrok wegens de slechte betaling van zijn wedde, immers Viglius schreef hem in 1551 o. a. „salaria vestra vereor ne in periculum vocentur.” [6])

Welke betrekking de Mepsche aan het hof hebbe bekleed, bleef mij onbekend, doch hij zal daar zeker in aanzien zijn geweest, en het komt mij zeer waarschijnlijk voor dat zijne verheffing tot ridder door Karel den Ven, op dezen tijd moet gesteld worden. [7])

---

[1]) Hoynck, a. w. II, I, 198.

[2]) Hoynck, a. w. II, I, 206.

[3]) Hoynck, a. w. II, I. 250.

[4]) Hoynck, a. w. II, I, 355.

[5]) *Chronicon Chronicorum* Lib. II, p. 515.

[6]) Hoynck, a. w. II, I, 356.

[7]) *Programma funebre Joannis de Mepsche toparcha in Humerciis*, een zoon van Rembt de Mepsche en Susanna van Steenwijk, die in 1652 overleed.

Het kan ook zijn dat de Mepsche bij zijne beëediging als kanselier

Wij verliezen hem hier uit het oog tot het jaar 1554 wanneer hij door Karel benoemd werd tot kanselier in het nieuw opgerichte gerechtshof van Kanselier en Raden voor Overijssel Drenthe en Lingen. Volgens Hoynck [1]) was men eerst van plan geweest zijn vader Evert de Mepsche tot deze waardigheid te verheffen. Waarom dit niet is geschied meldt hij niet, doch ik gis dat de reden 's mans dood zal zijn geweest die omstreeks dezen tijd voorviel en het gevolg was eener niet alledaagsche oorzaak. Op een maaltijd namelijk of bij eene andere gelegenheid waar gedronken werd, sloeg de man, om aan den stadhouder Aremberg te behagen, in eens zooveel wijn naar binnen dat hij drie dagen daarna den geest gaf. [2])

Het hof van Kanselier en Raden heette ingesteld te zijn om bij afwezigheid des stadhouders diens functien waar te nemen. Doch het ware doel was een ander. Karel had

---

van Overijssel, dit blijk van onderscheiding ontving. Zoo leest men van Liesvelt, kanselier van Brabant: „D. Liesvelt doet den Staten van Brabant eedt als Cancellier van Brabant ende wordt van zijne Hooch. ridder geslagen." *Bijdragen voor Gesch. en Oudheidk.* VI, 211. Reeds vroeger waren ook andere leden van dit geslacht in den ridderstand verheven. Dit blijkt uit het *Programma funebre* van Hidde de Mepsche den 7en Aug. 1662 op den Ham overleden, waarin men leest: „Johanni de Mepsche suo in hac Provincia et Transisalania Locumtenenti, Equestres honores, *quibus et alii ejus nominis Majores potiti sunt*, contulit Imperator Karolus V." En tot verder bewijs hiervan kan strekken volgende in originali onder mij berustende verzegeling, waarin Dr. Rudolf de Mepsche (in 1537 door Karel den Ven tot proost van Loppersum aangesteld) *ridder* wordt genoemd,

„Ick ffrater Joannes Roest procurator tho Bentlage ordens des billigen crucis do kundt belye vnd bekenne midt dusser myner egem handtschrift dat de Eddele Erendtfeste vnd Erbaer Juncker Haye addingo tho westerwolde, hoiffelinck tho Sandtweer in nhamen syner frundtlicher leuer husfrow als arffgenahmen ock des Eddelenn gestrengen vnd Erenfesten Heren Rodolff de mepsche Ridder erer leuen vaders vnsem Conuente betalet hefft viff goldt gulden jarliker vnd Erffliker Renthe vp dach Georgij Martyris lest ledden vorschenen de welcke viff goldtgulden de hoechgelerde Eddele vnd Erendtfeste Heer Rodolffs de mepsche doctor vnd pastoer tho Bedum Salliger gedechtenisse vnsern conuente vorschreuen hefft, vnd dancke dem vorg juncker jn namen vorg. dusses jars als achtensestich guder betalunge vnd alle vorgangene jaren jn orkunde der warheit hebbe ich myn procurators seggel witlichen vnder vp spacium dusser quitantien gedrucket. Datum a° dni 1568 dem 22 Septembri."

[1]) Hoynck a. w. II, I, 355.

[2]) Ab. Eppens Kron. H. S. van Halsema p. 514.

namelijk terecht ingezien dat, wilde hij de Nederlanden geheel aan zich onderwerpen hij de autonomie der verschillende gewesten zooveel mogelijk moest vernietigen en vooral zorgen dat er regt werd gesproken, niet door de ingezetenen der provincien, maar door personen geheel van hem afhankelijk.

Die toeleg van den landsheer was aan Steden en Ridderschap van Overijssel ook niet ontgaan toen in 1553 zijn besluit kwam waarbij voor hun gewest dit hof werd ingesteld, en Ludolph van Hattem tot kanselier werd benoemd. Toen evenwel na het aftreden van van Hattem (die niet in functie schijnt geweest te zijn) in 1554 de Mepsche benoemd was geworden en deze uit eigen beweging, zonder dat zulks gevraagd was, extract van zijne commissie aan Ridderschap en Steden had overgegeven, waaruit bleek dat hem de macht was gegeven wetten te maken en recht te spreken, steeg de verontwaardiging ten top.

Deze inrichting toch zoude de geheele bestaande rechtstoestand in Overijssel omverwerpen. — De inrichting der rechtspraak was in Overijssel toenmaals ongeveer aldus.

In de drie steden Kampen, Deventer en Zwolle, spraken de burgemeesters ter eerste instantie en in het hoogste ressort recht. In de overige steden spraken de burgemeesters ook recht, doch met dit onderscheid, dat men van hunne vonnissen kon apelleeren op eene der drie genoemde steden, en de uitspraak die door eene van dezen volgde had de kracht van gewijsde zaak.

Ten platten lande had de bevolking, elk in zijn kerspel een ordinaris rechter, die recht sprak voor de Lage bank, zoo als men dat noemde. Van de vonnissen der Hooge bank (het gerecht der Edelen) en der Lage bank kon men door appèl in „Claringe" komen, voor eene rechtbank bestaande uit de Ridderschap van het platte land met den Landsheer en de Steden. Zoo Ridderschap en Steden bij het appèl eenstemmig in hun oordeel waren ging de zaak in kracht van gewijsde in tegenwoordigheid van den Landsheer; verschilden zij in gevoelen, dan ging het gevoelen van dien stand door wiens zijde de Landsheer koos en daarmede ging de zaak in kracht van gewijsde.

De geestelijkheid van 't Salland stond terecht voor den Proost en Archidiaken van Deventer, die van Twenthe voor den Proost en Archidiaken van Oldenzaal, die van Vollenhove grootendeels voor den Proost en Archidiaken van St. Maarten te Utrecht.

De leenmannen stonden terecht, en leenzaken werden behandeld voor ieders leenheer en de pares curiae; bovendien had men de Hofgerichten, het gericht van Tinsheeren en Tinsgenooten, de Houtrechten en Markegerichten.

Waar de rechtspleging voor die tijden zoo voldoende was geregeld, en de Landsheer zóó weinig invloed had op de rechtspraak die geheel door de ingezetenen werd waargenomen, daar was het invoeren van een gerechtshof als dat van Kanselier en Raden eene geheel overtollige daad, en bovendien een daad welke eene geweldige inbreuk maakte op de rechten en vrijheden der ingezetenen.

Den 7en October 1556 vaardigden de staten van Overijssel dan ook eenige gezanten naar koning Philips af, om uit naam van de staten beklag te doen over deze daad van willekeur van den Landsheer. Hun lastbrief die door Racer is opgenomen is een allermerkwaardigst stuk en wordt door dezen terecht genoemd „een voortreffelyk gedenkstuk waardig om by onze oude Landrechten gevoegd te worden." [1])

Philips trok evenwel het eenmaal genomen besluit zijns vaders niet weer in en het hof van Kanselier en Raden bleef bestaan. Doch onze Mepsche zal er zeker geen drukke werkkring gehad hebben, daar zij die volgens landrecht daartoe bevoegd waren, voortgingen met recht te spreken, en zoo als Revius ons meldt: „nemini ex hisce cancelariis vnquam in Transisalana ditione vel minima jurisdictio permissa fuit." [2]) Het hof schijnt zich dan ook meer gedragen te hebben als eene soort burgerlijke Inquisitie. [3])

Met Viglius stond de Mepsche ook toenmaals in naauwe betrekking. Zoo schreef Viglius den 22en November 1555 uit Brussel van Hopper, dat hij geen geld heeft om dat zekeren Theophilus te leenen, daar de tijden zoo benard zijn en hij neven heeft die op zijne kosten studeeren, doch dat de kanselier de Mepsche bij hem is en dat hij met dezen er over zal spreken. [4])

Toen er later, in 1558 (de Mepsche bevond zich toen reeds te Groningen) te Lübeck eene vergadering der Hanze zou worden gehouden en Granvelle van oordeel was dat men moest bespionneeren wat daar zou verhandeld en besloten

---

[1]) Racer, *Overijsselsche Gedenkstukken* 3e stuk, 294.
[2]) Revius, *Daventria illustrata* Lib. III, 274.
[3]) Magnin, *Besturen van Drenthe* III, I, 224.
[4]) Hoynck a. w. II, I, 355.

worden, was het al weer de Mepsche dien hij den Koning als het daartoe geschikte medium aanwees. De Mepsche was toenmaals namelijk gehuwd met eene dochter van Arnold van Siegen, burgemeester van Keulen, [1]) die een grooten invloed uitoefende op de zaken van de Hanze, weshalve Granvelle aan den koning voorsloeg dat Viglius aan de Mepsche zou schrijven dat deze zich moest verstaan met zijn schoonvader, om door hem te vernemen wat er op de vergadering te Lübeck voorviel. [2])

Tot in 1557 bleef de Mepsche de betrekking van kanselier van Overijssel waarnemen, als wanneer hij door den koning benoemd werd tot Luitenant der Hoofdmannenkamer te Groningen. Voor ik evenwel verder ga schijnt het mij niet overbodig hier in korte trekken een overzicht te geven van het ontstaan en de werkkring dier kamer.

Toen in de laatste helft der veertiende eeuw de vergaderingen bij den Upstalsboom wegens de heerschzucht en onderlinge oorlogen der hovelingen niet meer konden gehouden worden, en de Friesche landen, vroeger naauw aan elkander verbonden, van elkander vervreemden, sloten in 1361 sommige Friesche gewesten zich bij elkander aan om hunne gemeenschappelijke vergaderingen of warven voortaan binnen de stad Groningen te houden. [3]) In deze warven, waarin met de rechters uit de landschappen de magistraten der stad zitting hadden, werden gedurende het einde der 14de en het begin der 15de eeuw alle zaken, zoowel van burgerlijken als lijfstraffelijken aard ter eerste instantie en tevens in het hoogste ressort behandeld, omdat de vonnissen door de rechters te lande geveld, niet meer werden nagekomen. [4])

In 1415 echter verzekerde men aan de rechters te lande weder hunne rechtspraak ter eerste instantie en maakte van de warven een hof van appèl, terwijl dit naderhand bij het verbond van 1428 en volgende werd uitgebreid en bevestigd. [5])

Van de vonnissen van Burgemeesters en Raad van Gro-

---

[1]) Arnold van Siegen was in 1524 burgemeester van Keulen, bedankte in 1563 en was gehuwd met Catharina Wolf. Beide maakten in 1563 hun testament: „worin sie ein Familienfideicommisz stifteten.” Hunne dochter Catharina was met Johan de Mepsche gehuwd. Fahne, *Gesch. der Köl. Jül. und Berg. Geslechter* I, 400.

[2]) *Papiers d' Etat de Granvelle* t. V. p. 212.

[3]) Driessen *Mon.* II, 230.

[4]) Mr. T. P. Tresling, *De Warven en Hoofdmannenkamer*, p. 36

[5]) Tresling a. w. p. 39, 46.

ningen was evenwel geen appèl op de warven toegelaten gelijk ook niet van lijfstraffelijke vonnissen. [1]) Telken jare werden er vier of vijf warven gehouden.

In den beginne was het aantal beroepen op de warven gering, doch toen in vervolg van tijd dat aantal zeer toenam werd dit uiterst lastig voor de afgevaardigde Ommerlander hovelingen, die daardoor soms zeer lang in de stad werden opgehouden, zonder dat ze vergoeding voor hunne moeite ontvingen, „want men van geen tractementen wiste," zegt Rengers. [2]) Daarom kwam men ongeveer in 't laatst der 15de eeuw overeen om op het einde der warven de nog onafgedane zaken van geringer gewicht aan de vijf stads hoofdmannen over te laten, en dit telkens door voorafgaande omroeping bekend maken. [3]) De landlieden bragten nu langzamerhand zaken van minder gewicht voor de hoofdmannen die dezelve tusschen of na de warven afdeden. Een afzonderlijk gericht maakten de hoofdmannen evenwel ook toenmaals nog niet uit. Dat werd eerst gevormd bij het verdrag dat de stad in 1515 met Karel van Gelder sloot. Daarbij werd bepaald dat het hooger beroep van vonnissen in de Ommelanden gewezen, even als vroeger, bij de warven zou blijven, doch dat vier hoofdmannen door den raad der stad te kiezen en die jaarlijks zouden aftreden, met een stadhouder des Hertogs als vijfde hoofdman, gezamelijk zulke zaken zouden berechten welke vroeger door de hoofdmannen buiten de warven plachten afgedaan te worden. [4])

Dit is de eigenlijke hoofdmannenkamer, welke tevens voortaan met vier personen uit het Westerkwartier den Wester- en met een gelijk aantal uit Hunsingo en Fivelgo den Oosterwarf uit zou maken.

In 1521 werd eerst bepaald welke zaken tot de competentie der hoofdmannenkamer, en welke tot die der warven behoorden.

De zittingen der hoofdmannenkamer waren aanvankelijk openbaar, even als die der rechtstoelen in de Ommelanden, doch door den eersten Gelderschen stadhouder Jasper van Marwick, werd daarin verandering gebracht: „se verleten dat opene benedenste ruijm (op het raadhuis) daer

---

[1]) Tresling, a. w. p. 59, 62.

[2]) Rengers van ten Post, *Politie der Ommelanden*, p. 68.

[3]) Tresling, a. w. p. 67. Rengers a. w. p. 69.

[4]) *Tegenw. Staat van S. en L.* I, 316. Tresling, a. w. p. 75.

de hooftmannen plegen ende behoirden te sitten, daer nae landrechte jder jn ende wth gaen, hoeren en sehen, ende gingen boeuen (daer de Rentemeester plach to wesen) vp de besloeten Camer mit besloeten doeren sitten, tegens landrechte," getuigt Rengers [1]).

Onder Karel V bleef de hoofdmannenkamer zoo als ze was, alleen bepaalde hij dat jaarlijks twee der hoofdmannen zouden aftreden. Langzamerhand evenwel matigde de kamer zich een groot gezag aan en ging ze geheel buiten de grenzen harer competentie.

De naam Stadhouder maakte plaats voor dien van Luitenant zonder dat deze evenwel eenig gezag meer had dan een der hoofdmannen. [2])

Zoo was de gesteldheid der hoofdmannenkamer toen in 1557 de Mepsche tot haar Luitenant werd aangesteld door Philips II, in de plaats van Maarten van Naarden die wegens ouderdom voor deze betrekking had bedankt.

Uit zijn aanstellingsbrief (Bijlage I) blijkt dat hij evenwel nog meer macht en gezag zou mogen uitoefenen als reeds aan het Luitenantschap der hoofdmannenkamer was verbonden, daar hij toch bij afwezigheid van den stadhouder Johan van Ligne, diens waardigheid zou bekleeden en de macht aan dat ambt verbonden zoude uitoefenen. Als jaarwedde werd hem toegekend de som van twaalfhonderd carolusguldens, benevens de emolumenten aan het ambt verbonden.

Daar de nieuwe Luitenant bekend stond als een heftig roomschgezinde en als iemand die blindelings de bevelen des konings gehoorzaamde, voorspelden velen te Groningen zich weinig goeds van zijne overkomst en betreurde men zijne benoeming des te meer, om den zoo ruimen volmacht hem verleend. [3])

Nadat de Mepsche den eed van getrouwheid aan den koning had afgelegd in handen van Viglius van Aytta, toenmaals president van den geheimen raad des konings, werd hij in het jaar 1557 in zijne betrekking geinstalleerd. [4]).

---

1) Rengers, a. w. p. 67.

2) *Supplication* der Gron. ballingen te Spiers in 1570 fol. 7.

3) *Tegenw. Staat v. S. en L.* I, 371.

4) De juiste tijd van zijne installatie bleef mij onbekend. Doch den 12en Nov. 1557 was hij reeds geinstalleerd, blijkens een brief van den koning van Spanje waarbij deze hem machtigt aan den nieuwen drost van Drenthe, Engelbert van Ensse, den eed van getrouwheid af te nemen, wat hij den 8en Januari des volgenden jaars dan ook deed. — Magnin, *Besturen van Drenthe*. III, I, 141.

Hij werd evenwel niet dan onder protest toegelaten omdat men hem wegens den invloed dien hij zoowel door zijn vermogen als door familiebetrekkingen in dit gewest konde uitoefenen, ongeschikt voor dezen post oordeelde. Een gevolg hiervan was dat de boden der kamer die hem bij zijne installatie naar het raadhuis gevolgd waren, volgens oude gewoonte, dit in het vervolg niet meer mochten doen. [1]) Of de Mepsche hierop acht heeft geslagen valt evenwel ten zeerste te betwijfelen.

Abel Eppens zegt hieromtrent: „dit ampt (het Luitenantschap) wordt myt stadt vnd landen wilkoer vthgeuen myt twe stemmen den hoeff, daeromme mepsche syn commissie geweigert, myt protestatie ingelaten." [2]) Doch deze schrijver dwaalt wanneer hij meent dat stad en lande in de benoeming van een Luitenant iets hadden te zeggen: dit was het uitsluitend recht van den Landsheer. De ware reden van het protest tegen de Mepsche's toelating is het door mij opgegevene en ontleend aan het Verbaal der reis van de stadgezanten naar Antwerpen in 1579.

Deze personen verzochten toenmaals onder meer van de Generale Staten ook om een Luitenant te benoemen in de plaats van den toen afgezetten de Mepsche en gaven te kennen dat ze een persoon verlangden: *„bij ons vngeguet ende vngebluet."* De prins van Oranje gaf hun op dit verzoek te kennen: „dat voor lange eenen genaempt Popco Uffkens bij den Raedt van State ende Generale Staten daermede was voersien, *die men nijet meer dan Mepsche gedaen, behoerde te weijgeren schoon genoemen off hy een burgemeester zoen waere, gelijck d' andere mede was.*" [3])

De wijze waarop de installatie van een Luitenant pleegde te geschieden is ons bekend uit het bericht aangaande de installatie van Dr. Johan de Gouda, de Mepsche's opvolger, en was de volgende.

Er werd een landdag uitgeschreven waarop gecommitteerden uit den adel en de geestelijkheid verschenen. De nieuwe Luitenant werd in de vergadering binnen geleid, nam plaats naast den jongsten hoofdman en overhandigde zijn commissiebrief. Daarop verzocht men hem voor eenige oogenblikken de vergadering te verlaten en werd inmiddels de

[1]) Abel Eppens *Kron.* p. 514.
[2]) Abel Eppens l. c.
[3]) *Bijdragen voor Gesch. en Oudheidk.*, dl. VII, 170, 181.

commissiebrief door den secretaris der kamer voorgelezen en aan de goedkeuring der vergadering onderworpen, waarna de Luitenant weder werd binnen genoodigd en hem eene plaats boven de burgemeesters der stad, welke de gewoone zitplaats voor den Luitenant was, werd aangewezen.

Vervolgens werd hem door Prelaten, Hovelingen, Burgemeesters en Hoofdmannen geluk gewenscht en werd de plechtigheid besloten met eene maaltijd door den Luitenant aan deze personen aangeboden. [1])

HOOFDSTUK II.

Toen Johan de Mepsche zijne bediening te Groningen aanvaarde, genoten stad en lande onder het bestuur van den stadhouder Johan van Ligne graaf van Aremberg de voordeelen van rust en orde. Wel was het plakkaat des konings van 20 Augustus 1556 tot exstirpatie der sekten en ketterijen en conservatie van het recht geloof en de katholieke religie den derden December van dat jaar ook in dit gewest van den kansel afgekondigd geworden, doch de vorige Luitenant, Maarten van Naarden, had veel door de vingers gezien en zich vergenoegd met alleen hen te vervolgen die van de sekte der wederdoopers waren of dezulken die in openbaren opstand waren gekomen tegen de geestelijkheid, en deswege bij de wereldlijke overheid waren aangeklaagd geworden. Sommige pastoors, zoo als die te Farmsum, Appingadam en Wirdum wilden zelf de mis niet meer bedienen en lieten in de kerken en scholen duitsche psalmen zingen.

Doch de Mepsche beduidde denzulken reeds spoedig dat hij zoo iets niet zoude dulden. Toen toch in 1559 de pastoor Huigo van Eppenhuizen openlijk ondernam verandering in den kerkdienst te maken, werd hij deswege door de Mepsche vervolgd, zoodat hij zich genoodzaakt zag te vluchten. [2]) Ook sloeg hij geen acht op de overdracht van het Augustijner

---

[1]) *Bijdragen voor Gesch. en Oudheidk.* III, 335.

[2]) Abel Eppens, *Kron.* p. 3.

konvent te Appingadam door den laatsten monnik in 1546 gedaan aan den pastoor Johan Rengers, omdat die monnik een ketter en aanhanger van David Joris was. Hij beschikte naar willekeur over de goederen van dat konvent zoodat de gebroeders Edzard en Frans Rengers, die vermeenden de principale stichters en collatoren van dat konvent te zijn, daartegen in 1563 protest indienden. [1])

Wat de stadsregeering betreft, zij was der Hervorming niet geheel ongezind en begeerde vooral niet dat hare medeburgers om verschil van gevoelen op godsdienstig gebied, door vreemdelingen zouden worden vervolgd en geplunderd. [2])

Toen evenwel in 1559 ook te Groningen een bisdom was opgericht geworden, in 1563 Wilhelmus Lindanus [3]) als inquisiteur was derwaarts gezonden en in 1565 de Hertogin van Parma bevel van den koning had ontvangen toe te zien dat de besluiten van het concilie van Trent strikt werden nageleefd en dat zijne plakkaten tegen de ketters werden uitgevoerd, toen kwam er ook angst en vrees onder de Hervormdgezinde bevolking van Groningen. [4])

Eene verademing was het dan ook voor hen toen het bekend werd dat de Hertogin van Parma — na den 6en April 1566 eerst in antwoord op het smeekschrift der Edelen

---

[1]) Rengers, *Kron.* I, 282.

[2]) *Tegenw. Staat v. S. en L.* I, 373. Het schijnt dat zij zich ook niet verzette tegen het verspreiden van kettersche boeken. Immers den 16en Maart 1564 schreef de drost van Coevorden aan de gedeputeerden van Deventer en Kampen, dat men te Groningen toeliet dat de boeken van Calvinus openlijk werden verkocht, en dat dit door den koning van Spanje in groote ongenade was opgenomen. *Archief der stad Kampen*, no. 2204.

[3]) Deze man werd later bisschop van Roermond. Volgende werken van hem zijn mij bekend:
Fasciculus poenitentiae etc. necnon Euseb. de fugienda impoenitentia dialogus, olim a Guil. Lindano, *nunc vero post auctoris obitum a* P. Arnoldo Havensio Gand. Carth. Priore *promulgata. Colon.* 1610. Guilielmus Lindanus, *Dubitantius de vera certaque per Christi Jesu evangelium salutis aeternae via, Libb. III, Col.* 1565. Guilielmus Lindanus, *Apologetium ad Germanos pro religionis catholicae pace atque solida ecclesiarum in vero Christi Jesu evangelio concordia etc. Antverpiae*, 1586. Guilielmus Lindanus, *Christomachia Calvinistica et sacramentariorum omnium vere sathanica; qua invidus diabolus nunc antichristo suo in dies adventurienti, certum praeparat iter. Antverpiae*, 1584.

[4]) E. E. Phebens, *Chron.* p. 15. Rengers, *Kron.* I, 288. *Tegenw. Staat v. S. en L.* I, 373.

de verzekering te hebben gegeven, dat, tot zij antwoord zou hebben ontvangen van den koning, de inquisitie gematigder zou te werk gaan — in Augustus van dat zelfde jaar den Hervormden vrijheid van godsdienstoefening had toegestaan. Toen kwamen de Hervormden in grooten getale voor den dag. Te Helpman bij Groningen werd reeds in Juni van dat jaar, vooral door toedoen van de Coendersen, die aldaar hun stamhuis hadden, het evangelie verkondigd, doch daar door den grooten toeloop de kerk te klein werd en de toehoorders daardoor genoodzaakt werden voor een groot deel op het kerkhof te blijven staan, wendden in het begin van September, zich eenige Hervormden tot burgemeesters en raad der stad, met verzoek dat men hun eene kerk in de stad zoude afstaan om daarin de godsdienstoefeningen voort te zetten.

De raad geraakte door dit verzoek deerlijk in den brand, vreezende, wanneer het werd afgeslagen, algeheele vernieling van kerken en kloosters, en zoo ze het toestond, de ongenade des konings. Ook de Mepsche was met de zaak verlegen en al schreef hij ook aan den stadhouder dat hij den raad had voorgesteld het volk te vermanen nog eene maand te wachten, in de raad adviseerde hij om het verzoek toe te staan, ten einde grootere onheilen te voorkomen. Na lang wikken en wegen besloot de Raad den 17^{en} September de Minrebroederskerk aan de Hervormden af te staan onder voorwaarde dat men geene kerken in de stad zou plunderen. In den namiddag van den 19^{en} werden daarop, ingevolge raadsbesluit, door de stadswerklieden en den stadsbouwmeester in tegenwoordigheid van twee raadsheeren, die beelden en sieraden uit de kerk genomen welke eenige Hervormden, onderteekenaars van het verzoek, aanwezen. Deze zaak geschiedde met gesloten deuren om alles ordelijk te doen plaats hebben, terwijl de werklieden voor dezen arbeid door den stadsrentmeester werden betaald.

Ik wijs hier uitdrukkelijk op om de lage wijze waarop de Mepsche later goedvond deze zaak te verdraaien.

In de Ommelanden ging het niet overal zoo bedaard in zijn werk. Vooral was het de adel die het volk aanzette de beelden en sieraden der kerken te vernielen. Zoo waren het de Ripperda's te Winsum en Obergum, de Starckenborg's te Garshuizen, Tjaard en Wilko Rengers te Garrelsweer en Woltersum en anderen die dit werk bevorderden: „hoewel," volgens de verzekering van Bor, „teghens de expresse reso-

lutie ende aduys van den Staten des Landts de welcke dese saecke verdre insaghen ende hun met de vryheyt van conscientien die daer te voren stadich ghewest was, lieten genoegen." [1])

Te Loppersum van welks kerk de Mepsche collator en Proost was, werden op bevel van dezen door de kerkvoogden Johan in den Ham [2]) en Tjasse Hayens de beelden en kerksieraden uit den weg geruimd, opdat niemand zich daaraan zoude vergrijpen: de gouden en zilveren ornamenten, benevens de papieren en documenten die aan de kerk behoorden werden in een kist gesloten en bij een vertrouwd persoon in Groningen in bewaring gesteld. De kerk werd gesloten en de sleutels der kerk werden aan den koster overhandigd. [3])

Slechts kort evenwel genoten de Hervormden de hun verleende vrijheid. Reeds in October 1566 verbood de Hertogin van Parma den Hervormden predikanten te Antwerpen, hunne predikatiën te vervolgen. [4])

Johan de Mepsche, wien als een „wthnemend viant der religie," zoo als Rengers hem noemt, [5]) de vrijheid den Hervormden verleend een doorn in 't oog was, waartoe hij alleen door den nood gedrongen en om daarover ter geschikte tijd wraak te nemen, zijne toestemming had gegeven, had hierover aan den stadhouder geschreven en de ordelijke wegruiming der beelden uit de Minrebroederskerk aan hem voorgesteld als eene beeldstormerij volvoerd met dezelfde schandalen als elders, en dat nog wel nadat men vooraf de deuren der kerk had gebarricadeerd. [6]) Tevens had hij aangedrongen op het nemen van strenge maatregelen tegen de Hervormden, [7]) waarop de stadhouder hem den 21[en] September van dat jaar eene instructie zond om die op den eerstkomenden landdag aan de gemeene staten van stad en lande te openen (Bijlage II).

Den 30[en] September belegde de Mepsche dezen landdag waarin hij aan de staten des lands o. a. het volgende voorhield.

---

1) Bor, Lib. II fol. 65.

2) Het geslacht in den Ham dat tot de aanzienlijkste Ommelander geslachten behoorde had zijn zetel te Loppersum. Deze Johan, benevens Tamme en Bawe in den Ham waren kinderen van Wolter in den Ham, die o. a. Redger te Aduard is geweest. Gron. Arch. 1569 no. 75.

3) Bij mij in H. S.

4) Bor, I, p. 103, 125.

5) Rengers, *Kron.* I, 305.

6) *Bijdragen voor Gesch. en Oudheidk.* VIII, 245.

7) Ab. Eppens, *Kron.* p. 49.

Dat de stadhouder, als plaatsvervanger des konings, gehoopt en verwacht had dat men in stad en lande, ingevolge zijne vele mondelinge en schriftelijke bevelen, als standvastige lieden zoude handelen, en zich tot geene nieuwigheden laten bewegen. Dat hij evenwel in deze zijne verwachting door de ingezetenen was teleurgesteld geworden, want dat hij van den Luitenant de Mepsche en anderen vernomen had, dat sedert geruimen tijd te Helpen en elders bijeenkomsten en predikatiën werden gehouden, en dat deze zaak in de stad zelfs zoover was geloopen, dat men aan de aanhangers der predikanten de Minrebroederskerk had ingeruimd, onder verbod evenwel van vernieling. Dat niettegenstaande dat verbod, de kerk in den avond van den 19[en] September van binnen was verwoest en geplunderd geworden, en dat men hier en daar in de Ommelanden eveneens had gehandeld.

Dat hij, Luitenant de Mepsche, hen daarom vermaande in naam des stadhouders, af te houden van het plunderen van kerken, kloosters en godshuizen, want dat de koning van Spanje, die geen moeiten noch kosten ontzag om hen te beschermen en te beschutten, niet kon dulden dat de Apostelen, de Maagd Maria en het heilige crucifix hier aldus werden onteerd en met voeten getreden, maar dat zij die zich hieraan schuldig maakten als kerkenschenders en dieven zouden worden gestraft en des noods zouden doorstoken en doodgeschoten worden. [1])

Dat van stonden aan de plakkaten tegen de ketters op nieuw zouden afgekondigd en streng nageleefd worden, en dat, wanneer des konings onderdanen in Stad en Ommelanden hunnen duren plicht vergaten om de oude katholieke godsdienst te onderhouden, welke zij beleden toen zij aan den koning kwamen, het den koning ook vrij zou staan voortaan niet meer te letten op de privilegiën van stad en lande.

Vanwege Stad en Ommelanden werd hierop geantwoord: dat de koning in zake van godsdienst in dit gewest niets had te zeggen, want dat de Ommelanden hunne eigene Seend- en Landrechten hadden en dus in dit opzicht niet met andere gewesten konden gelijk gesteld worden. Zij begeerden verder dat de geestelijke en wereldlijke overheid vooreerst de zaken zoude laten zoo als ze waren en toezien dat er geen oproer of twist ontstond, ten tijd en wijle de zaken difinitief zouden geregeld zijn. Dat bovendien dit gewest zoo na

---

[1]) Rengers, *Kron.* I, 305.

aan Oostfriesland was gelegen en door huwelijken als anderszins daarmede zoo naauw was verbonden, dat men hier op 't stuk van godsdienst iets diende toe te geven.

Deze laatste verontschuldiging beteekende voorzeker al zeer weinig en kon alleen ten gevolge hebben dat de regeering nog des te meer het oog vestigde op Oostfriesland, de bakermat en beschermster der ketterij.

In de stad was ook een schrijven van de Hertogin van Parma ontvangen van den 24en September inhoudende ernstig verzoek om de prediking der hervormden te doen ophouden. Deze brief werd door de Mepsche aan den raad overhandigd onder dringende vermaning om daaraan gehoor te geven.

De hervormden gingen evenwel voort met het houden van predikatiën, wat aan de Mepsche aanleiding gaf om door de Ommelanden te trekken, ten einde den hervormden schrik aan te jagen en de katholieken op te beuren.

Zoo kwam hij ook te Loppersum en nam daar met den commissaris der Proosdij Timannus Petri, een bejaard man die in zijn hart een afkeer had van ketterjacht doch door de Mepsche daartoe gedwongen werd, den staat van zaken op. Aldaar waren twee hervormde predikanten, in de wandeling Marcus en Johan genoemd: dezen verbood hij ten strengste met prediken voor te gaan en voegde hun toe, dat het kind in de wieg het zou ontgelden wat zij deden. [1]) De schoolmeester aldaar, zekeren Albertus die ook hervormd was en de kinderen uit den duitschen cathechismus onderwees, werd op last van de Mepsche door den officiaal Gert Wernich in den ban gedaan.

De hovelingen Johan in den Ham, Tamme in den Ham en Tjasse Hayens stelden zich voor deze personen in de bres, zij beriepen zich op het boven vermelde antwoord door stad en lande aan den stadhouder overgegeven, waarop men een nader besluit verwachtte. Tegen den zin van de Mepsche werd deze exceptie, door deze personen, die inmiddels voor de Hoofdmannenkamer waren gedagvaard, opgeworpen, erkend door de kamer. De Mepsche beweerde hierop dat hij collator was van de kerk te Loppersum, weshalve men eerst zijne toestemming had behooren te vragen voor men de godsdienstoefening ging veranderen; waarop de genoemde Loppersummer hovelingen hem onder het oog brachten dat hij wel collator, doch niet de éénige collator was.

---

[1]) Rengers, *Kron.* I, 306. Ab. Eppens, *Kron.* p. 50.

Den 2[en] December van dat jaar reisde de Mepsche naar Winsum waar hij de gemeente wilde dwingen om de predikatiën der hervormden te doen ophouden en de mis weer te gaan hooren. Wigbold en Azinga Ripperda lieten hem evenwel weten dat hij zich slechts met Groningen had te bemoeien, want dat zij te lande de kerken naar hunne verkiezing zouden inrichten, waarop de Mepsche antwoordde dat de koning dergelijke verandering niet kon dulden en dat elk zich had te wachten voor schade en brand. Ook de kerk van Garrelsweer werd door hem bezocht. Toen de pastoor dier kerk zich bij hem beklaagde dat de zonen van den hoveling Edzard Rengers de beelden en altaren der kerk hadden vernield gaf de Mepsche hem de verzekering dat deze daad niet ongestraft zoude blijven en dat het dien hovelingen beter ware geweest dat zij geslapen hadden, dan de kerk te schenden.

Daar men evenwel voortging met het houden van predikatiën zond de Hertogin van Parma den 25[en] November 1566 en den 1[en] Februarij 1567 op nieuw bevel om de predikatiën te doen ophouden, de Minrebroederskerk te Groningen te sluiten en de kerkenplunderaars te straffen. [1]) — Bij het mededeelen van laatstgenoemden brief voegde de Mepsche de bedreiging dat, zoo men geen gehoor gaf, binnen drie dagen Spaansch krijgsvolk voor de poorten der stad zoude zijn. Toen de raad hem vroeg, wie hem commissie had gegeven om dit mede te deelen en hem verzocht zijn commissiebrief te toonen, weigerde hij dit om de eenvoudige reden dat hij er geen had. De raad was hierover niet weinig ontevreden en gaf zoowel aan den stadhouder als aan de Hertogin te kennen, dat door het drijven van de Mepsche nog onlusten en beroeringen zouden ontstaan. [2])

Aan den lands-syndicus Dr. Peter van Zijl werd door den stadhouder en het hof van Brussel geschreven dat men ook te lande de kerken weder zou herstellen en de katholieke godsdienst invoeren. De Ommelanden vaardigden daarop Wigbold van Ewsum, Hayo Manninga, Zeyno Rengers [3]) en den lands-syndicus af naar den stadhouder die zich te Leeuwarden bevond, om te beproeven eenige toegevendheid van

---

[1]) *Bijdragen voor Gesch. en Oudheidk.* VIII, p. 264. E. Phebens *Chron.* p. 23.

[2]) Men zie de brieven p. 269 en vlgg. *Bijdragen* dl. VIII.

[3]) Door Eppens p. 54 wordt hij Steine, bij Westendorp, *Bijzonderh. uit de Gesch. der Kerkherv.* p. 25, Heine Rengers genoemd.

hem te verwerven. Dan, het mogt niet baten: de stadhouder bleef vorderen dat men de predikatiën der hervormden in de Ommelanden zoude beletten, de predikanten verdrijven en de katholieke eeredienst wederom zou invoeren. De afgevaardigden, inziende dat ze wel moesten toegeven, beloofden den stadhouder dat ze diens begeeren op den eerstkomenden landdag zouden bloot leggen en hem in kennis zouden stellen van de resolutie door de staten hierop te nemen. Doch de stadhouder vernam niets meer van de Ommelander afgevaardigden, en de hervormden gingen hun gang, weshalve hij den 23[en] Februarij eene instructie zond aan de Mepsche (Bijlage III) om uit zijnen naam aan de Ommelander afgevaardigden op den eerstkomenden landdag mede te deelen: dat het eerste antwoord der Ommelander staten (zie pag. 96) hem te onbepaald was geweest, want dat hij zonder eenigen omweg verlangde dat de predikatiën der hervormden zouden ophouden; dat het hem bevreemde dat hij geen bericht van de resolutie der staten van de Ommelanden had ontvangen en dat hij ten spoedigste hun besluit verwachtte. De Ommelanders besloten nu eindelijk toe te geven, waarop de Mepsche terstond eenige kerken op kosten van hen die tot vernieling hadden aangespoord, liet herstellen. [1])

Ook in de stad gehoorzaamde men tragelijk daar vele hoofden der hervormden, zooals Reynt Alberda en de Coendersen nog goeden hoop hadden de Hervorming in de stad te zullen kunnen handhaven. Eindelijk werd op den 4[en] Maart 1567 de Minrebroederskerk door de hervormden ontruimd en den 18[en] daaraanvolgende met de beelden en sieraden die daar uit waren genomen, door burgemeesters en raad weder aan de minrebroeders terug gegeven. [2]) Doch daarmede waren de predikatiën nog niet geeindigd, want men ging deze nu houden onder den blooten hemel op het kerkhof van het Menolda of Jufferenklooster, gelegen in de Kijkin'tjatstraat.

De Mepsche, bijgestaan door den burgemeester Duurt Alberda, dien men, omdat hij zich altoos met het janhagel bemoeide, volgens Eppens [3]) in de wandeling: „der slemenneren vnd schutenschuvers borgemester" noemde, hitsten nu het gepeupel tegen de hervormden op, om zoo eene verwarring in 't leven te roepen waardoor zij de burgerij dachten

[1]) Rengers, *Kron.* I, 306.

[2]) Brief van den Raad aan de Hertogin van Parma, *Bijdragen* VIII, 269.

[3]) Ab. Eppens, *Kron.* pag. 54. Rengers I, 336.

te kunnen nopen om Spaansche bezetting in te nemen. De Mepsche zag namelijk alleen dan kans de ketterij te Groningen uit te roeien wanneer hij militaire macht bij de hand had, terwijl ook de Hertogin van Parma niets liever wenschte dan dat Groningen door eene Spaansche bezetting gedekt werd tegen mogelijke aanslagen van de hervormden uit Oostfriesland en inzonderheid van Emden.

Om der burgerij het innemen van eene bezetting smakelijk te maken was de Mepsche dag en nacht in de weer. Hij noodigde de katholieke burgers der stad bij zich aan huis en schonk hun kostelijken wijn uit een beker dien hij den koningsbeker noemde, en verzekerde hun dan dat ze door de inname van eene bezetting rijk zouden worden (hiermede misschien zinspelende op eene toekomstige konfiskatie van de goederen der hervormden) en dat de regentes van Parma de stad alsdan zou bevoordeelen in haar proces tegen de Ommelanden. [1])

Toen de Mepsche de burgerij op deze wijze voor een groot deel voor zijn plan had gewonnen, zoodat hij geen verzet van de zijde der hervormden meer behoefde te vreezen, stelde hij den stadhouder hiervan in kennis, die den 6en Juni 1567 vier vaandels duitsche soldaten onder aanvoering van Blasius Vegersheim, de stad deed binnen trekken. [2]) De stadhouder gelastte vervolgens den 9en Juni aan den raad der stad, om toe te zien dat er geene vergaderingen of predikatiën van de nieuwe leer werden gehouden; dat men de rectoren en leermeesters der St. Maartens, der A en andere scholen, omtrent hun geloof moest onderzoeken; dat al wat in kerken of kloosters gebroken was moest hersteld worden, en dat burgemeesters en raad ten behoeve des konings en van het garnizoen de sleutel van de Heerepoort zouden overgeven aan de Mepsche. [3]) Hoewel aan de burgerij door den stadhouder was verzekerd geworden dat haar geen leed zou geschieden en dat alles zou vergeven en vergeten zijn, lette de Mepsche hierop evenwel volstrekt niet, hetzij hij hiertoe geheime instructie had, hetzij hij zijn haat tegen de hervormden wilde koelen. Naauwelijks was toch het krijgsvolk de stad binnen, of de Mepsche wees ettelijke

---

[1]) Rengers, *Kron.* I, 306.

[2]) *Supplication*, fol. 10. Phebens, *Chron.* p. 23. Rengers, *Kron.* I, 307, stelt dit op den 3en Juni.

[3]) Instructie van den stadhouder, *Bijdragen*, VIII, 274.

burgers die voor hervormdgezind bekend stonden, op eigen gezag de stad uit, en liet den 18[en] Juni door burgemeesters en raad aan nog meerderen aanzeggen om te vertrekken, onder bijvoeging, dat, zoo men zijne bevelen niet gehoorzaamde hij personen bij de hand had (hiermede doelende op de bezetting) die zijne bevelen wel zouden weten ten uitvoer te brengen. Bij de zestig personen werden aldus met vrouwen en kinderen de stad uitgezet. [1])

De soldaten hielden vervolgens vooral tegen de door de Mepsche voor verdacht gehoudene personen op eene beestachtige wijze huis, zoodat velen, deze gruwelen niet kunnende aanzien, vrijwillig in ballingschap gingen. Ook in het Oldambt en het Gorecht liet de Mepsche een bevelschrift aflezen, waarin aan al degenen die eenig deel hadden genomen aan het schenden van kerken, werd geboden binnen driemaal vierentwintig uren het land te verlaten en daarin op straffe des doods niet weder te verschijnen. In de Ommelanden gaf hij last aan zekeren Claas Lucht, een doortrapten boef zoo als Rengers [2]) hem noemt, om de Mennonieten of Doopsgezinden (die door de geschiedschrijvers, zoowel vroeger als thans maar al te dikwijls met de wederdoopers verward worden) te berooven en te verdrijven. Bijgestaan door zekeren Nicolaas Mendax woedde hij daarop op eene verschrikkelijke wijze, vooral tegen de Doopsgezinden van Uithuizen en Uithuizermeden. [3])

Dr. Johan Clant, pastoor te Bedum, Nicolaas Ceraunius, pastoor te Slochteren en Dr. Tomas vicarius op het Zandt werden, na eerst door de Mepsche in hunne leenen geschorscht te zijn, verbannen.

Verder beval hij dat het sacrament in elke kerk moest rondgedragen worden en dat alle kerspellieden daarbij moesten tegenwoordig zijn, terwijl hij overal spionnen had die toezagen of de inwoners de katholieke godsdienstoefening wel bijwoonden. Algemeen was de vrees en verslagenheid in de Ommelanden. Zelfs de machtigste hovelingen en die de zaak der Hervorming het meest waren toegedaan durfden niet voor hunne geloofsgenooten in de bres te springen. [4])

In Oostfriesland had de Mepsche in dezen tijd ook zijne spionnen die daar alle doen en laten van de Nederlandsche

---

[1]) *Supplication*, fol 11, *Tegenw. Staat v. S. en L.* I, 376.

[2]) Kron. I, 307.

[3]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 56.

[4]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 57.

ballingen nagingen en hem daarvan rapport deden. Onder dezen muntte vooral uit zekere Immele Lottrich, de Mepsche's redger te Loppersum, een man zoo als Eppens getuigt „de hem ad placitum wiste to dienen." [1]) — Dit individu gaf zich te Emden ook voor een om het geloof uitgewekenen uit, ging gemeenzaam met de ballingen om en dronk met hen uit den geuzennap. Zoo hoorde en zag hij alles en deed de Mepsche daarvan dagelijks getrouw verslag, die op zijn beurt weer alles naar Brussel overbriefde. [2])

Aan Viglius zond de Mepsche toenmaals lijsten van de personen die te Groningen goed katholiek en Spaanschgezind waren. [3]) Buiten al deze bezigheden verschafte hem een proces dat te dier tijde gevoerd werd tusschen de ingezetenen van Westerwolde en hunnen drost Hans Hesse handen vol werks. Door den koning gecommitteerd met Baldewijn van Roon, later zijn opvolger als kanselier van Overijssel, om dit proces tot een einde te brengen, deed hij hierin gedeeltelijk te Dieveren, in Drenthe, gedeeltelijk te Groningen uitspraak en werd dien ten gevolge door hem het Landrecht van Wedde en Westerwolde herzien. [4])

Ondertusschen was de angst in deze gewesten niet weinig toegenomen door de komst van den Hertog van Alva met een welgeoefend leger, de instelling van den raad van beroerte, en de verklaring der inquisitie dat alle Nederlanders, op eenige weinige uitzonderingen na, ketters of kettersgezind waren en dus schuldig aan den hoogsten graad van majesteitschennis, terwijl dit vonnis door den koning was bekrachtigd en deze had bevolen het zonder aanzien des persoons uit te voeren.

Toen de nood in ons vaderland zoo hoog was gestegen deed graaf Lodewijk van Nassau, zijn sedert lang beraamden inval in dit gewest en bezette den 23en April 1568 met 300 man het slot te Wedde [5]) Eenige dagen daarna trokken Zeger van Groesbeek, [6]) Arembergs plaatsvervanger, en Jo-

---

[1]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 52.

[2]) Van Vloten, *Nederl. Opstand tegen Spanje* II, 59, in de bijlagen 261 en vlgg.

[3]) Hoynck, *Analecta* II, I, 476.

[4]) Zie het bericht geplaatst voor het *Landrecht van Wedde ende Westerwoldingelant*, Gron. 1700.

[5]) *Bijdragen voor Gesch. en Oudheidk.* VIII, 66. Henricus Paulinus, *Rer. Belgic. Hist.* p. 296.

[6]) Zeger van Groesbeek, Ridder, hertog van Bouillon, broeder van den bisschop van Luik. *Vrije Fries* N. S. III, 429.

han de Mepsche met eenig volk naar Appingedam om zich daar te nestelen. Doch de burgerij van deze plaats hield aan de Mepsche voor dat het een open vlek was, en dus geen weerstand zou kunnen bieden, waarop deze met zijn volk er uit toog, der burgerij voor de voeten werpende dat ze niet koningsgezind was. Groesbeek en hij vormden nu het plan tegen den graaf op te trekken: „ouerst de wech na gronygen was veliger dan na den graue," zoodat ze van hun voornemen afzagen en stillekes naar Groningen gingen. [1])

Op zijn slot in den Ham te Loppersum legde de Mepsche eenige hoogduitsche soldaten om dat tegen graaf Lodewijks volk, dat, gelijk hij en velen te Groningen geloofden uit „ongeweert volck en ploechknechten" bestond, te beschermen.

Barthold Entens hoveling te Middelstum, op een morgen van Appingadam naar Middelstum voorbij dit slot rijdende, zag tot zijne verwondering dat er wachten waren uitgezet en vroeg dezen wat zij daar deden en hoe sterk ze waren en raadde hun daar niet te blijven tot dat ze opgeeischt werden. De bezetting, denkende dat Entens dit van 's graven wege had gezegd, vond het niet raadzaam langer te blijven en toog naar Groningen.

Graaf Lodewijk, zich wel bewust hoeveel hinderpalen en moeite de Mepsche hem in den weg legde, deed tegen dezen het volgende bevelschrift uitgaan:

„Ludweich Graue zu Nassaw zu Catzennellenbogen, Viandten vnd Dietz, her zu Beylstein, Obrister, u. s. w.

Darumb das der Lieutenant d. Mepsche sich mit verpitterdtem neidt, vns der wir anders nit dan der Ko. Mat. auss Hispanien, vnd der angefochtenen landen eher vnd wolfardt suechen, haimlich duckischer argelistiger weiss, widersetzt, darzu nit wurdich acht, vnss selbsten anzulangen, so wissen wir solchen anders nit dan der gemeinen betruebten Niederlanden, also der Kon. Mat. selbst, vnd vnseren offentlichen feindt zu achten, vnd zu erkleren. Wir haben derwegen befelch geben, so er de Mepsche sich innerhalb ii dagen, von dato angerechnet, mit vnss nit wirt vertragen, oder iii thausent thaler jn vnser gewarsamb erlegen laissen, das dan wider jnen, seine hab vnd guter der ernst exequirt

[1]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 59.

vnd vollenzogen sol wirden. Actum zum dam den 18 may anno 1568.

Ludwich graue zu Nassaw." [1])

Daar de Mepsche zich, zooals wel te denken viel niet bij den graaf voegde noch de gevorderde som betaalde, gaf deze last aan zekeren Geert Hendriks om zijn slot te bemachtigen. Deze trok den 14en Mei derwaarts, doch de bezetting reeds vertrokken vindende stak hij het slot in brand gelijk ook de Mepsche's beide huizen te Scharmer en vernielde zijne landerijen aldaar en in den Paddepoel. [2])

Het slot in den Ham alleen werd door de Mepsche op eene waarde van dertig duizend goudguldens geschat[3]) en wordt door hem in een brief aan Alva van 11 Mei 1569 genoemd: „chasteau qui n'auoit son pareil au terroir de Groningen," [4]) en in een brief aan denzelfden van den 24en Mei verzoekt hij met „hochbetreubten gemut vnd weinenden augen" in zulke roerende bewoordingen om hem toch schadeloos te stellen: „damit jch armer gesell nit jahe zum betteler werde," dat men bijna medelijden met hem zou krijgen. [5]) Den 16en Mei schreef hij aan Aremberg dat zijne buurlieden te Loppersum het verder vernielen van zijn slot hadden willen afkoopen voor een wagen met haver, doch dat graaf Lodewijk gezegd had dat geen steen op den ander zou blijven. [6]) Schadevergoeding erlangde hij evenwel terstond niet, wel troost. Alva schreef hem toch den 19en Mei uit Brussel dat hij hem zijn leedwezen over het gebeurde betuigde, en vermaande hem: „d' en prendre pacience que bonnement pourrez, vous confiant que ayant si bon maistre que le Roy, sa

---

[1]) Belgisch Rijksarchief, *Papiers d'Etat*, *registre intitulé Correspondance du duc d'Albe sur la Bataille d'Heyligerlee fo.* 113. Volgens afschrift genomen door wijlen Mr. N. D. P. W. de Fremery. Ook bij Gachard in zijne *Correspondance du duc d'Albe*, p. 73, doch minder naauwkeurig.

[2]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 59 en vlgg. Rengers, *Kron.* I, 326.

[3]) Viglius aan Hopper bij Hoynck I, II, 476. „Comes Ludovicus nuper castrum Hammense Mepschii nostri, quod ille ad triginta florenonum aureorum millia aestimat, incendio consumpsit quod illum prae ceteris conatibus suis obsistere intelligo."

[4]) Van Vloten, *Ned. Opstand teg. Spanje* II, 276 in de bijlagen.

[5]) Belgisch Rijksarchief, *Papiers d'Etat*, *registre intitulé Correspondance du duc d'Albe* etc. fo. 54.

[6]) Gachard, *Correspondance du duc d'Albe sur l'invasion du Comte Louis de Nassau en Frise* p. 61.

ma[te] vouldra bien (suyuant son naturel) en auoir le regard que meritent voz bons et loyaulx seruices, a quelle fin nous en aduertirons aussy sa dicte ma[te] par le premier auec la fauorable recommandation que pourrons faire pour vng si bon seruiteur dicelle sa ma[te]" [1])

Den 23[en] Mei 1568 zegepraalde graaf Lodewijk over den Spanjaard in den bekenden slag bij Heiligerlee, doch de nederlaag die hij den 21[en] Juli daaraanvolgende bij Jemgum leed, [2]) verhinderden dat de hervormden daaruit voordeel trokken; in tegendeel de aanvankelijke zegepraal der Nederlanders had den Spanjaard en zijne handlangers nog meer verbitterd. Jemgum werd door de Spaansche soldaten geheel geplunderd en verwoest en uit geheel Reiderland, werden de koeien door hen weggeroofd. Johan de Mepsche, tuk op geld, kocht voor eene kleinigheid van de soldaten ongeveer duizend dier geroofde dieren en verkocht ze weer duur. [3])

Eenige dagen na dezen veldslag kwam Alva te Groningen. Bij zijne aankomst viel de Mepsche hem te voet, dankte hem voor de redding die hij had aangebracht en sprak den wensch uit dat de hertog zijn verderen bijstand niet zou weigeren om de ketters en oproerlingen tegen den koning uit te roeien. [4])

Zijn eerste werk was aan de burgerij, katholieken zoowel als hervormden de wapens, te ontnemen omdat hij nog niet genoeg op hare koningsgezindheid vertrouwde. Daarna verscheen hij zelf op een landdag door Luitenant en hoofdmannen tegen zijn komst uitgeschreven, waar Johan de Mepsche in zijnen naam o. a. het volgende te kennen gaf: dat

---

[1]) Belgisch Rijksarchief, *Correspondance* etc. fo. 102.

[2]) Phebens, *Chron.* p. 30 zegt dat graaf Lodewijk den slag verloor door verraad van zijn vriend en onderbevelhebber Henderik van Siegen. Dit bericht wordt, voor zoover mij bekend, bij andere schrijvers niet gevonden, doch kan, afkomstig van een zoo nauwkeurig berichtgever als Phebens, niet weggecijferd worden. Ik heb een oogenblik gedacht (het is evenwel bloot eene gissing) of de Mepsche ook de hand in dit verraad kan gehad hebben. 't Kon zijn dat deze Siegen (die ook meermalen in de *Memorien van Roger Williams*, uitgegeven door *'t Hist. Gen. te Utrecht N. Serie* dl. 3 p. 43 en 48 voorkomt) een bloedverwant was van de vrouw van de Mepsche. Men vindt hem ook vermeld bij Gachard, *Correspondance du duc d'Albe* p. 158, en bij Groen v. Pinsterer, *Archives*, 1e *Serie* III, 230.

[3]) Rengers, *Kron.* I, 334.

[4]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 68.

de koning dit gewest als uit des vijands hand gered, met recht als door den oorlog veroverd mocht rekenen en dus niet behoefde te letten op de voorrechten, vrijheden en vroeger gesloten verbonden; dat de koning evenwel bewogen door zijne aangeborene goedertierenheid, dit land in genade wilde aannemen, mits de geestelijkheid, welke door den omgang met ketters reeds vrij veel verbasterd was, den benoemden bisschop erkende; dat tot betere beteugeling der ketterij de plakkaten op 't stuk van godsdienst vernieuwd en streng zouden nageleefd worden, en dat ten slotte tot geruststelling der vromen en welgezinden en ter voorkoming van onlusten, binnen de stad een sterk kasteel zou worden aangelegd. [1])

Dat moesten de staten van stad en lande aanhooren en dat nog wel uit den mond van een persoon onder hen geboren en getogen en die desniettemin zich niet ontzag dit met een lachenden mond en op een vroolijken toon uit te spreken als ware dit gewest het grootste geluk daardoor beschoren geweest. Voorwaar, Abel Eppens heeft geen ongelijk wanneer hij dezen man noemt: „een borgeren kindt vnd der Keys. mat. vnd koninks egene creatuer." [2]) Niemand veroorloofde zich evenwel aanmerkingen te maken — men was weerloos.

Eerlang verkreeg hij een nieuwen steun voor zijn bestuur door de overkomst van den nieuwen bisschop Johan de Knijff (27 Sept. 1568) die weldra de geheele provincie doorreisde om toe te zien dat men volgens de besluiten van het concilie van Trent leefde. [3])

In November van dat jaar begon deze de godsdienstoefening te hervatten in den St. Walburgskerk, die tot nu toe opgevuld was geweest met wapentuig dat men aan de burgerij had ontnomen. Althans de Mepsche schreef den 8en November aan burgemeesters en raad: „es hat mir vnser Bisschoff thoe erkennen gegeuen wie sein hochw. den Godes vnd kercken dienst jm Sanct Walburges kercken mit der hulpe des almechtigen bald widderum anthefangen gesinnet, dewil vnd dahr de borger rusting vnd gewehr voele liggen, soe will van noeden syn dat E. Erb. een andere vnd gelegen plaetse vth suecken dahr man die selue hinfuehren vnd bewaren muege." [4])

---

[1]) *Supplication*, fol. 28. Phebens, *Chron.* p. 32.

[2]) Ab. Eppens, *Kron*, p. 27.

[3]) J. Nanninga Uitterdijk, *Geschied. der voorm. Abdij der Bernard. te Aduard*, p. 135 en vlgg.

[4]) Gron. Arch. 1568 no. 25.

Wegens de pest die toenmaals hevig te Groningen woedde had de Mepsche zich uit de stad begeven en bevond hij zich op de burgt Ewsum bij Middelstum. [1])

Intusschen bevond zich de burgerij der stad niet op haar gemak. Bij zijn vertrek uit Groningen had Alva daar namelijk de duitsche soldaten achtergelaten die er in 1567 zoo schandelijk hadden huis gehouden. Toen deze weder op hunne vorige wijze begonnen te handelen beklaagde de stad zich daarover herhaalde malen bij den Hertog zoodat deze ten laatste den 31en December 1568 aan burgemeesters en raad der stad schreef dat hij den kolonel Caspar de Robles heer van Billy met zes vaandels Walen ter vervanging van de duitsche bezetting zou zenden. [2]) Den 7en Februari van het volgende jaar trokken dezen onder aanvoering van Robles de stad binnen. Toen zij op de groote markt waren gekomen uitte de vrouw van de Mepsche, Agnes van Munster, zuster van Roelof van Munster, waarmede hij na den dood zijner eerste vrouw was hertrouwd en de heerlijkheid van Loppersum had ten huwelijk gekregen, [3]) — hare vreugde

---

[1]) Viglius aan Hopper bij Hoynck, I, II, 485. „Propter pestem tamen ibi grassantem intra civitatem diu se continere non fuit ausus, quemadmodum et Locumtenens Mepschius, aliique primarii ea urbe periculi causa excesserunt. Sed hyeme jam redeunti salubrioreque aëre, brevi omnes ibi redituros speramus." (25 Oct. 1568). Uit Ewsum schreef hij den 30en Nov. 1568 aan burgemeesters en raad van Gron. o. a. het volgende aangaande den mislukten tocht van den prins van Oranje in Luikerland: „Ick kan v nit barghen wie jck gesteren abendt spaedt uerscheidene schreiben vth Co. Ma. vnsers allergnedigsten heren Legher tho Cambresy van den 18 vnd xx doses vth bruessel vnd sunst, dessen inhalten empfangen. Dat alsz de prinz van oranien ouer die sechstausend van hin vnd her jm scharmutzel vnd anderen treffen verloeren, vnd geseen dat'jme seine anslege vm Co. Mat. vnser allergnedigsten hern Landen neet en vortgaen wullen, ehr oek prouiandt haluen lang niet bleuenn koenen, sich dorch Henegouw jn Franckreich begeuen vnd alsz die flucht genomen vnd sunders wes ehr van kerck, Clostern, dorperen, Edelleut vnd bauwern huesern geuonden geplundert vnd affgebrant, vnd darvth tho vermueden dat sich der hoep baldt zortrennen wordt, dahr Jme dannoch etlicke dausent tho rosz vnd voet vp den dienst warten damit ehr noch groetheren schaden erleiden wil." Gron. Arch. 1568, no. 27.

[2]) De brief bij van Vloten, *Ned. Opst.* dl. II; p. 287 in de aant.

[3]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 27. De grootouders van Agnes van Munster waren Roelof van Munster en Bawine van Heemstra, dochter van Abbe Heemstra in den Ham, hare ouders Georg van Munster, in 1532 door Hertog Karel van Gelder beleend met Wedde, en Maria van Sel-

over dit feit door den uitroep:" god sij gelouet nu hebben wij vnse vrunden binnen gecregen." [1]) De vreugde der Groningers over deze verwisseling was algemeen, althans Billy schreef nog in deze maand aan Alva, dat de Groningers, verheugd over het vertrek der duitschers, zijne troepen welgezind waren, en wel genegen zouden bevonden worden om uit te voeren wat Alva hem had bevolen nopens het kasteel. [2]) Dit bestond in het opbrengen van zestig duizend guldens weekleening voor de troepen. Daarmede waren de Groningers evenwel volstrekt niet in hun schik en toch melde Robles den 14[en] Februari aan Alva o. a. dat stad en lande zich rustig gedroegen, wat toe te schrijven was aan het wijze beleid van de Mepsche: „qui gouverne si bien que certes merite que V Ex[ce] luy fasse mercede. [3])

Vervolgens schorste Robles de gewone rechtsbedeeling en de keur der gezworene meente, dewijl hij geen andere dan goed katholieke en koningsgezinde burgers in den raad wilde hebben, en richtte hij op de groote markt eene wipgalg op, waaraan hij vele onschuldige burgers liet martelen; ja, hij ontzag zich niet dit somwijlen eigenhandig te doen. Wanneer dergelijke executies plaats hadden zaten Johan de de Mepsche en de Bisschop de Knijff voor de ramen van het huis van Egbert Alberda, aan de groote markt gelegen, en aanschouwden van daar met veel genoegen hoe de arme lieden gemarteld werden. [4])

De Mepsche benevens dr. Georg Westendorp waren de getrouwe raadslieden van Robles, daar *zij* vooral omtrent de gezindheid der burgerij met wier verschillende neigingen en gevoelens zij volkomen bekend waren, daar zij, volgens getuigenis van een tijdgenoot: „aller lueden herten wisten," [5]) zeer gewenschte inlichtingen konden geven.

Den 21[en] Februarij van dat jaar kwam te Groningen

---

bach, dochter van Johan van Selbach drost van Koevorden. Zij had nog eene zuster Catharina van Munster, gehuwd met Frederick Duker. Gron. Arch. *zond. j. en d.* no. 174. J. S. Magnin, *Best. v. Drenthe* III, I, 72. — Als eene bijzonderheid omtrent het geslacht van Munster zij hier nog vermeld dat in 1561 leefde een „Johan van Munster doemkelner dess Erffstyften Ryga, tho Duyrsum ynden Ham vnd Loppersum Houelynck."

[1]) Rengers, *Kron.* I, 336.

[2]) Van Vloten a. w. p. 287.

[3]) Ibidem, p. 288.

[4]) *Supplication*, fol. 12. Ab. Eppens, *Kron.* p. 268.

[5]) Rengers, *Kron.* I, 336.

Karel Quarré, raadsheer in den hove van Brabant, om onderzoek te doen naar de beeldstormerij en de daders en aanleggers daarvan te straffen. De burgemeester Joachim Ubbena werd hem als bloedraad toegevoegd. Zijn eerste werk was om op aanwijzen van de Mepsche de stadswerklieden die op bevel der regeering de beelden uit de minrebroederskerk hadden weggenomen, te pijnigen en te verhooren. Drie dezer lieden wisten te ontsnappen onder welke de stadsbouwmeester Johan Barnenda of Barenda was. [1]) De twee anderen zullen geweest zijn: Hayo Heerens en Henderik Maler (welke laatste volgens eene getuigenis voor Quarré afgelegd „een constig maler" was) die zich volgens bericht van de Mepsche's spionnen in April van dat jaar te Emden bevonden. De overigen beriepen zich er op dat zij dit werk in dienst van de stad verricht hadden. De stadsoverheid ontkende dit evenwel en vertoonde ten bewijze daarvan des rentmeesters rekenboek, waarin werkelijk hunne betaling van stadswege niet vermeld stond. De rentmeester Christoffel van Diest was er n.l. in der tijd op bedacht geweest, deze uitgave onder eene andere post te schuiven. Hun beroep baatte dezen personen dan ook niet: zij werden deels onthoofd, deels gehangen. De goederen der afwezigen werden vervolgens verbeurd verklaard, tenzij ze zich in persoon kwamen verontschuldigen, wat niemand waagde — en tot rentmeester over die goederen werd aangesteld Feicko Fritema rentmeester van Groningen en Drenthe, een aangehuwd neef van Viglius ab Aytta.

Ook toog Quarré door de Ommelanden en ondervraagde daar de pastoren der kerken en andere personen omtrent den beeldstorm.

Over zijne verrichtingen hier verder uit te weiden ligt niet binnen mijn bestek; alleen nog het volgende dat ons de laagheid van de Mepsche's karakter doet zien. Op zijn advies kwam Quarré ook te Loppersum en schreef daar de goederen op van Johan en Tamme in den Ham [2]) en Tjasse Hayens, omdat ze zouden gebeeldstormd hebben, hoewel deze personen, gelijk ik reeds boven meldde, met toestemming

---

[1]) Bor. I, 268. In de dagvaarding, te vinden in de bijlagen der *Supplication*, fol. 30, wordt hij genoemd Johan Barenda alias Fockens.

[2]) De inventaris van de goederen van Tamme in den Ham door Quarré opgemaakt, berust nog op het Gron. Arch. Zij doet ons zien dat de ballingen bij hun vertrek alle roerende goederen van eenige waarde met zich namen. Gron. Arch. 1569 no. 75.

en voorweten van de Mepsche de beelden daar ter plaatse uit de kerk hadden weggenomen. Vervolgens werden ze door de Mepsche den lande uitgedreven.

Hij wist dus zelf, beter dan iemand anders, dat ze onschuldig waren, doch hij was verbitterd op hen omdat ze zich als collatoren der kerk hadden doen gelden (zie pag. 97) wat hij hun niet kon vergeven, want zijn eer- en heerschzucht dreef hem aan om alléén heer en meester te Loppersum te wezen; „vnd," zooals Eppens zegt, „syn heerlicheit to Loppersum groter vnd vryer tmaken, vnd mede houelingen vthsellen vnd een staende heerschappie tmaken Baroenschap to achten," te meer daar zijne goederen aldaar met meer dan veertig duizend guldens schulden bezwaard waren.[1])

Hij eigende zich dan ook dadelijk na de verdrijving dezer hovelingen de geheele kerk te Loppersum toe, plaatste een dienaar van zijn zoon in de leenen, en beval aan de kerspellieden twee halfjaarlijksche schattingen ten zijnen bate op te brengen om daarvoor zijn huis te herstellen en zijne gracht te graven, boven de schattingen van 's konings wege uitgeschreven: „dat de Carspelluiden nicht en hebbn dorch vrese ende beangstinge dornen laeten want he mede liet anseggen dat men den willigen ende onwilligen elck solde vpteicken nota comminationis."

De minvermogenden liet hij oproepen om in zijne grachten te graven, steen en kiezel weg te voeren, bouwstoffen voor zijn huis aan te brengen enz. in 't kort, hij behandelde hen als zijne lijfeigenen. Ja, wat meer is hij beval hun zich niet af te geven met de werkzaamheden hun door de staten der Ommelanden van 's koningswege opgelegd, maar hem te dienen, als wanneer hij hen zou vrijstellen van de inkwartiering van soldaten enz.

Door het geheele kerspel heen liet hij de namen en wapens van Tamme in den Ham uit de glasvensters der kerken wegnemen, niet duldende dat deze zich hoveling in den Ham noemde: „sonder wolde alleine houelinck, collatoer ende patron van Loppersum syn ende andere olde stammen krencken en vthdelligen."

De grafsteenen van Johan in den Ham liet hij uit de kerk smijten en de grond toevloeren, even alsof hij alléén en niet ook zij als hovelingen daar hunne grafsteden hadden. Ook het recht van jacht eigende hij zich alleen toe en toen een knecht van den uitgewekenen Johan in den Ham op

[1]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 27.

het land van diens vrouw en met hare hond een haas had gevangen, liet hij dezen man grijpen en in de gevangenis werpen, waaruit hij evenwel ontsnapt zijnde naar het buitenland vluchtte. [1]) Zoo matigde zich de Mepsche onder den schijn van recht te doen over beeldstormers de goederen aan van onschuldige personen, en tiranniseerde de ingezetenen.

Toen intusschen niemand der gedagvaarde uitgewekenen voor den bloedraad was verschenen om zich te verdedigen, werden ze in 1569 allen bij drie vonnissen bij verstek veroordeeld, en met verbanning en verbeurdverklaring gestraft. Het eene vonnis was tegen zesenzestig stedelingen, het tweede tegen zevenentachtig ommelanders en het derde tegen drie ommelanders.

De uitgewekenen, hierdoor tot het uiterste gebracht, deden in 1570 op den rijksdag te Spiers als onderdanen van het Duitsche rijk hun beklag over de behandeling door hen van den koning van Spanje ondervonden. Dit smeekschrift, zoo merkwaardig en van zooveel historisch gewicht, is nog over en werd in 1573 met bijlagen voor het eerst te Franckfurt a/m, en in 1765 voor de tweede maal, zonder bijlagen, gedrukt in Scrinio Antiquario, tom. VIII parte 1a, van Gerdes.

Doch hun smeeken baatte niet want daar bevond zich te Spiers een man die hun doodvijand was, en door zijne voormalige betrekking tot het rijkskamergericht, grooten invloed uitoefende: Johan de Mepsche. Deze, door Alva derwaarts gezonden, was het vooral die bewerkte dat de keizer en de Rijksvorsten in antwoord op hun smeekschrift aan de ballingen te kennen gaven, dat het Rijk zich niet wilde mengen in hetgeen de koning van Spanje met zijne muitende onderdanen verkoos te doen. Tevens nam de Mepsche deze gelegenheid te baat om Edzard en Johan, Graven van Oostfriesland, aan te klagen dat zij de vijanden van den koning van Spanje, met name den watergeus Bartold Entens, in bescherming namen. [2])

---

[1]) Bij mij in H. S.

[2]) Uit Spiers schreef hij den 24en Augustus van dat jaar volgenden brief aan burgemeesters en raad der stad:

Ehrenuesten Erbaren weisen vursichtigen E. E. sein mein frundtlich grusz mit wunschinge alles gueten beuor. Ick thue mich gegen dieselben dasz sy my jren syndicum den hochgelerten doctor Westendorff bisz gehn Brissel mitgegeben, gantz frundtlich bedancken, verhoff auch sein auszbleiben soll E. E. nit zu wider gewest sein, vnd aber auffs wenigist dasz sy mir solches zu gueten geschenckt werden haben. Ferner

De watergeuzen hadden namelijk van uit hunne veilige ankerplaatsen aan de Oostfriesche kust reeds menige roof- en strooptocht naar dit gewest ondernomen en aan Robles en de Mepsche zeer veel moeite en werks verschaft. Vooral de Mepsche was onuitputtelijk in raad en daad om den watergeuzen afbreuk te doen. Zelf ging hij somwijlen op expedities tegen hen uit, o.a. den 10en November 1569 toen hij bij de Knok een loodsmansboot vermeesterde. [1]) Overal had hij spionnen om der watergeuzen handelingen na te gaan, en dagelijks zond hij berichten omtrent hunne sterkte en plannen naar Brussel. [2]) Het was dan ook alleen door zijn ijver en vlijt dat Robles, die bijna geene geldelijke ondersteuning uit Spanje ontving, der Geuzen stoute

diweil mein ausbleiben sie vast verweilet vnd noch jm zweiuel stehe wan ich mit den hilff gottes widerumb zu hausz kommen muege, hab ich nit konnen vnderlassen E. E. mit disem zu verstendigen dasz es mir Gott lob noch zur zeit wol ergehet vnnd verhoffe deszgleichen von denselben schrifftlich zu vernemen. Neuwer zeittungen weis ich E. E. sonderlich nichtz mitt zu thailen allein dasz man alhie neben ausrichtung vilen ander hochwichtigen gescheefften jns gelich in berathslagung steht, wie den meinigfaltigen auswigkelingen der Reutter vnnd knechten, so nun ein lange zeit her allenthalben gepflögen mit guten zeitungen what für zu kommen. Zum annderen das die kay. Maj. van den gemeinen Stenden des Reichs zu versterckingen der vestungen vnnd bezatzungen der Vngerischen Grentze wider den Turcken auf sechs jar lang alle jar 500.000 thaler erfordert, vnd daz solche Contribution zum höchsten vonnotten obgleich wal die gemeine Standt allerley bedenkhen darjnn hetten, dann wo solche Contribution nicht geschickt, mag der gantze Cristenheit wal mit grosser vnwiderbringlichen schaden darausz entstehen. Dasz der frid jnn Franckreich getroffen, werden E. E. one zwiuel nun mehr wol vernomen haben. Will mich hiemit denselben freundtlich entfehlen denen ich freundschafft vnd alles guten willen zu beweisen yederzeit geneigt. Datum Speier den 24 augusti a° 70.

Der Ku. Maj. Rhat vnd Lutenandt der Statt vnnd vmblanden van Groningen,
E. E. gutwillige
Johan de Mepsche.

Opschrift:
Den Ehrenuesten Ersamen Weisen fursichtigen Herren Burgemeister vnd Rhat der Statt Grönningen Meine gunstigen lieben herren vnd gueten freunden.

[1]) Van Vloten, *Ned. Opst.* II, 152.

[2]) Het salaris dezer lieden werd door de Mepsche voorgeschoten, doch het schijnt dat de koning hem lang op de restitutie daarvan deed wachten, althans hij schreef den 6en Aug. 1569 aan Alva o. a. het volgende:

„Oultre cecy Monseigneur jay l'annee passee et encores iusques a present faict paier de largent des amendes de sa Mate aux messagiers,

aanslagen op dit gewest konde afwenden. [1]) Het was dus volstrekt niet te verwonderen dat de Mepsche, begrijpende dat de Watergeuzen niet onschadelijk konden gemaakt worden zoolang hun de havens van Oostfriesland openstonden, de Graven bij den Rijksdag aanklaagde. En werkelijk had zijn beklag ook eenig gevolg, want nadat Graaf Edzard eene aanschrijving van den Westfaalschen kreits had ontvangen om de Eems van zeeschuimers te zuiveren, deed hij de Mepsche den 6^en^ Maart 1571 weten dat hij de watergeuzen wilde verdrijven uit zijne havens. Hij liet een tiental ophangen en deed te Norden afkondigen dat geen inwoner dier stad der watergeuzen schepen naar 't wad mocht brengen, noch de bemanning herbergen. Hij zette eenige herbergiers gevangen die des ongeacht toch huisvesting aan hun verleend hadden, en liet hunne goederen opschrijven.

Hierdoor afgeschrikt trokken de watergeuzen zich gedurende eenigen tijd van de Oostfriesche havens terug, en de Mepsche had dus, tijdelijk althans, zijn doel bereikt en 's konings belang bevorderd. [2])

Ook Robles schatte de Mepsche's ijver en werkzaamheid in dezen hoog, zoo zelfs, dat toen in 't laatst van Mei 1571, terwijl de Mepsche afwezig was, eenige uitgewekene Groningers door briefwisseling met hunne achtergeblevene vrouwen de geuzen van alle plannen hunner tegenpartij op de hoogte hielden, hij aan Alva schreef dat hij geen raad wist zoolang de Mepsche niet terug was, want dat dit de eenige man was die daarin zou kunnen voorzien. [3])

De Mepsche had dan ook geen ongelijk toen hij den 11^en^ Mei 1569 aan Alva schreef om te denken: „a son paouvre loyal seruiteur qui sans se venter s'est si souuent ex-

---

espies et aultres au seruice dicelle aulcungs deniers, comme a son temps il apparoitera par les decharges. et comme de ce je nay nulle charge particuliere si non que vre Exce ma souuent commende denuoier espies et messagiers de ca et de la comme jay aussy faict. et que la finance de cecy en pouuoit faire difficulte de passer a moy ou a mes heritiers, je supplie vre Exce de sur ce me faire expedier ordonnance, afinque ie ne tombe en dommage, ayant oultre tout cela faict et endure tant de trauail."

Belgisch Rijksarchief, Papiers d'Etat, Correspondance de Frise, Overijssel, Groningue et Lingen, t. 6 fo. 330. Volgens een afschrift genomen door wijlen Mr. N. D. P. W. de Fremery.

[1]) Van Vloten, a. w. II, 170 in de noot.

[2]) Van Vloten, a. w. II, 179. Rengers, *Kron.* I, 346.

[3]) Van Vloten, a. w. II, 183.

posé en extrême dangier de sa vie pour bien seruir a Sa Ma^{te} et vostre Ex^{ce}". Hij verkeerde blijkens dat schrijven toenmaals in groote kommer en armoede, zoodat hem met zijne vrouw en kinderen bijna geen bete broods meer restte, daar hij alles bij den dienst des konings had opgezet, zoodat hij zich genoopt gevoelde om eenigen onderstand te vragen. [1])

Hij verkreeg dien tengevolge ook werkelijk eene verhooging van inkomen, bestaande in vijftienhonderd guldens altoosdurende en erfelijke rente jaarlijks. Viglius schreef hieromtrent den 18^{en} Juli 1571 aan Hopper, dat sommige personen die hunne diensten niet geringer rekenden dan die door de Mepsche bewezen, er zeer over ontsticht waren dat dezen jaarlijks die som aan vaste inkomsten verzekerd was. Maar, zegt Viglius, de Mepsche heeft vele rampen geleden en ondergaat menig gevaar, en daarop zal de koning zeker gelet hebben. [2])

Het bestuur der Geestelijke zaken schijnt de Mepsche toenmaals met den Bisschop gedeeld te hebben. Zoo behoefden de kloosters om vaste goederen te verkoopen of te verhuren, gelden op te nemen enz. zoowel zijne als des Bisschops toestemming. Dit bleek mij uit eene origineele onder mij berustende verzegeling van het jaar 1570, waarbij de abdis van Essen honderd rijder guldens opneemt en waarin we deze zinsnede lezen: „Jn oerkunde deser waerheitz hebben wij hille coenders abdisze juffer harmen buerbancks priorinne en juffer anna van Bolten kelnersche myt sampt onsen gemenen conuentualen tho Essen onse conuents segell *(als hyer toe vanden hoechweerdygen heren bischop to groningen en van Co^{r} ma^{ts} lutinant genoechsam schriftelick consent hebbende)* [3]) witlichen beneden an desen breef ghehangen."

In de stad stelde hij ondertusschen in 1571 op eigen gezag een hoofdman aan, (zeker om dezelfde reden waarom Robles de keur der gezworene meente geschorscht had) en dwong hij de ingezetenen den tienden, twintigsten en hon-

[1]) Van Vloten, a. w. II, p. 276 in de bijlagen.

[2]) Hoynck, a. w. I, II, 636.

[3]) In een H. S. op de Academische bibliotheek te Groningen bevattende extracten van de *Resolutien van Stad en Lande*, vond ik het volgende aangeteekend:

1568. Verbot van de Coning van Spangien tegens het alieneeren en beswaren van Geestelijke goederen, bij verlies van het geen daer voor- of opgegeven, den 2 aug. Sulx door missive an den ambtman der Oldambten en het Gerigte van Selwert genotificeert, 16 aug.

derdsten penning op te brengen. De Ommelanders kochten deze som af, maar huiverden voor de opbrengst van tweeëntwintig duizend guldens tot weekleening voor de soldaten. Vooral hun syndicus Dr. Peter van Zijl maakte den 18en October op den landdag hier tegen bezwaar, weshalve de Mepsche hem den 29en November daaraanvolgende gebood bij zonneschijn de stad te verlaten. [1])

Toen de Syndicus zich hierover te Brussel beklaagd had, ontving de Mepsche een schrijven van Alva van 12 Jan. 1572, waarin door dezen die daad werd afgekeurd en hem gelast werd den Syndicus toe te laten: „weer in te komen ende syn ommeganghete houden in de Stadt van Groningen als van te vooren, niet redelyck vindende dat hy sonder forme van Justitie en sonder hem eenighsins gehoert hebbende, in syn ontschuldingh alsoe vytter Stadt en syn woonplaetse geworpen is.” [2])

Ten opzichte van de verbeurdverklaarde goederen liet de Mepsche den 2en April 1570 van den Raadhuize afkondigen, dat al wie meende iets te vorderen te hebben van de gekonfiskeerde boedels, zich bij hem moest aanmelden. Een menigte vorderingen kwam voor den dag en de requesten daartoe betrekkelijk vullen op het Groninger Archief twee lijvige boekdeelen, die ons doen zien de groote massa der verbeurdverklaarde goederen en het groote aantal der ongelukkigen dat daardoor getroffen werd. [3]) Onder de requestranten bevond zich ook Agnes Entens [4]) de vrouw van den broeder des

---

[1]) *Tegenw. Staat v. S. en L.* I, 399.

[2]) Bij Nyenborg, *Verhaal van Gron.*

[3]) „Erant hi (fugitivi) tum ex agro Groningensi numero circiter ducenti, omnes non minus nobiles, senatorii et patricii, quam plebei ordinis homines, probitatis vero et purae religionis zelo ardentes.” E. E. Phebens, *Chron.* p. 34.

[4]) Scheltema's tweeledige gissing in zijn *Staatkundig Nederland*, in voce de Mepsche, wanneer hij zegt dat onze de Mepsche waarschijnlijk gehuwd was met Ailcke tho Nansum, er bijvoegende: „zoo dezelve niet de vrouw was van Johan de Mepsche op den Ham,” is dus eene tweeledige dwaling. Ailcke tho Nansum was de vrouw van een anderen Johan de Mepsche, die in 1648 woonde op den huize Pyloorsma op den Ham bij Aduard. Men zie het *Programma funebre* van diens dochter Oede de Mepsche, overleden den 3en Mei 1648. Des luitenants broeder Johan overleed in 1583 in ballingschap. Hij was een ijverig hervormdgezinde en volgens Rengers (II, 10) „so groten liefhebber des vaderlants, als de lutenant Mepsche een viant is.” Tot adstructie van wat ik zeide omtrent de dwaling van Scheltema kan dienen volgend extract uit de

luitenants de Mepsche, welke woonde op zijn burgt op den Ham bij Aduard, en wiens goederen ook waren verbeurd verklaard. Het arme mensch meende uit kracht harer huwelijksakte aanspraak op de helft der goederen haars mans te hebben, dan, op advies van onzen de Mepsche werd hierop afwijzend beschikt! [1])

Intusschen deden de Watergeuzen, zoowel op de Groningsche en Friesche als op de Hollandsche kusten den Spanjaard voortdurend veel afbreuk, weshalve Bossu de gouverneur van Noordholland, op bevel van Alva, in 1573 eene sterke vloot uitrustte om een kamp tegen de geuzen te wagen en te pogen meester te worden van de Zuiderzee. Robles was in dit gewest ook ijverig in de weer en rustte drie galeien benevens eenige kleinere vaartuigen uit die zich met Bossu zouden vereenigen. Den 17^en^ September, terwijl Bossu reeds tien dagen in zee was, lagen deze galeien echter nog te Kollum, weshalve Robles, blijkens een schrijven aan de Mepsche, (Bijlage IV) derwaarts trok om deze schepen in aller ijl naar Harlingen te doen trekken, en tevens de Mepsche verzocht om uit zijnen naam iemand tot kapitein aan te stellen over een schip bemand met twaalf koppen tot bewaking der Friesche kust. De schepen door Robles uitgerust werden na hun vertrek uit de haven te Harlingen op de hoogte van Vlieland aangevallen door een eskader Watergeuzen onder bevel van

---

genealogie der familie Entens mij welwillend medegedeeld doorden heer L. U. Rengers van Naerssen te Groningen:

Peter Entens van Harsens tr. Bawe Ompteda.	Meijo Entens tho Harsens, tr. Bawe Entens.			
	Agnes Entens geb. 1541, troude aen *Jan de Mepsche.*	Johanna de Mepsche troude aan .... de kinderen Jong †		
	Oede Entens troude aan Frederik de Mepsche op den Ham, 1590.	*Johan de Mepsche* troude *Aylcke tho Nansum* 1611, 2 Aug.	Oede de Mepsche troude aen Albert Hooftman Borgemeester storven zonder kinderen.	
	Frouke Entens troude aan Luert Huinge sij storf 1579.	Frouke Huinge troude aen Jan de Mepsche tot Eelde, 1608.	Roelof de Mepsche troude ..... Aseuede (Aswede?).	Mechtelt. Coert (Evert?) Geertruit. Egbert.
			Luert de Mepsche troude Agnes Horenkens.	Frouke. Egbert. ......

[1]) Deel 2 der *Charters van den Hove*, Request van 8 Mei 1570.

Doeko Martena, Admiraal van den prins van Oranje, die ze poogde te enteren, wat hem evenwel mislukte. [1])

De tocht van Bossu had, gelijk bekend is, een slechten afloop voor de Spanjaarden die den 11en en 12en October 1573 geheel verslagen en verstrooid werden.

De verbittering tegen het Spaansche bewind steeg weldra tot zulk eene hoogte, dat de nieuwe gouverneur der Nederlanden, Don Louis de Requesens, na Alva's vertrek in diens plaats aangesteld, besloot eenen anderen weg in te slaan: die van toegevendheid. Dientengevolge werd den 21en Juli 1574 van een stellagie ten oosten van het Stadshuis op de Groote markt opgericht, in tegenwoordigheid van den sedert 1572, plaats vervangenden stadhouder Robles, den Luitenant de Mepsche, den Bisschop, de vier burgemeesters en de vier hoofdmannen, nadat de trompet gestoken was een generaal pardon voor de uitgewekenen afgekondigd, onder voorwaarde dat ze oprecht berouw betoonden, in de schoot der katholieke kerk terugkeerden en van den Bisschop absolutie hadden bekomen. Nadat dit pardon was afgelezen werden er tot signaal twee geweerschoten uit den St. Maartenstoren gedaan, waarna het geschut op de wallen losbrandde. [2]) Het getal dergenen die het pardon begeerden was echter gering en op welke wijze het werd uitgevoerd kan daaruit blijken dat toen de kinderen en erfgenamen van Johan in den Ham en Tjasse Hayens, de Mepsche's vijanden, het begeerden, het hun werd geweigerd. [3]) De Mepsche zag zeker in dat het hem niet aangenaam zoude zijn, al hunne door hem in bezit genomene goederen wederom te moeten afstaan.

In dezen tijd stond de Mepsche Robles krachtig bij, om de burgerij door het dwingen tot opbrengst van weekleeningen en schattingen tot opbouw van het kasteel uit te mergelen. Hij ging dan ook op zeer vertrouwelijken voet met dezen om. Zoo noodigde Robles hem o. a. den 19en Juni 1575 met vrouw en kinderen op een festijn dat hij gaf op het kasteel. [4])

In de stad eigenden zij zich alle gezag toe. Tot een bewijs hiervan kan o. a. dienen dat Robles in den aanvang

---

[1]) Men zie de confessie van een watergeus door mij medegedeeld in de *Bijdragen voor Gesch. en Oudheidk.* dl. IX, p. 57.

[2]) *Bijdragen voor Gesch. en Oudheidk.* IV, 330.

[3]) Rengers, *Kron.* I, 356.

[4]) *Bijdragen voor Gesch. en Oudheidk.* VII, 179.

van het jaar 1576 den rentmeester Fritema tot hoofdman aanstelde en hem zitting deed nemen, ondanks het protest der stad dat Robles tot deze keuze niet bevoegd was en dat Fritema bovendien niet mocht gekozen worden, omdat hij geen burgerrecht had, terwijl de Mepsche verzekerde dat zoo de overige hoofdlieden met Fritema geen zitting wilden nemen, hij des noods met Fritema alleen de zaken wel zou besturen.

In de Ommelanden had Robles eene weekleening van duizend guldens uitgeschreven, en toen men weigerde die op te brengen, bij de voornaamste ingezetenen Spaansche soldaten ingekwartierd. Des Luitenants broeder de Mepsche van den Ham bij Aduard, benevens den Syndicus Verrutius, Jodocus Oxius, [1]) abt te Rottum, en Fije Sickinga, werden daarop naar den hove te Brussel gezonden om zich hierover te beklagen, alsmede om te verzoeken dat men den rentmeester Fritema zou bevelen om aan degenen die eenig recht beweerden te hebben op de gekonfiskeerde goederen, recht te verschaffen. [2]) Op aansporing en raad van onzen de Mepsche liet Robles, die even als hij over dit beklag vertoornd was, tot wraak de vrouw van des luitenants afwezigen broeder van den Ham op lage wijze kwellen en mishandelen. [3])

Het loon voor zijne trouwe diensten, de 1500 guldens vaste en erfelijke renten, schijnt hem niet zeer geregeld betaald te zijn. Althans hij beklaagde zich in 1574 bij den koning dat hem daarvan nog geen duit was betaald geworden, waarop de koning aan Requesens schreef dat hij in de betaling hiervan moest voorzien (Bijlage V).

Voor het overige behoeft het ons niet te verwonderen dat, waar de koning zijnen bevelhebberen bijna geen onder-

---

[1]) De eigenlijke naam van dezen schranderen en ervarenen man, die den Ommelanden groote diensten heeft bewezen, was Joost Zuur. Hij verliet later den geestelijken stand en huwde met eene jonkvrouw van Langen. De Mepsche was hem deswege volstrekt niet welgezind en schreef in 1584 aan Graaf Edzard van Oostfriesland (onder wiens gebied hij zich toenmaals ophield) om aan hem, als een ontrouwe, geen ambt te verleenen. Hij kwam op eene jammerlijke wijze om het leven. In 1585 met Luirt Manninga de schans te Oterdum bezoekende, werden hem door de saluutschoten van de oorlogschepen op de Eems, die met scherp schoten, beide beenen verbrijzeld. Aan de gevolgen daarvan overleed hij den 3en Maart 1585 te Emden. Ab. Eppens, *Kron.* p. 378, 503. Bor, II, 562.

[2]) Gron. Arch. 1576, no. 6

[3]) Rengers, *Kron.* II, 11.

stand zond om daaruit de gages der soldaten te betalen en in de eerste behoeften van het leger te voorzien, en wanneer hij dit deed dit nog veelal gechiedde, niet in geld, maar in lakens (wat mij bleek uit verscheidene stukken op het Groninger archief voorhanden) — dat daar, zeg ik, de douceurtjes voor de „goet Granvelsch cardinalschen," gelijk Rengers dit slag van menschen betitelt, slecht werden uitbetaald.

HOOFDSTUK III.

Nadat den 8en November 1576 de pacificatie van Gent door de Algemeene Staten was afgekondigd geworden, waartoe de medewerking van dit gewest ook zoo dikwijls en dringend was gevraagd, maar door Robles's tegenkantingen steeds zonder gevolg, beproefden de Algemeene Staten nog een laatste middel om Groningen naar hunne zijde te trekken.

Zij zonden daartoe in den aanvang der maand November zekeren François Martini Stella, een kloek en ervaren burger van Brussel, naar Groningen, met den openlijken last om de stad op te wekken tot aanneming der Gentsche bevrediging, met den heimelijken om te trachten de Waalsche soldaten naar der Staten zijde over te halen. Wellicht echter dat hiervan iets te Brussel was uitgelekt en dat men Robles hiervan had in kennis gesteld, althans kort na zijne aankomst te Groningen, den 19en November, werd Stella door Robles gevangen genomen, gepijnigd en scherpelijk ondervraagd. Dan, van zijne geheime zending openbaarde hij niets.

Daar hij evenwel vernomen had dat de soldaten van Robles zeer veel achterstallige soldij te vorderen hadden, wist hij allengs sommigen van dezen te winnen om der Staten zijde te kiezen door hun voor te spiegelen dat alsdan de verschuldigde soldij zou uitbetaald worden. Dit bericht werd weldra meer bekend onder de soldaten en werd met vreugde ontvangen, zoodat werkelijk de Waalsche bezetting den 23en November onder den uitroep: vivent les Estatz! op de groote markt plechtig den Staten trouw zwoer, Stella uit de gevangenis bevrijdde en Robles daarin wierp. Hiermede evenwel niet tevreden, namen zij ook nog andere

personen die heftig Spaanschgezind waren en die bij hun niet in den besten reuk stonden gevangen, en onder dezen ook onzen de Mepsche, die openlijk op de markt door Jan van Leuven, secretaris van Billy, voor een schelm werd uitgekreten, die met zijne partij de stad wilde verraden en ten verderve brengen. [1]) Vervolgens voerden zij hem naar zijn huis[2]) en deden hem daar door vijftig soldaten bewaken, [3]) gelijk ook het geuzenlied op deze ommekeer van zaken vervaardigd, en waarin Robles klagende wordt voorgesteld, zegt:

„Mijn swager Ruijsbroeck [4]) hoog geacht
Die hebbense daer aen mijn zijde gebracht,
'tVangen was daer goeden koop;
En Mepsche voort in zijn huis bewacht,
Want hij is van onse hoop." [5])

Een paar dagen daarna nam men ook de Mepsche's redger gevangen, omdat men meende dat hij geheime brieven bij zich had die evenwel niet werden gevonden. Den 27en December daaraanvolgende deed de graaf van Rennenberg door de Generale Staten tot stadhouder aangesteld, zijnen plechtigen intocht in de stad. Onder zijn gevolg bevond zich ook Popko Ufkens, die tijdelijk ter vervanging van de Mepsche tot Luitenant der Hoofdmannenkamer was aangesteld. [6])

---

[1]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 101. Rengers, *Kron.* II, 28.

[2]) Zijn huis in Groningen zal denkelijk geweest zijn het huis gelegen in de Kijk in 't Jatstraat, westzijde, thans bewoond door mevrouw de wed. Star Numan, welk huis een reeks van jaren door de familie de Mepsche is bewoond geworden. Hij schijnt in de stad ook nog een ander huis bezeten te hebben dat in 1572 in gebruik was der Ommelanden tegen eene jaarlijksche huur van 406 Ember guldens, blijkens kwitantie daarvan door hem afgegeven aan den Ommelander Rentmeester Hermannus Wijnbrugge, den 3en December 1572. Gron. Arch. 1572 no. 13. Het is mij niet gebleken, dat dit huis is geweest dat hetwelk hij, volgens de overlevering, zou bewoond hebben aan de Groote markt noordzijde, nu bezeten door jhr. mr. de Marees van Swinderen van Allersma,

[3]) Rengers, *Kron.* II, 31. Fresinga, *Memoriën* bij Dumbar, *Analecta*, III, 20. — Bor, I, 752, en Schotanus, p. 799, stellen het aantal soldaten op *vijftien*.

[4]) Claude de Beersele, dit de Witthem seigneur de Ruysbrouck, huwde den 21en September 1575 met Margaretha de Robles, des Colonels oudste zuster. Gron. Arch, *H. S. in Fol.* no. 22 p. 8.

[5]) Van Vloten, *Ned. Geschiedzangen*, II, 192.

[6]) Rengers, *Kron.* II, 29.

Het vinden van geld om daarmede de Waalsche soldaten te betalen verschafte al aanstonds den stadhouder vele moeielijkheden. Hij beval daartoe den vijfden penning van de jaarlijksche huren en renten der landerijen en huizen op te brengen, terwijl zij, die zelf hunne goederen in gebruik hadden, geschat werden naar 't geen hunne naburen betaalden; ook gelastte hij dat elk het gereede geld, 't welk hij boven de vijftig dalers in huis had, alsmede alle goud- en zilverwerk, dat gewaardeerd werd, zoude afgeven, waarvoor schuldbrieven werden afgegeven rentende naar twaalf procent. De rekening van al het toenmaals opgebrachte is nog op het Groninger Archief aanwezig, en daarin vinden wij vermeld dat Johan de Mepsche voorschoot, aan gereed geld, 1312 carolus guldens twee stuivers zes plakken, en aan zilverwerk tien pond en zesentwintig lood, gewaardeerd op 228 carolus guldens negentien stuivers en vier plakken.

Ondertusschen hield men hem in strenge bewaring, want hij schreef den 31en December dat hij nu al over de vijf weken gevangen zat en dat niemand van den raad, noch zijner verwanten hem bezocht. Voor zijne loslating was het niet bevorderlijk dat er beschuldigingen tegen hem voor den dag kwamen, welke, zoo zij waarheid bevatten, hem alles behalve tot eer verstrekten.

Daaronder behoorde ook de volgende.

Op den 26en November was des Luitenants dienaar naar den hoefsmid Albert in de Ebbingestraat gegaan om daar een paard te laten meesteren. Terwijl hij zich daar bevindt komt zekere Luitje Spols, wonende bij het Koude gat, en zegt tot hen: „Hebt gij wel gehoord hoe de Jufferen (nonnen) van Selwert moeite hebben gedaan om de Mepsche in zijne betrekking te houden?" — Toen hem hierop ontkennend was geantwoord, gaat Luitje Spols voort en zegt dat de Mepsche den vorigen zomer (van 1575) zich zelf had ter gast genoodigd in het klooster te Selwert en dat hij des middags met den abt en zes jufferen aan tafel zittende gezegd had: dat er te Groningen geen vrede kon zijn, of er moesten eerst vijfhonderd van de voornaamste burgers gehangen worden aan een galg, van af de Boteringestraat tot aan den St. Maartenskerk. Eenigen tijd daarna[1]) kwam Rennen-

---

[1]) Zeker in December 1576, cf. Rengers, *Kron.* II, 29: „Als de de dingen sus stunden hebben de staten in ijll jnden vmlanden gesonden de vorsc. graff van Rennenberg genoemt Georg van lalaing wth henne-

berg het klooster bezoeken. Onder den maaltijd zeide de abt tot dezen: „op de plaats waar ik thans zit heeft dezen zomer iemand gezeten die zich uitliet" — als boven gezegd is. Op de vraag van Bennenberg wie dat geweest was, antwoordde de abt: „dat was onze Luitenant." — Toen de Mepsche's dienaar Luitje Spols hierop vroeg of het waar was wat hij verhaalde, verzekerde deze dat hij het gerust kon na vertellen, want dat Wolter Bruins aan hem en anderen den brief waarin dit geschreven stond had laten lezen.

De Mepsche, hiervan onderricht, zendt terstond zijn dienaar naar Wolter Bruins (wiens zuster non was te Selwert) om naar dien brief te vragen. Deze bij Bruins gekomen, krijgt van hem ten antwoord, dat hij den brief niet bezat maar dat hij slechts met hem zou gaan naar Herman Grubbena, die vlak tegenover hem woonde, want dat zijne zuster Swane Bruins den brief aan de vrouw van Grubbena had geschreven.

Toen de dienaar bij Grubbena kwam, was diens vrouw juist bezig den brief aan een ander voor te lezen, doch op het zien van dezen verstopte zij hem. Op het dringend verzoek evenwel van Wolter Bruins las zij hem den dienaar voor, en nu bleek het dat datgene wat op de Mepsche betrekking had, aldus luidde: „segget my ju leve man guede nacht vnd wildt myn Brueder Wolter seggen dat he vor vnsen lieutenant spreke dat he los kome, dat weer ja schade dat he vmb den hals solde komen, dann hi hefft int biwesen van vnse her vnd noch drie ander Juffrenn gesecht: dar mothenn noch 500 borgerenn binnen Gronningen gehangen worden ehe dat het wat duegen kan, dunckt so my vnd myns gelyken. O, welcke worden weren dat."

De Mepsche liet nu den prelaat van Selwert bij zich komen. De goede man, deerlijk in den brand, verzekerde den Luitenant dat zoo iets nooit in zijn konvent was gezegd geworden en dat het hem hartelijk leed deed dat hij onder zijne konventualinnen zulke leugenaarsters had als Swane Bruins. [1]) Doch dit verhaal was eenmaal in de wereld en de protestatiën door de Mepsche daartegen bij den raad ingebracht, baatten hem weinig, hij bleef gevangen en werd zelfs in boeien gesloten. In een brief toch van Derk Hugen aan Eilcko Onsta van 6 Januari des volgenden jaars lezen wij:

gou, vnd quam vp midwinters auent late vor der Ae poerte, dan so hem de soldaten niet wollen inlaten toech he in Selwert."

[1]) Gron. Arch. 1576 no. 70.

„de gefangen sitten noch vnd verwachten hoer loen nha hoeren warcken, der lutenant Mepsche hefft in grote jseren gesloten gewest vnd is nhu dorch groter bede vmb seiner fuilen benen wille de jseren ontslagen.” [1]) Zijne vrouw Agnes van Munster wendde zich den 14^{en} Februari tot burgemeesters en raad en beklaagde zich dat men haar man nog steeds gevangen hield zonder dat de ware oorzaak zijner gevangenneming was geopenbaard. Zij beriep zich er verder op dat haar man met eere het Luitenantschap had bediend en dat zij beide in de stad „gesetenn geeruet vnd geguedet” waren, en de „oueruallende schattingen deser tydt whe andere jnwonerenn edder borger vpgebracht, daer en boeuen einn mercklike summa geldes andren Luden tho behorich bi vns befundenn mit een schoenen suluerwarck etliche hundert guldenn werdt in Euwer Erb. handen tho erreddinge deser Statt ouergeleuert.”— Zij verzocht ten slotte dat men haar man, als man van adel en eer, van de gevangenis en bewaking zou bevrijden, als wanneer hij elk die rechtmatig iets op hem te spreken had, zou antwoorden. [2]) Den 22^{en} Februari gaf Rennenberg aan den Raad van State te kennen dat de gang der justitie in de stad Groningen grootelijks werd belemmerd door de gevangenschap van de Mepsche, en verzocht hij dat men hem zoude machtigen, om met raad en advies van de gedeputeerden van stad en Ommelanden en Drenthe provisioneel een ander persoon in zijne plaats aan te stellen, totdat de Mepsche zich zou gezuiverd hebben van de feiten waarmede sommigen hem betichtten. [3])

De gedeputeerden der Ommelanden hadden zich intusschen bij den Raad van State beklaagd over de vele knevelarijen, afpersingen en andere ongeoorloofde daden, door de Mepsche gedurende zijn ambtsbediening bedreven, met verzoek om hem van zijn post te ontslaan en hem te dwingen al hetgeen hij den ingezetenen zonder recht en reden had ontnomen en afgeperst, aan elk in ’t bizonder te vergoeden. Dit had ten gevolge dat Rennenberg, daartoe door den Raad van State aangeschreven, den 25^{en} Februarij een mandaat door de Ommelanden deed afkondigen, waarbij een ieder werd gelast binnen den tijd van drie weken schriftelijk bij

---

[1]) Gron. Arch. 1577 no. 40.

[2]) Gron. Arch. 1577 no. 38.

[3]) *Vrije Fries*, N. S. dl. III, p. 136. Friesche briefwisseling, medegedeeld door v. Vloten.

den gedeputeerden zijner woonplaats, of den Syndicus der Ommelanden een verslag in te dienen omtrent al hetgeen, waarin elk in 't bizonder en de Ommelanden in het algemeen, door de Mepsche gedurende de waarneming van zijn ambt waren benadeeld of bekort geworden, onder bedreiging dat al wie zaken hem dienaangaande bekend, verzweeg of verdraaide arbitrairlijk zou worden gestraft. (Bijlage VI). Den 5[en] Maart schreef de Raad van State aan Rennenberg dat hij kennis moest geven waarmede men de Mepsche betichtte en waarom hij zijn ambt niet kon blijven waarnemen, daar hij terstond zal ontslagen worden uit de gevangenis, overeenkomstig het Eeuwig Edict den 17 Feb. gesloten tusschen Don Juan en de Generale Staten. [1]) De Mepsche schijnt toen wel uit de gevangenis bevrijd te zijn, maar werd niet van de rechtsvervolging ontslagen, integendeel werd hij op aanschrijving van den Raad van State den 5[en] April door Rennenberg naar Brussel opgezonden. Sedert dien tijd schijnt Popko Ufkens zijne betrekking te hebben waargenomen. [2]) Eene commissie van onderzoek door Rennenberg aangesteld en bestaande uit Dr. Johannes Tyara en Mr. Georgen Godefridi, advocaten in den hove van Friesland, trok bovendien deze provincie door om hier en daar personen in verhoor te nemen en klachten aan te hooren. In de stad echter weigerden burgemeesters en raad deze commissie toe te laten. Daarop trok zij den 24[en] April naar Stedum; doch toen zij daar haar onderzoek zoude aanvangen verschenen Luitje van Metelen en Hans en Albert Henricus, dienaren van Luitenant en Hoofdmannen, vergezeld van eenige andere personen gewapend met zwaarden en roeren, en haalde Hans Henricus een mandaat van de Hoofdmannen voor den dag en las dat der commissie voor. De inhoud van dat stuk was, dat de hoofdmannen aan de commissie bevalen haar onderzoek te staken, en aan de ingezetenen op boete van duizend fransche schilden verboden eenig getuigenis tegen de Mepsche af te leggen. De commissie hield dezen man daarop voor dat zij last had van den Stadhouder, die boven Luitenant en Hoofdmannen stond, en dat zij daarom met haar onderzoek zou voortgaan, te meer, daar op dien zelfden dag des morgens omstreeks tien uren de Mepsche door Johannes Cuyck vicarius te Loppersum en Lucas van Lingen zijn redger, authentieke copie had ont-

[1]) *Vrije Fries*, N. S. dl. III, 138.

[2]) A. w. p. 145, 146.

vangen van Rennenberg's opdracht aan de commissie. De dienaren riepen hierop de ingezetenen samen door beurtelings een der beide torenklokken te kleppen en verboden aan de daarop verzamelde menigte eenig getuigenis tegen de Mepsche af te leggen. Of de commissie hun al het bevel des Stadhouders voor oogen hield, het baatte niets, de vrees voor de Mepsche was te groot, men gaf geen getuigenis. Er bleef dus voor de commissie niets anders over dan om van het gebeurde door een notaris verbaal te laten opmaken en dit aan de Ommelander gedeputeerden te zenden. [1])

Deze zonden den volgenden dag hun mede gedeputeerden Azinga Entens af, met eene ordonnantie waarbij den ingezetenen bevolen werd gehoor te geven aan het bevel des stadhouders en hun vrijwaring werd verzekerd tegen de strafbedreigingen der hoofdmannen. [2])

Vervolgens ging het getuigenverhoor ongestoord zijn gang, zoodat weldra verslag van de getuigenissen van honderd en zevenenveertig personen die in deze zaak gehoord waren, werd opgezonden naar den Geheimen Raad des Konings te Brussel. Het hof beval hierop aan de Mepsche om binnen veertien dagen zijne ontschuldiging schriftelijk in te dienen en om niet uit den lande te vertrekken voor hij dit gedaan had en 's hofs beslissing hierop had vernomen. Desniettemin trok de Mepsche weer naar Groningen om daar zijne betrekking weder te aanvaarden en daardoor te verhinderen dat er nog meer slechte daden van hem aan het licht zouden komen. De Ommelander gedeputeerden, inziende dat hij zich hierdoor aan zijne gerechte straf zou onttrekkken, wendden zich tot den gouverneur Don Juan met verzoek, om te bevelen dat de Mepsche zich niet met zijn ambt zou inlaten, vóór hij zich op de tegen hem ingebrachte beschuldigingen voldoende zou hebben verantwoord (Bijlage VII). Doch dit verzoek baatte niet, integendeel wisten de hoofdmannen op advies van Don Juan een plakkaat van den koning te verwerven waarin bevolen werd het onderzoek naar de Mepsche's daden te schorsen. [3])

Hierbij schijnt de zaak voorloopig te zijn gebleven tot dat men den 12[en] Augustus van hetzelfde jaar het raadzaam vond de Mepsche wederom gevangen te nemen en dat wel om de volgende reden.

---

[1]) Gron. Archief, 1577 no. 66.

[2]) Bij Rengers, *Kron.* II, 50.

[3]) Rengers, *Kron.* II, 58.

Robles had, nadat hij losgelaten was uit zijne gevangenis, zich terstond naar Don Juan begeven en scheen, nadat deze Namen had verrast, een begeerig oog op Groningen en Friesland te slaan. Zoo had o. a. zekere Maarten Nitschen [1]) uit Brussel een brief aan de gedeputeerden van Friesland geschreven waarvan het slot luidde dat: „de Staten van Vriesland wel voor haer mochten sien dat sy door den aenslag van Don Jan, van de Roblisten of de Vriesche Spangjaerts niet verrast en werden tot een eeuwige schande en verderf van Vrieslant." [2]) Het was dus niet te verwonderen dat toen in het begin van Augustus 1577 François Mayart, gewezen provoost van Robles, te Groningen kwam, dit argwaan verwekte en men hem gevangen nam. In een pijnlijk verhoor, dat hij den 10^{en} Augustus onderging, bekende hij dat Robles van plan was in het midden der maand Augustus met tien vaandels voetvolk en driehonderd ruiters in dit gewest te vallen en Delfzijl te verrassen, en dat Johan de Mepsche, die een bewijs had afgegeven dat Robles te Groningen goed had geregeerd en die voortdurend met hem in briefwisseling stond, hem hiertoe de behulpzame hand zoude bieden. [3]) — Den 14^{en} October, nadat hij reeds negen weken had gevangen gezeten, wendde hij zich tot burgemeesters en raad met verzoek dat men hem van de bewaking zou bevrijden en toestaan, vrij te mogen trekken en reizen, want dat hij met Robles in 't minst geen briefwisseling had gevoerd en van diens geheime aanslagen niets wist, en dat dus de bekentenis van Mayart leugentaal was. Dat Mayart bovendien den 12^{en} Augustus in bijwezen van de burgemeesters der stad zijne beschuldigingen tegen hem had herroepen en verklaard dat hij alleen door de onuitstaanbare smart der pijniging dit had bekend. Hij beriep zich verder op zijne afkomst zeggende: „daer Ick Gott loff van older desses gueden affkumpstes, vnnde myn leuer salicher vader niet allene in dusse lofflycker stadt den stoel des Raedes bess in syn todt bekliedet, sunder myn grote vader daer Ick nha benoempt,

---

[1]) De reden van diens verblijf in Brussel wordt men ontwaar uit een brief van Rennenberg aan Don Juan van 19 Juni 1577, waarin hij o. a. schrijft, „J'ay tasché de faire signer la dernière Union (savoir celle de Bruxelles) aux Estats de pardeça, mais ils en ont fait quelque scrupule comme V. A. pourra entendre par ung gentilh^{e} nommé Nytsem, qu'ils ont envoyé pardela avecq leur responce". *Vrije Fries*, N. S. III, 160.

[2]) Bor, I, 869. Schotanus, *Gesch. van Vriesl.* p. 811.

[3]) Fresinga, *Memoriën*, p. 32 bij Dumbar, *Analecta*, t. III. Gron. Archief, 1578 no. 70.

syn leuendt daeruoer vpgesettet vnnde voor den Damme doet gebleuenn. So binn Ick jn disser Stadt geboren vnnde getoegenn vnnde Ku. Mat. Lieutenant nhu alhyr in die xx Jhaerenn vnnde khan also als, een redelycker mhan van sulcker luegenhafftiger boeuen jn myn gueden erenn vnde nhamen niet gekrencket worden."

Den 24en October daaraanvolgende ontsloegen burgemeesters en raad hem van de bewaking, zonder dat hij evenwel zijn huis mocht verlaten, onder voorwaarde dat hij geen brieven of boden zonder hun voorweten uit de stad zoude zenden, en ingevolge de Pacificatie van Gent geen haat of wrok over zijn gevangenschap, welke alleen uit voorzorg en tot verzekering der stad was geschied, tegen een der overheden of inwoners der stad zoude koesteren. Dit werd schriftelijk door de Mepsche beloofd. — Den 3en December werd dit besluit nog weer bekrachtigd en hem te kennen gegeven dat hij vooreerst nog in zijne behuizing moest blijven, en dat de geheele stadsregeering zich solidair aansprakelijk stelde voor al wat ze in dezen besloot en uitvoerde.

Daar zijne gezondheid echter door het langdurig stilzitten zeer geknakt was geworden, deed hij den 8en Juni 1578 nogmaals eene poging om bevrijd te worden. Hij verzocht toen aan burgemeesters en raad om tegen den volgenden dag op zijne kosten bijeen te roepen den ouden raad, de gezworene meente en de taalmannen en bouwmeesters van de gilden, en hun zijn verzoek voor te leggen, om, tot herstel zijner gezondheid en bevordering zijner zaken hem toe te staan, voortaan ongehinderd door Stad en Ommelanden te mogen reizen en trekken. In de vergadering den volgenden dag belegd, werd zijn verzoek ingewilligd, nadat door hem de schriftelijke verklaring was afgelegd geworden, dat hij geen brieven of boden aan de vijanden der stad zoude zenden op straffe van verbeurte zijner goederen. [1])

Aldus uit zijn gevangenschap bevrijd, gedurende welke hij bovendien van zijn Luitenantschap en de Proosdij van Loppersum was ontzet geworden, [2]) begaf hij zich eerst naar zijn slot in den Ham bij Loppersum. Van daar uit schijnt hij gedurende eenigen tijd onrust in de stad gestookt te hebben, totdat hij zich in December 1578 naar Jever in Oldenburg begaf. [3])

---

1) Gron. Arch. dl. V, *Verzam. v. Stukken*, p. 636 en vlgg.

2) In zijne plaats was tot proost van Loppersum aangesteld geworden Albert Horenken. Ab. Eppens, *Kron.* p. 135.

3) Ab. Eppens, *Kron.* p. 122.

De reden waarom hij zich juist derwaarts begaf zal hierin gelegen zijn, dat er toenmaals een twist ontstaan was over de erfopvolging in het bourgondische leen Jever, en hij gedacht heeft hiervan partij te kunnen trekken. Maria van Jever namelijk dacht er bij haar leven aan een opvolger te benoemen en daartoe viel hare keus op haren neef Graaf Johan XVI van Oldenburg. Zij gaf van haar voornemen aan Alva kennis, die haar dit evenwel afried en voorsloeg een testament te maken, waartoe zij dan ook den 22en April 1573 overging. Dit testament werd door Alva goedgekeurd, en aan Graaf Johan werd de verzekering gegeven dat hij terstond na Maria's dood met Jeverland zoude beleend worden. Maria wenschte evenwel dat Johan reeds bij haar leven zou beleend worden, doch hiertegen maakte Requesens (toenmaals gouverneur der Nederlanden) bezwaar, weshalve het niet geschiedde. Na haren dood, welke den 20en Februari 1575 voorviel, zocht graaf Edzard van Oostfriesland zijne aanspraak op dit leen in rechten te doen gelden. [1]) Het is hoogst waarschijnlijk dat de Mepsche thans door het Spaansche gouvernement als tusschenpersoon werd gebruikt, om van Graaf Edzard, door hem hoop te geven op een gunstigen uitslag zijner pogingen, meerdere gestrengheid tegen de Nederlandsche uitgewekenen, en meerdere zijdelingsche ondersteuning in den kamp tegen dit gewest te verkrijgen. [2])

Hierdoor wordt tevens verband gebracht tusschen de anders tegenstrijdige berichten van Eppens en Rengers, welke laatste meldt dat de Mepsche naar Oostfriesland toog en zeer gemeenzaam met graaf Edzard omging. [3])

---

[1]) v. Halem, *Oldenburg. Gesch.* II, 148 en vlgg. Wiarda, *Ostfr. Geschichte*, III, 125 en vlgg. Hij bereikte zijn doel evenwel niet. Twee gelijkluidende vonnissen, het een van 12 Aug. 1588, het andere van 17 Nov. 1591 (waarbij hij ook in de kosten werd veroordeeld), benamen hem zijn laatste hoop.

[2]) Ik ben hierop, als de vermoedelijke reden van de Mepsche's verblijf in Oldenburg en Oostfriesland, opmerkzaam gemaakt door den hoogeerw. zeergel. heer P. Bartels General-Superintendent te Aurich, wiens verdiensten op kerkhistorisch gebied ook hier te lande ten zeerste worden gewaardeerd. — In de Archieven van het Kon. Consistorium te Aurich, welke genoemde heer de goedheid had voor mij na te gaan, werd omtrent deze zaak niets gevonden.

[3]) Rengers, *Kron.* II, 151.

HOOFDSTUK IV.

Gedurende de Mepsche's verblijf in Oldenburg en Oostfriesland viel er te Groningen eene groote omkeering van zaken voor. Rennenberg verliet namelijk den 3en Maart 1580 der Staten zijde en leverde de stad aan de Spanjaarden. Reeds spoedigdaarop bemoeide de Mepsche zich weer met de zaken der stad. Hij schijnt n.l. gedurende de belegering van Groningen door het Staatsche leger moeite gedaan te hebben bij Parma om de stad te ontzetten, daar wij bij Rengers lezen dat de stad over het sneuvelen van Bartold Entens [1]) (27 Mei 1580) meer verheugd was: „dan mit allen tosagen van vntsett de Jochum Ubbens vnd lutenant Mepsche hoer bij den h. van Parma impetreert hadden." [2]) Hij trok evenwel de stad niet eer weder binnen dan nadat het staatsche leger den 17en Juni 1580 bij Hardenberg was verslagen en het Spaansche den 20en van dezelfde maand Groningen was binnen getrokken. [3]) — Hij zal er toen des te eer toe zijn overgegaan om zich derwaarts te begeven, omdat Popko Ufkens, die door Rennenberg provisioneel in zijne plaats was aangesteld geworden, in dien slag was gesneuveld.

Alras toonde de Mepsche dat hij in niets was veranderd, dat hij niets had vergeven of vergeten, dat hij nog dezelfde Spaanschgezinde van vroeger was, dat wil zeggen: meer uit

---

[1]) Deze dappere man wordt door den ultramontaansche geschiedschrijver Nuyens (*Gesch. der Ned. Ber.* III, 117) voor een monster gescholden. Wil men evenwel weten wie hij was, dan hoore men volgende beoordeeling die hij van zich zelven gaf toen men hem eens tot een christelijk leven vermaande. „Byn ick nene Christen, noch holde my niet als een Christen to behort, so wil ick nochtans Christi sake drinen vnd bedenen vnd myn vaderlandt erredden myt myn lijff vnd bloet. Nochtans sindt daer in een cruijtgaerde voele verscheiden cruderen niet euen ruckende vnd gudt in die medicyn. Byn ick niet der cruijden ener so sin ick doch der Hagedorn vnd heege mede die soedanigen cruijtgaerde bewaeret und behoere ock noetwendich tot 't cruijtgaerde." — Ja voorzeker, dat was Bartold Entens: de ruwe doornstruik die de teedere planten des protestantschen geloofs tegen Spaansch geweld en Spaansche Inquisitie verdedigde. Ab. Eppens, *Kron.* p. 278.

[2]) Rengers, *Kron.* II, 206.

[3]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 122.

eigenbelang en eerzucht dan uit overtuiging dat het Spaansche bewind zijn vaderland tot heil verstrekte; dat hij nog even slinks en nog even hooghartig was en nog evenmin als vroeger kon dulden dat zich iemand tegen zijn wil en zijne besluiten verzette.

De goederen der uitgewekenen werden terstond weder door hem aangetast. Daartoe begon hij met den 7^en^ Juli 1580 een mandaat aan de ontvangers der schattingen in de Ommelanden te zenden, waarin hij hun beval opgave te doen van al de goederen der uitgewekenen. Toen hij deze opgave had ontvangen riep hij zijne getrouwe dienaren en vrienden, zooals de redgers Cornelis Cempis en Lucas van Lingen, [1]) zekeren Abel Itens en anderen bij elkander en wees elk zijn bescheiden deel in den buit aan. Hij zelf verkoos voor zich de uitgestrekte goederen van Adriaan Ripperda. Wanneer de goederen op deze wijze waren verdeeld, dan wist hij door zijn gezag een vonnis van de Hoofdmannenkamer te verkrijgen waardoor aan deze aanmatiging een glimp van wettigheid werd gegeven, als zijnde de eigenaren van die goederen vijanden des Konings en van de stad. [2]) Cornelis Cempis stelde hij bovendien in de Ommelanden aan om te onderzoeken wie der Roomsche en wie der Hervormde godsdienst waren toegedaan. Ook zelf trok hij met dat doel door de Ommelanden. Zoo schreef hij den 25^en^ October 1581 aan de Hoofdmannen dat er klachten bij hem waren ingekomen over den pastoor van Schildwolde en dat de ingezetenen aldaar liever een katholieken dan een zwingliaanschen pastoor hadden, weshalve hij aan de hoofdmannen voorstelt om dien pastoor te verbieden voortaan eenigen kerkdienst meer te verrichten en hem te gelasten de wedem of kerkewoning te verlaten.

Hij geeft verder in dien brief zijn genoegen te kennen dat de hoofdmannen den pastoor door Popko Ufkens en zijn aanhang in der tijd te Uitwierda aangesteld, verboden hebben zijn dienst meer waar te nemen omdat hij een zwingli-

---

[1]) Ab. Eppens geeft ons volgend getuigenis omtrent dezen man (*Kron.* p. 219). „Den 8en may (1582) wort lucas van lingen als een der commissariën vnd redger van mepsche to Loppersum solemlicker myt paepsche ceremonien begrauen, die sich in alles den mepsche, als syn 2e redger, conform wiste tholden, van een wanscerer geworden een causidicus vnd scriuer, den wederdoperie anhengig, nu ouerst wal vorsien vnd angehaelt, worde groet gecht van die meene huisman die hem smeken musten vnd ock ontsien vm den mepsche wille."

[2]) Rengers, *Kron.* II, 208, 334, 335.

aansche ketter is, doch hij geeft tevens in bedenking om, daar het hem gebleken is dat op vele plaatsen: „multi lupi rapaces gregem Christi geinvadiert" zijn, een bevel door de geheele Ommelanden met klokkenslag te doen afkondigen, dat niemand zich eenige collatie van pastoriën of capellaniën aanmatige en voortaan geen geestelijke tot eenige kerkelijke bediening worde toegelaten, voor dat hij aan den koning is aangeboden geworden en door eene commissie van geestelijken vooraf ter dege omtrent zijne gezindheid zij onderzocht (Bijlage VIII).

Men bespeurt dus dat de Mepsche zeker wilde zijn dat de kerken in de Ommelanden bediend werden door priesters die zich ten heiligen taak hadden gesteld de ketterij met wortel en tak uit te roeien.

Wanneer bij zijn doorreizen door de Ommelanden de koningsgezinde bevolking zich bij hem beklaagde dat zij de zware schattingen welke toenmaals werden gevorderd niet langer konde opbrengen, daar de landheeren hen noodzaakten de huren en renten der landerijen op te brengen, dan voegde hij hun toe dat ze nog maar een weinigje geduld moesten oefenen want dat weldra al de goederen der uitgewekene hervormden zouden worden verkocht om daaruit de betaling der soldaten te halen. [1]) En werkelijk maakte hij daarmede een aanvang en tastte hij de goederen van Abel Eppens, Ballo Froma, Egbert Rengers van Hellum, Albert Knotte en anderen aan en liet o. a. uit de goederen van laatstgenoemden de kerk te Loppersum herstellen. [2]) Egbert Rengers werd door hem, omdat de gemeente zich tegen de onrechtmatige inbezitneming zijner goederen verzet had, van zijne heerlijkheid ontzet en den 28^{en} Juli 1581 gevankelijk naar den Aduarderzijl gebracht. [3]) Dit alles geschiedde enkel op zijn bevel, want de hoofdmannen gaven de verzekering dat

[1]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 175.

[2]) Ab. Eppens, a. w. p. 169, 191.

[3]) Deze was nog een jong man, eerst ten vorigen jare (1580) van de Universiteit (Marburg?) gekomen en overleed reeds den 28en Aug. 1581 aan de pest. Ab. Eppens, a. w. p. 170, 188. Zijn vader Johan Rengers van Hellum, hoewel gehaat door de Mepsche om zijne politieke neigingen, werd door dezen hooggeschat om zijne kunde, volgens Eppens, p. 315: „die lutenant mepsche hefft nener meer respectiert vm seiner erfarentheidt, geleertheidt, koenheit, wolsprekent als mester meist van alle deputeerden soe men des had willen vertrouwen vnd aristocratiam veranderen in olychergiam."

zij onschuldig aan de zaak waren. In den aanvang van het jaar 1582 beval hij aan Timannus Petri, zijn commissaris voor de geestelijke zaken te Loppersum, om bij de pastoren rond te trekken en hen te ondervragen of zij ingevolge de voorschriften door hem uitgevaardigd den kerkdienst waarnamen. Daar de man evenwel te oud was om al die reizen te kunnen doen, liet hij de pastoren voor zich komen en zond hij de Mepsche een lijstje waarop ze naar volgorde genommerd stonden, met het resultaat van het onderzoek er nevens. De commissaris had de zaak evenwel naar zijn inzicht niet streng genoeg aangevat, want hij schreef aan de hoofdmannen dat het onderzoek: „wel etwas slecht vnd einfeltig gefallen vnd wall scherfer geschehen muegen."

Zoo had volgens hem de vijfde op dat lijstje, de pastoor Thomas Idema, als hebbende: „zich gantz gegen die Catholische kercke gehalten," moeten worden afgezet, en was de zesde, Rodolphus Tewolde vicaris te Bedum, zijn leen niet waardig, terwijl hij het bovendien ongepast achtte dat eene pastorie de cura animarum had enz.

Den 11en Mei van dat jaar schreef hij aan de hoofdmannen dat Ewsum twee pastoren te Schildwolde aanstelde, zonder dat die benoeming door den koning of hem was goedgekeurd geworden, en dat Ewsum daartoe bovendien het recht niet had, want dat door den dood van den rebel Ulbrant Rengers de collatie grootendeels aan den koning was vervallen, weshalve daarin diende voorzien te worden. [1]) — Ook te Enum, Tjamsweer en Garrelsweer stelde hij in den zomer van dat jaar andere pastoren aan en dwong hij de ingezetenen in alle kerspelkerken de altaren en beelden op hunne kosten te herstellen en getrouw de mis te hooren: „dar nemant der collatoren offte der meente in seggen heft konnen ofte doruen, dan sick gehorsamlicken stellede, of to lande vth." [2]) Te Wirdum waar hij als collator volstrekt geen recht had, liet hij Abel Eppens zeventig guldens tot herstel der kerk opbrengen. [3]) — Ook gaf hij aan de hoofdmannen te kennen dat men tegen zijn zin vele rebellen nog in het ongestoord bezit hunner goederen liet, en dat het hem raadzaam voorkwam aan de priorin van Thesinge en die van St. Annen, welke kloosters door de spaansche soldaten onder

---

[1]) Gron. Arch. 1582 no. 28.
[2]) Ab. Eppens, *Kron.* 226.
[3]) Ab. Eppens, a. w. p. 259.

Wibrant van Goutum waren geplunderd geworden, de goederen van eenige rebellen aan te wijzen om daaruit de geleden schade te verhalen. Een plakkaat door den koning den 26en April van dat jaar uitgegeven en den 7en Juli door hem te Groningen ontvangen, kwam hem hierbij zeer te stade. Daarbij toch werden alle goederen, schulden en actiën van de nog niet met den koning verzoende rebellen verbeurd verklaard, om daarmede de aanhangers des konings te beloonen voor hunne goede diensten, terwijl aan alle schuldenaren dier personen en aan de ontvangers der domeinen enz. werd bevolen, niets aan deze personen te betalen onder bedreiging van arbitrairlijk gestraft te zullen worden, en genoodzaakt nog eens te betalen. (Bijlage IX) Met dit voor hem voortreffelijke document in handen, werd niemand door de Mepsche ontzien en werd al wat er van der uitgewekenen goederen nog overig was, los en vast, meedoogenloos verkocht, vernield of aangematigd. Ook nu weer wist hij zelf zijn deel hier van te erlangen, daar hij door middel van den redger Cornelis Cempis verschillende rechtstoelen aan zich trok. [1])

Zijn broeder van den Ham bij Aduard vervolgde hij destijds in rechten, omdat deze als commissaris der Ommelanden in 1580 den prelaat van Oldenklooster gelast had zijne zilveren kerksieraden op te brengen. [2]) De commissaris van Loppersum, Timannus Petri, had die van de kerk te Loppersum in der tijd aan Bartold Entens overgegeven. De Mepsche was hierover vertoornd en vroeg hem waarom hij dit had gedaan. — „Ik had het onder eede aan Entens beloofd," antwoordde deze. „Ellendeling" voegde de Mepsche den ouden man toe, „wist gij dan niet dat men niet verplicht is den eed aan 's konings vijanden gedaan te houden?" [3])

Azinga Entens, broeder van Bartold, dien hij sedert de inname van Delfzijl (30 Juli 1580) gevangen hield, werd op ellendige wijze door hem mishandeld en gemarteld terwijl hij gewoon was te zeggen dat deze man in muren moest bemetseld worden opdat men hem niet behoefde te vreezen. [4])

In den laatsten tijd had hij zijn hoofdverblijf op het

---

[1]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 231.

[2]) Ingevolge een besluit door de Ommelanders genomen op een landdag den 19en April 1580 te Winsum gehouden. Rengers, *Kron.* I, 201.

[3]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 238, 261.

[4]) Ab Eppens, a. w. 227.

slot den Ham bij Loppersum gehouden, doch toen de Westfriesche soldaten in Augustus 1582 in de Marne vielen en vervolgens vele goederen van hem vernielden, [1]) trok hij naar Groningen. Wegens de schade dien hij toenmaals leed, door brand in zijn huis den Ham, het Lange huis en de stallingen te Loppersum, de beide huizen te Scharmer en een huis in den Paddepoel, en het vernielen zijner landerijen zoo te Loppersum als elders, vroeg hij in 1583 van de gedeputeerden van stad en lande vrijdom van schatting voor zijne bezittingen. Hij beriep zich er op dat hem: „als eene Stadt en Landtsate ende der Stadt en Landen sonder vnderlaet jn synnen beuoelen ampte bedienet neet min sonder voele meer als einen huisman ein minderinge der schatting aller sijner goederen behoert toe geschiene.” [2])

Uit de stad liet hij den 23[en] Maart 1582 nog vierentwintig burgers zetten, als verdacht van kettersgezind. [3]) Doch dit schijnt hem nog niet voldoende te zijn geweest, immers hij zond eenigen tijd daarna een schrijven aan Parma, dat de overheid te Groningen weinig moeite wilde doen om de stad van ketters en rebellen te zuiveren. Parma antwoordde hem den 23[en] September 1583 hierop dat hij een schrijven zou zenden aan burgemeesters en raad der stad, dat ze met meerdere gestrengheid tegen deze personen moesten te werk gaan. Tevens verzocht hij de Mepsche vooral goed toezicht op deze zaak te houden, terwijl hij hem ten slotte verzekerde dat hij zorg zou dragen voor de goede uitbetaling van zijn salaris (Bijlage X). Zijne vervolgingen tegen de hervormden namen nu nog weder toe, en als hij over hen sprak was hij gewoon te zeggen:

„Huyde dich du lammer gans,
Die vosse hadt ein langer swans.” [4])

Toen men zijn gevoelen vroeg over een destijds bij de stadsregeering ingekomen verzoek van sommige uitgewekenen, die niets hadden misdaan dan eene hervormde preek aan te hooren of met het armenzakje rond te gaan, om vrijgeleide door stad en lande, luidde zijn antwoord: dat voor deze

---

[1]) *Bijdragen voor Gesch. en Oudheidk.* VII, p. 72, 76.

[2]) Gron. Arch. 1583 no. 71.

[3]) *Bijdragen voor Gesch. en Oudheidk.* VII, 285. Phebens, *Chron.* p. 90.

[4]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 514.

personen het zwaard het recht was. [1]) — Ook dwong hij de doopsgezinden om hunne kinderen te laten doopen. Zijn redger Johan Arents zocht de kinderen bij elkander en bracht ze naar Uithuizen waar ze werden gedoopt, terwijl de ouders bovendien nog aan den redger voor zijne moeite twee dalers van elk kind moesten betalen! [2]) — Johannes van Lingen, pastoor te Westeremden, bewees de Mepsche toenmaals uitstekende diensten als spion. Deze man had zich zeer vertrouwd weten te maken met Wigbold van Ewsum, en was zelfs door dezen tot zijn rentmeester aangesteld. Door middel van Ewsum vernam hij alles wat er op de Ommelander landdagen en anderszins door de Ommelanders werd besloten, en briefde dit aan de Mepsche over, zoodat deze altoos met alle plannen der „rebellen" op de hoogte was. [3])

In het laatst van de maand September van dat jaar stak de Mepsche het huis van den inmiddels in ballingschap overledenen Tamme in den Ham, met al wat er in was in brand, om de laatste sporen uit te delgen van een geslacht dat even als hij den bijnaam „in den Ham" voerde. [4]) De Ommelanders werden in het volgende jaar door hem gedwongen zeer zware schattingen op te brengen tot onderhoud der dijken en betaling van de soldaten; zij die niet hadden om te betalen werden op zijn last van paarden en vee beroofd. Velen wilden hierop het land verlaten, doch ook hierin voorzag hij door te bevelen dat al wie den lande uittrok niet meer met zich mocht nemen dan het huisraad. [5])

De koningsgezindheid der stad werd toenmaals zeer door hem gewantrouwd, daar hij van meening was dat de Groningers alleen daarom de Staatsche troepen wilden bevechten omdat ze den Ommelanders daardoor afbreuk konden doen. Dat er in dit oordeel veel waars was gelegen valt niet te loochenen. Hij zocht om die reden meerder steun ook in de Ommelanden te verkrijgen en huwde met dat doel zijne dochter uit aan Aepko van Ewsum, die daardoor, even als zijne broeders, bij de Ommelanders in groot wantrouwen geraakte. [6])

Met graaf Edzard van Oostfriesland stond hij ook toen-

---

[1]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 274.
[2]) Ab. Eppens, a. w. p. 264.
[3]) Ab. Eppens, a. w. p. 284.
[4]) Ab. Eppens, a. w. p. 293.
[5]) Ab. Eppens, a. w. p. 378, 514.
[6]) Ab. Eppens, a. w. p. 373, 448.

maals op zeer vertrouwden voet, waarvan de Ommelanders de nadeelige gevolgen maar al te zeer ondervonden gedurende den tijd dat zij de schans te Oterdum bezet hielden. Vooral de drost van Emden, Ocko Vrese, kwelde de Ommelanders op allerlei wijzen en begunstigde de Groningers. De Mepsche schijnt dezen man dan ook als een ambtenaar van den koning van Spanje beschouwd te hebben, althans er kwamen later brieven voor den dag door hem aan dezen geschreven, en het opschrift voerende: „an den Erb. wijsen Ko ma^t Raedt Ocko Vrese enz. [1])

In de Ommelanden hield hij als proost (hij was na zijn terugkeer in 1580 ook wederom in zijne Proostdij hersteld) ook in 1584 Seend. Den 16^en Juni van dat jaar schreef hij omtrent zijne bevinding van den staat der katholieke godsdienst in de Ommelanden, o. a. het volgende aan de hoofdmannen: „Ick bin diese wuchen auff den Seendtstuele bitzheer selbst gewest, vnd gott lob die sachen der vntherthanen daselbst vil besser in vnser Catolischer Religion gestalt befunden als ich gemeinet vnd mir von vilen angebracht war. Sein auch fast alle, vnd ueber den halben theil zue beichte vnd zum heiligen sacramente diese vorgegangene Ostern vnd pfingsten gewesen vnd etlicke so davon geblieben daran durch die aufflauffende vberfallende knechten verhindert dasselbe auff das hohe fest vnser lieber frawen assumptionis zu erholen vnd zu erstatten. Die nachst anstehende wochen musz ich in duerswolde noch veir seendt stuelen bekleiden, dar nach wil ich mich wieder hin inder Statt zu E. E., gunnet dasz gott, begeben vnd den gemenen sachen mit denselben auswarten." [2])

De vele en vermoeiende bezigheden waarmede deze man, die als 't ware te gelijk veldoverste, gouverneur, proost, inquisiteur en luitenant der hoofdmannenkamer was, en in al deze betrekkengen even veel ijver aan den dag legde — belast was, oefenden in dezen tijd toen de stand van zaken in dit gewest hachelijk voor de Spanjaarden begon te worden, en inspanning dus dubbel noodzakelijk was, een slechten invloed uit op zijne gezondheid. Den 3^en April 1585 toog hij nog, hoewel eenigzins ongesteld, naar zijn slot den Ham, om vervolgens te Loppersum Seend te houden. Twee dagen daarna lag hij evenwel reeds aan zijn ziekbed gekluisterd

---

[1]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 451, 525.

[2]) Gron. Arch. 1584, no. 82.

aangetast door de pest, welke hem den 7en daaraanvolgende uit dit leven wegrukte. [1])

Den 10en April werd hij te Loppersum begraven. Aan de genoodigden op zijne begravenis of „utichste" werd o. a. als spijze voorgezet het vleesch eener hinde, door zekeren Writzer ten Holte te Garshuizen gevangen. [2])

Zoo was het uiteinde van den man die gedurende geheel zijn ambtelijk leven den koning van Spanje was getrouw gebleven, zonder acht te slaan op de jammer en ellende van zijn vaderland dat hij hielp plunderen en uitmergelen. Die geheerscht had alsof hij oppermachtig gebieder ware en den naam van den koning van Spanje steeds op zijne lippen had gehad om tot zijne doeleinden te geraken; die de hervormden en doopsgezinden steeds had vervolgd en onmenschelijk gekweld; tegen wien adel en burgerij hadden opgezien meer dan tegen den koning zelven; die zijn wil steeds wist door te drijven en zijne wreedheid te bedekken, door eene hem aangeborene welsprekendheid, maar die ook — en dit dient tevens gezegd — ontegenzeggelijk een man was van groote schranderheid en geleerdheid.

De weduwe en kinderen (van welke laatste mij vijf zijn voorgekomen, drie zoons: Evert, Rudolf en Rudolf Henning de Mepsche, en twee dochters waarvan een gehuwd met Aepko van Ewsum, de andere met Antoine de Locquenghien [3])) welke nog aanspraak hadden op vier jaren onbetaald gebleven salaris van den overledenen, ten bedrage van zes duizend en tweehonderd guldens, wendden zich verscheidene keeren tot

---

1) Ab. Eppens, *Kron.* p. 514. Rengers, II, 261.

2) Ab. Eppens, p. 536.

3) In het *Nobiliaire des Pays-Bas*, le Partie p. 368 leest men het volgende: „*Antoine de Locquenghien*, second fils de Jean de L. (chevalier, seigneur de Berchem et de Coeckelberghe, auteur et directeur du Canal Royal de Bruxelles, Amman de la ville de Bruxelles en 1545 et 1565, mort 12 Avril 1574) et d'Anne van der Gracht, Baronne de Pamele, Dame d'Oudenarde, fut seigneur de Melsbroeck et de Peuti, et surintendant du Canal Royal de Bruxelles en 1589, 90, 91, 92, 98, 99, 1618, 1625. Il épousa *Catherine de Messche* (in *Le nouveau vrai Supplement au Nobiliaire des Pays-Bas*, Gand 1861, p. 48, staat hiervoor: *Mepsche*) fille de *Jean*, *dernier gouverneur Catholique* (sic) *de Groningue*, de la quelle il a eu Charles de Locquenghien, Chevalier, seigneur de Roosbeeck, Wichenhorst, Neder-butsel &c., en faveur duquel la Seigneurie de Melsbroeck fut erigée en Baronnie par Lettres du Roi Philippe IV, du 17 mars 1659." Cf. Christinæus, *Jurisprudentia Heroica*, Pars Ia p. 320.

de stadsregeering met verzoek om uitbetaling. Zoo vond ik op het Archief een brief van den raad der stad den 3[en] Aug. 1587 aan den Syndicus Hammonius geschreven, waarin ze meldt dat de weduwe en kinderen gunstige brieven van den Hertog van Parma hebben ontvangen, waarin de stad gelast wordt deze som uit te betalen, doch dat ze daartoe onmogelijk in staat is.

Den 3[en] Maart 1589 zond Parma nog weder een schrijven aan de gedeputeerden van Stad en Ommelanden waarin hij hun dringend verzocht aan de weduwe het haar competeerende te betalen, terwijl hij tevens eene missive aan den toenmaligen stadhouder Verdugo zond, om toe te zien dat de betaling geschiedde (Bijlagen XI & XII). Of zulks toen werkelijk geschied zij bleek mij niet doch ik zou het wel vermoeden daar ik sedert dien tijd niet meer over deze zaak gerept vond.

Toen de weduwe in 1585 een nieuwen commissaris der geestelijke zaken te Loppersum wilde aanstellen in de plaats van den toen overledenen Timannus Petri, kwamen de overige collatoren die door de Mepsche nooit erkend waren, hier tegen op, en gunden haar als *mede-collatorsche* slechts éene stem. [1]) Zij ondervond dus maar al te zeer de waarheid van wat Jakob Ripperda eens had gezegd: dat de Mepsche wel mocht bedenken dat zijne kinderen geen Luitenant zouden zijn en blijven en dat deze dus wel eens de gevolgen konden ondervinden van eene reactie tegen zijne daden. [2])

Het slot in den Ham met de daarbij behoorende gerechtigheden werd in 1633 bij keerskoop verkocht, voor de som van 44,575 car. guldens, waarmede aan zijne nakomelingen ook het laatste overblijfsel van de macht en het aanzien huns vaders ontviel. [3])

De afbeelding van Johan de Mepsche, waarmede deze verhandeling door de uitstekende zorg van de Redactie van dit Tijdschrift is versierd, is genomen naar een portret in olieverf, berustende op het Groninger Archief. Dat het van hem is, waarborgt ons het daarop geplaatste inschrift:

---

[1]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 576.

[2]) Ab. Eppens, a. w. p. 514.

[3]) *M. S. Nobiliarum van Coenders* p. 88. Gron. Arch. *H. S. in Fol.* no. 252. Eene afbeelding van dit slot komt voor op de kaart van Coenders. Ongeveer in 1738 werd het afgebroken. *Kron. v. Gron. en Ommel.* p. 295.

Heer Johan De Mepsche
Ridder koninclike
Maiesteit tzu Hispanien
Raedt ende Lieutenant
over Stadt Groningen
ende Ommelanden.

Dit inschrift, dat boven aan de eene zijde staat, is weggelaten, en het wapen, dat aan de andere zijde staat, is beneden geplaatst, met bijvoeging van een facsimelé zijner handteekening naar een oorspronkelijk stuk op gezegd Archief.

De Mepsche blijkt uit dit portret een forsch en krachtig persoon te zijn geweest met rosachtig haar en baard. Het schijnt mij verder toe, dat hij daarop is voorgesteld als Proost. Daarvoor toch pleiten zijne mantel (de zoogenaamde amictus pluvialis) en het gebedenboek, dat hij in de hand heeft. Om zijn hals draagt hij twee gouden ketens; aan de eene hangt een medaillon, voorstellende een gekroond hoofd (misschien Karel V of Philips II), aan de andere twee gouden sporen, naar het schijnt, waarschijnlijk het symbool van zijne ridderlijke waardigheid. — Zijn wapenschild is doorsneden van goud en zwart, met een uitgerukten, knoestigen rooden boomstronk, met zilveren wortels, over beide velden; het geheel is gedekt door een gekroonden aanzienden helm, den boomstronk tot helmteeken voerende, doch zonder den paauwenstaart, die anders bovendien gevonden wordt in het wapen van deze familie en dus misschien later als versiersel daarbij gevoegd is.

BIJLAGEN.

I.

Aanstellingsbrief van Johan de Mepsche tot Luitenant der Hoofdmannenkamer te Groningen van wege den koning van Spanje, 4 *Aug.* 1557.

Philips bie der gratie Godes Coeninck van Castilien van Leon van arragon van Engelandt van Vrankrick van Navarre van Napels van Cicilien van Maiorque van Sardinien van den Eylanden Jndien und vasten Landen der zee Oceane Ertzharthoge van oistenrick hertoch van Burgonien van Lothrick, Brabandt van Lemborch van Luxemborch van Gelre van Meilane Grave van Habsburch van Vlaenderen van artois van Bourgonien, Palsgrave und van Hennegowe, van Hollandt van Zeelandt van Namen end Zutphen, Prince van Swaven Markgrave des hilligen Rycks heer van Vrieslandt van Salins van Mechelen van der Stadt, steden und Landen van Utrecht, van Overissel van Groninghen, End dominator in asia end africa, allen die desen jegenwoerdigen sien sullen saluit.

Also unse Leive end getruwe Mester Marten van Naerden Lieutenandt und erster hoefftman van unser Stadt und Ommelanden van Groninghen uns to meher maelen te kennen geven hefft dat hij overmits sijner ouderdom und debilitatie van sijn Persoen, neet wel en soude konnen vortaen continueren die Moite, cure end arbeit die hij tot nu gedragen hefft om den vorsch. staet end office behorlicken tho bedenen end exerceren, End dairumme van Noeden sij tho bedenen van denselven Staet, enen gueden trefflichen und Rechtverdigen Persoen daer tho wort gequalificiert, und uns

getrew wesende tho Committeeren, dann tho weten dat wij desen angesien, end umb guede bekentenisse die wij hebben van unsen Leiven end getrewen Raedt end Cantzeler van unsen Raede zu Overissel, hern Johan d' mepsche, doctor in den rechte End van seiner Wisheit, Rechtferticheit, gelertheit und geschicklicheit, End in anseninghe van die getrewen diensten die he oever langen Jairen dem kaijser unsen heren und Vader Ende uns gedaen end bewesen hefft, Ende verhoepen alnoch doen sall, end uns te vullen end gantz vertrouwende sijner getrowicheit end guede ernstheit, hebben denselven onthouden end gecommitteirt, onthouden en Committeren bie desen, onsen Lieutenant end Erste hoefftman van vnser vors. Stadt end Omlanden van Groningen jn den Platze van den vornomden Meister Marten van Naerden, de wij to sijner begerte end mit sijnen gueden duncken end wille darvan ontlaest end voerdraegen hebben, Ontlaesten end voerdragen bie desen. Gevende bie densulven den overnoembden heren Johan de mepsche vullen kommen Macht, auctoriteit end sonderlinge bevell den vors. staedt und Officie, In absentie van unsenn leiben und getruwen Ridder van onsen orden und stadtholder generael van onsen Landen van Vrieslandt, Overijssel end Linghen, heren Johan van Leigne Grave tho Arenbarghe uth unsre Stat Gronninghen mit den veir hoefftmannen dewelcke die Raidt van unse voirs. Stadt Jaerlix Dairtho kesende wort, tho houden und bedeinen onse rechten, hochheit authoriteit end Iustitie tho bewaren, guet tho sichte te nehmen end sorghe tho draegen tot versekerheit end beschermenisse van onsen vors. Ombladen.

Den abten Prelaten, Edlen end Staten der selver te convoceren end vergaderen so dickwils end mennichwarven dat van noeden end die saeken deir tho gestalt sollen wesen Recht end Iustitie tho doen end administreeren allen den genen dent behoeren sall, alles nahe Lantrecht end gewoente end herkomen end voertz generaellick te doen alletgene dat en guede end getruewe Luetenandt end erste Hoefftman vors. schuldig is en behoert tho doen, Totten Wedden van twaaleff hundert Carolus guldens van twijntich St. b.b. het stuck, elcks iaers, daęrvan hi betaelt end vernoeget sall worden bie handen van onsen Rentemeister van Groningen In der tidt sijnde, van dre maenden tho dre maenden bie gelicke portie beginnende ten dage dat hi sijnen eedt van den sulven staet gedaen sall hebben, end voertz tot den Rechten Salarissen,

eren, vriheden, nutschappen, Profiten dairtho staende end behoerende, end sulcken als vernombde Meister Marten van Naerden tot nu tho gehat end genoeten hefft, Soelange als ons gelieven sall. wairup end van hem darjnne well end getruwelick te quiteren die vors. heren Johan dmepsche gehouden wort den behoerlicken Eedt tho doen In handen van onsen Leiven end getrowen Ridder, hoefft end President van onsenen secreeten Raede hern Viglius van Swichen, die wij daerto committeeren, ontbeden dairumme und bevelen den vernombden abten, prelaten, Edelen, Borgemeisteren end Raidt, hoefftmannen, Bowmesteren, Gildemesteren End allen anderen Redgeren, Richteren, Officieren end onse undersaten end Inwoneren van unser Stat end Omlanden van Groningen, dat sie den vernombden heren Johan dmepsche gedaen hebbende den vorsz. Eedt, vortan houden end kennen voer onsen Luetenant end erste hoefftman end over sulck elck int sijne hem ernstlich vorstaen end obedieren jn all, naer vermoge und Jnhouden der tractaet mit hoge loffen soe wij mit unser vorsz. Stadt end Ommelanden gedaen end mit deselve gemaeckt end verdragen hebben end denselven Staet mit sampt van den eeren, Rechten, Praeeminentien, vriheden Profijten end gebruecken, cesserende alle beletten end wederseggen ter contrarie. Ontbieden voertz unsen lieven end getruwen die hoeffden tresorier generaell end gecommitteerde van unsen demoynen end financien, dat sie bie unsen Rentemeester van Groningen Jnder tidt sijnde, die vors. wedden van hern Johan dmepsche van twaleff hondert carolus gulden munte als boven dess Jaers, voertan wil doen Reken en betaelen ten terminen tho beginnen, end soe lange alst uns geliven sall, soe vors. is, und mit overbrengende desen onsen brieff, Vidimus of Copie autentiek van dien end voer eens end deerste reijse, End soe Mannich Warffen alst van noeden wesenn sall quitantie van den vornombde Heer Johan dmepsche darup dienende alleen. Wi willen allet gene dess dem ter cause vorsz. betaelt sall worden geleeden end gepasseirt tsin, in de rekeninge afgecort werden onses vors. Rente Meisters van Groningen Jn der tijd sijnde, dien 't behoeren sall end betaelt zal hebben, Bi oeck unsen leiven end getruwen die Luiden van onsen Rekeninghe in Hollandt, demwelcken wij in gelickz bevelen dat also tdoene sunder schwaricheit, want ons also gelevet. Des torkonden hebben wij unsenn Zegell hier an doen hangen, gegeven in unser Stadt van Valencienne den vierden dach in Augusto int Iaer 1557, van unsen Ricken,

tho weten van Spagnien, Sicilien het tiende, End van Engelandt, Vranckrick end Neapolis het vierde.

Vp die Ploije stondt ges. Bij den Coninck, end onderteekent J. van der aa. [1])

II.

Instructie van den Stadhouder Aremberg voor Johan de Mepsche, 21 *Sept.* 1566.

Instruction was wegen vnser Johan van Ligne Grauen tho Arenburg freiher tho Barbanson en Seuenbergen Ku. Ma^{t} vnsers aller gnedigsten hern Stadtholder vnd Capiteyn genral van Frieslandt Oueryssel Grunning vnd Lingen, der Hoichgelert vnd Ernuest Johan de Mepsche Lieutenant tho Grunningen, den gemeinen Staten der Stadt vnd vmblanden van Grunningen vordragen angeuen vnd vermelden sol.

Jn den ersten sol der Lieutenant ehrgemeldt mit sambt den vier houet Mannen wie sich jn hoichstger. Ku. Mat. gescheften geburt, die gemeine staten vnd vmblanden, sambt dero vornembsten geledern tho seiner erster biekumpste jn Grunningen vp einen gelegenn dach frundtlich verschriuen, vnd die versehung doen, darmit sie alle oder auerst die vortreflichsten, alsz den dieser handel am mehsten angaht bei jme ter gewondtlichen platzen erschinen, dar beneffens den Burgemeister, vnd Raeth der Stadt anseggen dat sie sich vp dem anbestimpten dage jn gueder anthal gleichffals erfuegen.

Thom andren sal der Lieutenant vp solchen dage den gemeinen Staten der stadt vnd vmblanden vorsz. vor erst vnsern guedig gruet mit wunschung alles gueden anseggen, vnd darbey vor dat dritte ermelden Dewil wir an stat hoichst-

---

[1]) Gron. Archief, dl. 49 Verz. v. Stukk. p. 67.

ger. Ku. Mat. vnsz tho jnen gentzlich versehen, vnd des allergeringsten twyuel nit gedragen heffen, sie solden sich jren mannichfoldigen mundtlichen vnd schriftlichen erpieden nach, als getrewen vnderdanen Ku. Mat. vnd standthafftigen leutten wal an staedt, tho geiner verenderung bewegen hebben laten. Dat ons dannoch gegen solchen trewlichen vuersicht dat wederspil einsdeils vorgekomen Hetten derhaluen ehrg. Lieutenant bi vnsz hieher erfurdert, vnd wie vnsz dair beuoir von anderen, also oeck van Jme Jetzundt eingecomen, dat sich einig tydt etlicke beikumpsten vnd predigen by der ergen. Stadt in den dorpe Helpen tho gedragen, vnd die sake so weidth geraden, dat den anhengern vnd verwandten solichern Predigen, der Minrebruder Kercke jn vorberuerter Stadt durch Burgemeister vnd Raeth, mit verbiedung aller daetlicker handlung gestadet were.

Dat auerst nicht destemin die vorgen. kercke den lest vergangenn Donnerdach bey auendes tyden jnwendich verwustet vnd geplundert worden, vnd des gelicken van etlich nahmhaften jn den vmblanden an verscheiden ortten vorgenomen, oick wie es sich ansiehen lieth desseluen wyders tho besorgen, wo darin by tyden nit wurde versehen. Vp welckes alles vnd dem wat dar tho dheint den Leutenant den gemelten Staten von Hoichstgen. Ku. Mat nahmen vermelden vnd vermahnen sal dat niemandt, wer der sey, dat allerweinigest tegens den Gotz huesen, kloister Geistlicken Personen vnd jren guederen tegens Recht mit der daeth vornehmen, dan alle angefangene newerungen, nit allein jn der Stadt, sonder oick jn den landen, als sonder vorweten vnd willen Jrer Ku. Mat en f. D. vnd vnser, angefangen, also belde afgedaen vnd geine andere mehr vorgenomen werden. End so sie an dem seumich befunden, dat sie wol tho bedencken wat gefallen Jre Mat daraf werden dragen deweil sie openlick spueren dar by jren vnderthanen, die sich bissher so trewlick beschuttet, vnd vor allem ouerfal mit schwaren vnkosten vnd darstreckung Jrer Mat eigner Person bewachet, vnd verdediget, eine solche vnbestendicheit befunden wirht vnd etlicken vnbekandten frembden van der geburlichen ouericheit to predigen nit verordnet, mehr gelouen tho gestelt als anden tho den kercken dhiensten behoorlicken weise beropen, Mit erjnnerung of Jre Mat nit genugsame ursaecke heffen die tydlicks geschworne Privilegien der vorgen. Stadt vnd vmblanden je so geringe oder weinig vorthan zu erachten, gelick jnt vergeten Jrer Mat vnderthanen jn sachen die ewige seligheit belangendt

jetzundt beshickt. Nachdem, wie Jre Ma[t] gethan mit tho vnderholdunge der alten Priuilegien an stadt vnd vmblanden einen richtigen wegen weiset, sie oick, vermeuge jrer gethanen Eides gelicker gestalt schuldich vnd verbunden den olden wahren Christlichen Catholischen gelouen, vnd Religion, jn welcken sie an Jr Ma[t] gekomen, aller bestendigest to vnderholden. Tho welcker meinunge Jrer Ma[t] uthdrucklicker befehlt dat Placaat, so wir dem Lieutenandt den gemeinen versambleten Staten vor tho holden medegegeuen, van stundt an Jn der Stadt vnd vmblanden tho publiceren vnd scherplick tho vnderholden.

Desz voir Jnen gueden getrewer wal meinunghe jnen soluest thom besten vnd tho wolfahrt jrer vnd jres nachkömelingen nit hebben willen vntholden, sunder mach der Lieutenandt forsz an jme gesonnen, dem versambleten vp dem Landtage Copien hieruan geuen. Oick daran sein vnd nit vnderlaten dat Jme ein schriftelick bescheidt van der Stadt vnd landen fermentlich oder einen jedtwenderen besonnen vp alle Puncten dieser Jnstruction tho gestalt werde. Dar mit wir tho vermercken wesz wir vnsz dessen tho Jmen an Stat hoichstg. Ku Ma[t] tho vertroesten. Gegeuen tho Lewarden den 21[ten] Septembris 66.

Jan van Ligne. [1])

III.

Instructie van den Stadhouder Aremberg voor Johan de Mepsche, 23 *Febr.* 1567.

Instructie voor doctor Johan de Mepsche Lieutenant der Ommelanden van Groeningen van tgene hy wuyt onsen beuel jn Statt vndt van wegen Co ma[t] ons alregen. heer, der staten der frischer omlanden by groeningen gelegen op den eerstkompstigen lantdach verthonen en verclaren sal.

Die voorsz. Lieuten. sal hem vinden bij den voorsz. Staten op oire naeste vergaderinge en hun voerholden welcker gestalt oire gedeputeerden naementlick heer Wigbolt van

[1]) Gron. Arch. 1566 no. 17.

Eussum Ritter, Hayo manninga, Zeino Rengers vnde peter van Zyl Syndique alhier by ons am Jungsten erschenen zynde ons beneffens zeeckere scriften van de voorsz staten muntlick angebragt hadden het affsceit en conclusie alsdoen op den laesten Lantdach genoemen, belangende die rejntegratie van den nyeuwicheit ende veranderinge van religie in den ommelanden gesciet en geattendeert, Ende want sodane conclusie ons to generael dochte ende sich nyet gantzlick streckte to affscaffinge der voorsz nyeuwigheit en volgens tot restitutie en rejntegratie van den karcken en onderholdinge van godesdiensten en die looflicke ceremonien dair toe behoirende en van olts gewoonlick wy d' hoogstged. Co. ma[t] en der duerluchtiger en hochgeborner Furstinne die hartoginne to Parme Regentes enz. ernstelick wille en menninge was, dair nyet en solde laten gevredigen. Ermaenden wy alsdoen derhaluen den voirgescr. gedeputeerden dat sy sulcx den opger. staten van onsz wegen, ju Stadt als bouen, solden voirdragen ende die hant dair an holden dat op eenen nyuewen lantdach sy sich wolden anders bedencken en die saicken soe betrachten, dair toe bewegen en brengen, dat eendrachtelick alle Jngefuerde nyeuwicheiden jn der religie van stonden an solden afgedaen en alle dingen van diere jn oire eersten ende olden staet gereithen, dairan oire gemeine nutz sunderlinge weluaert ende ruste merckelick en hoichlick gelegen was. Ende hoewel die selue gedeputeerde sulcx annamen en by ons van die wederuaeren op den eersten lantdach die daernae volgen solde toe verwittigen, js nochtans sulcx toe rugge gebleuen, des ons nyet toe weinich en befremdt, twelck die voorsz. Lieutenant hem nyet verswygen en zal dan den vernoemden Staten wederomme ernstlick en vlytich ermanen van syne ma[t] wegen voorger. en versuecken van den onsen, dat sy hun op de voorsz anstaende Lantdach Jn alle billicheit gehoersaemheit ende goede wille tot volcoemen effecte van den voorsz. rejntegratie ertzeigen en vinden laten, volgendts die plicht en eedt daermit sy syne ma[t] toegedaen en verstrickt syn, en dat sy ons mitten eersten die besceidentlick en eyntelicker Antwoerde en resolutie op de voorsz. rejntegratie ouersenden, vm die oire f. D. mit to deilen en daernae sich wyders mogen to richten. Actum to Leeuwerden den xxiij februarij 1567 stilo coi.

Jan van Ligne. [1])

---

[1]) Gron. Arch. 1567 no. 63.

IV.

Brief van Robles aan de Mepsche, over het zenden van de galeien naar Harlingen en een schip ter verdediging der friesche kust, 17 *Sept.* 1573.

Mon^sr le Lieutenant estant venus icy pour faire haster les galeres qui se ranconstrent en ce Lieu affin qu'en toute diligence elles se encheminent droict a Harlingen pour se ioindre auecq le Conte de Bossut qui est dezija passes six jours en mer, ie nay pue laisser de vous prier par ceste donner en mon nom a ce porteur par escript Commission de Capitanie d'vng Bateau de guerre pour la defense du pays de frise et che pour leuer douze mariniers quil aurat sous sa charge a la conduicte dudit bateau a raison que ie perdroys le temps que ne scaurois recouuer sy ie tardoys a la lui depascher a mon retour a Lewaerden, et remetant le surplus a notre entrevenue iespere serat bien tost fineray.

Je prier le createur vous donner,

Mon^sr le Lieutenant en sante sa grace. Me recommandant bien affectueusement a la vr̄e comme aussy a celle de madā. vr̄e femme.

Collum che 17 de Septembre 1573.

Vr̄e affectione et parffet amj u. semper.

Gaspar de Robles Billy. [1])

V.

Bevel van den koning van Spanje aan Don Louis de Requesens Groot-Commandeur van Castilie, om te zorgen voor de prompte uitbetaling der vijftienhonderd guldens altoosdurende en erfelijke rente, door den koning aan Johan de Mepsche toegekend, 2 *Sept.* 1574.

Wij Burgermeisteren ende Raedt der Stat Groeningen

[1]) Gron. Arch. dl. IV. der Charters van den Hove no. 189.

doen condt en betuijgen jn en vermitz desen openen brieue dat ons van den Ed. Erentf. Jr. Rodolph d Mepsche Jn den Ham enz. vorgebracht is een schrivent met sijn segel van den Coeninck in roedenn wasse daer bij gantsch heel ongeuicieert ongecancelleert ende sonder eenich gebreck (gelijck wij gesien, en van ons om te vidimeren bij sijn E. versocht) Luijdende dat selue van woorde tot woorden met sijn onderteijckeninge en Opschrift soo en als hijr naar volcht:

Mon cousin. Ayant parcy deuant este aduerty par mon Cousin le duc d'Alue alors Gouuerneur gnal de mes Pays de par dela, des bons Offices et seruices que le Docteur Mepsche Lieutenant de Groeninghe a faict durant ces troubles, tant en lad ville et Pays d'allentour come ailleurs, ensamble les grandes pertes qu'il a eu, Je luy ay faict declarer par mon d cousin le duc d'Alue, que pour sa recompense je luy feiz don de quinze cens florins carolus par An Rente perpetuelle et heritable. Et come Jentens que jusques oires Jl n'en a point estre paye ny obtenu aulcune Assignation vous ay bien volu escripre ceste afin que donnez ordre que led payement se face et ait quelque bonne Assignation pour tant mieulx estre paye. Attant mon cousin nr Seigneur vous ait en sa saincte garde. De madrid le ij^e de Septembre 1574.

Onderteijckent Phelps

Ende stonds noch onderteijckent: A. Dennetiers met sijn streecken. Ende Opschrift is deze: A mon cousin le commendador Mayor de Castille Lieutenant Gouuerneur et Cap^ne general de mes Pays Bas.

Dat oerconden wij met onser Stadt hijr aen hangenden Segel. Gegeuen jn den jaere ontz Heeren duijsent ses hondert Vijftijne den vijfentwijntichsten dach Nouembris doe Johan Wifringh, Tammo Conders en Frederick Conders Burgemeijsteren weren vnser Stadt. [1]

---

[1]) Gron. Arch. 1574 no. 1.

VI.

Mandaat van den Stadhouder Rennenberg dat ieder moet opgeven in hoever hij door den Luitenant de Mepsche is verkort of benadeeld geworden, 25 *Febr.* 1577.

Georg van Lalaing vri vnd Banrehere van vile here tho vilero vnd Imbresi etc. van wegen Cor Mat tho hispanien Stadtholder vnd capitein gnal ouer vrieslandt de Ommelanden Groningen vnd Drenthe etc. Allen Abten prelaten Ridderen hoeuelingen Egenarffden vnd andere ingesetenen der Ommelanden saluit. Also vns van den heren van den Raedt van Staten by seine mat gecommitteert totter Nederlantscher Regerung geordoneert vnd bevolen is vns te informeren vp de lasten vnnd stucken, daermede de Lieuthenandt Johan de mepsche beclaget vnd besproken wort Soe ist dat wy u luiden sampt ende elck besunder wel ernstlick van wegen Cor mat beuelen dat een iegelick van u terstondt vnd sunder vertoch schriftlick stelle edder doe stellen alle tgene waerin der vorsz. Lieuthenandt geduerende seine bedieninge sich vergrepen edder geabusiert mochte hebben, ofte waerinne so wel de Lantschap int generael als ghi luiden een ieder int particulier van den gedachten Lieuthenandt vernachdelet, verkortet ofte beswaert muchten wesen vnd dat selue brengen in handen des Gedeputierden van der plaetsen ofte des lantz Sindici bynnen den tyt van drie weken vm daer van vns rapport gedaen synde, widers gedaen vnd geordoneert tho worden alsbehoeren sall. Mit dem beschede dat ingeual emants van v luiden hier namaels beuonden mocht worden, de waerheit vnd tgene hem daeruan bewust gedissimuleert off verswegen te hebn dat men den seluen voer een ongehoersamer van sine Mat en een vngetruwer sines vaderlantz sal holden vnd daer en bouen arbitralick straffen vnd corrigeren.

Actum Groeningen den 25 februarij ao. 1577.

Georg van Lalaing. [1])

---

[1]) Gron. Arch. 1577 n. 8.

VII.

Request der Ommmelander Gedeputeerden aan Don Juan, om Johan de Mepsche te verbieden vóór hij zich verantwoord heeft, zich weder met zijn ambt te bemoeien, 1577.

A son Alteze

Remonstrent en toute humilité les Deputez des Omlandes de Gronningue, comme les Estatz desdites Ommelandes n'hagueres se sont doluz et plaincts a vre Alteze des exactions extorsions foules et autres plusieurs actes enormes et illicites de Johan Mepsche Lieutenant de sa M[té] esdites Ommelandes demandans que pour cela led[t] Lieutenant soit priué et demis de son estat et condamné de rembourser un chacun de tout ce que iniustement et contre tout droict et raison il aura pris et exactionné. Pourquoi verifier ont esté aussi exhibez au conseil priué de sa Ma[te] des informations preperatoires, la ou par enuiron cent et quarante sept tesmoing ont esté prouué les plainctes par lesdits Estats faictes. De sorte que led[t] Lieutenant ayant esté premierement examiné sur lesd[tes] doleances des Estatz, la court luy a ordonné de repondre sur icelles par escript en dedans xv iour, et qu'il n'auroit a se departer de les pays auant que d'auoir seruij de lad[te] response et entendue ulterieurement l'intention de la court.

Quoy non obstant en vilipendence de lad[te] ordonnance de la court il s'en est party vers Groningue pensant sans doute incontinent de rentrer en l'exerciee de son office, pour par ce moyen empeseher que la verité de ses faicts ne soit vlterieurement cogneuë et que les habitants dud[t] pays n'oseront plus faire leur plainctes contre luy.

Ce que considerants Messieurs du conseil priué de sa M[te] et aussi pour les grandes inconuenients que par cela pourroyent suruenir sy vn tel renteroit en l'exercice de son office auant que de s'estre purgé, luy ont escrit qu'il aye a seruir de sa response en dedans le terme prefix sans y faire faute, et de s'abstenir cependant de tout exercice de son office iusques a ulterieure ordonnance.

En conformite de quoy supplient tres humblement les dictes Deputez au nom des Estatz dudit pais, qu'il plaise a vre Alteze de ordonner aussi bien expressement au d^t Lieutenant qu'il aye a s'abstenir entierement del'exercice de son estat iusques a ce qu'il se soit purgé suffisamment des delictz a luy imputez, et en cas que dit Lieutenant auroit obtenu de vre Alteze quelque autre prouision ou ordonnance a son auantage, contraire a ce que dessus, qu'il plaise a vre Alteze de reuoquer et casser une telle prouision ou ordonnance afin de obuir a tous inconueniens qu'autrement pourroyent suruenir

Quoy faisant etc.

VIII.

Brief van Johan de Mepsche aan de Hoofdmannen over kerkelijke zaken, 25 *Oct.* 1581.

Edelnesten Ersamen Fursichtigen heren. Jck hab gantz gern vernommen das Ewer Erb: dem durch Popko vffkens von Hemmen vnd seinen anhengeren zu vuthweirda auffgeworffenenn ketzer zu einem pastor daselbst, vmb das er seinen dienst nach der zwinglischen art angefangen zu pflegen, gemelter kirchendienst verboten vnd gejnhibiert denselben mer zu thuen, dan solches Res pessimi exempli, vnd geduchte mich wal ser rathsam vnd fast nutz zu sein, vmb solches vnd dergleichen mer schandelicken fur zu kommen dasz man vber desz gantze landt ein generael penael Mandat erstes tages hette ausgehen vnd dorch die geschworne dienern mitten klockenslach in allen dorfferen ablesen vnd verkundigen lassen, das niemandt sich einichre collation, es sey gleich von pastorien oder capellanien anmassendt, zu einiger begifftigung oder collation khommen oder begeben solte, noch zu bedienung der kercken von Neuwen zu gelassen wurde, er were dan der ku. ma^t erst vnd zuvorderst gepresentiert vnd von gelerten darzu geordenten geistlichen personen, wie ich mit Ew. Erb. in dem Closter zu Schermer weitlauffig daruon ge-

redet, wol geexaminert, bitz auf weiter verordnung, vnd ditz alles vmb des willen das multi lupi rapaces gregem Christi geinvadiert, weinig vnter den geistlichen standhafftig befunden, vnd vil die ordnung der Catholischer kirchen verlassen, vnd zu rugge gesetzet, vnd etlicke veleicht befunden muchten worden die vmb Jres gewinst willen gern widerumb dar van abtretten, vnd einstheils bey jrem bosen furnemen beharren sollen willen zu grossem nachtheil vnd schaden des armen einfeltigen gemeinen Mans, wie dan auch in dussen duirswaldt sich zutregt, vnd ich in erferung ghekommen das man mit Slochtern vnd siddeburen dar beyde pastoren verstorben, auch furzunemen willens gewest, wo etlicke fromme leuthen solches nit verhindert vnd nu die sache in stilstandt gerathen vnd verhoffe einen auff zu spuren der sein sermon den zukunfftigen sontag nach Christlicker Catholischer ordnung thun wirdt. Vber den pastor zu Schilwolde wordt auch ser geklagt vnd solten die huusleuthen lieber einen Catholischen als Schwinglischen lerer haben wie Erw. Erb. aus beigefuegten des probstes daselbst schreiben weiter zu vernemen, warumb dan auch von nothen dem gegenwertigen pastor zu Schildtwolda die kirchen lenger vnd nach diessem tag zu bedenen zu uerbeten vnd den wedum zu raumen, begere doch gedachten probsten der solches ausz guter meinung thuet, nit zu vermelden, dan er mit den leuthen daselbst leben musze vnd seinen armen Conuent dar ausz wol grosser vnraeth enthstehen mochte. Ew. Erb. hirmit dem almechtigen empphelende, denen ich dienst vnd angenemen zu erzeigen geneigt, dat men auff den Nienhoff zu Schermer, Ew. Erb. guet beduncken hirauff vnd so denselben mein furslag gefellig, die Jnhibition, auf Schildwolda dasz general mandat erwartendt. den 25 Octobris 1581.

Ewer Erb. alzeit frundtwilliger
Johan de Mepsche. [1])

Opschrift:.

Den Edeluesten Fursichtigen
Ku^r Ma^t Houetmannen der Stadt vnd vmblanden
van Groningen Meinen lieben Hern vnd
guete freuden

sambt vnd besunder.

---

[1]) Gron. Arch. 1581 no. 82.

IX.

Placcaat van den koning van Spanje waarbij de goederen der nog niet met den koning verzoende personen ten voordeele der koningsgezinden worden verbeurd verklaard enz., 26 *April* 1582.

By den Coninck.

Onsen luytenant van Groeninghen saluyt. Eenen yegelycken syn kenlyck vnd oepenbaer die debuoiren vnd neersticheden die wy gedaen hebben om onse ondersaten met vns te doen Reconcilieren vnd vereenigen vnd die te hanthouden jn de vprechte olde catholycke Religie van alle tyden bewaert vnd onderhouden jn onse landen van herwertsouere vnd voirts die seluige te Regeeren vnd gouuerneeren vnder die behoirlycke vnd wettelycke vnderdanicheyt die welke sy by alle Rechten soe wel geestelycke als weerlycke vns schuldich zyn, Ten eynde wy hen souden moegen doen vnd administreren goet recht vnd justitie, hanthouden jn goede eenicheyt vnd accord, vnd onse voirsz. Landen voirspoedich vnd geluckich te maken gelyck se plachten te wesen jn voirgaende tyden. Waertoe nochtans wy alnoch gantzlyck nyet en hebben kunnen geraken, hebbende sich alleenlyck een deel van vnse voirsz Landen gereconciliert der vuegen dat het ander deel alnoch belet synde doer die listen, bedroch vnd tyrannie van den prince van Oraegnien vnd zijn aenhangeren continueert vnd verharret die waepenen op te nemen tegens vns heuren vprechten heere vnd natuerlycken Prince, sich behelpende met alle sorten van vrembde vnd vuytheymsche natien vnd zyde volgende, vuytrichtende alle manneren van vyantschappen, Roueryen plonderinge vnd verdruckingen. Besittende die guederen vanden geestelycke persoenen vnd van anderen vnsen gueden vndersaten vnse zyde volgende, doer alle welcke boosheden vnd misdaden zy tegens vns misbruyct vnd verbeurt hebben alle huere goederen Ruerende vnd vnruerende, schulden vnd actien vm daermede vnsse voirsz guede vndersaten te Recompenseren, mitz welcken soe eest dat wy desen aengesien, hebben by deliberatie van vnsen seer lieuen vnd seer beminden goeden neue die Prince van Parme vnd van Plaisance, Stadtholder Gouuerneur vnd

capiteyn gnal van onse landen van herwertsouere, geordineert vnd beuoelen, ordineren vnd beuelen by desen allen Rentmren, facteuren vnderwinders van saken vnd allen anderen die moegen weten eeniche guederen, Ruerdene, vnruerende, schulden vnd actien, thoebehoerende den ghenen die alnoch aen ons nyet versoent vnd gereconciliert en zyn, dat zy terstont vnd sonder vertreck die konnen ouerdraegen vnd aenbringen aen den ghene die ghestelt sullen worden om te Jnuentariseren bescryuen vnd beslaen sulcke vnd gelycke goederen op pene van arbitraelen straeffen jn hoeren eygen naem. Verbiedende allen schuldenaeren oft ontfangeren yet te betaelen aen de voirsz vngereconcilierde persoenen vp pene van tweemael te betaelen vnd voerts vp arbitrale correctie. Vnd ten eynde dese vnse jegenwoerdige ordinancie vnd verboth nyemant vnwetenschap en pretendiere Wy ontbieden vnd beuelen V dat ghy terstont vnd sonder vertreck die selue doet kundigen vuyt roepen vnd publiceren alomme bynnen der Stadt vnd ommelanden van Groeningen daer men gewoentlijck js vuytroepinge vnd plublicatien te doen vnd die selue gevuechlycken sal kunnen geschien, vnd tot onderhoudenisse vnd obseruatie van diere procediert vnd doet procedieren tegens die ouertreders, vnd vngehoirsame by executie van de penen vnd amenden verhaelt. Sonder eenige gunste dissimulatie oft verdrach, des te doene mit diesser aencleeft geuen wy v volcomen macht aucteyt vnd sunderling beuel. Ontbieden vnd beuelen allen vnd eenen yegelycken dat zy v des doende ernstlycken verstaen vnd obedieren. Want vns alsoe gelieft. Gegeuen jn onser Stadt van Doernyck vnder vnsen contre segel hier op gedruct jn placcaete den xxvj^{ee} dach van Aprilis xv^{c} Tweentachtentich.

Pamele vt.

By den Coninck
jn synen Raede.

Verreycken. [1]

---

[1]) Gron. Arch. 1582 no. 82.

X.

Brief van den hertog van Parma aan de Mepsche, over de rebellen en ketters te Groningen, 23 *Sept.* 1583.

Alexandre Prince de Parme et de Plaisance
Lieutenant Gouuerneur et Cap^ne^ gnal.

Tres chier et bien ame. Nous auons receu vos lres du xv^e^ du passe, et entre aultres entendu p. Icelles le peu de debuoir que font ceulx du magrat de la ville de Groeninge pour expulser et purger jcelle ville de plusieurs alterez tant en la Religion que au seruice du Roy monseigneur, qui depuiz quelque temps en ca y seroient venuz demeurer et s'amasser. Pour a quoy respondre vous scauons bon gre de l'aduertence que nous auez fait de ce que dessus, desirans que y veuillez continuer a toutes aultres occasions et occurrences. Et suyuant ce que nous mande p vos d. Lres nous escripuons pnem. a ces de Groeningen afin qu'en ce que dit est, Jlz veullent auoir Le regard que conuient pour La seurete des bons subiects Jllesq, meismes y vser de toute diligence et office tel que tant Leur Jncombe, aquoy vous recommandons aussie d'auoir L'oeil ouuert et y prendre le soing que scauez Le bonne seruice de sa ma^te^ et La bonne asseurance et conseruation de ce ville et pays de Groeningen singulierm le requerir, selon La bonne confidence qu'en auons en vous. Et quant est de L'entretennem que demandez, nous estimons pour ca y auoir ordonance de sorte qu'en debuissiez auoir tire raissonnable subuention. De maniere que si le paiement ne soit ensuiuy coment bien le desiriez, nous en sommes marryz, disirans vous secourir et fauoriser

en voz necessitez, aultant que raisonnablem faict se pourra. Atant Tres chier et bien ame ntr S. vous ait en garde.

Au camp deu. ypre Le xxiij^{e} de 7bre 1583.

Alexandre. [1]

Opschrift:

Mon tres chier aime Johan
de mepsche Lieutenant
du roy monseigneur a
Groeningen.

XI.

Brief van Parma aan de gedeputeerden van Groningen en Ommelanden over de betaling der achterstallige salarissen van Johan de Mepsche, 3 *Maart* 1588.

Copia.

Alexandre Hertog van Parme ende van Plaisance, ridder van der oorden, Lieutenant Gouuerneur en Cap^{ain} generaell.

Lieue besundere. Alsoe die wed^{e} ende erfgenaemen wijlen Jans van Mepsche in zijnen tijt Lieutenant van Groeningen ons hebben vertooght hoe dat sij vele grooten veruolch gedaen hebben aen v om betaelinghe te erlangen van zekere jaren achterstetten der wedden des vorn. Mepsche beloopende tsaemen ter somme van vi^{m} ij^{c} gulden, geassigneert wesende op de demeijne ende Jaertaxen van Groeningen, sonder yet daeruan becommen te hebben, Versueckende daerom aen ons dat wij v beueelen wilden des te doene, Ende want neijt redelijcken is dat de voirscr. wedden langer onbetaelt blijuen, soe versuecken ende ordineren wij v van Co. Ma^{t} wegen de voirscr. wedwen ende erfgenaemen daer van betaelinge te doene sonder wider vuijtstel, van de pen-

---

[1]) Gron. Arch. 1583 no. 111.

ningen van den jaertax voirscreuen die men v nijet en heeft konnen accorderen vrij van den lasten die daer te voiren op stonden, gelijck wij daerom oyck scrijuen aen die Stadholder ende coronel Verdugo die v des vermaenen sal van onsen wegen. Hiermede lieue ende besundere. Vnse Heere Gode zij met v. Gescreuen tot Brussele den iij^{en} van Meerte 1589.

Onderteekent

Alexander.

Troonendaele.

't Opschrift: Onsen lieuen ende besunderen die verordent der Stadt vnd Omlanden van Groeningen.

Affschrift coll. per me secr^{um} Groningensem.

J. E. Julsingh. [1])

XII.

Brief van den hertog van Parma aan Verdugo over deze zaak, 3 *Maart* 1589.

Copia.

Mons. le Colonnel. La vefue et enfans de feu Jehan de Mepsche en son viuant Lieutenant de Groeningen nous ont remontre que des gaiges que compteient aud. feu a cause de son estat sur les demaines et jaertaxes dud. Groeningen leur scroient encoires duez iiij ans mont. a vi^{m} ij^{c} florins, pour le payement desquels jls se seroient par plusieurs fois adressez vers ces de Groeninghen ayens recue et administre led. Jaertax, suppliants partant en faueur des seruices d'icelluy feu estre ordonne auxd. de Groeninghen de leur faire led. payement. Et comme j'ay troune raisonnable ceste

[1]) Gron. Arch. 1589 no. 7.

req[te] je escrips presentement aux deputez dud. ville et pays a ceste effect, vous requerans de Leuer la main a ce que lesd. vefue et heretiers en puissent tirer les fruits qu'il appartient, et soient subleuez de faire quelque ulterieure poursuite. Atant Mon[sr] le Colonnel nr Seigneur vous ait en saincte garde. De Bruxelles le iij[e] de Mars 1589.
subscr. Vr. bon amy

Alexandre.

Troonendaele.

Superscr.
A Mons le Collonel Verdugo
Gouuerneur et Capitaine
gnal de frise Groeninghen et Lingen.

Affschrift sijner Principaell missiue
coll. per me scr[um] Groningensem
J. E. Julsingh. [1])

Tot aanvulling van de weinige ruimte, die er, na mijne verhandeling over Johan de Mepsche, nog aan deze aflevering overblijft en om deze alzoo geheel aan dat onderwerp te wijden, heb ik het niet ongepast geacht hier nog mede te deelen een brief van de Mepsche aan den Raad der Stad, van 14 Oct. 1577, over zijne gevangenhouding sedert 12 Aug. van dat jaar, waarvan ik op p. 126 heb melding gemaakt.

Denn Erenvestenn Ersamenn, wijssenn, voersichtigenn herenn Borgemeister unde Raedt der Stadt Groningen.

Erenvestenn, Ersamenn, wijsenn, voersichtigenn. E. Erb. geve Ick Johann de Mepsche Ku. Ma[t] Rath unnde Lieutenandt der Stadt unnde Umblanden van Groningen tho erkennenn als Ick oeck tho voelen verscheidedenn dagenn, nhu In die negenn wekenn duer mijnenn Lieuenn Huesffrouwe ende

[1]) Gron. Arch. 1589. no. 7.

ehrlichen frundenn doen hebbe lathenn, wie Ick uth den pynlichenn verhoer Francois Maiardt denn 10 Augusti deses Ihaers vernhomen hadde, dat enes Lieutenandts daer in gedacht, die mit denn Heren van Billy unde Doctor Westendorp correspondentie solde holdenn. Daerup Ick segge dat Ick ziedert der tydt dat Westendorp voerges. In nouembri lestledenn, up den wijnhuese alhyr van den welschenn knechtenn gefoerd is wordenn, denselven bess up desen dach niet geseen, gesprokenn, offte enige handlinge, schrifftlich offte muntlich, mit hem hebbe gehadt. Oeck van sijnenn unnderwindt, voer, noch nha der tydt, nichtes gewetenn, voele weiniger beneffens hem mit gedachtenn van Billy eenige correspondentie geholdenn, noch in enigerlei wyse getractiert umb hem in syn gouvernamendt tho stellen offte enige attestatie van my gegeven als solde he wal gerigeerdt hebbenn. Entkenne derhalvenn uthdrucklickenn al dat ghene, so by denselvenn Francoys doe ter tijdt beledenn ofte gesecht is, unnde segge daerenboven dat die geexamineerde gefangen anders niet dan van horen seggen uth dess van Billy mondt, als he secht, spreket, unnde daerumbe in genen Rechten datselve bestaen mach, alles van hem mit tuchten, voer E. Erb tho vermeldenn, gestuncken ehrlogenn, unnde falschelyckenn erdichtet to syn. Gelyck he sulckes denn 12 Augusti, daer nha erst voermiddage int bywesenn dess herenn Borgemeisters In der tydt unnde des Secretarii vrywillich wederroepenn unnde mit dessen woerdenn verklaert, dat he dorch grote pyne en smarte mich den vorges. 10 Augusti besecht hadde, ende niet en wuste van enige correspondentie, attestatie ende anders, die Ick mit dem van Billy solde moegenn holdenn unnde van hem gedaen hebben. Unnde denselvenn 12 dach Augusti, toem anderen mael nhamiddage int biwesen desselnenn Herenn Borgemeisters mit synen Bysitteren unnd etlicke gestalte hopludenn und anderen Borgerenn mit den scherprichter alnoch verklaret dat he durch grote pyne gesacht, wess he van my beledenn hadde. Moet derhalven hyr uth volgenn dat syn luegenhafftige mondt ghen waerheit khan sprekenn unnde hem also, he segge gelyck Iha offte neen, ghen gelove adhibert offte tho gestelt mach wordenn. Als he oeck lange tydt tho voerenn voer enen sulcken by mennichlick geachtet, unnde soluest am besten wiedt wat hem int executieren syns Mesters spell genamdt, wederfaerenn iss. Stelle hyr beneffens In E. Erb. bedenckenn offte sich niet wal anders behoordt hadde den gefangenenn in ahnfanck syner pyne even

in sunderheit nha my tho fragen, daer Ick Gott loff van older desses gueden affkumpstes, vnnde myn leuer salicher vader niet allene in dusse lofflycker stadt den stoel des Raedes bess in syn todt bekliedet, sunder myn grote vader daer Ick nha benoempt syn leuendt daeruoer vpgesettet vnnde voor den Damme doet gebleuenn. So bin Ick jn disser Stadt geboren vnnde getoegenn vnnde Ku. Mat. Lieutenant nhu alhyr in die xx Jhaerenn vnnde khan also, als een redelycker mhan van sulcker luegenhafftiger boeuen jn myn gueden erenn vnde nhamen niet gekrencket worden. Niet wetende offte die minneste kundtschap van alle datgene dragende, my oeck gantzelycken niet roerende alle dat andere dat in dessen pynlicken verhoer widergestelt is worden, Begere hyrumb an Iu Erb. unnde yder mennichlich sie willen enen Erleveden van gueden luden affkomenden mhan als Ick daervoer allenthalven wal bekandt bin meheren gelovenn als enen sulcken Lichtverdigenn voegel tho stellen, unnde syner loegen unnd misdaden halven so he begangen mach hebben, anderen tho een exempel, straffen. Mich hyr mit verklarende tho dem genen he mir falschelycken overgesecht, die daegen mynes levendes In denn minnesten niet genieget gewest to syn, dan stedes unde noch gesinnet myn leuendt unnd alle myne waluaert by mynen vaderlyckenn Stadt tegen den viandt up tho stellenn, unnde desseluenn bestenn voer myn persoen in allen billickenn sakenn begere tho suecken. Niet twyuelende Euwer Erb. werdenn mich weder voer gewalt beschutten, unnde aller fryheit desser stadt, wie enenn andrenn mede genieten lathenn, die beschwaerlicke lanckduerende unverschulte ingelechte wacht affnhemenn, unnde mich frij unbespiert handelenn unnde wandelenn lathenn als sich myn gelegenheit sal thodragen unnde begevenn moegenn, dess unnde alles guedes Ick my gantzelycken to Iu Erb. versehen doe, die selven dem Almechtigen hyr mit trewlich bevelende unnde biddende uns enenn bestandigenn vredenn guedichlicken tho vergunnen.

Johan de Mepsche. [1]

---

[1] Gron. Arch. dl. V, *Verz. v. Stukken.*

OUDE WILKEUREN

VAN

BOERSCHAPPEN EN MARKTEN

IN

DRENTHE.

De Drentsche markten maakten naar Germaansche gebruiken wilkeuren.

In het landregt van Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht, van 16 Sept. 1412, werd dit als regt erkend in deze woorden: „Ende desgelikes mach ellick dincspul, elc kerspel ende elc buurschap bi hem selven te samende toe comen, om hoer marcke te berichten *als esch ende saet hoy en de hout toe beridene*, ende anders toe doene, des hem noet is in den Lande ende in haer marke."

De Drenthen waren zeer ijverzuchtig op dit regt. Drost en gemeene Etten gebruikten deze stemming als middel om het in schrift brengen dier wilkeuren te bevorderen in een ordel van 91, lotting van Pinxteren (1491), die bepaalde: „Soo is die Droste und die gemeenen Etten overdragen dat sie wat buurschap wilkoer in den land vā Drēthe maken willen om nutticheit ende noot in haer marke, die sallen vā stonden an haer wilkoer bescriven ende bezegelen offt int missael tekenen laten (van eene aanteekening in 't misboek zie een voorbeeld in een ordel van 51 toe pinxteren bl. 42, ordelboek van Feith, alinea 3) off die Drost mitten Etten willen ander onbeschreven wilkoer onmachtigh holden die niet beschr. sint als vorss. is." In art. 53 b. III des landregts van 1614 en in art. 106 B. III des landregts van 1712 was dit uitdrukkelijk erkend als een fondamenteel regt.

Men vindt in de zeden en gebruiken, in de markten en in de denkbeelden der menschen nog vele herinneringen aan dit regt, waarop de hoogste prijs werd gesteld.

Die keuren „wilkeuren, boerwilkeuren" betroffen dan gegewoonlijk de „ordre over het gebruik van de markte, esch, zaad, hooi en hout," zoo als laatstgemeld artikel van het landregt zegt.

Dezelve zijn van groot belang om den huisselijken, huishoudelijken en inwendigen toestand dier tijden te leeren kennen.

Het is daarom van belang ze te bewaren.

In de academische dissertatie van mr. J. Tonckens, *de escis Drenthinis et servitutibus earum* (Groningen 1837), wordt over die wilkeuren het een en ander gezegd, een tweetal vermeld en hiervan een, n.l. die van Rolde van 5 Jan. 1809 medegedeeld (p. 88).

Ik noodig ieder die ze nog mogt hebben uit ze in dit tijdschrift mede te deelen, en laat hier eenige volgen.

Buir Wilker van Peijsse. [1])

Anno 1611. In de Maent Julij Sinnen Die Gemene Marckgenoten van Peijse met consorten ende believen van den E. G. Juncker Adolph Ripperda, gelijck alse sie dat alreede In den Iaer duesent vijffhundert acht ende 't souventicg hadden begunnen. Ende daar die wateringe, weghen ende stegen mede te beregten ende onderholden. Ende voert een Buir wilcoer daarvan uprichten van alles, dat haar Inde Marcke van Peijsse sall. van noden wesen te onderholden In Forma ende manieren also navolget:

In den eersten sinnen die Gemeene Marckgenoten van Peijse met den anderen verdragen, dat men uth een Ieder Cluft sall kiesen twie guede Mannen, die Jaerlix soelen guede opsicht hebben op die wateringen, ende op die weghen na die ordonnantie daervan gemaket. Ende desse vorss. mannen soelen daer sesse wesen, die welke dyckrechters ende schouwers soelen wesen, daer soelen alle Jaeren drie van affgaan ende drie van blijven ende die drie, die daer van affgaen die soelen dan drie andere mannen wederom in haer plaetse kiesen, een yeder in sijn kluft. Ende die selvesten

1) Men vindt de scheiding van de Peizer mark 1577 in dit tijdschrift VII, 47; in vele opzigten, ook om de namen, verdient dat stukje te worden vergeleken. Deze keur wordt vermeld bij Tonckens t. a. pl. p. 48 en is zeer merkwaardig om hare volledigheid.

mannen soelen dat bij haer eedt annemen ende sweren, dat sie dat opsicht willen verwaren ende berichten, na die ordonnantie, met niemant parthie toe dragen.

In den eersten, dat men die Burgauwe streckende van het olde diep off uth Ebbinge steenwaer an die zuider horne ende yeder cluft sall sijne Gauwe wijth maecken ende onderholden tyn voeten altijt schoen klaer water ende dat bij een poena tonne bier toe broeke ende den H. Drost. daerenboven vijff goltgl. Ende des soe sal men die Gauwe voort int zuiden opwaerts tot ten des Otten ter Hansouwen landt ende voerts door int Oosterbroek an die noorttdijk oock tyn voeten wyth schoon klaer water ende dat soo te verstaen, dat een yeder ditselve tegens syn eygen landt zall opmaken ende onderholden. Gelijck alsso sie oeck soelen doen recht doer dat grote waell an beyden syden, soo well die oester als die westerzijdt: bij die poena van eene halve tonne bier, soe vaken daer eene broekachtig bevonden wordt, ende des soe sall een yeder die Nije sloot wyth maken acht voeten schoen klaer water ende onderholden tot teindes een yeder sijn landt oeck meede door dat Lutke waell soe wel als anders, an beijden zijden halff ende halff ende dat bij poena vorss. als van die Gauwe gesecht is, te weten een halve tonne bier. Soelen oeck die Buirgauwe insgelijcken opmaken ende onderholden achte voeten wijth, schoen klaer water, oeck bij die poena van een tonne bier, als voeren van die buirgauwe gesecht is.

Die henloop zal men opmaken soeven voeten schoen klaer water, oeck bij vorss poena, ende die eene kluft offte meer kluften moegen den anderen voertdrijven die gebroeklijck befonden worden om die broeke ende poenen afftenemen ende panden die dijkschouwers offte Richters selve, bij aldien dieselve sloff ofte suijmachtich befonden mochten worden, Ende offte het tot eenigen tijden befonden mochte worden, dat men die Gauwe offte Nijesloot offte eenige andere Buirwateringe solden behoeven dieper toe graven, dat sall staen tot die ses mannen kennisse woe diep het selvige wesen sall, dat se een yder soelen anseggen. Ende well dan sijne sloot soe diep niet en maekt binnen den tijtt, soe hem is angesecht, die sall breken een tonne bier ende dan soelent die ses mannen maken laten, ende dat op dobbelde kosten van den geenen, die des schuldich waeren te maken ende des soelen sie die wateringe alle tijtt ruijmen, op tijden na older gewoente, te wieten des Sondages na meije ende des Sondages na St. Oloff. Oock sall niemant geene groote

dammen maken inde Gauwe noch inde nije sloot bij een poena van een tonne bier toe broeke ende dat soelen die ses mannen alle tijt schouwen ende die broeke nemen voer haer mooijte ende guede opsicht.

Oock is verdragen dat die percielen int zuiden van Otten ter Hansouwen woldt die slootł soelen halff tigens Ottens Landt holden achte voedt wijtt bij Otten Landt laenges.

Desgelijx sall een yeder perciell int Oosterbroeck die wegen neffens sijn Landt onderholden, dat men die altijdt, alst nooths is, gebruiken kan, dat se oeck bruikbaer sinnen ende dat alle tijt tot kennisse van die ses mannen, die daertoe schouwers gekoren* sijn, bij poena van een vorle bier.

Oeck sall niemant inde slooten bij den wech langes int Oosterbroeck eenige grontdammen leggen noch stuiringe maken, daer dat water bij die wegen langes ofte anderen mede mach gestuuret worden bij poena van een halve tonne bier te broecke tot des dijckschouwers behoefft.

Oeck sall niemant den anderen in sijn perciele ofte eijgen Landen den anderen weijgeren eenige voetpadt ofte vonderen in dat Oosterbroeck door dat Landt ter noottruft over te gaen, om een yeder des te gerijfflicker in sijn Landt te komen.

Dat oeck die geene die hoere percielen willen affgraven, dat die ander percielen die daer clouegenoten van Sinnen, dat die tegens den anderen sullen graeven halff ende halff, daer dat inde Marcke van noden zall weesen.

Oock sal niemant den anderen sijne wateringe op eenes anderen Landt stuiren noch bependen, daer dat landt mochte mede beschadiget worden bij een poena van eene halve tonne bier te broeke soe vaeken alse sulckes mochte geschieden, dan een yeder sall pompen ofte tillen holden in sijne dammen ende wegen, daer het van die gemeene Buiren sall befonden worden te behooren van nooden te wesen.

Oeck sall men die hooijwech streckende van Zall. Hindrick Luenge Huess, ende nu Jacob Jansen toebehoorende, off hen tot die Cluise bij dat dorp langes int noorden eenen yderen neffens sijn landt sall houden eenen gueden zandtwech, ende maken, dat men die winter ende sommer met wagen ende paerden tot kennisse van die sess mannen gebruiken mach, bij een halve tonne bier te broeke soe vaken alse daer gebreck befonden wordt ende des te beter die wegen te onderholden soo sall een yeder groote perciele ofte vier volle buirdielen ende een vorndeele buirdiels tusschen die nije steech ende kuipershuiss te holden ende te maken een

guede pompe offte Tille in die vorss. hooijdijck offte wech, daer dat water vant dorp mach offtrecken hen in die schipslootts, dat oeck een yder sall met sijn klouegenoten graven tegen den anderen: int eerst in die groote percielen die slooten maken soo wijth alse die clouesgenoten mit den anderen befinden best te weesen, ende waar die clouegenoten met den anderen befinden, dat men dubbelde wallen behoort te maken, soelen sie sick met den anderen verdragen, dat elck perciele solde sijne helffte ofte lengte van die slooten maken ende soelen die parthien van die percielen an beijden zijden sick onder den anderen verdragen. Ende die minste sullen alle tijdt die meestendiele daerinne moeten volgen, dan off daer eenige percielen offte parthien weeren, die niet mede graven wolden, soelen die meeste parthien die minste onwillige parthien daartoe moegen laten ijsschen ende die minste onwillige die spade gerichtlijck anbieden laten umb tegens sie toe graven ende toe befreden na Landrecht.

Oeck soedaer iemant waere, die in eenige percielen mede gelandet waere ende sick strevelde, dat hier na sijn andiell offte quota niet mede wilde helpen graven gelijck die andere sijne clouegenoten soo allene off meer uth dat perciell des onwilligen parth. offte andiell moegen laten begraven mede int selve perciell ende soelen die selvesten, die dat geldt hebben uthgelecht des onwilligen ampart offte quota daarnoor bruicken hen ter tijtt dat die selvesten, die het sick willen bekroenen hem sijne penningen heft wedergeven, met alle sijne schaden ende interessen, die sie daer met seggeswoerden op konen reeckenen.

Dat oeck niemant gemene wegen sall toepalen noch toesluijten, noch oeck in eenige wegen holdt offte schutten soelen openstaen laten, daar Iemant door solde moegen beschadiget worden Ende dat alles bij die poena van een vorle bier te broecke ende dat sall wessen tot des dijckschouwers behoeff.

Den schipslootts sall men graven viertijn foeten wijth, gelijcken die daerop gemeten is, ende den wech daerbij langes twee Roeden briett gelijck als die daertoe gemeeten is. Ende die schipslootts soelen die Oostersche parcielen die daer in dat westen sinnen streckende op den schipslootts soelen die Oostersche parcielen die helfte van den schipslootts graven tegens die gemeene marckgenooten te wieten een yeder die helfte soeven voeten wijth ende die Gemeente sall die aarde op den wech schieten offte smijten ende die westersche parcielen van denselven wech soelen holden tot t'eijn-

des haer landt int Oosten haar hielen sloott ende den halven wech 't eijndes haer landt ende die Oostersche percielen voorts oeck den halven wech met oeck den schipsloot een yders tegens haer landt ende volgents die schipsloot tusschen die aolpoel ende Peijser diep soelen die parcielen an beiden zijden onderholden tot die sess mannen kennisse.

Dessgelijcken soelen oeck alle percielen soo op eenig weghen vallen doen ende ofte het sick geboerde, gelijck het sick oeck int Oosterbroek konde geboeren, ofte anders waer het mochte vallen, dat daer percielen quamen, die met die beijde einden op die weghen streckende, die soelen een yder tegens die beijde einden op die weghen, die daer voorbij sinnen streckende, die heele slooten teindes die Landen ende die halve wegen maken ende onderholden.

Boven dien is noch verdragen ofte yemant eenige percielen mochte vallen daar eenige hooijwegen mochten doer fallen umme haer doorfaert daardoor te hebben, alse doue hillen maet, die scharen Hulle, die Hoeijmaeden bij die olde brugge, die noorthem ende St. Janss Reijtbusch, oeck die hoeijlanden, na die weeren doer dat oesterbroeck. Ende voorts alle die Landen die haer uthfaert voormaels doer die peisser marcke gehadt hebben. In welke percielen soedanige uthfaert ofte doerfaert mochten vallen, die soelen haer doerfaert ter noottruft moegen gebruicken onbehindert van den geenen, die soedanige parcielen mochte te diele vallen. Dat oeck niemant geene Landen, Campen, boulandt, Hoppenlandt ofte Hooijlandt sall verhuiren ofte die Eigener sall voer die schattinge guedt wesen soe daer op licht ofte opstaet. Ende soe die Eigeners niet wolden betalen als het hem ofte die meijer worde angesecht, soe moegen die Buiren die huire ofte gewass, dat het Heerschap solde genieten, antasten Ende beholden tot guede onpartidige mannen seggent voer soo voole, als die schattinge bedraget dan oeck niet meer. Oeck sall niemant eenich Korffrijss, Eijcken, Esschen, Elsen Barcken quicksen, sproekelen, warrelen noch Ienigerlije duffholt van een andermans Landt houwen, bij poena van een Tonne bier ende een goltgl. te broeke, die gulden voer die anbrenger, die tonne bier voor die Gemeente, soo vaeken alse dat geschiet dattet bewijsslick is. Ende soo daer yemant waere die eenige Elssen, Esschen, barcken offte yenigerlije poten weerde, denselven broeken dubbelt, soe voele als voer den anbrenger.

Noch is beslooten, dat niemant, well hij zij, oeck

eenige beesten off paerden, soewell in Peijser Esch als het Oesterveene ofte veenecamp ende oeck die Horst offte Pollen sall moegen tuiren offte enich weijden maken met eenige beesten na den tijdt, als die schouwinge van die wateringe iss, als voorhen gesecht, noemtlick des sondages na meije. Ende dat geduirende den tijdt ende soelange dattet koren wederomme ingewonnen iss, die Landen entblotet sinnen. Ende dat tot kennisse van die voerbenoemte mannen Ende dat oeck niemant, doer den Esch varende, geene paerden bij haer sullen nalopen hebben, meerder als die moeder noch suigende, dit alles well in eenigen van dessen puncten befonden worde, sall verbroken hebben een vorll bier ende sall oeck niemant eenige doerdrifft met sijn beesten doer den Esch na die weijde maken, oeck bij die broecke van een vorll bier, beholtlijcken die haer weijdelopen anden Esch also hebben liggen, dat men daer anders met geene wegen kan bij komen, die sall sick daerna voegen, omme die minste schade te doen ende sall staen tot die ses mannen kennisse.

Oeck is besloten, dat een yder sijne ganzen, die sie noch heeft, affsetten offte wechbrengen sall up ankomende Wastel-avont. Ende dat bij die broeke van een halve tonne bier ende die gansen prijss ende oeck geene weder ante setten, bij vorss broecke.

Noch is verdragen dat een yeder, die eenige campen offte hoven heft, die an eenige olde wegen gelegen sinnen, ende niet uth die marcke genomen, gelijck als vorhen gesecht is, van die weghen soe tusschen die percielen geordonneert, die selve soelen geholden weesen, hare slooten op te graven ende die eerde op te werpen, na die wech ende niet in zijne campen bij een vorrll bier toe broeke, soe vaken een yder hier inne broeckachtigh befonden wordt nochtans soe daer eenige gaten inde wallen gelegen offte gefallen mochten weesen dat men die tot noottruft uth den sloott sall moegen wederfullen.

Oeck is besloten dat men die wateringe doer het dorp beginnende zuidewaert bij dat woldt bij Zall. Hindrik Luenghe huiss, nu Jacob Jansen toebehoerende), strekkende int noorden bij dat kerkhoff Langes na Jacob Luenghe Huiss an beijden zijden soe well die oester-, als die westerzijdt tegen malcanderen soelen upmaken, dat het selve water well kan afftrecken ende dat tot kennisse van die sess mannen, bij een vorll bier toe broecke ende dat moegen die sess mannen schuwen soe vaken hem des nodich dunckt.

Oeck iss beslooten, dat een yder buirhuiss sall hebben (als men die Buirslooten offte Dijckslooten sall optrecken) een guede hoek offte houwe ende dat bij poena van een vorll bier te broeke.

Voorts is oeck beslooten dat men in alle Buirmarcken, soowell slooten te trecken alse te graven, offte eenige andere gemeene marcken geene frouwluiden offte venten sall schicken maer sall alle tijt, wanneer sulckes geboeret, die beste man offte knecht vant huiss sick daermede laten vinden bij een vorll bier te broeke.

Voorts iss oeck besloten, dat men alle die Buirgroepen offte wateringen sall opmaken ende onderholden, diewelcke sinnen dienende umme den Esch offte Esschwegen ende dat een yder beneffens ofte teindes sijn Landt, an beijden zijden tegens malcanderen, Ende dat tot kennisse van die ses mannen bij een vorll bier te broeke, soo vaken hyrinne ijemant broeckachtich befonden moege worden.

Ter oerkunde deses hebben wij ondergess. dit selve dorch begeerte van die Gemeene Eigenarffden ondergeteeckent.

(onderstont)
Adolff Ripperda.
Bastiaan Swartwoldt.

Dit is Roeloff Hiddinge marck.

Dit is Luitien Hiddinge marck.

Willem Willems sijn

Jacob Luinge. Barelt Schuiringe.

Jan Lunsche sijn marck.

Barnier Landes.
Hendrick Schuiring.
Frerick Bavinghe.
Barthold Ebbinge.
Jan Ottens.
Jacob Landts.

Boerwilker van Roswinkel over het opdrieven van beesten en het plaggesteken.

Op heden, dato ondergeschreven hebben de markgenoten van Roswinkel, volgens Costume Locaal geconvoceert, aangaande de tellinge der beesten op hunne gemene buur marke het volgende wilkeur opgerigt, mitsgaders aangaande het steken van plaggen op gemelte markte.

Voor eerst dat de tellinge van Beesten sal mogen en moeten geschieden so dikwijls als de en der tijt dijkregtige het bestellen sulle, en dat voorts van ider overbevonde beest sal betaalt worden een daalder schutgelt, en, dat in gevalle den eigenaar van sodanig overbevonden beest tot de betalinge van het schutgelt onwillig mogte wesen, daar mede geprocedeert sal worden als aangaande geschuttede beesten Landregtens is.

Aangaande het plaggesteken; Dat niemant, die niet op de marke geregtigt is hij sal onderstaan plagge op de markte te steken bij de poene een daalder telke reise te inne door pendinge of afhalinge van so veel van de gereedste goederen van de breukvelige als tot voldoeninge die nodig is.

Aldus gedaan gesloten en in waarheits oorconde bij op gemelte markgenoten getekent actum Roswinkel de 29te September 1738.

(Get.)

Albert Geerts.
Willem Haasken.
Roelof Renlief.
Lambert Hendrickx.
Geert Berents.
Klaas Willems
Hindrik Arents.
Jan Sanders.
Albert Ceupers.
Willem Heijen.
Jan Vos.
Hendrik E. Ellinge.
Roelof Pastoor.
Garmen Geerts.
Geert Meijer.
Evert Ellinge.
Beerent Kruimen.
Harm Saffen.
Jan Albers.
Jan Rojers.
Swier Swiers.
Harm Wils.

Willekuer van de Taarloo Heest den 1 *Octob.* 1761.

Wij ondergeschrevenen te zamen Eigenaren van Tarelo zijn wegens dese volgende puncten oovereengekomen invoegen na beschreven En hebben wij een ider, voor zoo verre hem angaet, aangenoomen, deselve stiptelijk te onderhouden en naar te koomen bij peene van Een silveren ducaton ten voordeelen van de gemeene bour te Taarlo ider maal te verbueren dat daar omtrent zuim- of weigeragtig zullen bevonden worden.

1°. Dat door de gemeene bour van Tarelo zal worden gemaakt en onderhouden Een weg of dijk midden door de gescheiden Heest zoo als deselve tans is afgebakent zijnde twee Roeden Breet waar van aan weder zijden de halve Sloot zal worden Gemaakt.

2°. jn welken weg of Dijk mede op mandeelige kosten door de bour op gemelt zullen worden gelegt en onderhouden twee Ruime hollepompen.

3°. Dat de Eigenaers of bruikeren der stukken landt ande westzijden van de dijk gelegen de zuider Swette ofte Sloot zullen moeten maken En behoorlijk onderhouden.

4°. Gelijk de Eigenaren of bruikeren der stukken Lants an de oostsijde der dijk Gelegen de westersloot zullen moeten maken en onderhouden.

5°. Ook zal Een Holle dam van ider zijn lant naar de dijk op particulier kosten worden gemaakt en onderhouden.

6°. Een jegelijk zal Dwars door zijn Stuck aan de oostzijde der Dijk gelegen een behorelijke afwateringe moeten maken en onderhouden welke wateringe zal strekken van de Gastersche Hees door de dijk naar het Diep.

7°. En zal bij het repareren van de Dijk de aerde daar toe noodig niet van de weg zelve moogen worden gegraven en dus deselve daardoor smalder gemaakt, maar zulks zal mogen En moeten Geschieden van het daar naest bij gelegen Zant.

8°. De Brueke zal naar bour regt bij pandinge of panthalinge van de Bruekelingen worden gevordert.

Actum Taarlo Den 1 Octob. 1761.

J. v. Lier.

Brief van het afgraven van de Kampe. [1])

Bekennen en verklaren, wij ondergeschreven Eijgenaren van Hijken en Breústinge dat wij op den 14 Junij 1769: Hebben gewillekeurt gelijk wij willekeuren mits desen dat in 't vervolg geen een uit Hijken off Breústinge van de Buirbrink off groen hoe off waar gelegen zal mogen affgraven, dog so er Eenige zijn welke uit het velt wat wilde affgraven off Bonken sal voor ider mudde Landt betalen vijff en twintig carolij guldens dog dat in de weg off drift is sal niemant mogen affgraven daar de Buir niet door is benadeelt: des ten oirconde hebben wij Eijgen Erffde desen Eijgenhandig ondertekendt in Hijken op Dato voorschreven.

Luijckas Wübbinge.
Rutger Beuker.
Roelof Dercs.
W. Lambers.
Jan Hendricks Tyngen.
ijan ijansen.
Luicas Luicas.
Arent ijansen.
Hendryck ijansen.
Remmelt Luicas.
Albert Schuijring.
ijan Albers.
IH Jans Hunse.
Luikas Nijsinge.
Jan Jansen Seubering.
Jacob otten Brunstinge.
Wijgbolt Alberts.
Wijgbelt Hendricks.

Boerwilkeur van Havelte over het afgraven van heideveld.

NOTA, uit het Boerprotocol te Havelte berustende bij den Burgemeester der gemeente Havelte.

De oud Scholtes Riemsdijk deszelvs beide zoons N. en J. van Riemsdijk, Dr. Cniphorst, Jan Meuwes, Dr. W. Kijmmel ter Eenne en hier onder benoemde volmagten van de gehele Haveler markte ter andere zijde over de scheiding van sommige puncten en de uitspraak van de Heeren Gecommitteerdens dato 9 Augustus 1780 bepaalt oneenig op de volgende manier.

1) dat enz.

2 en 3: enz.

---

[1]) Zoo wordt deze keur van de daarin genoemde kluften of buurten van Beilen op den rug betiteld.

Vervolgens hebben de marktgenooten op heden onderlinge geconditioneert, dat een ieder marktgenoot zal vrijstaan voor zijn Landt, zonder iemands nadeel, in presentie van agt volmagten, uyt ieder kluft twee, heijdevelt mag afmaken en bevredigen mits dat voor ieder vierkante Roe an de boer worde betaald vier stuivers en voor brinkgrond zestien stuivers, zodat het onderscheid tusschen heidevelt en bontegrond word weggenomen en alleen nu maar in het velt bekent is of heijdeveld of brinkgrond.

N.B. alzo Dr. Cuiphorst $^{3}/_{16}$ van een peerdeweijde minder heeft dan zesde zo staat hier enz. — dat deze Regulatie, schikking of verandering aldus is geschiet zulks certificeeren wij ondergetekenden, en zijn hiervan twee alleens luidende gemaakt in Havelte den 10 augustus 1780.

(onderstont)

J. van Riemsdijk mede uit naam van mijn vader de oud Scholtes Riemsdijk.

N. van Riemsdijk.	W. Kymmel.
Jan Meuwes.	Hendrik Elevelte.
Hendrik Roelofs.	Wolter Jans Vedder.
H. Bavinge.	Jan Eppinge.
Albert Borgers.	Jan Jans Struik.
Arent Jans.	Jan Sol.
Teiknys Reijnders.	B. Eppinge.

Voor kopij conform voor zooverre geextraheerd.

De Burgm. van Havelte.
W. F. Kymmell.

Kopie. Willekeur van Stroom en Leek te Beijlen van 5 *Sept.* 1789, *opgemaakt voor den Schultus Lubbertus Matthias Schukking te Beilen.*

De Kluftgenooten van Beilen, Marktgenooten van Hijken en Brunstinge benevens die van Spier ondervindende, dat de stroom tot aan Lheebroek zeer slordig word gesneden, opgeruimd en de stoppen van het gesnedene niet worden

vlot en los gemaakt als naar behooren, waardoor groot nadeel aan de aangelanden wordt veroorzaakt; zoo hebben de ondergeschrevene volmagten van gemelde geintresseerden dit volgende ontwerp van mij Schultus L. M. Schukking doen formeren en concipiëren, om gewilkeurt en vastgesteld te moeten worden:

1. Dat de stroom tot aan Lheebroek, zo verre de gemelde markten zich uitstrekken, van daar toe te verkiezene schouwers uit de kluft Beilen twee, Hijken en Brunsting twee, en Spier ééne in maij den laatsten, in Junij d. 21sten, in Julij d. 12den en in Augustus d. 2den zal moeten worden geschouwt en gevisiteert worden, 's morgens te beginnen agt uur, en te vergaderen bij het Hoofd van de Dam op poene van een Daaler ten laste van die schouwer, welke uitblijvt, en, bij onmagtigheid, geen ander in zijn plaats send, die daartoe mede de nodige bekwaamheid heeft, zullende daartoe in gebeurtlijken geval, bij manquement van een Huisgenoot een nabuir althans een geintreseerde uit de Buirschap moeten deszelve plaats voor die tijdt vervangen.

2. De wijte der stroom blijvt, als van ouds her bepaalt onder anderen van agteren het Hooft van de Dam op agtien voeten.

3. Word de particuliere schouw van ieder markte hierdoor niet verkort en blijvt even daarom in volle kragt om, bij manquement van de Heeren schouw in de maanden Maij en September deze hoofdruiming open te houden tot voorkoming van innundatie.

4. Zal een buirpand van een Rot quaad bevonden moeten worden betaalt met eene daaler en van een particulier quaad pand door de Eigenaar met twee schellingen na verloop van een halve week dubbelt en zal zo van week tot week verdubbelt worden; om deze breuke bij parate executie op pandhaling te moogen laaten invorderen, en dan na verloop van een maand het gehaalde pand moogen verkogt worden, als de Breuke bij insinuatie en aansegging van executie naar het reglement der executorialen door dit gerichte locaal niet ingevordert word.

5. In de Brunstinger, Hijker en Beiler Leek zal de schouw even eens als van de Stroom plaats hebben en geschouwt worden van de Hijkerdijk af tot in de Stroom.

6. Bijaldien een geheele Buirschap mogte uitblijven eenen volmagt te zenden 's jaarlijks om te schouwen, zal zulk een buirschap verbeurt hebben een pont groot ad ses

carl. guldens, om te innen als voren en deze schouw even daarom van de presente leden voortgang hebben op de bepaalde tijden en plaatsen zo wel van de Stroom als van de Leek.

7. Alle twee jaaren zullen nieuwe schouwers in een ieder buirschap moeten verkosen worden of naar rade de oude schouwers kunnen doen continueren, zullende de weigeragtige, die door de Buirschap bij meerderheid verkosen is, niet minder als voor twee schellingen moogen vrij blijven.

Des ten oirkonde heb dezen nevens de gesondene volmagten getekend om verder van de marktgenoten een ieder in zijn buirschap te laaten tekenen.

Actum Beilen d. 5 Sept. 1789.

(was get.) L. M. Schukking, Schultes, R. Hunse, J. Hunze, J. O. Brunsting K. Lamberts, Koert Geerts, Jan Willems, R. Hunze, Warmelt Smit, Luikas Hendriks, H. Scheunink, Jan Weurding, Albert Schuiring, Albert Bakker, Roelf Klaas, Willem Klaas, Koop Hendriks, Jan Leffers Bakker, Jan Luiks Mulder, Jan Heinen, Jan Hendrykus, Roelf Heijnen, Jan Luikas, Leffert Everts.

Spier: Roelf Nijens, Lambert Oosting, Willem Egberts, Hendrik Tinge, Remmelt Otten.

(Coll. accord.)

den 11 maij 1791.
L. M. Schukking.
Schultus.

NOG EENIGE BLADZIJDEN BETREKKELIJK

DE GESCHIEDENIS VAN

SCHIERMONNIKKEN-OOG

EN VAN DE

LAUWERS.

> „Un écrivain marche sous le canon des censeurs et des journalistes."
>
> Fontenelle.

Gewis weet menig schrijver bij ervaring dat dit gezegde van Fontenelle, over de aanvallen der recensenten waaraan zij blootstaan, niet zoo geheel onjuist is, maar ook zal de ondervinding hun wel geleerd hebben, dat die heeren dikwijls met los kruid schieten, slechts gedruisch maken en niet gevaarlijk wonden noch dooden; dat zij, even als houtskool, wel zwart maken; maar niet branden. Dikwijls onbekwaam voor de taak die zij aanvaarden, zetten zij zich met ongewasschen handen aan de schrijftafel en beoordeelen of veroordeelen uit de hoogte het werk van een ander, dat de vrucht is van lang onderzoek en nadenken en van voortgezette studie, met eene onbegrijpelijke oppervlakkigheid en ligtzinnigheid. Is het werk van een vriend, dan oogst die, soms geheel onverdiend, lof in; is het van een vijand of van iemand, waarmede men niet sympathiseert, dan is veelal, hoe goed het werk ook zijn moge, afkeuring en veroordeeling zijn deel. Het is te betreuren dat de hier bedoelde mannen, veelal schrijvers van beroep, niet steeds voor den geest hebben, dat onpartijdigheid bij hen moet voorzitten

en dat zij niet doordrongen zijn van de waarheid der woorden van Longinus, die de groote Wyttenbach als motto voor zijne *Bibliotheca Critica* plaatste, namelijk, dat de beoordeeling van schriften de laatste vrucht is eener langdurige oefening. Vond dat meer algemeen plaats, dan zouden de boekbeoordeelingen vruchtbaarder in de gevolgen zijn en de wetenschap er meer door gebaat worden dan nu het geval is. Ook ik heb onlangs aan het vuur van zoodanig censor blootgestaan, doch heb gelukkig geene wonden bekomen. Nauwelijks toch had de aflevering dezer *Bijdragen* (Dl. VIII, afl. 4, bl. 292), waarin een stukje van mij voorkomt over Schiermonnikken-oog en de Lauwers, een week of vier het licht gezien, of ik ontving, onder postmerk Leeuwarden, een uitvoerig naamloos geschrijf vol bitse en schampere aanmerkingen op mijn, zoo ik meende, onschuldig en behoorlijk gestaafd betoog, waarin de schrijver duidelijk toont, dat hij aan de eischen, die Longinus eenen censor stelt, op verre na niet kan voldoen, en zich met eene zaak bemoeid heeft, waarvan hij zeer weinig of liever niets weet. Ik zou het stuk als een niets beduidend en verachtelijk werk ter zijde hebben kunnen leggen en het met stilzwijgen hebben kunnen bejegenen, althans tot tijd en wijle dat de schrijver zijne bedreiging, om het, meer uitgewerkt, te zullen doen drukken, ten uitvoer zou hebben gelegd, doch het ontvangen van opmerkingen en bedenkingen van vriendschappelijken aard heeft mij doen besluiten, om nu reeds eenig antwoord op dat naamloos geschrijf te geven, te meer omdat eenige punten door hem aangeroerd, ook, doch op geheel anderen toon, behandeld zijn in de vriendschappelijke en heusche aanmerkingen en bedenkingen, waarvan ik zoo even sprak en op de ontvangst waarvan ik hoogen prijs stel. Ik zal het anoniem geschrift op den voet volgen, geen enkel punt van eenig belang voorbijgaan, en de eigen woorden van den schrijver met cursieve letter laten drukken. Wanneer men met een enkel woord wordt aangevallen, dan heeft men dikwijls bladzijden noodig om zich te verdedigen, doch zóó breed zal ik de zaak niet opvatten, vooral niet omdat de schrijver mij op geen enkel punt weerlegd heeft, en altijd met machtspreuken en ongestaafde uitspraken tracht goed te maken en te beslissen, waar het hem aan bewijzen en afdoende gronden faalt.

Onze schrijver begint zijne zoogenaamde kritiek met het verwijt: „*Gij poogt twist te zaaijen tusschen Friesland en Gro-*

ningen door te bewijzen, dat de Friezen Schiermonnikoog van de Groningers geroofd of door wapengeweld op hen veroverd hebben, eene beschuldiging waardoor gij elk regtgeaard Fries met verontwaardiging vervuld hebt. Gij doet het voorkomen als of het boven allen twijfel verheven is dat de natuurlijke grens tusschen Friesland en Groningen, de Lauwers, ten westen van Schiermonnikoog, in het Friesche gat, gezocht moet worden en tracht u met een machtspreuk af te maken, van 't geen van der Aa daaromtrent zoo duidelijk en overtuigend geleerd heeft. Uw beroep daarbij op de kaarten van Alling en Schotanus à Sterringa verraadt of kwade trouw of groove onkunde, daar iedereen weet dat het prullen zijn die geen het minste vertrouwen verdienen."

Aan twist te zaaijen heb ik niet gedacht en hoe zou dat er ook uit kunnen voortvloeijen, daar Schiermonnikken-oog reeds eeuwen lang feitelijk tot Friesland behoort, en rustig en staatsregtelijk door dat gewest bezeten wordt, zonder dat ik ooit gehoord of gelezen heb, dat er dezerzijdsch pogingen zijn in het werk gesteld, om het eiland binnen deszelfs natuurlijke grenzen terug te krijgen. Ik heb alleen geschreven in het belang der middeneeuwsche aardrijkskunde en daarbij in het belang der geschiedenis, waarvan de aardrijkskunde wel eens het oog is genoemd, en kan onzen verontwaardigden Fries de verzekering geven, dat het mij volkomen onverschillig is of Schiermonniken-oog onder deze dan wel onder de provincie Friesland behoort. Van roof heb ik met geen enkel woord gesproken; evenmin van verovering door wapengeweld, dat waarschijnlijk ook wel niet zoo gemakkelijk zou hebben plaats gevonden. Alleen heb ik gezegd, eerst in eene noot en later eenigzins gewijzigd ook in den tekst: „Hoe en wanneer het (Schiermonnikken-oog) staatsregtelijk onder Friesland gekomen is, daarvan weten wij niets."

Dat ik door mijn geschrijf elk regtgeaard Fries met verontwaardiging vervuld zou hebben, kan en mag ik niet aannemen; ik kan den schrijver, zoo hij dat verlangt, de bewijzen van het tegendeel leveren. De Friezen hebben, over het algemeen, te veel gezond verstand om zich, over een wetenschappelijk betoog, al valt dat ook, zoo men wil, in hun nadeel uit, zoo boos te maken en verontwaardigd te gevoelen! Veel liever geloof ik dat onze man hier alleen staat. [1])

---

[1]) Ik wil hier evenwel niet verzwijgen, dat ik, tot mijn leedwezen, in het zekere onderrigt ben geworden, dat er in Friesland gevonden

Dat de Lauwers, de oude grensrivier tusschen Groningen en Friesland, van de vroegste tijden af, ten westen langs Schiermonnikken-oog geloopen heeft en daar nog vloeit, meen ik overtuigend te hebben aangetoond, als ook dat van der Aa, wien de schrijver zoo groot vertrouwen schenkt, op dit punt volslagen in de war is en grovelijk dwaalt, waarom het niet noodig zal zijn daarover andermaal breed uit te weiden. Het is onmogelijk dat de Hunse of het Groninger diep dwars door de Lauwers heeft kunnen loopen, om ten westen langs Schiermonnikken-oog in zee uit te stroomen, en even onmogelijk is het dat de Lauwers dwars door de Hunse haar bed heeft kunnen hebben, om tusschen het vaste land van Groningen en Schiermonnikken-oog door, en alzoo ten oosten langs dit eiland naar zee te gaan. De schrijver denke hier over maar eens bedaard na en hij zal tot ons moeten komen. De Lauwers in de Groninger wadden is geen rivier, en is dat ook nooit geweest; het is niets dan een oud gedeeltelijk verzand zeegat, dat, zoo als de schrijver van de *Oudh. en Gesticht. v. Gron.* teregt schrijft: „door den Oceaan zelf gemaakt" is, bij doorscheuring van het wad tusschen Vierhuizen en Schiermonnikken-oog met de eigenlijke Lauwers in verbinding gebragt en toen ten onregte als een tak der Lauwers of als een tweede en jongere mond van deze rivier, zooals dezelfde

---

worden, die meenen dat ik mijn stukje geschreven heb met het oog op de toekomstige aanslibbingen, welke, volgens hunne meening, het gevolg zullen zijn van de verbinding van Ameland met den vasten wal, en alzoo met het oog op de voordeelen die de provincie Groningen in de toekomst daarvan zou kunnen trekken, indien de grenslijn veranderd en volgens mijne beschouwing geregeld wierd. Ik kan de plegtige verzekering geven dat ik geen oogenblik in mijn leven daaraan gedacht heb en begrijp ook niet hoe de provincie Groningen, zoo er werkelijk meerdere landaanwinning in de toekomst plaats vond, daarvan voordeel zou kunnen trekken, daar toch de aanwinst van land zou komen in het voordeel van den oevereigenaar. Maar bovendien geloof ik niet, dat die doordamming van het wad meerdere aanslijking aan de oostzijde van den dam ten gevolge zal hebben. Integendeel, er moge langs den oostelijken voet van den dam zich eenig slijk ophoopen, ik geloof, dat, over het geheel, de aanwinst van land aan de oostzijde, en dus in deze provincie, door het leggen van dien dam, aanmerkelijk zal verminderen, doordien de slib, welke met den vloed, die grootendeels uit het westen komt, en door de hier heerschende westewinden wordt voortgestuwd, hoofdzakelijk wordt aangevoerd, voortaan door den dam zal worden opgehouden en gekeerd, en alzoo niet of althans in mindere mate tot ons zal kunnen komen.

schrijver van de *Oudh. en Gest. v. Gron.* leert, beschouwd is geworden. Wij hebben zoo even gezegd, dat het onmogelijk was, dat de Hunse of het Groninger diep dwars door de Lauwers heeft kunnen loopen, maar al ware dat ook eens mogelijk, dan zou het nog onmogelijk zijn geweest, dat het water van die rivier alléén een zeegat vormde, zóó groot en zóó diep, als het Friesche gat is. De Lauwers alleen, met de wateren die zij opneemt, kon dit evenmin. Vereenigd met de Hunse maakte zij de vorming en instandhouding van dat belangrijk zeegat mogelijk. Had van der Aa geleerd, dat de Lauwers en de Hunse, vereenigd, oudtijds ten oosten van Schiermonnikken-oog naar zee waren gestroomd, men zou dat *kunnen* aannemen, hoewel die leer de grootste onwaarschijnlijkheid op het voorhoofd zou dragen, maar door welk water zou het Friesche gat dan gevormd, gevoed en open gehouden zijn, daar de Lauwers de verschillende Friesche wateren, zoo als die thans door de Dokkumer zijlen, door de Ezuma zijl enz. worden afgevoerd, vooraf reeds had opgenomen? Wij zouden een en ander hier nog veel breeder kunnen ontwikkelen, doch achten zulks niet noodig, waarom wij van dit punt afstappen, na nog eenige regels medegedeeld te hebben uit het fraaije boekske van Ds. A. Winkler Prins (*Gesch. en Beschr. van het eiland Schiermonnikkenoog*, Amsterdam 1867 bl. 2 en 4), een voormalig bewoner van Schiermonnikken-oog, waaruit men zien zal, dat ook hij gelooft, dat het eiland oudtijds een deel van ons gewest heeft uitgemaakt, en het tegenwoordige Friesche gat eene zamenvloeijing is van de Lauwers en de Hunse, waar langs een deel van het Friesche en Groninger water wordt afgevoerd. „Het is hoogst waarschijnlijk,” schrijft hij, „dat de grond van dit eiland in ouden tijd, welligt nog voor een duizendtal jaren, deel uitmaakte *van den vasten wal der tegenwoordige provincie Groningen.* Ook nu nog kan men bij aanhoudenden oostewind en hiermede verbondene lage eb over het wad bijkans droogvoets van Schiermonnikkenoog naar het dorp Hornhuizen wandelen, en het gebeurt dikwijls bij felle vorst, wanneer ijsgang op het Friesche gat de gemeenschap met Oostmahorn verbreekt, dat de reizigers van de Groninger kust over ijs het eiland bereiken. *Iets dergelijks is van de zijde van Friesland onmogelijk, en hoe ver zich Schiermonnikkenoog oudtijds derwaarts hebbe uitgestrekt, het moest er zijne grens vinden bij eene aanzienlijke rivier, die een* GEDEELTE *der Groningsche en Friesche wateren naar de Noordzee bragt.*”

Dat mijn beroep op de kaarten van Alting en Schotanus à Sterringa òf kwade trouw òf grove onkunde zoude verraden, is een uitval welke ik hier niet zal beantwoorden; ik acht zulks niet noodig, aangezien zoo iets alleen verwacht kan worden van iemand wiens hartstochten aan het gisten zijn en waardoor zijn verstand — zoo hij dat heeft — beneveld wordt. Het is een wanhopige en tevens laaghartige kunstgreep, om zich uit de verlegenheid, waarin men gebracht is, te redden; het zijn vuile scheldwoorden — die men gewoon is in de achterbuurten te hooren — welke men in de plaats tracht te schuiven van bondige en afdoende bewijsgronden. Het gaat inderdaad te ver en overschrijdt de grenzen van betamelijkheid en welvoeglijkheid, wanneer men het werk van mannen als Alting en Schotanus à Sterringa, die een groot deel van hun werkzaam leven aan de studie der geographie gewijd hebben, zonder eenig het minste bewijs daarvoor aan te voeren, voor prulwerk uitkrijt dat geen het minste vertrouwen verdient, en alleen dit is genoeg om den man te karakteriseren, die de schaamtelooze driestheid gehad heeft, de pen te voeren over eene zaak, die, gelijk zijn geheele geschrijf aantoont, hem geheel vreemd is. Dat Alting en Schotanus à Sterringa, een Groninger en een Fries, niet geweten zouden hebben, dat de Lauwers ten westen van Schiermonniken-oog in zee zou loopen, maar zulks, op de raak af, op hunne kaarten zouden hebben aangewezen, zal wel door geen verstandig en onpartijdig man beweerd kunnen worden. Alleen van een man als onze censor toont te zijn, kan men zoo iets verwachten.

„*Bij de verklaring van de beteekenis van het woord* SCHIER, *in Schiermonnikoog, hebt gij deerlijk gedwaald, en daarbij getoond dat gij u op een veld bewogen hebt dat u vreemd was. Gij hadt vooraf hier moeten komen leeren en dan zoudt gij hebben ondervonden dat de schoolknapen in Friesland alle weten dat men een grijze kraai, schierkraai noemt en dat* SCHIER *hier gevolgelijk* GRIJS *beteekent.*" Inderdaad eene zonderlinge en vreemde logica! Omdat de kraai, die men in Friesland *schierkraai* of *schierekraai* noemt, voor een deel *grijs* gevederte draagt, moet en mag men daarom aannemen dat *schier* grijs beteekent? Zoo maakt men zich er zeker gemakkelijk maar tevens ligtzinnig af, en spaart men zijn denkvermogen, doch oefent geene kritiek uit. Dat zijn uit de lucht gegrepen denkbeelden, die allen grond missen; dat zijn holle klanken die men wil doen gelden in de plaats van bondige redene-

ringen en grondig betoog, doch die de wetenschap niet vooruit brengen. Indien onze schrijver vooraf had aangetoond en bewezen, dat *schier* in *schierkraai* werkelijk *grijs* beteekent, dan zou men met zijne redenering vrede kunnen hebben, maar aan te nemen dat *schier* in Friesland *grijs* beteekent, bloot omdat men daar eene grijze kraai schierkraai noemt, dat gaat wat al te ver en achten wij eene gewaagde en gevaarlijke gevolgtrekking zonder voldoenden, ja zonder eenigen grond! De schrijver die ons de les leest hoedanig wij in dezen hadden moeten te werkgaan, zij gerust en ontvange de verzekering, dat wij vooraf wijsheid in zijne provincie gezocht hebben. Wij hebben namelijk eenige Friesche geleerden — en daaronder was een gewezen schoolopziener die van de studie der Friesche taal veel werk heeft gemaakt — gevraagd, of zij in Friesland ook andere voorbeelden, als *schierkraai* of *schierroek* (bij Gijsbert Japiks *Fiesche Rijmelerij*, ed. Epkema, Leeuwarden 1821, bl. 11, *schierekrie*), wisten op te geven, waaruit zou kunnen opgemaakt en afgeleid worden dat *schier* bij hen in de beteekenis van *grijs* gebruikt wordt — en geen hunner weet mij een tweede voorbeeld te noemen dan welligt, zooals zij schrijven, ook in *schier-aal* [1]). Het

[1]) Het is ons niet regt duidelijk hoe men *schier* in *schieraal* de beteekenis van grijs kan toekennen, daar wij nimmer een *grijzen* aal gezien hebben en de kleur van een schieraal niets gemeens heeft met de *grijze kleur* van het gevederte van een grijze kraai. *Schieraal* is hier even als in Overijssel, en welligt ook elders, zoowel bekend als in Friesland en toch kent men, noch in Groningen, noch in Overijssel, het woord *schier* in de beteekenis van grijs. Gabbema (in zijn *Verhaal van Leeuwarden* enz. uitgegeven door T. Gutberleth, Franeker 1701, bl. 15) schrijft wel, dat men de aal die in Westergo in overvloed gevangen wordt, „om zijn bezondere kleur," *Schiergel* noemt, doch zegt niet welke die bijzondere kleur is. Hij geeft ons hier dus geen licht en brengt ons niet verder. Nu kan het wel zijn dat men in Groningen en in Overijssel de naam van *schieraal* van de Friezen heeft overgenomen zonder te letten op de beteekenis van *schier* of te weten dat daardoor eene bijzondere kleur wordt aangeduid. Maar wat verstaat men onder *schieraal?* Wij kennen hier twee bijsoorten of verscheidenheden van aal, *schieraal* namelijk en *bruine aal.* In Friesland onderscheidt men insgelijks twee bijsoorten van aal, *schieraal* en *roode aal* dat onze *bruine* is. *Schieraal* is wat men gewoonlijk, vooral in Holland, *paling* noemt; ze wordt voor de beste soort gehouden en de boeren in Holland weten ze (volgens de *Nat. Hist.* van Linnaeus, door Houttuyn, Dl. II St. VII bl. 93) zeer goed van de gemeene alen te onderscheiden. Ze is vetter en vaster en heeft *en dikker huid* dan *roode* of *bruine* aal, is ook, over het geheel *korter* en *dikker* en heeft een *kleinen*, *dikken* en *spitsen* kop (ook volgens de zoo

zal dus goed zijn dat onze schrijver zorge, dat den schoolknapen in Friesland onder het oog worde gebragt, dat het eene dwaling is dat *schier*, in het *algemeen*, *grijs* beteekent, iets dat hij ook zoude hebben kunnen leeren bij den Frieschen taalkenner Mr. Montanus Hettema. Was zijne verzekering toch overeenkomstig de waarheid, dat *schier* namelijk in het algemeen voor *grijs* wordt genomen, dan zou die geleerde zeker wel bij het schrijven van zijn *Friesch en Nederlandsch woordenboek*, Leeuwarden 1832, daaraan gedacht en dat woord in de opgegeven beteekenis in hetzelve hebben opgenomen. Dit is evenwel niet geschied, daar wij alleen op bl. 67 het woord *scir*, *sciir*, evenals bij Wiarda, *Altfries. Wörterb.* Aurich 1786, in voce *scir* S. 319, vinden opgegeven in de beteekenis van rein, baar, maar niet in de beteekenis van *grijs*.

---

even aangehaalde *Nat. Hist.* t. a. pl.), terwijl een *roode* of *bruine* aal gewoonlijk grooter en breeder van kop en, *op dezelfde zwaarte*, langer en dunner is. Onze schieralen zullen dus de Arnhemsche Fijnkoppen en de *roode* of *bruine* de Arnhemsche *Grofalen* of *Jankoppen* vertegenwoordigen (van den Ende, *Vereeniging*, III, bl. 94, noot). De kleur der bovendeelen is bij den *schieraal* donkerder dan bij den *roode* of *bruine*, min of meer naar het zwarte trekkend, terwijl de kleur der laatsten bruinachtig of olijfgroen is. Bij den *schieraal* zoo wel als bij den *roode* of *bruine* wordt de kleur aan de zijden lichter en gaat, op de onderdeelen, bij de eerste in eene witachtige of zilverkleur — waarom de Engelschen ze misschien *zilveralen (Silver Eels)* zullen noemen — en bij de laatste in eene geel-witachtige kleur over. *Schieraal* wordt verder, in den regel, in het najaar en wel bij *donkere maan* gevangen, doch *roode* of *bruine aal* het geheel jaar dóór De *schieraal* trekt gewoonlijk, zoo hij kan, met het afstroomend water naar zee, terwijl de *roode* of *bruine* meer blijft op de plaats waar ze eens is en zoo niet verhuist. Ziedaar nu de *schieraal* geschetst en het verschil opgegeven, dat er tusschen deze twee bijsoorten of verscheidenheden bestaat. Wie kan nu bij mogelijkheid zulk een schieraal *grijs* noemen?

Wij spraken hier boven van bijsoorten of verscheidenheiden van aal. Door velen worden die aangenomen. IJarrel in Engeland heeft getracht uit het maaksel der snuit drie bijsoorten als zelfstandige soorten aan te wijzen, doch de hoogleeraar Schlegel wil dien kant niet op. „Ofschoon er nu ook in ons land," schrijft hij, „zoodanige afwijkingen in den vorm van den kop voorkomen, is het mij niet mogen gelukken, ze standvastig te onderscheiden en worden de benamingen Aal en Paling zelfs door onze visschers veelal geheel willekeurig toegepast." (Zie Prof. H. Schlegel, de *Dieren van Nederland* (*Visschen*), Haarlem 1862, bl. 87). Wij gelooven evenwel dat er werkelijk bijsoorten of verscheidenheden van aal bestaan en wel meer dan de twee door ons opgegeven en beschreven.

Naar het ons daarom toeschijnt, moet *schier* in *schierkraai* of in *schierekraai* niet in de beteekenis van *grijs*, maar in de beteekenis genomen worden, zooals Kiliaan die opgeeft, namelijk: van fere, ferme = nagenoeg, bijna, evenals in *schiereiland* en in het Overijsselsche *schierei*, voor *windei* of een ei zonder dop, dus *nagenoeg*, *bijna* een ei. *Schierkraai* of *schierekraai* zal, gelooven wij, beteekenen *bijna een kraai*, en van de bonte of grijze kraai kan dit werkelijk gezegd worden. De grijze of bonte kraai (Corvus cornix) heeft toch met de gewone kraai (Corvus corone), welke bij ons een standvogel is, zeer veel overeenkomst, door dien zij zich van deze alleen onderscheidt door de grijze kleur van hare borst, buik, nek en mantel. Overigens komt zij niet alleen in grootte, in maaksel en in de verhouding tusschen hare zeden en voedsel volmaakt met onze gewone kraai overeen. Zij bouwt ook haar nest op dezelfde wijze, terwijl men in het voorkomen van de eijeren der beide soorten almede geen onderscheid opmerkt, en van daar dan ook, dat de grijze of bonte kraai aan de grenzen van beider verblijf dikwijls met de gewone of zwarte kraai paart en bastaarden voortbrengt. (Vergelijk hierbij het fraaije werk van prof. H. Schlegel, *De dieren van Nederland*, Haarlem 1860, bl. 102). De grijze kraai is dus inderdaad schier een kraai, en geen wonder daarom, dat zij

---

Zoo kennen bijvoorbeeld de visschers die op de benedenrivieren van Zuid-Holland hun bedrijf uitoefenen drie soorten van aal, zoo als:

1. *Ebbeling* of *Gierpaling*, die met den vloed opkomt, blaauw van kleur en niet lang maar dik is.

2. *Grasjagers* of *Slokkers*, die mager zijn, eene groene kleur, en dikke koppen hebben.

3. *Fijne paling*, die blank van kleur en kwikzilverachtig onder den buik is.

Zeer waarschijnlijk heeft men elders nog andere bijsoorten of verscheidenheden die haar bestaan zoo niet geheel dan toch grootendeels welligt te danken hebben aan de uitwendige invloeden waaronder zij leven, invloeden die hunne werking ook op deze waterbewoners doen kennen. Zoo ziet een kundig en opmerkzaam visscher bijvoorbeeld, of de baars uit het Bergumer meer in dat gedeelte van hetzelve gevangen is alwaar de bodem veenachtig, dan wel op eene plaats alwaar de bodem zandig is. *Alles* evenwel in dezen aan uitwendige invloeden toe te schrijven gaat dunkt ons wat ver, en wij kunnen nog niet aannemen dat er geen standvastig onderscheid zal bestaan tusschen onzen *schieraal* en onzen *rooden* of *bruinen aal*. Dit gelooven wij liever dan dat *schier* in *schieraal* de beteekenis heeft van grijs, tenzij men voor *grijs* verklaart alle nuances of schakeeringen van kleur tusschen *zwart* en *wit*.

in Friesland den naam draagt van *schier*kraai. Droeg het grijze gedeelte van haar gevederte een andere kleur, bijvoorbeeld rood of wit, ook dan zou men haar schierkraai kunnen noemen, daar zij ook dan nog met de gewone zwarte kraai zeer veel overeenkomst zou hebben en schier aan deze gelijk zou zijn. De grijze kleur van een gedeelte van haar gevederte zal dus, naar het ons toeschijnt, haar den naam van schierkraai niet gegeven hebben, maar de overigens groote overeenkomst met de gewone zwarte kraai; want denken wij ons voor een oogenblik haar borst, haar buik, nek en mantel eens zwart, dan hebben wij eene volmaakte kraai voor ons.

Zóó schreven wij in de eerste helft van Februarij jongstleden, in overeenstemming met de kennis die wij toen van de zaak hadden, vertrouwende op de juistheid der door ons ingewonnen berigten en vertrouwende vooral op de Friesche woordenboeken van Wiarda, Montanus, Hettema en von Richthofen, bij welke *schier* niet in de beteekenis van *grijs* vóórkomt. Na dien tijd is het ons, èn door eigen nasporing, èn door nadere inlichtingen uit Friesland ontvangen, evenwel gebleken, dat *schier* of *skier* in het *boeren-Friesch* eene andere beteekenis heeft en wel die van *grijs*, *graauw*, *vaal*, terwijl wij bovendien ook nog gevonden hebben, dat het *wit* beteekent. Wij achten het onzen pligt en aan de waarheid verschuldigd te zijn, dat hier mede te deelen, doch hebben gemeend het reeds geschrevene niet terug te moeten nemen of om te werken, deels niet, omdat het op onze verklaring van den naam van *Schiermonnikken-oog* geen invloed heeft uitgeoefend, deels niet, en vooral niet, omdat het geschrevene gerigt was tegen het slot van de medegedeelde plaats uit het schrijven van onzen anonymus, waarin hij zegt, dat, aangezien in Friesland eene *grijze*-kraai *schier*-kraai genoemd wordt, *schier gevolgelijk* grijs beteekent. Wij hebben ons stukje daarom van de Redactie terug verzocht ten einde onze nader verkregen kennis, nopens de beteekenis van het woord *schier*, er, vóór het drukken, nog in te lasschen en daardoor een blijk te geven zoowel van onze onpartijdigheid als van onze waarheidsliefde.

Zie hier hetgeen ik na de eerste helft van Februarij omtrent de beteekenis van *schier* heb opgedaan. Bij Epkema (*Woordenboek op de Gedichten en verdere Geschriften* van Gijsbert Japiks, Leeuwarden 1824, bl. 398) heb ik gevonden dat *schier* grijs beteekent in *schiere krie* voor bonte kraai,

Dl. I, bl. 11; vergel. Wassenberg *Idiot. Roek* en *Schier;* verder in *schiere werden* voor *grijs* worden; in *schiere kât* voor *grijze kat.* Gabbema, in zijn aangeh. *Verhaal van Leeuwarden*, schrijft, op bl. 15: „*Schier* is grijs en *schiere muintzen*, grijze of graauwe monnikken."[1]) Hij laat hierop volgen: „Eenige hebben 't hen niet ontzien den naakoomelingen in schrift oover te laaten, dat deeze naam (van Schieringers) herkomstig zij van deeze schiere monnikken. 't Kan zijn, maar wordt noch niet bij mij voor goed erkent; dit wel: dat de monnikken hen in deeze twisten dapper hebben laate beezigen, en grouwelijkke verwoestingen uitgewerkt." De schrijver van de *Oudh. en Gest. van Groningen* leert weer anders en zegt, op bl. 615, even kort af als Gabbema: „schier is wit te zeggen," eene leer die ook verkondigd is door J. L. Terwen (in zijn *Etymologisch Handwoordenboek der Nederduitsche taal* enz. Gouda 1844, bl. 726 in voce *schier*), daar wij bij hem lezen, dat schier oudtijds ook rein, zuiver, schoon, *wit* beteekende, „welke (laatste) beteekenis is overgebleven in *Schiermonnikoog*, (eiland der witte monnikken)." Zie ook bl. 2 van hetzelfde werk in voce *oog*, alwaar hetzelfde geleerd wordt. Deze twee zijn, voor zoo ver wij weten, de eenigste werken waarin geleerd wordt, dat, hier te lande, *schier* vroeger ook *wit* beteekend heeft. Wel wisten wij uit Bosworth (*A Dict. of the Anglo-Saxon.Language*, London 1838,

---

[1]) Men zou, bij het lezen van deze plaats, ligt op het denkbeeld kunnen komen dat, toen Gabbema dit schreef, er nog monnikken en wel grijze of graauwe monnikken in Friesland aanwezig waren en dan zou deze plaats doodend voor onze opvatting en verklaring zijn. Zijne woorden geven toch tot zoodanige opvatting wel aanleiding. En toch is het zoo niet. Er was, toen hij schreef, geen enkele monnik, van welke orde ook, meer in Friesland te vinden. Zij waren toen reeds lang van den Frieschen bodem verdwenen, want Gabbema, die in 't jaar 1628 te Leeuwarden het eerste levenslicht zag, werd eerst op den 28 Mei 1659 tot Historieschrijver van Friesland aangesteld. Men mag daarom veronderstellen, dat hij, bij het ter nederschrijven van deze woorden, het oog gehad heeft, op de *Schiermonnikken* van Klaarkamp te Rinsumageest en gedeeld heeft in de dwaling, dat de naam van *Schiermonnik* afkomstig zou zijn van de kleur der kleeding of wel der kappen die zij droegen. Zijne woorden, zoo als zij daar staan, zouden doen veronderstellen, dat men alle monnikken, die tot de Cisterci-orde behoorden en dus gelijke kleeding droegen, *grijze monnikken* zou genoemd hebben en dat is toch het geval niet geweest. Voor zoo ver wij hebben kunnen nagaan, droegen alléén de Klaarkampers dien naam. Zijne woorden zijn dus niet in ons nadeel.

in voce *scir*, *scyr*, en ook uit een ander werk van denzelfden schrijver, getiteld: *A Compendious Anglo-Saxon and Englisch Dictionary.* A new Edit. London 1860, in voce *scir)* en uit Graff *(Altnordd. Sprachschatz*, u. s. w. Th. VI, Berlin 1842, S. 536 in voce *scior)*, dat schier in het Angelsaksisch, behalve *limpidus* en *lucidus*, ook *albus* en dus *wit* beteekent, maar het Angelsaksisch, hoe naauw ook aan het oud-Friesch en ook aan het boeren-Friesch verwant, is toch geen oud-Friesch en ook geen boeren-Friesch, waarom wij die beteekenis daaruit, naar wij meenen, niet mogen putten. Schier zou dus, indien wij Terwen en zijn voorganger mogen gelooven, niet alleen *grijs* maar ook *wit* beteekenen, doch wij zeggen hier met den schrijver der *Oudh. en Gest. van Vriesland tusschen 't Vlie en de Lauwers*, Leiden 1723, Dl. I bl. 441: „*Grijs* hoewel het meer naar de witte kleur zweemt, is echter geen *wit.*" Nog moeten wij hier aanstippen dat, volgens de Vries (zie zijne uitg. van P. C. Hoofts *Warenar* met eene Inleiding en Aant. Leiden 1845, bl. 103), schier, bij onze voorouders, zeer gemeen, ook in de beteekenis van *spoedig* en *weldra*, en, volgens Terwen, in voce, in de beteekenis van *aanstonds*, *plotseling*, in gebruik was. — Wij keeren thans tot ons *schier* in de beteekenis van *grijs*, volgens het *boeren-Friesch*, terug. Mijn vriend en oud-collega in de Tweede Kamer Mr. Ph. van Blom, regter in de Regtbank te Heerenveen, schreef mij daaromtrent bij brief van den 18 Februarij jongstleden ook het volgende: „Ten aanzien van de beteekenis van het woord *schiermonnik* blijft het mij echter moeijelijk uwe opvatting aan te nemen. Uit uw betoog volgt duidelijk dat het eiland zijn tegenwoordigen naam heeft ontvangen in den tijd dat het in eigendom toebehoorde aan het *Friesche* klooster Klaarkamp. Dit wettigt het vermoeden dat het woord *schier* of *skier*, hetwelk toen aan den naam van het eiland werd toegevoegd, is het Friesch woord *skier*, en dat dit dus moet worden opgevat in de beteekenis die het in de *Friesche* taal heeft, en nu is het woord *skier* nog heden ten dage *algemeen* en *in geene andere beteekenis* bekend dan als *grijs*, *graauw*, of *vaal.* Het komt niet, zooals U schijnt te bedoelen, in slechts enkele gevallen in die beteekenis voor, zooals in skiere krie (kraai) of skir roek, maar is van dagelijks gebruik; *skiere kleur*, vale kleur, *skir katoen*, graauwe katoen, *dy kleên wirde skir*, die kleeren worden vaal etc. Daarom komt mij de verklaring van *skiere monnikken* als graauwe monnikken

inderdaad niet onaannemelijk voor." Een ander wees mij, ook nog ten bewijze dat *schier*, in het boeren-Friesch, grijs beteekent, behalve op schieraal en schiere kraai, op *schiere kouzen* en andere kleedingstukken van *grijze* kleur, en verder op de dikwijls voortkomende uitdrukking: Hij zag er *schier* uit, voor betrokken, eenigzins verkleumd, grijs. Een derde voegde bij dit alles nog, als voorbeeld, *schiere rouw*, voor halve rouw, dat is, wanneer men de zwarte rouwkleederen uittrekt en die verwisselt tegen lichtere die grijsachtig van kleur zijn, en *schiere linnen*, dat is linnen, dat niet helder schoon gewassen is.

Wij moeten dus wel aannemen, dat *schier*, in het boeren-Friesch, werkelijk in de plaats en in de beteekenis van grijs, graauw en vaal gebruikt wordt, doch een persoonlijk onderzoek heeft ons geleerd, dat het woord, in de opgegeven beteekenis, niet *overal* in Friesland zóó algemeen bekend is en gebruikt wordt dat iedere schoolknaap ons dit zou kunnen zeggen. Dit is op zijn zachts genomen eene overdreven uitspraak. Wij leeren uit het aangevoerde dat *schier* een woord is van velerlei en daardoor onbestemde beteekenis. Wanneer wij toch bij het nu aangevoerde voegen hetgeen wij in ons eerste stukje (zie deze Bijdragen, Dl. VIII, bl. 295—297) over het woord *schier* en de beteekenis hebben medegedeeld, dan zien wij dat *schier* beteekend heeft: nagenoeg, bijna, spoedig, weldra, aanstonds, plotseling, netjes, knap, ordelijk, schoon, rein, zuiver, baar, helder, doorschijnend, onvermengd, klaar, grijs, graauw, vaal, wit. Inderdaad eene beteekenis zóó veelzijdig als geen ander woord heeft of ooit gehad heeft en waarvan men moet duizelen, doch ook eene beteekenis die noodwendig tot verwarring aanleiding moet geven en zeer onbestemd genoemd mag worden.

Moeten wij dus erkennen, dat *schier* in Friesland voor *grijs* en *graauw* gebruikt wordt, wij erkennen daarom nog niet dat de naam van *Schiermonnikken*, en bij gevolg de naam van *Schiermonnikken-oog*, van de *grijze* of *graauwe* kleederen, die men zegt dat de monnikken van Klaarkamp gedragen zouden hebben, moet worden afgehaald. Op dien weg kunnen wij onzen vriend van Blom en anderen nog niet volgen. Wij zijn toch in onze vroegere meening daaromtrent nog niet geschokt, veel minder overtuigd, dat wij in dwaling verkeeren, en zullen daarvoor zoo aanstonds de redenen opgeven; alleen willen wij hier, bij onze etymologische beschouwing van het woord *schier*, er dit weinige van zeggen. Men geeft

op en neemt aan dat de monnikken van Klaarkamp *grijze* of *graauwe* (schiere) kleederen of kappen gedragen hebben, zonder daarvoor evenwel eenig bewijs aan te voeren. Dit schijnt evenwel eene dwaling te zijn. De schrijver van *de Oudh. en Gest. van Vriesland* — en die zal dit wel geweten hebben — leert ons toch, Dl. I. bl. 431, dat de Cisterci-monniken — en tot die orde behoorden de Klaarkampers — *Witte Monnikken* genoemd wierden, iets dat ons ook berigt is door den hooggeleerden heer Th. Borret, vroeger hoogleeraar aan het R. C. Seminarium te Warmond, thans pastoor bij de R. C. gemeente te Vogelenzang, in eene nota, betrekkelijk dit onderwerp, welke hij ons wel heeft willen doen toekomen.[1] Daar in schrijft hij toch: „De Cisterciensers droegen een *wit* habijt, de Benedictijners een *zwart*." Nu zal men *wit* toch wel niet *grijs* of *graauw* en, bij gevolg, in het boeren-Friesch, *schier* kunnen noemen! — en is dat zoo, dan valt van zelf weg de meening, dat de Klaarkamper monnikken, wegens het dragen van *grijze* of *graauwe* kleederen, *schiermonnikken* genoemd zullen zijn geworden. *Schier*, in schiermonnikken, voor *wit* te nemen, zoo als de schrijver van de *Oudh. en Gest. van Gron.* l.l. en ook Terwen l.l., zonder eenige bedenking maar ook zonder daarvoor eenig bewijs te leveren, gedaan hebben, gaat niet wel aan, daar toch *schier* voor *wit*, voor zoover ik heb kunnen nagaan, noch in het oud- noch in het boeren-Friesch bekend is. De schrijver van de *Oudh. en Gest. van Vriesland* heeft, Dl. II bl. 287, met een woord gesproken over de etymologie van Schiermonnikoog, doch hij heeft zich daarbij, tot ons leedwezen, alleen bepaald bij het laatste lid (oog) van dat woord en geen woord gerept over den oorsprong en de beteekenis van schiermonnik, iets dat wij veel liever gezien hadden, aangezien toch de beteekenis van *oog* van algemeene bekendheid is. Jhr. Mr. M. de Haan Hettema, die daarover ook gehandeld heeft, brengt de zaak ook niet verder en heeft niet meer gedaan tot opheldering of verklaring van het vraagstuk dat ons bezig houdt, daar hij, in zijn werk: *Oud en Nieuw Friesland* enz. Leeuwarden 1840, bl. 82, alleen dit schrijft: „Voormaals was hier (op Schier-

---

[1]) Door tusschenkomst van mijn geachten collega in de Tweede Kamer, den heer F. H. H. Borret, had ik den hoogleeraar Borret in kennis gesteld met mijne meening omtrent den naamsoorsprong van *Schiermonnik* en *Schiermonnikken-oog*, met verzoek z. hoog gel. welmeenen daaromtrent te mogen vernemen, en met de meeste bereidwaardigheid is daaraan, door de toezending eener nota, voldaan.

monnikken-oog) een klooster van Schiere monnikken (*oog* beteekent eiland)." Dat er vroeger op dat eiland een *klooster* van de Schiermonnikken zou gestaan hebben is ons niet gebleken, wel dat de abdij Klaarkamp, waaraan het eiland toebehoorde, er een uithof of zoogenaamd voorwerk gehad heeft, doch een voorwerk is geen klooster; maar wat, vragen wij, heeft men hier onder *„Schieremonnikken"* te verstaan? Monnikken die *grijze*, *graauwe*, *vale* of *witte* (*schiere*) kleederen droegen? Of moet hier onder *schier* iets anders verstaan worden? — Hiermede zullen wij van *schier* en de beteekenis, die men aan dat woord hecht, afstappen, daar wij er schier duizelig van worden.

Uwe leer dat de naam van Schiermonnikken en zoo ook de naam van Schiermonnikken-oog niet aan de grijze kappen die de monnikken van Claarkamp droegen maar daaraan haar oorsprong verschuldigd zou zijn, dat zij tot de partij der Schieringers behoorden, is wel nieuw en getuigt van een weelderig vernuft dat jagt maakt op nieuwigheden, maar is zoo mogelijk nog minder aannemelijk dan uwe taalkundige verklaring van het woord SCHIER, *en het is bijna onbegrijpelijk hoe gij op die gedachte hebt kunnen komen. Ik zeg hier opzettelijk „gedachte" want meer is het niet. Gij hebt toch niets betoogd en dit punt slechts, als ter loops aangestipt."*

Onze schrijver toont ook hier dat hij zich op een terrein gewaagd heeft, waarop hij niet te huis behoort en waarop hij vreemdeling is. Lang toch reeds vóór mij, en onze criticus had dat moeten weten, heeft men gemeend den naam van Schiermonnikken te moeten zoeken en af te leiden van het feit dat de monniken van Klaarkamp tijdens de onlusten tusschen de Schieringers en Vetkoopers de partij der eersten kozen en dezen toegedaan waren, en dat gevolgelijk Schiermonnikken-oog ook daaraan den naam te danken had. De schrijver bewijst mij inderdaad te veel eer, door aan mij de vinding dezer naamverklaring toe te schrijven. Indien hij zich de moeite wil geven, de *Tegenw. Staat van Friesland*, in 't jaar 1786 uitgegeven, ter hand te nemen, dan zal hij op bl. 397 en 398 van het II Dl. 2de stuk het volgende lezen:

„Waarschijnlijk heeft dit Eiland zijn naam ontleend, van zeker Konvent van Monniken, die er in vroegere tijden Eigenaars van zijn geweest; doch of dezelve hier een klooster gehad hebben, dan of hetzelve onder eenig klooster, in Friesland gelegen, behoord hebbe, is met volle zekerheid niet te bepaalen; van ouds was dit Eiland alleen bekend bij den

naam van Monnikoog, in 't latijn Monicoga, volgens Hubner. Naderhand heeft men er het woordeke schier bijgevoegd; doch omtrent de beteekenis van hetzelve denkt men zeer verschillende. Naar onze gedachten is het niet onwaarschijnlijk, dat de Monniken, bezitters van dit oog of Eiland zijnde, in de bekende onlusten en binnenlandsche beroerten tusschen de Schieringers en Vetkoopers, mede deel genomen hebben, en van de partij der eerstgenoemden zijn geweest, 't welk genoeg was om hun den naam van Schieringer Monniken, en bij verkortinge dien van Schiermonniken te geven. Dat die van Monnik-oog tot de partij der Schieringers behoord hebben, is mij gebleeken uit een oud handschrift, berustende in de Bibliotheek van wijlen den Hoog Wel Gebooren Heere Tjarda van Starkenborgh, Heere van Wehe, Suirdijk enz. waarin ik gevonden hebbe, dat, op zekeren tijd, wanneer er een verdrag tusschen de Schieringers en Vetkoopers zoude geslooten worden, op de daartoe bestemde plaats, onder de Gecommitteerden van beide partijen, van den kant der eerstgenoemden, onder anderen ook verscheenen die van Monninkoog en Rottumer-oog, welke, bij dit vredeverdrag, aan de Vetkoopers vergunden de vrije en onverhinderde Visscherij op hunne kusten." Ook de heer Rhijnvis Feith maakt in zijne fraaije *Dissert. Hist. Juridica Jnaugural. de jure litoris, praecipue patrio*, Gron. 1830, op pag. 136 van deze naamsafleiding melding, doch gelooft dat die niet juist is en veeleer, met het oog op de kleeding der monniken, moet worden afgehaald van het woord *schier*, in de beteekenis van *schoon, helder, wit;* doch wij hebben vroeger reeds aangetoond, dat, indien wij den schrijver van de *Oudh. en Gest. van Gron.* benevens Terwen uitzonderen, *schier* in die beteekenis, dat wil zeggen van *wit*, bij geen schrijver, voor zoover ons bekend is, voorkomt en als zoodanig ook niet in Friesland bekend is. Eindelijk, om hier niet meer te noemen, zal onze geleerde briefschrijver bij van der Aa, die zoo hoog bij hem staat aangeteekend, in zijn *Aardr. Woordenb. der Nederlanden*, op het Art. *Schiermonnik-oog* bl. 216 kunnen lezen: „Van ouds was dit eiland alleen bekend bij den naam van Monnikoog, in het Latijn *Monicoga;* naderhand heeft men er het woordje *schier* bijgevoegd, doch omtrent de beteekenis er van denkt men zeer verschillend. Volgens sommigen, zou het niet onwaarschijnlijk zijn, dat de Monniken, bezitters van dit oog of eiland zijnde, in de bekende onlusten en binnenlandsche beroerten tusschen de Schieringers en Vet-

koopers mede deel genomen hebben, en van de partij der eerstgenoemden zijn geweest, hetwelk genoeg was om hun den naam van *Schieringer Monniken*, en bij verkorting dien van *Schiermonniken* te geven."

Men ziet hier uit dat onze schrijver mij te veel eer heeft bewezen en die naamsafleiding niet door mij is uitgevonden en reeds lang bekend is geweest, maar ook ziet men er uit dat hij zich op een terrein heeft begeven waarop hij niet te huis behoort en waarop hij vreemdeling is, want die de pen hierover wil voeren moet zulks weten.

Dat ik op dit punt niets betoogd en het slechts als ter loops zou hebben aangestipt, is volkomen waar. Ik heb een breed betoog niet noodig geacht, nadat ik voldoende, naar mijn oordeel, had aangetoond, dat *schier* in de beteekenis van *grijs* of ook van *wit* bij geen enkelen schrijver voorkomt en dat woord hier alzoo weg viel en bij de verklaring van den naam van Schiermonnikken en Schiermonnikken-oog niet in aanmerking kon komen. [1]) Er bleef dus niets over, dan den naam van Schiermonnikken daarvan af te leiden dat zij, tot de Schieringers behoord hebbende (zie behalve andere schrijvers hierover *Oudh. en Gest. van Vriesland*, Dl. I bl. 383), daarom den naam van Schieringer monniken en, bij verkorting van Schiermonnikken verkregen zullen hebben, eene afleiding waarover veel te zeggen valt en die, ofschoon dan niet volkomen zeker, toch hoogst waarschijnlijk is. Het schijnt evenwel dat ik mij vergist en te veel op de volgzaamheid mijner lezers gerekend heb, want ook anderen hebben mij dezelfde opmerking gemaakt, en mijne afleiding niet overtuigend en bevredigend geacht. Onder anderen schreef Dr. Acker Stratingh mij, toen mijn stukje reeds op de drukkerij afgezet was en in de proef stond, bij brief van den 15 Oct. 1871, over dit punt het volgende, belangrijk genoeg om hier medegedeeld te worden, te meer daar het „audi et alteram partem" hier wel betracht mag worden: „Ik heb nog eens nagedacht over de beteekenis van schier in Schiermonnikken-oog, en ben tot de gissing gekomen, dat het

---

[1]) Men gelieve hier op het oog te houden dat ik ook dit reeds in de eerste helft van Februarij geschreven heb. Ook hier heb ik gemeend het niet terug te moeten nemen, te meer niet, daar het uit het later aangeteekende kan blijken, dat het zeer onzeker, ja onwaarschijnlijk is dat *schier* in de beteekenis van *grijs* of *graauw* op de kleeding der monnikken van de abdij Klaarkamp heeft kunnen worden toegepast.

grijs zal beteekenen. Gij zegt zelf, dat men in het naburig Friesland o. a. *schiere* kraai voor *grijze* kraai zegt. En zoo vindt ik b.v. het klooster Menterna te Termunten *Grijze* monnikkenklooster genoemd, omdat de kloosterlingen van de Cisterciënser of Bernhardijner orde waren en *grijze* kappen droegen, terwijl die van de Premonstreiter orde *witte* kappen hadden. Nu behoorde het klooster Klaarkamp tot de eerstgemelde orde, de meeste en voornaamste overige kloosters in Oostergo tot de laatstgenoemde orde, vanwaar dan dit district zeer vermoedelijk *Wit-Oostergo* is geheeten geworden, zoo als ik laatstelijk nader tegen Mr. Hettema aangewezen heb in onze *Bijdragen*, Dl. VIII bl. 207. Zouden dan niet in 't bijzonder de monnikken van Klaarkamp *schiere* d. i. grijze monnikken genoemd kunnen zijn? — Daarentegen *schier* van de *Schieringers* af te leiden komt mij daarom minder aannemelijk voor, omdat de naam dan zou moeten zijn Schieringmonnikken-oog. *Schier* kan niet wel hetzelfde als, of eene verkorting van *Schiering* zijn. Er waren van beide partijen in beide landen, doch in 't algemeen meer Schieringers in Westergo en meer Vetkoopers in Oostergo en ik weet niet dat de kloosterlingen van Klaarkamp in de geschiedenis bekend staan als zoo bij uitzondering of uitnemendheid Schieringsgezind, dat zij van daar Schiermonnikken zouden genoemd zijn. Hoe dit ook zij, ik geef een en ander in overweging en ten beste, of gij er ook nog bij de correctie van uw stukje gebruik van kunt en wilt maken." Daarom wil ik hier nog het een en ander bijvoegen ten einde te beproeven mijne afleiding wat aannemelijker en waarschijnlijker te maken.

Mijn eenvoudige gedachten-loop bij de overweging dezer zaak was in het kort deze.

Het klooster Klaarkamp, in de tweede helft der twaalfde eeuw gesticht, was volgens het Charter van 6 Novb. 1465 toen reeds sedert onheugelijke tijden in het bezit van Schiermonnikken-oog. Oudtijds was de naam van het eiland eenvoudig Monnikken-oog, in het latijn Monicoga, dat is eenvoudig Monnikken-eiland, want, zooals wij vroeger reeds hebben opgemerkt, *oog* beteekent eiland, Later, wanneer is onzeker, heeft men het woordje *schier* er voor gevoegd. Wij achten dit een merkwaardig feit, dat tot nadenken moet leiden en, in ons oog, een vrij hecht steunsel is voor onze naamsafleiding van het eiland. De vraag rijst hier toch al aanstonds en als van zelf op: waarom noemde men het eiland

eerst Monnikken-oog en later *Schier*monnikken-oog? Indien *schier* grijs, of, zoo men wil, *wit* beteekent en de monnikken van het klooster Klaarkamp, die reeds vroeg het eiland in eigendom bezaten en die tot de Bernardijner- of Cisterciënser orde behoorden, grijze kappen hebben gedragen en daarom, zooals men leert, *Schiermonnikken* genoemd zijn geworden, waarom gaf men dan niet aanstonds, toen het eiland hun eigendom werd, er den naam aan van Schiermonnikken-oog? Waarom vond dat eerst later plaats en wel, naar 't schijnt, tusschen de jaren 1414 en 1440?

Een charter van 1414 is het laatste mij bekende stuk waarin het eiland nog bloot Moencke Langenoe, dat is het Lange Monnikken-eiland, genoemd wordt, terwijl in een charter van 1440 en ook in een ander stuk van het jaar 1465 het eiland den naam draagt van *Schier*monnikken-oog. Van waar die naamsverandering? De beantwoording dezer vragen, een ieder zal dat beseffen, is hier van veel belang en naar mij toeschijnt niet moeijelijk. Wij meenen aangetoond te hebben dat *schier* in het oud-Friesch noch de beteekenis van *grijs* of *graauw* noch die van *wit* heeft, en alzoo konden die grijze kappen, welke de monnikken van Klaarkamp, volgens sommigen, gedragen zullen hebben, hun den naam van *Schier*monnikken niet geven. Er moet dus iets anders hebben plaats gevonden, waardoor zij den naam van Schiermonnikken en zoo ook hun eiland, in plaats van Monnikken-oog, dien van Schiermonnikken-oog verkregen hebben, en die gebeurtenis moet hebben plaats gegrepen *na* en misschien wel lang na dat het eiland hun eigendom is geworden. Bezwaarlijk kunnen wij hier omtrent den oorsprong van dien naam eene andere dan eene politieke gebeurtenis en wel den twist tusschen de Schieringers en Vetkoopers aannemen. Zoo als bekend is, hebben de binnenlandsche beroerten der Schieringers en Vetkoopers, die meer dan twee honderd jaren, onder afwisselende kansen, hebben geduurd, en meer onheil en ellende over Friesland hebben gebragt, dan ooit door een buitenlandschen vijand heeft plaats gevonden, [1]) in het laatst der veertiende eeuw een aanvang genomen. De conventualen van Klaarkamp waren de partij der Schieringers zeer toegedaan en gingen in hunne verbittering tegen de Vetkoopers zelfs zoo ver, dat zij de fraaije kerk van het Benedic-

[1]) Gabbema (a. w. bl. 12) zegt, dat die beroerten en twisten zijn „vaaderland deerlijk gefoolt, geteest en in de grouwelijkxte slaavernij van uitheemsche moogendheoden blindelings en onverdagt geworpen hebben."

tijner klooster Foswerd, 't welk onder Ferwerd lag, in brand staken en tot den grond toe afbrandden, eenig en alleen omdat die kloosterlingen tot de partij der Vetkoopers behoorden. [1]) Zoo mogelijk — en meer staaltjes van verregaande haat en partijzucht zullen wij hier niet aanvoeren — dan handelden ze nog laaghartiger, onmenschelijker en verfoeijelijker, toen ze in de nabijheid van de abdij Klaarkamp zeven „Heerscoppen," zijnde Vetkoopers, onbeslagen, „met goede woerden, vp den gladen ijse" lokten, „daar se hoer doet slogen boewen eedt, geloeff ende truwe," iets dat „sunder groet geweer" plaats vond, daar „de Scirongen waren voersien met beslach, dat de Fetkoopers niet hadden." (Zie Jancko Douwama's *Geschriften*, uitgeg. door het *Friesch Gen. van Gesch. Oudh. en Taalk.* Leeuwarden 1849, bl. 58). Waarschijnlijk zullen zij van den aanvang af niet zoo openlijk maar welligt meer bedekt aan de onlusten deelgenomen hebben, en zal er door hen eerst meer openbaar partij voor de Schieringers gekozen zijn, nadat de onlusten reeds geruimen tijd geduurd en de kloosterlingen den tijd gehad hadden om de kansen van den strijd te berekenen. Toen zij eenmaal partij gekozen hadden, betoonden zij zich volbloed Schieringers en strekten door den rijkdom van hun klooster en door hun grooten invloed aan de partij der Schieringers tot een machtigen steun. [2]) Van toen af waarschijnlijk zullen die van Klaarkamp, die zich in de beroerten zoo zeer onderscheiden en daaraan zoo groot deel genomen hadden, als zijnde Schieringers bij uitnemendheid, daarom Schiermonnikken genoemd zijn geworden en dien naam ook op hun eiland en op hunne andere bezittingen, zooals te Jelsum, Veenwouden enz., hebben overgedragen. Het laat zich wel denken dat zij, overtuigd als zij waren, dat zij aan de partij der Schieringers groote diensten hadden bewezen en daarom bij die partij in groot

---

[1]) *Vergl. Oudh. en Gest. van Vriesland* Dl. I, bl. 383, alsmede Worperi Thaboritae *Chron. Fris.* Leovard. 1847, p. 193, die ook van het verbranden dezer kerk spreekt en er bij verhaalt, dat die van Foswerd vier Klaarkampers later hebben doodgeslagen.

[2]) Klaarkamp, dat het oudste klooster van Friesland was, gaf niet alleen aan verschillende andere kloosters, waaronder ook de abdij van Aduard, de geboorte, maar bovendien hebben ook verscheiden kloosters, zoowel in Holland als in Friesland, onder de abdij van Klaarkamp, die men ook Divi Bernardi noemde, gestaan. Het was verre weg de voornaamste abdij van geheel Friesland, zeer in aanzien en van grooten invloed, zoodat het de eerste stem van den Staat had.

aanzien stonden, op den partijnaam van Schieringers eenigzins trotsch zijn geweest en gevolgelijk, ingenomen met den naam van Schieringermonnikken, dien naam op hunne bezittingen hebben overgebragt [1]). Kwam hunne naam van de grijze, graauwe of witte kappen die zij droegen, er zouden ook elders in Friesland Schiermonnikken gevonden zijn geworden, die, tot dezelfde orde behoorende, ook dezelfde kleeding droegen [2]) en die wij evenwel nimmer *Schier*monnikken hebben hooren noemen. Neen, iets anders — en wel 't geen wij hebben opgegeven — waarin zij door andere monnikken niet geevenaard werden en waardoor zij zich onderscheiden hadden, en niet hunne kleeding, die zij met anderen gemeen hadden, moet hun den naam van *Schier*monnikken gegeven hebben.

Wij mogen hier toch niet onopgemerkt laten, dat men de kloosters, en ook de kloosterlingen, in het algemeen, niet noemde naar de kleur der kleeding welke de conventualen droegen. Zoo komen bij voorbeeld de kloosterlingen van Menterne, onder Termunten, die tot de Cisterci-orde behoorden, voor, onder den naam van *grijze* monnikken [3]), òf ter

---

[1]) De namen van Schieringers en Vetkoopers, die reeds voor het uitbreken der twisten en oorlogen tusschen hen schijnen bekend te zijn geweest (zie F. Sjoerds *Hist. Jaarb. v. Oud en Nieuw Friesland*, Dl. III, Leeuwarden 1770, bl. 130), waren, naar 't schijnt, toch geene scheldnamen, aangezien zij zich *onderling* aldus noemden. Verg. P. Winsemius *Chron. ofte Hist. Gesch. van Vrieslant*, Franeker 1662, fol. 175a, Gabbema, a. w. bl. 15, *Oudh. en Gest. van Vriesl.* Dl. I, bl. 428.

[2]) In Friesland toch vond men, volgens Schotanus, *Fr. Hist.*, niet minder dan 7 abdijen en 90 kloosters (B. XV), waaronder een aanzienlijk getal van de Cisterci-orde en dus even zoo gekleede monnikken.

[3]) Men zal hier welligt de opmerking maken, dat de monnikken van Menterne, die, even als de Klaarkampers, tot de Cisterci-orde behoorden, Grijze monnikken genoemd zijn geworden en dat het dus niet vreemd moet voorkomen, dat die van Klaarkamp, die dezelfde kleeding droegen, oek den naam van Grijze monnikken en in het boeren-Friesch dien van Schiermonnikken gedragen zullen hebben. Die opmerking zou volkomen juist zijn, indien men de monnikken steeds naar de kleur hunner kleeding onderscheiden en genoemd had, doch dat is het geval niet geweest; alleen vond dit in enkele gevallen en als bijzondere redenen daartoe aanleiding gaven plaats. Wie heeft bijvoorbeeld de monnikken van Aduard of de nonnen van het convent Klein-Adewerd, later St. Anna, te St. Annen, ooit *grijze* of *witte* monnikken of nonnen hooren noemen? En toch, droegen zij, daar zij even als de Klaarkampers tot de Bernardijner of Cisterci-orde behoorden, gelijke kleeding als die van Menterne of van Klaarkamp. Wat de *grijze* kleur der kleeding aanbelangt, wij moeten

onderscheiding van het *grijze nonnen* klooster, dat aldaar eertijds bestond naast het monnikken klooster, daarvan alleen door een muur gescheiden en later in een afzonderlijk gebouw naar Midwolde verplaatst, òf wel ter onderscheiding van het zoo aanzienlijke klooster *Trijmont* onder Marum in Vredewold, dat tot de Premonstreit-orde behoorde, omdat het Termunter klooster ook den naam droeg van *Trijmont*. Vergl. *Oudh. en Gest. van Gron.* bl. 468. Zoo ook werd aan *Witte Wierum*, vroeger bloot Wierum of Werum genaamd, die naam gegeven naar de witte kleeding der conventualen die daar vroeger een abdij hadden, bloot naar 't schijnt, omdat men hier, evenals in Friesland, meer *Wierums* of *Werums* vond, zooals Oosterwierum (Heveskes klooster), Onderwierum bij Onderdendam, Wierum, vroeger een dorp in het Westerkwartier doch thans onder Adorp behoorende enz. In soortgelijke gevallen kwam de kleur der kleeding van de kloosterlingen, als onderscheidingsteeken, in aanmerking, in andere gevallen niet, en van daar dat men zeer vele plaatsnamen heeft die van monnikken afkomstig zijn, zonder van de kleeding die zij gedragen hebben of van de orde waartoe zij behoorden eenig blijk te geven, zoo als monnikkenweg, monnikkendam, monnikkenzijl, monnikkendijk, monnikkenland, monnikkenveen, monnikkenmeer, monnikkensloot, monnikkenswette, monnikkenvaart, monnikkentil of brug, monnikkeneiland (oude naam van Schiermonnikken-oog), enz. enz. Had er nu te Rinsumageest, behalve Klaarkamp, nog een ander klooster gestaan, bijvoorbeeld van de orde der Benedictijnen, waaruit de Cisterci-orde, door afscheiding, is voortgekomen, dan zou men de conventualen naar de kleur hunner kleeding onderscheiden hebben in *zwarte* en in *witte* of, zoo men dat liever wil, in *grijze* monnikken, doch dit kwam nu niet te pas, en er bestaan alzoo geen voldoende redenen om den naam

---

opmerken, dat die uitdrukking niet juist is, daar de kleur van hun kleed nimmer *grijs* maar, zooals wij hebben opgegeven, wit is geweest, misschien wel niet sneeuw- of hagelwit maar toch altijd wit.

Een R. C. geestelijke die veel werk maakt van de studie der oudheid- en geschiedkunde zijner kerk, heeft mij medegedeeld, dat de stof, waaruit de kleeding der Cisterci monnikken en nonnen bestond, gesponnen en geweven werd uit ruwe onbereide wol, als teeken hunner armoede en nederigheid. Dat zoodanig kleed nu niet sneeuw-wit is geweest laat zich al aanstonds begrijpen, maar tevens dat de naam van *grijs* er verkeerdelijk en ten onregte aan gegeven is geworden, daar het toch altijd, hoewel geelachtig vuil, *wit* bleef en den naam van *grijs* niet kon dragen.

van Schiermonnik van de kleur der kleeding die hij droeg af te leiden, eene afleiding die ook niet aannemelijk voorgekomen schijnt te zijn aan den schrijver van de *Tegenwoordige Staat van Friesland* en anderen. Neen, met veel waarschijnlijkheid kan men dien naam, zooals door ons geschied is, daar van afleiden, dat de Klaarkampers of Schiermonnikken warme aanhangers zijn geweest van de factie der Schieringers, iets dat ook aangenomen wordt — en zulk een bondgenoot, wiens naam onder de geleerden een goeden klank heeft, stellen wij op hoogen prijs — door den hooggeleerden heer Borret, daar hij ons schrijft, dat hij die verklaring veel aannemelijker acht dan die van de kleur der kleeding en dat met die verklaring de hem bekende historische bescheiden volkomen overeen komen. Na gesproken te hebben over de partijschappen der Schieringers en Vetkoopers en hoe die van Klaarkamp zich aan de zijde der eersten schaarden, vraagt hij: „Is het dus te verwonderen dat de monnikken van Klaarkamp wegens deze bekende partijschap voor de Schieringers, *Schier*monnikken genoemd werden?! Ik twijfel niet meer aan de juistheid dezer opvatting.”

Waarom, zal men welligt vragen, bijvoorbeeld, de monnikken van Bloemkamp of Oldenklooster, die, zooals bekend is, evenals de Klaarkampers, ook de partij der Schieringers waren toegedaan en veelal — vooral onder den krijgszuchtigen XII^den^ abt Meikulfus en den niet minder strijdlustigen abt Renicus Canga — in den strijd tegen de Vetkoopers, ijverig deel namen, dan ook geen Schiermonnikken genoemd? Zij behoorden tot dezelfde orde als die van Klaarkamp waaraan het klooster grootendeels zijn ontstaan te danken had,— waren naauw met hetzelve verbonden, — voerden onophoudelijk een bloedigen strijd tegen de Vetkoopersgezinde monnikken van Ludingakerk, evenals die van Klaarkamp dit deden tegen de Vetkoopersgezinde monnikken van Foswerd, — welk alles, zou men zeggen, hun dan ook wel, even als den Klaarkampers, den naam van Schiermonnikken gegeven zou moeten hebben. Oppervlakkig beschouwd is deze opmerking juist en van gewigt, doch bij nadere beschouwing en grondige overweging gaat de juistheid en het gewigt dezer opmerking, zoo wij meenen, geheel verloren en valt alzoo weg. Hoe ijverig beide kloosters de partij der Schieringers ook dienden en hoe innig zij die factie ook waren toegedaan, op ééne lijn toch kunnen zij hier evenwel niet gesteld worden; verschil van toestand mag hier niet over het hoofd worden

gezien. Men vergete hier toch niet dat het Schieringsgezinde Klaarkamp in Oostergo, de zetel, ja het brandpunt der Vetkoopers, die daarenboven in Groningerland en zelfs over de Eems een magtigen aanhang hadden, gelegen was, — het Schieringsgezinde Bloemkamp daarentegen te midden van zijne vrienden en partijgenooten, te Hartwerd, in Wonseradeel namelijk, en dus in Westergo, het land der Schieringers bij uitnemendheid. [1]) Hier viel het dus niet zoo bijzonder op dat de Bloemkamper monnikken de factie der Schieringers waren toegedaan, en aan hunne zijde en naast en met hen tegen de Vetkoopers streden, iets dat wel het geval moet geweest zijn ten aanzien der Klaarkampers, die, op vijandelijk grondgebied wonende, te midden van hunne magtige vijanden, zich openlijk aan de zijde der Schieringers schaarden, en aan hunne zijde, tegen hunne Gaugenooten, de Vetkoopers, streden. Voegt men hier bij, dat Klaarkamp verreweg het aanzienlijkste en invloedrijkste klooster van Friesland was, dat onderscheiden andere kloosters, zelfs buiten Friesland, onder zich had en waarop dus het oog van iedereen gevestigd was, dan valt het al aanstonds in het oog, dat beide genoemde kloosters hier niet op eene lijn stonden, en dat het natuurlijk is dat men de monnikken van Klaarkamp, als bij uitzondering, den naam gaf van Schiermonnikken.

De verkorting van *schieringer* of *schiering* in *schier*, waartegen dr. Acker Stratingh heeft, kan voor onze naamsafleiding geen bezwaar opleveren daar het bekend is, dat zoodanige verkorting van plaatsnamen, vooral in Friesland, niet tot de zeldzaamheden behoort. In Schierstins, onder Veenwouden, vroeger een lusthof van de Schiermonnikken van Klaarkamp, is, bijvoorbeeld, *monnikken* geheel weggelaten. Zoo zegt men aan den vasten wal bijna altijd in plaats van Schiermonnikken-oog, *Schiermonkoog*, en ook heb ik het wel eens *Schiermentjoog* of *Schiermetjoog* hooren noemen. In D. Hoogstraten's *Groot algem. Hist. Geogr.* enz. *Woordenboek* wordt

---

[1]) Hoe nevelachtig de oorsprong en het ontstaan der twisten tusschen de Schieringers en Vetkoopers in vele opzigten ook zijn moge, dit staat vast en is van algemeene bekendheid, dat de eerstgenoemde factie in Westergo, en de laatstgenoemde in Oostergo gezeteld was, zoodat sommige schrijvers daarom aan de eerste partij den naam van Westerganers en aan de laatste dien van Oostergauers geven. Desniettegenstaande vond men hier en daar in Westergo ook wel eenige Vetkoopersgezinden en, omgekeerd, in Oostergo wel eenige Schieringers; de groote massa evenwel was in Westergo Schierings- in Oostergo Vetkoopersgezind.

zelfs op het art. *Schiermonkoog* gezegd, dat het eiland ook *Schiermondt* genoemd wordt. Schieringer monnikken te zeggen was inderdaad, en vooral voor een Frieschen mond, te veel gevergd en zou aanleiding kunnen geven om bij het uitspreken er van te stikken. Schiermonnikoog was veel gemakkelijker en daarom heeft men het verkort, even zooals men Monnikkenzijl in Muntjezijl veranderd heeft. Doch hoe dit ook zij, wij vertrouwen, dat zij die den naam van *schiering* of *schieringer* van *schier-aal* afleiden — en dat doen de meeste schrijvers, naar ons inzien evenwel verkeerd — ons wel zullen willen veroorloven om *schiermonnik* van *schiering* of *schieringer* af te halen. Zij toch laten daarbij het essentieele, den stam (aal) van dat woord geheel weg vallen, wij daarentegen niets meer dan den uitgang *ing* of *inger*. Of de naam van *Wit-Oostergoo*, in sommige oude stukken, zooals Dr. Acker Stratingh wil (zie deze *Bijdragen* Dl. VIII, St. 3, bl. 207), daaraan moet worden toegeschreven, dat de voorname kloosters in dat landschap tot de Premonstreitsche orde behoord hebben, wier monnikken zich in hunne kleeding door de witte kleur hunner kappen onderscheidden, daaromtrent durf ik voorshands geen uitspraak doen, doch wil hierbij opmerken, dat deze monnikken dan, naar het oordeel van hen die meenen dat *schier* hetzelfde is als *wit* *schier*monnikken genoemd hadden moeten worden. Overigens moet ik hier, met het oog op het belangrijke van dit feit, ten slotte, de vraag nog eens herhalen: indien *schier*, in Schiermonnik, werkelijk komt van de grijze kappen of kleederen die de monnikken der Klaarkamper abdij droegen, waarom dan andere monnikken van de Cisterci-orde die ook zulke kappen droegen ook geen *schier*monnikken genoemd? Het ontbrak aan dezulken in Friesland toch niet en nimmer, voor zoo ver wij ons herinneren, zijn ons andere dan die van Klaarkamp onder den naam van *Schiermonnikken* voorgekomen.

Ziedaar mijn gedachten-gang toen ik in mijn vorig stukje, op bl. 295 en 311 van het VIIIste Dl. dezer Bijdragen, kortweg schreef, dat Schiermonnikken-oog, *„naar het mij toescheen, welligt"* den naam verkregen heeft, doordien de kloosterlingen, wien het toebehoorde, tot de partij der Schieringers behoorden. En inderdaad, ik ben, door verdere nasporing en nadenken, in dat gevoelen nog meer gesterkt geworden en houd mij overtuigd dat velen het met mij eens zullen zijn, dat er voor die naamsafleiding veel meer grond

bestaat dan voor de afleiding van dien naam van de kleur der kleeding welke de conventualen van Klaarkamp gedragen hebben. Tot volkomen zekerheid, in dezen, hebben wij het natuurlijk niet kunnen brengen, evenmin als men met zekerheid den naamsoorsprong kan opgeven van de partijnamen van Schieringers en Vetkoopers en van Hoekschen en Kabeljaauwschen. Wat den naamsoorsprong der eerste factien, die eerst onder het bewind van keizer Karel V voor goed vernietigd zijn geworden, aanbelangt, daaromtrent schrijft Arend (*Algem. Gesch. des Vaderl.* enz. Dl. II. St. I, Amsterdam 1844, bl. 460) toch teregt het volgende: „Over den naamsoorsprong en de beteekenis van Schieringers en Vetkoopers *zijn vele gissingen opgeworpen*, doch zooveel is zeker, dat door dezen de aanzienlijksten en vermogenden door genen de minder gegoeden of geringen aangeduid worden." Geen de minste zekerheid bestaat er ook hier. Het is steeds, bij de schrijvers die daarover gehandeld hebben, „zoo men wil" of „men zegt" of „waarschijnlijk" of „misschien" enz. Wij gelooven evenwel dat voor onze afleiding van den naam *Schiermonnik* en gevolgelijk van *Schiermonnikken-oog* veel meer waarschijnlijkheid bestaat en dat dezelve veel rationeler is dan een enkele van die, welke men voor Schieringer en Vetkooper heeft voorgesteld en waarvan geen enkele ons bevalt of aannemelijk voorkomt. [1])

---

[1]) Dat men zeer verschillend omtrent den oorsprong en afleiding der partijnamen *Schieringers* en *Vetkoopers*, die zoo veel schatten, tranen en stroomen bloeds aan Friesland gekost hebben, denkt en alles in dezen onzeker is, daarvan zal men overtuigd worden, indien men kennis neemt van 't geen daarover geschreven hebben: Jancko Douwama, *Gesch.* a. w. bl. 21, Gabbema, a. w. bl. 15, en, in navolging van hém, ook Mattheus, *Veter. aevi Anal.* T. IV, Hag. Com. 1738, p. 181 noot, en Hoeufft, *Taalk. aanmerk. op eenige Friesche Spreekwoorden*, 2de uitg. Breda 1815, Reg. bl. 108, Occo Scharlensis, *Chron.* bl. 122, P. Winsemius, a. w. bl. 175a, F. Sjoerds a. w. bl. 130, Mr. J. van Lennep, *De voornaamste Geschiedenissen van Noord-Nederl.* St. II, Amsterd. 1845, bl. 34, J. van Leeuwen's vrij breede Aant. op *It aade Friesche Terp*, bl. 407 en volgg. Westendorp *Jaarb. van en voor de prov. Gron.* Dl. I, bl. 358, die in dezen zijn eigen weg bewandeld heeft, en, om niet meer te noemen, Servaas de Bruin, *Histor. en Geograph. Woordenb.* Leid. 1869 op het w. Het ligt niet op onzen weg om hier kritiek uit te oefenen en de verschillende meeningen in deze zaak te beoordeelen, doch wij willen toch niet verzwijgen, dat de verklaring van onzen beroemden van Lennep verwondering bij ons heeft gewekt. Van de Schieringers zegt hij toch, dat tot die partij voornamelijk de oude maar door den aanwas van kloosters en steden verarmde adel behoorde, dat zij

Ik zal dit punt, dat vrij wat is uitgedijd omdat het ons belangrijk voorkwam, hiermede afgehandeld achten en geef de verzekering, dat ik mijn gevoelen, in dezen, gaarne voor beter zal laten varen en mij bekeerd zal toonen, wanneer men mij aantoont dat ik gedwaald heb.

„In dezelfde lange aanteekening waarin gij over SCHIER *gehandeld hebt, wilt gij ons ook leeren hoe de naam van* SCHOLBALG *in de wereld is gekomen, doch gij zijt daarbij even ongelukkig geweest als bij uwe verklaring van* SCHIER, *want het ligt voor de hand, dat de vette en zoo zeer gezochte schol van Schiermonnikoog voornamelijk in die balg gevangen en dat water zoo den naam verkregen heeft, even zoo als dit met het Robbesand van de daar zich ophoudende Robben het geval is."* Ook hier toont de schrijver weer dat hij zich met eene zaak is gaan bemoeijen, waarvan hij weinig of liever niets weet. Wij kunnen den schrijver de verzekering geven dat er in het Friesche gat of in de zoogenaamde Scholbalg nimmer schol gevangen is geworden. Die komt daar niet en kan er

---

bij gebrek van geld, om vleesch te koopen, zich *hoofdzakelijk voedde* met zekere goedkoope visch, *schieraal* genoemd, en daarvan, zoo sommigen willen, den naam van Schieringers verkregen hebben. *Schieraal* is, in de eerste plaats, geen goedkoope visch, het is de beste palingsoort die zeer gezocht is, en waarin voor eeuwen reeds een aanzienlijke handel is gedreven op Engeland, en die thans vooral te Heeg en Gaastmeer gevestigd is. Ging van Lennep's leer op dan was Schieringer een scheldnaam geweest en wij hebben hierboven aangestipt dat dit het geval niet geweest is. Schoon minder, toch leverden de wateren van Oostergo ook schieraal op en zoo ook Westergo zuivel en vette runderen en schapen, zoodat zij zich niet hoofdzakelijk met schieraal behoefden te voeden. Overigens bestonden de Westergauers niet uit verarmde edellieden. Zeer vermogenden stonden aan het hoofd van en streden in de gelederen der Schieringers. Er heerschte zelfs in den aanvang der twisten een groote rijkdom en weelde in Friesland, die misschien wel tot het ontstaan der twee factien mede aanleiding heeft gegeven. „Anno 1274," schrijft Andreas Cornelius," was Friesland vol gheweldighe Stinsen, die op hooge plaatsen ende wyeren geset waren, want sij sedert den jare duysent tweehondert vierendetsestich van sulx niet op hadden gehouden te bouwen, *vermits die huysluyden dier tijt seer rijck, gheweldig ende overvloedig waaren*: waer uyt mettertyt twist, vyantschap ende partie rees: want elk meende de meeste te weesen," enz. Vergl. *Oudh. en Gest. van Vriesl.* Dl. I, bl. 427.

Het schijnt wel dat de Schieringers de volksgezinde partij, de partij van den zoogenaamde vooruitgang hebben uitgemaakt, — de Vetkoopers daarentegen de aristocratische of de conservatieve partij van die dagen. Doch hoe dit zij, Douwama noemt ze te regt twee „foerfloekte" en „foermaledide" partijen. Zie bl. 57.

alzoo niet gevangen zijn. Misschien dat er bij stormweder wel eens een enkele schol verdwaald is geraakt, of dat in den paaitijd eenige kuitvolle schollen en jagers dit zeegat zijn doorgetrokken, ten einde hoogerop of verder landwaarts, op de wadden of ondiepe plaatsen, hare kuit neder te leggen en daar te laten bevruchten en uitbroeden, even zoo als in de zoogenaamde *lekken* en vooral in het *binnenlek* aan de kust van Holland plaats vindt, opdat de jonge visch, daar in die kweekplaats tot zekere grootte opgegroeid, later zich in dieper water zal kunnen wagen. Het Robbezand wordt hier, als bewijs, ten onregte aangevoerd. Ook op of bij andere eilanden vond men vroeger, toen de eilanders zich meer dan thans met de vischvangst onledig hielden, plaatsen alwaar de gevangen visch gelost werd en welke daarvan den naam droegen. Zoo kent men, bijvoorbeeld, op het naburig eiland Borkum een water dat den naam draagt van *Vischbalg*, niet omdat dat water rijk is aan visch, maar omdat de visch aldaar aangebragt en gelost werd. Zoo ook zal bij Schiermonnikken-oog de Scholbalg haren naam verkregen hebben, omdat scholvangst, scholdrogerij en scholhandel het voornaamste bedrijf der eilanders uitmaakte en die visch versch en gedroogd langs dat water aan- en afgevoerd werd. Zoo heeft men in sommige groote en zeehandeldrijvende koopsteden ook den naam aan sommige havens of gedeelten er van gegeven naar de waren die er het meest aangevoerd, gelost of ingescheept werden. Wil men echter eene andere verklaring van dien naam geven, ik heb er niets tegen; maar dáár heb ik tegen, dat men leert dat de vette en smakelijke schol, die vroeger den roem uitmaakte van Schiermonnikken-oog, in de Scholbalg *gevangen* zou zijn geworden, evenals of de visschers van Schiermonnikken-oog er vroeger een bijzonder soort van schol op na gehouden hadden, ongenaakbaar voor andere visschers. Neen, zij vischten op dezelfde plaats en met gelijke netten als andere visschers, maar de voortreffelijkheid van hunne gedroogde schol was daar aan toe te schrijven, dat zij uit de gevangen visch eene goede keuze wisten te doen, en dat de visch, bij het droogen, met zorg door hen behandeld werd.

„Gij ontkent stoutweg dat de door U „de nieuwere en nu verzande tak van de Lauwers" genoemd in de Groninger wadden ten oosten van Schiermonnikoog, als grensrivier tusschen Friesland en Groningen te beschouwen is, en herhaalt dit later, daarbij den heer Westendorp, die dit mede geleerd heeft, op

hoogen toon tegensprekende en zulks in weerwil dat gij dien geleerde vroeger op bl. 129 *uwer Kwelderkwestie een der beste chorographen genoemd hebt, welke uw gewest immer heeft opgeleverd! Gij schijnt dus niet te weten — of wordt het door u misschien met opzet geignoreerd? — dat die grensscheiding nog in de vorige eeuw bij het verloopen van die rivier op nieuw geregeld, aangenomen en vastgesteld, en dezer dagen op nieuw, bij Koninklijk Besluit, nogmaals aangenomen is geworden?"*

De schrijver laat mij hier iets zeggen 't geen ik niet beweerd heb. Ik heb dit geschreven: „Het schijnt, althans sommigen gelooven dit, dat eerst later de nieuwere en nu verzande tak van de Lauwers als grensscheiding tusschen Friesland en Groningen is aangenomen, *iets waarvoor wij evenwel geen bewijs hebben kunnen vinden."* Geheel iets anders dus als 't geen de schrijver ons gelieft te laten zeggen. Wij blijven nog volhouden hetgeen wij daar geleerd hebben en kunnen de verzekering geven, dat niemand van hen die daaromtrent door ons gevraagd zijn en geacht konden worden dit wel te moeten weten — en daaronder was een negentigjarige grijsaard, dien wij straks zullen noemen, welke een groot deel van zijn lang leven op de wadden heeft doorgebragt — wist te zeggen, dat het zeegat de Lauwers in de Groninger wadden ooit als limiet tusschen Groningen en Friesland gegolden heeft. Ware dit werkelijk het geval geweest, dan zouden toch alle vroegere en nu verdwenen eilanden aan de Groninger kust en ook het nog bestaande Rottum als tot Friesland behoorende gerekend hebben moeten worden. De Lauwers, uit de hooge Drachter en andere veenen ontsprongen, zoude toch volgens de opgegeven leer het Groninger diep of de Hunse doorsneden moeten hebben, om tusschen onze kust en Schiermonnikken-oog door, in de Groninger wadden door te dringen. In die wadden nu verdeelt zich het Zeegat, hetwelk men de Lauwers noemt en waarover wij thans als grensrivier handelen, in twee hoofdtakken, die beide den naam van Lauwers behouden, van welken de eene noordwaarts naar zee loopt en de andere, op de hoogte van Boschplaat, uit de Spruit of het zoogenaamde Tonnegat ontspringende, zich oostwaarts langs de binnenzijde van evengenoemde plaat door het wad eenen weg heeft gebaand. Van dezen oostelijken tak schrijft dr. Acker Stratingh (in zijne *Aloude Staat en Gesch. des Vaderl.*, Deel I, St. 2, bl. 289) het volgende: „Zij schijnt alzoo ten zuiden van deze platen (Kapers- en Boschplaat) en de Haringplaat langs een deel

van het gewone *Vaarwater* of langs een anderen weg over de Wadden tot in de *Eems* gestroomd te hebben." En inderdaad, voor dit gevoelen bestaat zeer veel waarschijnlijkheid. Wij hebben toch dezen tak der Lauwers, die thans op de hoogte der Noordpolderzijl, nog altijd onder den naam van Lauwers, bijna te niet loopt, gekend, dat zij een aanzienlijk eind verder, onder het afgeven van verschillende doodloopende spranken, door het Uithuizer-wad oostwaarts liep, terwijl oude lieden ons in onze jongelingsjaren verzekerd hebben, dat nog vroeger die stroom veel verder oostwaarts heeft geloopen en bij hun leven voor een groot deel verzand en te niet was gegaan; welk een en ander bevestigd wordt door een geteekende kaart van deze Provincie die wij bezitten, en waarvan ons de maker zooowel als de tijd van vervaardiging onbekend zijn, aangezien daarop de oostelijke arm der Lauwers tot in de Eems uitloopende wordt voorgesteld. De straksgenoemde eilanden kwamen daardoor aan den linker oever van dezen Lauwerstak te liggen, en moesten, als men die rivier als grensrivier tusschen Groningen en Friesland aanneemt, alzoo gerekend worden onder Friesland te behooren, want om juist den noordwaarts opschietenden tak — de *buiten Lauwers* van van der Aa — voor grensscheiding aan te nemen, daarvoor bestond geen voldoende en redelijke grond.

Wat ik vroeger omtrent den heer Westendorp geschreven heb, wordt nog door mij beweerd, maar moet men, omdat wij hem een der beste chorographen hebben genoemd, daarom alles goedkeuren en aannemen wat uit zijne pen is gevloeid en den verdienstelijken man onfeilbaar achten? Overigens heeft onze schrijver niet goed gelezen, wat door den heer Westendorp geschreven is, evenmin hetgeen wij daarover gezegd hebben. De heer Westendorp heeft toch niet geleerd, dat de Lauwers in de Groninger wadden de limiet of grensscheiding is tusschen Groningen en Friesland, maar hij heeft geleerd, dat *weleer* de oude Lauwers, die de scheidstroom *was* tusschen Friesland en Groningen, er tusschen Rottumer-oog en Schiermonnikken-oog doorliep, en wij hebben daarop gezegd, dat hij de bron waaruit hij dat geput heeft niet opgeeft en dat wij het ook niet kunnen raden hoe hij aan dat berigt gekomen is; wijders, dat ons nimmer een stuk voorgekomen is waarin die tak der Lauwers als grensscheiding werd aangenomen. Is dat nu op hoogen toon gesproken? [1])

[1]) Het is inderdaad hoogst onaangenaam dat men onze woorden telkens zoo verkeerd opvat, verdraait of verkeerd uitlegt. Dat maakt

Van eene grensregeling tusschen Friesland en Groningen, nog in de vorige eeuw, en wel bepaaldelijk door de wadden, wegens het verloopen der rivier de Lauwers, is mij niets bekend, en zoodat het geval ware geweest, dat wil zeggen, indien ik dat geweten had, dan zou het niet *met opzet* door mij geignoreerd zijn geworden: dat doet geen eerlijk man, en alleen hij die tot zoo iets in staat is kan dit bij een

---

eindelijk wrevelig, gemelijk en verdrietig. Zoo werd, niet lang na het verschijnen van mijn eerste stukje, in een overigens vriendschappelijk en heusch schrijven, het verwijt tot mij gerigt, dat ik den heer Westendorp ten onregte en zonder daarvoor eenigen grond aan te voeren had tegengesproken wanneer hij leert, dat oudtijds achter de Panser onder Vierhuizen, op het zoogenaamde *Uitland*, een dorp heeft bestaan dat later weggespoeld is geworden (zie deze *Bijdragen* Dl. VIII bl. 304), en werd ik daarbij verwezen naar van der Aa's *Aardrijksk. Woordenb. der Nederl.* op het art. *Het Uitland*, al waar dit breeder en afdoende zou bewezen zijn. Dit is onjuist; ik heb den heer Westendorp niet tegengesproken. Alleen heb ik gezegd, dat ik niet, zoo als hij, geloofde, dat daar ter plaatse vroeger een dorp gestaan had, en voor die uitspraak meende ik goede reden te hebben, die ik evenwel daarbij niet opgaf, uithoofde dat ik dan in die noot te uitvoerig zou worden. Soortgelijke korte uitspraken kan men niet altijd motiveeren, want als men de gronden of bewijzen daarvoor in het breede wilde ontwikkelen en tot den laatsten draad wilde uitravelen, dan zoude men tot eene uitvoerigheid vervallen, die gewis afkeuring zou verdienen en die men meermalen in mijn schrijven gegispt heeft. Met weinige woorden wil ik nu hier, ten einde sommigen daardoor misschien te bevredigen en ook omdat het aan ons onderwerp verwant is, wel zeggen, waarom ik aan Westendorp's leer geen geloof kan slaan. Voor die leer bestaat hoegenaamd geen grond en het schijnt wel dat de heer Westendorp door de kaart van van Starckenburg en Visscher vooral verleid is geworden om die leer te verkondigen. Van Starckenburg toch wijst op zijne bekende kaart, ten westen van het Uitland aan of liever in den oostelijken oever van den daar langs vloeijenden stroom, eene plaats (geen *plaat* zoo als Westendorp heeft) aan, alwaar vroeger een dorp zou gestaan hebben, door het plaatsen van dit teeken o met bijvoeging: „*olim Oldorp.*" Wat van Starckenburg daartoe gebragt heeft, weten wij niet; welligt verhalen en opgekleurde sprookjes, welke in die streken onder de kustbewoners in omloop waren en misschien vergroot, door zusters van van Alphen's Saartje „die oude goede baker," levendig gehouden en onder den naam van *overlevering* meer en meer verbreid zijn geworden en zóó eindelijk het burgerregt verkregen hebben. Reeds vele jaren verleden heb ik met zorg onderzocht, wat er van dat „*olim Oldorp*" van van Starckenburg te denken viel. Ik heb verschillende oude visschers en schippers uit die streken — en daaronder was ook een goed ontwikkeld man, met name Eisse Sluiter, een goed waarnemer die men den bijnaam van Martinet had gegeven — gevraagd, of hun

ander veronderstellen. Wel weet ik, dat er hooger op in de rivier, tusschen het vasteland van Groningen en van Friesland, in de vorige eeuw, en wel in 1759, regeling der grensscheiding tusschen Friesland en Groningen of liever eene bepaling en afbakening van den uitloop der Lauwers heeft plaats gevonden, zoo langs den wal als verder van denzelven *tot aan of naar het Groninger diep*, en dat er later, in het

---

ook iets bekend was dat aanleiding kon geven om te vermoeden dat daar vroeger werkelijk een dorp bestaan had; de geschiedenis toch vermeldt het niet en oude charters maken er geen gewag van. Slechts een tweetal van deze mannen verzekerden mij, dat zij er, een paar keer, bij laag afebbende zee en oostewind, eenige zoogenaamde groote kloostersteenen hadden zien liggen en ook twee, uit turf opgezette putten gezien hadden. Ziedaar alles wat ik er van te weten ben gekomen. De schrijver van het artikel „*Het Uitland*" in van der Aa's aangehaald *Aardr. Woordenb.* neemt, zonder eenige bedenking, aan, dat er oudtijds werkelijk een dorp gestaan heeft, zegt dat men er nog *eenige* putten aantreft en voegt, als iets geheel nieuw, zelfs het verdichtsel, op den koop toe, er bij, dat de toren van Vierhuizen, die vroeger op Uitland zou gestaan hebben, van daar naar Vierhuizen, overgebragt is geworden, zonder dat men aangeteekend vindt in welk jaar of eeuw dit plaats had, even als of hij wel iets betrekkelijk het verplaatsen van den toren aangeteekend had gevonden. Hij had den predikstoel er nog wel bij kunnen voegen! Wij hebben den nu afgebroken toren van Vierhuizen meermalen, met het oog op dit verhaal, 't welk wij vroeger uit den mond van den schrijver van bovengenoemd artikel gehoord hadden, beschouwd, doch niet kunnen zien, dat de steen vroeger tot een ander gebouw gediend had, iets dat overeenkomt met hetgeen de heer Th. Joh. van der Leij, bewoner en eigenaar van het huis de Panser en alzoo ook eigenaar van het Uitland, ons deswege geschreven heeft. „Trouwens," zoo schrijft hij onder anderen, „het is niet aan te nemen, dat de in 1835 afgebroken toren te Vierhuizen dáár (op het Uitland) eertijds gestaan zal hebben, *dewijl de steenen in de muren niet de minste kenmerken droegen dat ze, als zoodanig, reeds vroeger diensten hadden gedaan;* terwijl er overigens, bij de afbraak, ook niets viel op te merken, dat aan verplaatsing kon doen denken." Het feit dat men op het zoogenaamde Uitland vroeger, voor en na, bij laag water eenige zware baksteenen en een paar putten gevonden heeft, zal aan deze of gene, met een weelderige verbeelding begaafd, aanleiding hebben gegeven om daaruit de conjectuur te maken, dat het overblijfselen moesten zijn van een oud dorp dat daar vroeger gevonden werd en 't welk, met eene aanzienlijke uitgestrektheid lands, door de zee weggespoeld en verzwolgen is geworden. Éénmaal geboren vond die vrucht eener verhitte verbeelding voedsel en geloof bij anderen en verkreeg zóó eindelijk, als overlevering, het burgerregt. Van Starckenburg, in de Marne, het geboorteland dezer overlevering, woonachtig, zal ze ter ooren zijn gekomen en het schijnt, dat hij eenvoudig en geloovig genoeg is geweest,

jaar 1780, toen de loop der Lauwers te zoek was geraakt, alweder, van wege de provinciën Groningen en Friesland, door de landmeters J. de Boer (van wege Friesland) en H. Verburg (van wege Groningen), eene nasporing nopens de onzeker geworden grenslijn tusschen die twee provinciën, door de rivier de Lauwers, is in het werk gesteld, en dat deze landmeters, in afwachting der approbatie van hun bei-

---

om, zonder kritisch onderzoek en nadenken, het verhaal voor echte munt aan te nemen en er bij de vervaardiging van zijn kaart gebruik van te maken.

Dat het te ver ging om uit het vinden van eenige oude baksteenen en een tweetal putten op het Uitland de gevolgtrekking te maken dat daar vroeger een dorp gestaan moest hebben, zal ik hier wel niet behoeven aan te toonen. Wel kan en mag daaruit worden afgeleid, dat op die plaats vroeger een of meer gebouwen gestaan zullen hebben; en dat is werkelijk ook het geval geweest; dit leert ons de geschiedenis. Jancko Douwama (a. w. bl 65) immers schrijft, dat er, ten tijde der beroerten en oorlogen tusschen de Schieringers en Vetkoopers, „vp het Vthlant" een „groet en starck slot" gestaan heeft, hetwelk, na eene lange en kostbare belegering, eindelijk stormenderhand ingenomen werd, er bij voegende: „Ende worden daer vp levendigen luden gefunden int getal van 332, de al ghedrencket worden; en daer worde to mael voel guets vp het slot gefunden." (Zie a. w. bl. 68). Welligt diende dit slot hoofdzakelijk om meester te zijn over de daar langs loopende Lauwers en andere stroomen, die zich met die rivier vereenigd hadden, en zal het, even als het slot *ter Lune* of *ter Luine*, dat door of liever op last van hertog Albrecht van Beijeren door zijn zoon, in het jaar 1398 op eenigen afstand en ten noord noordoosten van Kollum, aan het Dokkumer diep, gebouwd werd (vergel. Hettema, *O. en N. Friesland*, bl. 60), tevens gediend hebben als tolhuis, alwaar de voorbijvarende schepen tol moesten betalen. Van dit gebouw, en van geen oud dorp, zullen hoogst waarschijnlijk de steenen en putten die men op het Uitland gevonden heeft afkomstig zijn.

Welligt zal deze of gene ons hier de opmerking maken, dat Douwama niet het Groninger Uitland onder Vierhuizen, maar het Friesche Uitland, onder en kort bij Buitenpost aan de grenzen van Achtkarspelen gelegen, bedoeld zal hebben, aangezien hij, op bl. 66, bepaaldelijk spreekt van „het slot vp Vthlant" in *Osterlant*" (Oostergo). Dat is zoo; maar is dat wel juist? Neen, dat is klaarblijkelijk eene dwaling of eene vergissing, hoedanige er wel meer in zijne *Geschriften* voorkomen, waarin Douwama hier vervallen is en die wel te vergeven is bij een man, die zonder eenige hulpmiddelen, bloot op zijn geheugen af, zijne geschriften in de gevangenis op het slot te Vilvoorden, alwaar hij ook overleden is, geschreven heeft. Hij schrijft immers zelf, dat zijn werk de vrucht is „van tgene, dat ick thander tijden daer aff gelesen en gehoert hebbe ende in mijn memorie vntholden hebbe. Daer moet ick mij (God betert) vp dit pas mede behelpen, aengesien ick vp dit pas anders gene boecken.

der hooge principalen, toen de limiet hebben bepaald en vastgesteld, waarvan door voornoemde landmeters eene verklaring is opgemaakt, houdende eene duidelijke beschrijving van de wijze, waarop zij, bij het aanwijzen van het zwet of de grenslijn tusschen Friesland en Groningen, zijn te werk gegaan en die door beiden geteekend is, te Munnekezijl op den 29 en 30 Augustus 1780. Het werk dezer mannen den 4 Oct. 1780 door de Staten van Friesland goedgekeurd zijnde, is er last gegeven om zwetpalen van steen te plaatsen, die er, naar ik meen, nog staan. Doch dit was, evenmin als in 1759, eene uitzwetting door het wad, iets waarvan ons, zooals wij hebben opgegeven, niets hoegenaamd bekend is. Wij hebben de gelegenheid gehad eene menigte kaarten te kunnen raadplegen, doch hebben geen enkele gevonden waarop eene demarcatie-lijn of grensaanwijzing tusschen de provinciën Groningen en Friesland, door de wadden, voorkomt.

Dat er dezer dagen *op nieuw*, bij Koninklijk Besluit,

---

noch behulp hebben mach. Daer vm stelle ick dit tot correctie van de gene, de sulckes bet, dan ick doen kentnisse dragen en weten." Dat hij zich in dezen werkelijk vergist heeft is boven allen twijvel verheven en blijkt duidelijk dáár uit, dat hij op bl. 63 verhaalt, dat hertog Albrecht elf groote en kostelijke burgen liet maken in *Westerlant* (Westergo) en *drie* gelijke burgen in *Osterlant* (Oostergo) en die van Oostergo op bl. 65 opgeeft als gelegen te Dokkum, te „ther Lune" en te Ezemerzijl, dus drie in getal. Maar alle twijfel in dezen, zoo die nog is blijven bestaan, wordt dáárdoor weggenomen, dat hij duidelijk, en als met den vinger, aanwijst en opgeeft waar het slot „vp Vthlant" gelegen was, dat is, *regt tegenover Ezemerzijl* en dus op het Groninger Uitland onder Vierhuizen, dat werkelijk regt tegenover Ezemerzijl gelegen is. Wij lezen toch bij hem, op bl. 65: „So stonde der tijdt to *Dockum* een burch often slot, ende ther *Lune* ende to *Ezemerzijl; ende recht oeuer vp het Vthlant* stunde oeck een to mael groet en starck slot." Het Oostergosche Uitland bij Buitenpost kan dus niet door hem bedoeld zijn en ook draagt die Friesche buurt geen sporen dat er ooit een slot of iets soortgelijks gestaan heeft. Bovendien — en dit steunt onze opvatting niet weinig — indien hij het Friesche Uitland bedoeld had, dan zouden de Friesche medewerkers aan van der Aa's *Woordenboek* en ook Hettema in zijn *O. en N. Friesland* op dat art. er wel eenig gewag van hebben gemaakt, evenals van de sloten of burgen bij „*ther Lune*" en bij *Ezemerzijl;* en dat is niet geschied en toch was Douwama's werk toen reeds publiek domein en alzoo bekend.

Ziedaar wat mij er toe gebragt heeft in mijn eerste stukje te schrijven dat ik niet met den heer Westendorp geloofde, dat er oudtijds op Uitland onder Vierhuizen een *dorp* gestaan heeft.

wegens het verloopen der Lauwers, de grenslijn tusschen Groningen en Friesland geregeld, aangenomen en vastgesteld zou zijn geworden, ook daarvan is ons niets bekend. Wel weten wij, dat bij Koninklijk Besluit van den 3 November 1871 (*Nederl. Staats-Courant* van den 18 Nov. 1871 no. 273) — en hierop zal onze schrijver welligt doelen — de grens van het strand-district Rottumer-oog ten zuiden en zuidwesten bepaald is geworden, doch dat is geene grensregeling in de wadden tusschen de provinciën Groningen en Friesland! Dat zou bij Koninklijk Besluit wel niet kunnen plaats vinden. Wij onthouden ons hier voor het oogenblik een oordeel over deze regeling van het strand-district van Rottumer-oog uit te spreken of de regtsgeldigheid er van te onderzoeken, alleen willen wij er van zeggen, dat het ons voorkomt niet praktisch te zijn.

„*Groot schijnt wel uwe vasthoudendheid te zijn aan eene eenmaal geopenbaarde opinie. Gij zegt toch, dat gij, meer dan 30 jaren geleden, met dr. Acker Stratingh geleerd hebt, dat onder Moencke Langenoe ende Bercmeroe Schiermonnik-oog verstaan zal moeten worden en wel eenvoudig, om reden, dat de oude naam van Schiermonnikoog, welke oudtijds veelal in oude stukken Monicoga was, dit doet vermoeden, maar ook omdat er van dit eiland, in het oude Register, door Driessen en Verwijs medegedeeld, geen ander gewag gemaakt wordt, hoewel al de overige eilanden van Friesland daarin worden genoemd. Die redenen wegen bij mij niet en men had mogen verwachten, dat een meer dan 30jarige studie u van uwe jeugdige dwaling overtuigd zou hebben. Ik geloof veeleer dat men onder Moencke Langenoe het eiland Rottum, dat vroeger ook een eigendom van monnikken geweest is, te verstaan zal hebben, en met Eelco Verwijs, dien gij zonder grond hebt tegen gesproken, dat Bercmeroe het eiland Borkum zal aanduiden, dat thans wel aan de overzijde der nieuwe Eems is gelegen, maar welligt in het begin der vijftiende eeuw, toen die riviertak misschien nog niet bestond, aan deze zijde gelegen zal hebben. Dat wijders in het Register van Schiermonnikoog geen, en van al de overige Friesche eilanden wel gewag wordt gemaakt, bewijst niets, en is natuurlijk, en moet daaraan worden toegeschreven, dat Schiermonnikoog eene vrije Heerlijkheid was.*"

Wanneer ik eene eenmaal door mij geopenbaarde opinie, zooals onze schrijver dat gelieft te noemen, ook op lateren leeftijd voor waarschijnlijk of juist meen te moeten houden, dan blijf ik daaraan hechten en houd die vast, onverschillig

of die oud of nieuw is. Tot nu toe heeft men mij niet overtuigd en heb ik niet leeren inzien, dat ik op dit punt met dr. Acker Stratingh gedwaald heb, en van daar dat ik nog hetzelfde leer als 30 jaren vroeger, al is het dan ook dat onze schrijver dit afkeurt en verwerpelijk acht. Wil de schrijver voor Moencke Langenoe, in het stuk van 1414, liever Rottumer-oog genomen hebben, het staat hem volkomen vrij, doch hij diende daarvoor dan ook wel eenige reden, hoe zwak en weinig beteekenend dan ook, op te geven! Hij is evenwel in gebreke gebleven zulks te doen, want te zeggen dat Rottumer-oog vroeger ook een eigendom van monnikken is geweest, kan niet als reden gelden. Rottumer-oog was vroeger voor het grootste deel een eigendom van de abdij der Benedictijner monnikken te Rottum, en daar het dorpje zich als 't ware in die abdij oploste, zoodat men, van Rottum sprekende, de abdij bedoelde, zoo verkreeg het eiland daarom den naam van Rottumer-oog of het eiland van (de abdij) Rottum, een naam dien het verkregen zal hebben, zoodra het, voor het grootste gedeelte, eene bezitting van die abdij werd. In het oudste berigt dat ons van dit eiland is voorgekomen, namelijk dat van het jaar 1438 (bij Emmius, *Rer. Fris. Hist.* Lib. XII pag. 343 en Lib. XIII pag. 354), wordt het reeds het *eiland Rottum* of het *Rottumer-eiland* genaamd en nimmer is het ons onder den naam van Monnick-oog of het *eiland der Monnikken* of onder eenigen anderen naam voorgekomen. In het bovengenoemde Register, door Driessen t. a. pl. en door dr. Eelco Verwijs t. a. pl. medegedeeld, komt, tusschen Lauwers en Eems, slechts één eiland voor, en wel *Moencke Langenoe ende Bercmeroe*, zoodat van de overige eilanden aan de kust van dit gewest, die wij vroeger hebben opgenoemd, met geen enkel woord gerept wordt, en wij zijn, na langdurige overdenkingen, nog van meening, dat het vrij zeker moet geacht worden dat daaronder Schiermonnikken-oog en geen ander eiland te verstaan zij, daar toch geen der overige eilanden, voor zoo ver men kan nagaan, een naam heeft gedragen, die daarmede eenige overeenkomst had. Wij zullen dat gevoelen hier niet verder uitwerken, aangezien wij meenen daarover, in ons aangevallen stukje, genoeg gezegd te hebben; alleen willen wij hier herhalen, dat dr. Acker Stratingh (zie zijn *Aloude Staat* enz. Dl. I, St. 2, bl. 289), even als wij, na langdurige en gezette studie, getrouw is gebleven aan 't geen wij meer dan 30 jaren verleden, gezamenlijk geleerd hebben, en mededeelen, dat wij met ge-

noegen, uit een brief van ds. Winkler Prins, d.d. 28 December 1871, vernomen hebben, dat ook hij gelooft, dat men onder *Moencke Langenoe ende Bercmeroe*, in het stuk van 1414, Schiermonnikken-oog te verstaan hebbe, daar hij mij, onderanderen, in dien brief schrijft: „Het stuk (dat is, de meermalen reeds genoemde Verdragen, Opdrachtbrieven, enz. door Driessen en dr. Eelco Verwijs medegedeeld) in de werken van het *Historisch Genootschap*, had ik reeds opgemerkt *en dus ook gezien, dat het door mij aangehaalde stuk* (een charter van het jaar 1465) *niet* meer voor het oudste bekende *mogt gelden.*"

Het zal de aandacht van sommigen misschien getrokken hebben, dat in het stuk van 1414 in het geheel geen melding van eenig ander eiland, aan de kust van dit gewest gelegen, gemaakt wordt, doch wij gelooven, dat de reden daarvoor eenvoudig te zoeken zal zijn in het feit, dat die eilanden toen reeds zoo zeer afgespoeld en in omvang verminderd waren geworden, dat zij slechts luttel of geheel geen waarde meer hadden, en alzoo niet weggeschonken konden worden. Misschien zal men mij hier tegenwerpen, dat dan toch het „cleyn eylandeken, daer bij in den zee, genoemt die *Grint*," door hertog Albrecht in het jaar 1398 gegeven is geworden aan „den Joncker van Arckel." Men verlieze hierbij evenwel niet uit het oog, dat het eiland *Grind*, nu bijna geheel verdwenen, destijds en nog lang daarna van veel meer beteekenis was en grooter waarde had, dan een der eilanden tusschen Lauwers en Eems, alleen Schiermonnikken-oog misschien uitgezonderd. In 1575, toen Iunius werk *(Batavia)* uitgegeven en de *groote kaart van Noordholland, Westvriesland en Rijnland* door J. J. Beeldsnijder vervaardigd werd, was de kaas die op *Grind* vervaardigd werd nog beroemd en werd onder de beste gerekend. Men zie over dit eiland en de beteekenis die het vroeger had onze *Aanteekeningen* op Fr. Arends *Nat. Gesch. van de Kusten der Noordzee* enz. Deel II, Groningen 1835, bl. 419—422, waaruit men zal zien, dat het vroeger van veel meer beteekenis was dan de eilandjes Cornasand, Heffesand, Bosch en Rottumer-oog, die toen weinig meer te beteekenen hadden en alleen voor de strandvonderij geacht konden worden van eenige waarde te zijn. Het behoeft ons daarom niet te verwonderen, dat die eilandjes in de *Verdragen, Opdrachtbrieven*, enz. niet voorkomen.

Ik meende voldoende reden te hebben opgegeven, waarom men niet met dr. Eelco Verwijs kan aannemen, dat onder

Bercmeroe het eiland Borkum verstaan zal moeten worden. Nu het onzen briefschrijver nog niet duidelijk genoeg is, wil ik er nog bijvoegen, dat indien de heer Verwijs er aan gedacht had, wat de schenking van Moencke Langenoe ende Bercmeroe vooraf gaat, hij er nimmer toe zou hebben kunnen komen, om onder Bercmeroe het eiland Borkum te verstaan. Er wordt toch vroeger, en wel aan het begin van het *Register van Verdragen, Opdrachtsbrieven*, enz. een stuk aangetroffen, waarbij Widzele, Heere Ockez., ende Wolmaer, Allenz., hoofdlingen aan de overzijde der Eems in Oostfriesland, aan hertog Albrecht van Beijeren opdroegen, hunne landen, heeerlijkheden, goederen en sloten, welke zij toen ter tijd hadden tusschen de Eems en de Jade in Oostfriesland, en in dat stuk of dien Opdrachtsbrief, waarin ook de Oostfriesche eilanden voorkomen, staat het eiland Borkum onder den naam van *Borckin* boven aan en dus gelegen tusschen de Eems en de Jade en niet tusschen Eems en Lauwers. (Zie Driessen, *Mon.* IV, bl. 840). Onze lezing „Moencke Langenoe ende (ook) Bercmeroe" schijnt aan onzen schrijver niet bevallen te zijn, en wij gelooven toch, dat het zoo en niet anders moet worden opgevat, want er wordt niet van *twee*, maar uitdrukkelijk van één eiland gesproken. Ware hij op dit punt met ons medegegaan, dan zou dit hem voor eene zonderlinge bewering bewaard hebben, waaruit duidelijk blijkt, dat hij van de zaak, waarover hij schrijft, niets weet. Om namelijk de verklaring van den heer Verwijs, dat Bercmeroe Borkum zou beteekenen, te redden, laat hij de Westereems, die hij de *nieuwe* noemt, eerst later ontstaan, zoodat Borkum vroeger tusschen de Lauwers en Eems gelegen zou hebben; doch hij leere van ons dat de Westereems de oude oorspronkelijke rivier van dien naam is en dat de Oostereems, die men ook wel eens de *nieuwe* noemt, hoewel van later oorsprong dan de eerste, reeds eeuwen vóór den leeftijd van hertog Albrecht van Beijeren bestaan heeft.

Dat het natuurlijk zou zijn, dat, in het Register, wel van de andere Friesche eilanden en niet van Schiermonnikken-oog gewaagd wordt, omdat het eene vrije Heerlijkheid was, kunnen wij niet begrijpen en vatten de kracht van dit betoog niet; wij weten niet wat de schrijver daardoor bewijzen wil. In de eerste plaats had de schrijver moeten bewijzen, dat Schiermonnikken-oog in 1414 reeds eene vrije Heerlijkheid geweest is, maar dat kon hij niet, omdat dit toen nog het geval niet was. Eerst in 1618 schijnt dit

plaats gevonden te hebben. De staten van Friesland, toen gebrek aan geld hebbende, besloten, op den 27 Junij van gemeld jaar, om een gedeelte van hunne domeinen en daaronder ook het eiland Schiermonnikken-oog te verkoopen, en eerst toen vinden wij het eiland eene vrije Heerlijkheid genoemd. „Vermoedelijk," schrijft de heer Winkler Prins, a. w. bl. 25, „hebben de Staten de voormalige kloosterbezittingen tot eene Heerlijkheid verheven en hieraan alle mogelijke regten toegevoegd, — welligt om hunne waar smakelijk te maken voor een aanzienlijken kooper. Het blijkt dat zij in dien toeleg gelukkig slaagden." Maar, in de tweede plaats, al ware het, in 1414 reeds, eene vrije Heerlijkheid geweest, zou dat aan hertog Albrecht van Beijeren in den weg hebben gestaan, om hetzelve aan Herman Howempe te schenken gelijk hij gedaan heeft? Was Ameland ook niet, en wel bij uitnemendheid, eene vrije Heerlijkheid sedert onheugelijke tijden aan de familie van van Camminga toebehoorende, en is dat eiland „ende een uytlandt, geheeten *Bil,*" volgens hetzelfde Register, in 1398 ook niet door Albrecht van Beijeren gegeven aan den heer van Egmond? Wij noemden dit eiland eene vrije Heerlijkheid bij uitnemendheid, omdat het als 't ware een miniatuur-Staat daar stelde, die zelfs in 1652, toen Engelands Protector, Olivier Cromwell, onzen Staat den oorlog verklaard had, twee eilanders, onder den titel van Afgezanten van het eiland Ameland, derwaarts zond, om Cromwell te overtuigen, dat hun eiland volkomen onafhankelijk van Friesland was, en diensvolgens als geheel onzijdig moest worden aangemerkt; hetwelk hun door den Protector dan ook dadelijk werd toegezegd, terwijl hij hen op de beleefdste wijze, even alsof het afgezanten van Koningen waren, behandelde, en zelfs aan zijn tafel ontving.

„'t Geen gij betrekkelijk de Kapersplaat geschreven hebt is evenzeer onjuist en het schijnt mij toe dat gij U in eene vroegere eeuw verplaatst hebt. Indien men de door U aangevoerde kaarten van Beckeringh en Gross gelooven mag, ja dan heeft er vroeger eene plaat van dien naam in de Groninger wadden bestaan, maar die moet reeds lang verdwenen zijn. Immers een paar schippers, die ik daarnaar gevraagd heb, wisten van zoodanige plaat niets te zeggen." Welligt heeft onze geleerde man bij een paar tjalkschippers, die voor een enkele keer eene lading turf over onze wadden hebben gevoerd, onderzoek naar deze plaat gedaan, en dan is het wel niet te verwonderen, dat zij verklaarden er niets van te weten. Had hij

zich bij eigenlijke wadvaarders of bij zoogenaamde schillerlui (schelpvisschers) vervoegd, hij zou gewis een ander antwoord ontvangen hebben. Ik zou meer en ook latere kaarten dan die van Beckeringh en Gross hebben kunnen aanvoeren waarop de Kapersplaat staat aangewezen, doch ik heb mij bij die twee bepaald, omdat die het naauwkeurigst zijn en het meeste vertrouwen verdienen. Ik heb mij daarbij niet in eene vroegere eeuw verplaats, maar het tegenwoordige daarbij op het oog gehad en geschetst. Meermalen heb ik die plaat bezocht en bewandeld, en ik kan onzen briefschrijver de verzekering geven, dat de Kapersplaat heden ten dage werkelijk nog bestaat, ofschoon gezegd moet worden dat dezelve niet meer op de plaats gevonden wordt die zij vroeger innam en ook in hoogte is afgenomen.' Zoowel deze als andere daar aanwezige platen veranderen van tijd tot tijd van gedaante door de werking der zee, vooral bij stormvloeden, en ook de zee is het die ze verder landwaarts en naar binnen dringt. Van daar is het dat de Kapersplaat, welke de buitenste was, de verder binnenwaarts liggende Koeplaat thans geheel overdekt en deze gezamenlijk tegen de nog verder naar binnen liggende Boschplaat leunen en die voor een gedeelte ook overdekken, zoodat de Koeplaat thans reeds geheel en de Boschplaat grootendeels verdwenen is. De Kapersplaat evenwel, ofschoon aanmerkelijk verplaatst en afgenomen en naar binnen gedrongen, bestaat nog en draagt nog haar ouden naam. Ik bezit onder mijne kaarten een geteekende kaart van de provincie Groningen en ook een drukproef, althans een afdruk er van, waarvan de vervaardiger en drukker mij evenzoo wel als het jaar waarin zij vervaardigd is geworden onbekend zijn. Ook weet ik niet of die kaart wel ooit is uitgegeven, daar ze mij anders nooit is voorgekomen en dr. Acker Stratingh, in zijn *geschiedkundig overzigt over de kaarten der provincie Groningen* haar ook niet vermeld heeft. (Zie *Beschrijving vvn de kaart van de provincie Groningen met aanduiding van de grondsgesteldheid en den waterstaat en vele voor de geschiedenis van haren bodem belangrijke bijzonderheden* enz. *onder toezigt van* G. Acker Stratingh Med. Dr. *opgemaakt door* J. A. Smit van der Vegt, Groningen 1839). Op die kaart nu, die, vooral wat de wadden betreft, met zorg en naauwkeurig bewerkt schijnt te zijn en die misschien in de eerste helft der vorige eeuw vervaardigd is, worden de opgenoemde platen voorgesteld als nog vrij ver van elkander verwijderd liggende en gescheiden door geulen, bij laag water

zelfs bevaarbaar, zijnde de rigting van het vaarwater door steekbakens aangewezen. Op de Kapersplaat ziet men twee kapen aan de oostzijde en dus ten westen van het Schild geplaatst en waarschijnlijk is het dat die plaat daaraan den naam te danken heeft. [1]) — De platen zijn dus aan gestadige verandering onderworpen, worden met langzamen maar zekeren tred binnenwaarts gedrongen en gaan hare algeheele vernietiging tegemoet, indien de hand des menschen zulks niet tracht tegen te gaan, iets hetwelk wij in het belang der kwelders en ook gevolgelijk van de dijken en het daarachter liggende land hoogst wenschelijk ja noodzakelijk achten. Teneinde deze verplaatsing der platen en zandbanken naar binnen duidelijk te maken, willen wij hier een feit mededeelen, waaruit dit overtuigend kan blijken, welk feit mij medegedeeld is geworden door Tjark Derks Visscher, die aan den zoom der wadden, onder de gemeente Eenrum, geboren werd op den 1 October 1780 en aldaar op den 24 Julij 1871 — dus in meer dan 90 jarigen ouderdom — overleden is en die verre weg het grootste deel van zijn leven, hetzij als schilschipper (schelpenvisscher), hetzij als robbenslager,

---

[1]) Dit leerde ik reeds voorlang met dr. Acker Stratingh in onze *Natuurlijke Historie der provincie Groningen*, Dl. I, St. I, bl. 220 en volg., en ik ben die leer nog toegedaan, in weerwil dat van der Aa in zijn *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden* op het art. *Kapersplaat* zich met die naamsafleiding niet heeft kunnen vereenigen. Indien de naam der plaat van de daar eertijds gestaan hebbende Kapen kwam, dan zou volgens hem de naam *Kapenplaat* moeten zijn. Meer waarschijnlijk komt het hem voor, dat de naam afgeleid zal moeten worden van kapers of zeeroovers „daar de plaat ongetwijfeld veel ouder dan de bedoelde kapen zijn zal." Ja, de plaat is gewis ouder dan de bedoelde kapen die er niet geplaatst konden worden vóór dat de plaat bestond, maar even gewis is zij ook ouder dan het *Kaperschip* dat er heeft kunnen stranden en ook ouder dan het tijdperk in hetwelk er kapers of zeeroovers hun verblijf hebben kunnen houden, want voor een en ander moest de plaat eerst aanwezig zijn. Het is ons vrij onverschillig of men den naam dezer plaat van bedoelde kapen dan wel van kapers of zeeroovers wil afgeleid hebben, doch wij willen hier nog opmerken, dat de heer van der Aa, bij het schrijven van dit artikel, er niet aan gedacht schijnt te hebben, dat men zich, vroeger vooral, bij het geven van namen, niet altijd strikt aan spel- en taalregels gehouden heeft, maar zeer dikwijls daarvan is afgeweken, iets dat dus ook hier wel het geval kan zijn geweest. Dat er vroeger kapen gestaan hebben is zeker, doch geheel onzeker is het of er vroeger wel een kaperschip gestrand is of dat er kapers of zeeroovers op die plaat verblijf hebben gehouden; daarvan is niets bekend, en dit, meenen wij, is in het voordeel van onze naamsafleiding.

hetzij als opspoorder en berger van strandgoederen, op onze wadden heeft doorgebragt. Dat feit is het volgende. Zoo als bekend is, waren de laatste vijf jaren der vorige eeuw voor onze oorlogsvloot allernoodlottigst, doordien onze geheele vloot van oorlogschepen, mag men wel zeggen, in die jaren door de Engelschen genomen of vernield is geworden. In dat tijdvak ging ook de oorlogsbrik *de Gier*, commandant Wolters, verloren. Deze bodem, in gezelschap van de Argo, Mercuur en de Echo, van Cristiansund herwaarts komende, werd, even als de anderen, door de Engelschen gejaagd en beschoten, en, het niet kunnende ontkomen, zettede hij zich, om niet genomen te worden, even als de Echo deed, den 12 Mei 1796 op het Siemenszand, terwijl de twee eerstgenoemde schepen, 36 en 18 stukken geschut voerende, genomen werden. Uit hoofde van een zwaren storm konden zij van deze plaat niet weder worden afgebragt (zie Decreten van de N. V. Meij 1796, bl. 312), waarom de inventaris geborgen werd en derzelver holten later verkocht zijn geworden. Vóór dat de romp of het casco van de *Gier* gesloopt was, wierp een andere hooge stormvloed het schip over het hoogere en buitendeel van Siemenszand, en het duurde niet lang of het hol van dit vaartuig was aan de binnenzijde van het Siemenszand door het losse zand verzwolgen, zoodat het sloopen er van onmogelijk was geworden. Eenige jaren daarna — en onze Tjark woonde dit alles bij — kwam bij een hoogen stormvloed het hol van de Gier *aan den buitenkant van Siemenszand* weder voor den dag, doch werd nu andermaal over het hoogere noorderdeel van Siemenszand naar binnen geworpen, alwaar het zich even als vroeger in het zand wikkelde en onzigtbaar werd, zoodat ook nu aan sloopen niet gedacht kon worden. Niet vele jaren verliepen er of de romp werd nogmaals aan de buitenzijde der plaat door het holle zeewater opgegraven en aan het licht gebragt en ook nu door den hoogen vloed weder over de zandplaat geworpen en naar binnen gedreven op een vasten grond, die toeliet dat de rest van het schip nu gesloopt kon worden. In een betrekkelijk kort tijdsbestek werd het Siemenszand dus bijna over deszelfs geheele breedte verplaatst en naar binnen gedrongen. Wel is waar betrof dit het Siemenszand, doch hetzelfde zien wij met de daar aangrenzende platen, die in eene lijn en even ver naar buiten liggen als het Siemenszand, plaats vinden; zij worden evenzoo door de werking der zee naar binnen gedrongen en dus, zoo niet geheel vernietigd, verplaatst.

De Kapersplaat bestaat daarom, hoezeer dan ook niet meer op dezelfde plaat als vroeger, heden ten dage nog onder den ouden naam en maakt de kroon uit van de Koeplaat en ook gedeeltelijk van de Boschplaat, die, hoezeer bijna verdwenen, den naam evenwel nog behouden heeft.

„Zeer praktisch, in uw stelsel, neemt gij den eilander balg als grens aan, tusschen de provincie Groningen en Friesland. Zoo toch komt het Siemenszand, dat gij, op grond van een paar oude verzegelde brieven, die welligt op dit punt abusief zullen zijn, beweert aan de provincie Groningen te behooren, aan uwe zijde van de limiet te liggen, doch gij dwaalt ook hier deerlijk. Een oud ingezeten van Schiermonnikoog, dien ik volkomen vertrouw, heeft mij toch verzekerd, dat het Siemenszand nog in het begin dezer eeuw aan Schiermonnikoog was vastgehecht en een deel van het strand des eilands uitmaakte, door geen water daarvan gescheiden, maar dat eerst toen de eilander balg, bij een storm, ontstaan en het Siemenszand van Schiermonnikoog afgescheurd was. Reeds toen en al lang te voren maakte de Lauwers de grensscheiding uit tusschen Groningen en Friesland."

Ook uit deze aanmerking van den schrijver zien wij, dat hij niets van de zaak weet waarover hij een ander teregt wil wijzen en lastig valt, en dat hij oude wijvenpraatjes in de plaats geeft van geschiedkundige feiten, die hem niet onbekend moesten zijn. Was hij eenigermate met het onderwerp, waarover hij de pen heeft opgevat, bekend geweest, dan had hij zich door dien ouden Schiermonnikooger niet op de mouw laten spellen, dat de eilander balg eerst in het begin dezer eeuw gevormd is geworden; en het Siemenszand tot aan dien tijd een deel van het strand en alzoo aan het eiland vast is geweest, maar dan had hij moeten weten dat èn de eilander balg èn het Siemenszand reeds eeuwen vroeger bestaan hebben. Het laatste, dat toch wel geen *Siemenszand* genoemd zal zijn geworden, toen het nog een deel van het eilander strand uitmaakte, komt reeds in oude koop- en pachtbrieven en ook in het Register van de Gerechtigheden en Heerlijkheden van het Hunsingo-kwartier, als een op zich zelf staande plaat, en niet als een gedeelte van het eilander strand, onder dien naam voor, terwijl de eerste reeds bestond toen de vermaarde piloot Lucas Jansz. Waghenaer van Enkhuizen bloeide en schreef, en dus in de zestiende eeuw. Deze ervaren zeeman, wiens werken ook in Engeland zeer hoog geschat en geacht wierden, schrijft toch duidelijk in zijn

Tresoor der Seevaert, Cap .III bl. 3, dat er een „*Balch tusschen Schiermonnikoog ende Symenssant ingaet.*" Maar er is meer — en dat had onze schrijver in allen gevalle moeten weten — waaruit duidelijk blijkt, dat deze eilander Balg reeds zeer lang bestaan heeft niet alleen, maar ook dat zij oudtijds van veel meer beteekenis moet geweest zijn dan thans. Van de drie kapen of zeebaken, die men, althans vroeger, op Schiermonnikken-oog vond, wezen twee daarvan den buitensten mond of het inkomen van het Friesche gat aan, terwijl de derde het Noordoostergat, dat is onze balg, dat bij het vaste strand plag in te loopen, aanwees. Deze derde kaap is in de laatste helft der 18de eeuw nog geheel vernieuwd, ofschoon zij, wegens het verzanden en droog worden van dit zeegat, vooral van het zuidelijk deel, van weinig of geen nut meer was. Het was dus voor ons in het geheel niet noodig, den eilander Balg — de oude Lauwers van van der Aa — als liemiet aan te nemen, om het Siemenszand onder onze provincie te kennen rekenen. Neen, wij hebben dien Balg — die door sommigen, ook nu nog wel, de Lauwers genoemd wordt, en die daarom dan ook op onze Wadkaart, in 1844 uitgegeven, onder dien naam aangewezen is geworden — als grenslijn aangenomen, omdat oude schelpvisschers en wadvaarders — en daaronder ook onze oude Tjark — ons verzekerd hebben, dat deze geul, sedert onheugelijke tijden, als grenslijn, bij strandvonderijen, gegolden heeft, welke verzekering in overeenstemming is en bevestigd wordt door het feit, dat, zooals wij overtuigend hebben aangetoond, het Siemenszand tot ons grondgebied behoort, en het is daarom dan ook dat de wadden, ten oosten van dezen Balg gelegen, niet *Friesche* maar steeds *Groninger* wadden genoemd worden. Onze schrijver zegt wel, dat de door ons aangehaalde Verzegelingen op dit punt welligt foutief zullen zijn, doch hij heeft niet getracht zulks aan te toonen. Wil hij nog meer Verzegelde brieven, waaruit dit blijkt, wij zijn in staat hem die te leveren; doch hij neme de moeite het Register van de Geregtigheden en Heerlijkheden in het Hunsingo-kwartier na te slaan, en dan zal hij daar onder anderen kunnen lezen: „den 2 Maart 1750. De provincie van Stadt en Lande laat regestreren:

1mo Het regt van eygendom de provincie toebehoorende van 't Eylandt Rottumer-oogh met alle sijne annexe sanden, stranden, geregtigheden en heerlijkheden, als Rottumeroogh, Koeplaat, Busch, Corn- en *Siemens-Sandt* met sijn annexen

fundeert in verscheiden koop- en ankomst brieven cum producto geteekent en voorts ter bewaringe an de Rekencamer weder overgegeven van den 1 April 1675, 8 May 1695, 7 Junij 1695, 25 Feb. 1698, 22 Augs. 1707, 18 Januarij 1731, 14 April 1735 en 24 Junij 1738.

2do. Het Hoge ressort en Souverainitait der provincie bij voorgaande alienatien van de gronden wel expresse voorbehouden de Ao. 1659."

Dit stuk, dat het jongste is waarin Siemenszand als eigendom van deze provincie voorkomt, en waarin sedert geene verandering is gekomen, moet hem wel overtuigen, anders is hij voor geene overtuiging vatbaar! Wij willen hier nog bijvoegen, dat Siemenszand vroeger behoord heeft tot het strandgebied en dus een deel heeft uitgemaakt van het eiland Bosch, doch dat het, toen Bosch door afspoeling en verstuiving het karakter van eiland verloren had en in een zandplaat herschapen was geworden, met de Boschplaat onder het strandgebied van Rottumer-oog gekomen en daaronder ook, met de daarnevensliggende platen, gebleven is. Dit feit bewijst ook duidelijk en overtuigend, dat de zoogenaamde Lauwers, die tusschen Siemenszand en Bosch doorloopt, nimmer een grensrivier heeft kunnen zijn, maar bloot een zeegat, vroeger of later door den oceaan zelf gemaakt, zooals de schrijver van de *Oudh. en Gest. van Gron.* schrijft, want ware het een grensrivier geweest, dan zou men Siemenszand nimmer als adhaerent aan Bosch beschouwd kunnen hebben, omdat het aan de overzijde van dat water gelegen was. Toen Schiermonnikken-oog onder Friesland gebragt is geworden, zal men den eilander Balg, destijds zeker van meer belang dan thans, als grenswater hebben aangenomen, en, daar de Lauwers, van de vroegste tijden af, de grensrivier tusschen Groningen en Friesland was geweest, ook aan dit water den naam van Lauwers gegeven hebben, en eerst toen zal ook de naam van de eigenlijke Lauwers, ten westen van Schiermonnikken-oog, in dien van het Friesche Gat of Scholbalg veranderd zijn geworden.

„Gij acht het wederregtelijk, dat de strandvoogd van Schiermonnikoog een vaartuig heeft gezonden, om uit een Oostenrijksch schip, dat op de Krenteplaat gestrand was, lijnzaad te bergen, en verlangt dat in 't vervolg tegen dergelijke aanmatigingen gewaakt zal worden, doch wij gelooven, hoewel wij de Krenteplaat niet kennen, dat de strandvoogd hier volkomen in zijn regt en op zijn gebied is geweest, terwijl wij overigens de

verzekering kunnen geven, dat er geen lijnzaad op het eiland is aangebragt en de eilanders zich nimmer aan het bergen en veel minder rooven van strandgoed buiten hun gebied hebben schuldig gemaakt."

Onze schrijver zegt, dat hij de Krenteplaat niet kent en evenwel gelooft, dat de strandvoogd, bij het zenden van een schip om uit het gestrande vaartuig lijnzaad te bergen, volkomen in zijn regt en op zijn gebied is geweest. Dit klinkt inderdaad vreemd, vooral na de verklaring van den schrijver, die wij zoo even hebben medegedeeld, namelijk, dat de Lauwers in de Groninger wadden reeds lang de grensscheiding uitmaakt tusschen Groningen en Friesland, en nadat wij in ons vroeger stukje de ligging der Krenteplaat in de oostelijke helft der Lauwers, en dus aan de Groninger zijde, hadden aangewezen. Hier schijnt de schrijver alzoo weer te hechten aan het sprookje der eilanders, hetwelk zij, bij gebreke van iets anders, als titel van regtsgebied of van eigendom willen doen gelden, namelijk dat de Vrijheeren van Schiermonnikken-oog in oude tijden gewoon waren te zeggen: „Boschwad en Siemenszand behoort aan mijn land." Want als de Lauwers de grensscheiding uitmaakt, zooals hij zelf wil, dan heeft de strandvoogd van Schiermonnikken-oog, bij die gelegenheid, ontegenzeggelijk zijne bevoegdheid en zijn regtsgebied overschreden. De Krenteplaat toch, welke men vóór 1848 ook wel *Olieplaat* noemde, omdat er, eenige jaren vroeger, een Spaansch schip, met olie geladen, op verbrijzeld werd, waarbij de geheele equipage omkwam, en die in 1848 den tegenwoordigen naam bekwam, doordien er toen op die plaat een met krenten geladen vaartuig strandde en verloren ging, ligt in de oostelijke helft der Lauwers en wel zóó, dat zij aan de Kapersplaat gehecht is, en met deze als 't ware een groot geheel uitmaakt. Deze plaat, die van tijd tot tijd in uitgebreidheid zoowel als in hoogte heeft toegenomen, zoodat zij thans omstreeks één el boven volzee verheven is, ligt dus, naar de eigen uitspraak van den schrijver wel degelijk op ons grondgebied en onder het strandgebied van Rottumer-oog, zoodat het weghalen van daar gestrande goederen als strandroof beschouwd kan worden, waartegen gewaakt moet worden. Wij willen hier nog aanstippen, dat in het gezegde van de oude Vrijheeren niet onduidelijk doorschemert, dat ook zij wel overtuigd zijn geweest, dat Siemenszand eigenlijk niet tot hun regtsgebied behoorde, aangezien zij anders toch wel niet, onder zulk een niets bedui-

dend en geen grond hebbend sprookje, het strandregt, voor en na, op Siemenszand zouden hebben uitgeoefend.

Wat betreft de verzekering van onzen schrijver dat er geen lijnzaad uit bovengenoemd vaartuig op Schiermonnikkenoog aangebragt is geworden en dat de eilanders zich nimmer aan het bergen en veel minder aan het rooven van strandgoed buiten hun gebied hebben schuldig gemaakt, — het eerste neem ik als volkomen juist en waar aan, omdat het bekend is, dat er, wegens den hoogst ongunstigen toestand waarin het gestrandde vaartuig geplaatst was, geen handvol lijnzaad heeft kunnen geborgen worden, doch het laatste acht ik minder overeenkomstig de waarheid. Zonder hier de geschiedenis der strandvonderij na te gaan en een tal van oude gebeurtenissen, waarvan men de waarheid zou kunnen betwisten, op te rakelen, wil ik onzen schrijver alléén verwijzen, naar 't geen er in December van het jaar 1744 heeft plaats gevonden, toen, namelijk, op last van de eigenaars van Schiermonnikken-oog er goederen zijn weggenomen en naar hun eiland overgebragt uit een schip 't welk op de *Koeplaat* gestrand was, en naar de daarop gevolgde regterlijke veroordeeling wegens strandrooverij. Verg. hierbij Rhijnvis Feith, *Dissert. Hist. Jur. Inauguralis, de jure lit. praecip. patr.* Gron. 1830, p. 135—137.

Hiermede neem ik van mijn recensent afscheid en laat hem los, aangezien toch het overige van zijn geschrijf geen antwoord of wederlegging verdient, in het vertrouwen, dat hij nu te vreden en beter ingelicht zal zijn, en ook de bedenkingen van een drietal vrienden zullen zijn weggenomen. Ik geloof niet dat ik een of ander zal behoeven terug te nemen van 't geen ik in mijn eerste stukje geleerd en beweerd heb, iets, waartoe ik zeer genegen bevonden zal worden, indien men mij op goede gronden aantoont dat ik gedwaald heb.

Aan het einde van dit stukje gekomen, willen wij eene fout herstellen die in het eerste is binnen geslopen. Wij hebben daar toch op bl. 316 van Dl. VIII dezer Bijdragen gezegd, dat Worp van Thabor Prior is geweest van Klaarkamp. Men gelieve daar te lezen, dat Worp eerst Pastoor is geweest te Rinsumageest en later Prior van het Regulieren klooster Thabor, buiten Sneek.

Warfum den 16 Februarij 1872.

TWEE AKTEN IN DE FRIESCHE TAAL.

Bij het doorbladeren van de *Monumenta Gron. veteris aevi inedita*, door den heer R. K. Driessen, *Groningen* 1822—1830, uitgegeven, ontmoette ik *twee Akten* in de Friesche taal: de eene van 4 Julij 1385 (II, 378, no. 95), de andere van het jaar 1393 (III, 471, no. 111).

Bij het lezen dier Akten ontdekte ik spoedig, dat die aldaar zeer onnauwkeurig gegeven waren, misschien wel ten gevolge onduidelijkheid, maar tevens ten gevolge van de geringe kennis dier taal bij den uitgever.

Ten opzichte van de eerste Akte verwijst hij naar van Halsema's *Verhandeling over den Staat en Regeringsvorm der Ommelanden*, te vinden in het tweede deel der werken van het *Groninger Genootschap Pro excolendo Jure Patrio* bl. 13, 122, 200, 244, 258, 482, 515, enz. Gron. 1778, en zegt, dat die tot beter verstand van deze Akte verdienen te worden nagezien.

Bij inzage zal men evenwel ontdekken, dat de aldaar uit deze Akte aangehaalde plaatsen tevens zeer gebrekkig zijn overgenomen. Het opschrift van deze Akte is ook onjuist. Van Halsema, bl. 258, zag beter en beschouwde haar, en zeer te recht, als een vrijbrief aan de ingezetenen, om de Drenthen te beschadigen en hun wederstand te bieden. Ten aanzien van de tweede Akte zegt Dr. in eene daarbij geplaatste noot: „Ik geef dit stuk, zoo als ik hetzelve in het aangehaalde handschrift vind, doch het is buiten twijfel gebrekkig." In de *Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheidkunde inzonderheid der Provincie Groningen*, *Gron.* 1864, I, 203, zegt de heer dr. G. A. Stratingh in noot 2, dat dit hetzelfde zal zijn als von Richthofen in zijne *Friesische Rechtsquellen*, *Vorr.* S. XXIII, aanhaalt, maar wegens den gebrek-

kigen staat, waarin het zich bevond, niet durfde in druk te geven. Zoo denkt er ook mr. W. B. S. Boeles over. Zie dezelfde *Bijdr.* III, 151.

Die Akten kwamen mij voor de Geschiedenis belangrijk genoeg voor, om een verbeterden tekst daarvan te geven, met aanteekening van de gebrekkige woorden bij Driessen en toelichting van enkele plaatsen, en daarbij de vertaling te voegen. Zoo volgen dan daarvan hier die tekst en vertaling. De origineelen heb ik niet gezien, en die schijnen van beide Akten verloren te zijn.

Welligt zijn er in de Archieven, en bij eenige oude familien, in de provincie Groningen, nog meer stukken in de Friesche taal aanwezig, die over hare Geschiedenis licht zouden kunnen verspreiden, doch die men, uit onkunde met die taal, ongebruikt laat liggen. Wenschelijk ware het, dat deze aan eenen, de Friesche taal, van voor de zestiende eeuw, kundigen werden ter hand gesteld, om daarvan nauwkeurige afschriften en eene goede vertaling te vervaardigen.

Leeuwarden 1871.

Verdrag tusschen (Vrijbrief van) de Regters van Fivelingo-Westerambt, de Zijlregters van de Acht zijlvesten en de Zijlregters van de Drie Delfzijlen, (aan hunne ingezetenen) tot het keeren van het geweld en van de vijandelijkheden door die van Drenthe en Gha of Go, voornamelijk in het onder water zetten van een groot gedeelte van Fivelingo gepleegd (verleend).

Den 4 Julij 1385.

What [1]) thet der skiet in der tyedt, thet forgeeth myt ther tyedt, an wirt forgheeten, hit nese, thet ma hit byscriwe, and myt goder lyuda sigillum bifestene.

Alderumbe[2]) sa dwa wy Ryuchteran fon Fywelga Londes Westerompte, Sylriuchteran fon tha Achta Silfestnum and Sylruichteran to tha [3]) Thrim Silum, tho da Delfsylum, kundoch [4])

Wat dat er in den tijd geschiedt, dat vergaat met den tijd en wordt vergeten, tenzij dat men het beschrijve en met goeder lieden zegels bevestige.

Aldaarom zoo doen wij Rechters van Fivelingo Lands Westerampt, Zijlrechters van de Acht Zijlvesten en Zijlrechters tot de Drie Zijlen, tot de Delfzijlen, kond aan alle lieden, die de-

[1]) Want. [2]) Alder umbe. [3]) totha. [4]) Kundach.

allen lyudum, der dissse breff syath jefta herat lesan.

Thet wy endrachtelyke and wel byret, menlycke, myth ther Mena Menate, in dissa forscriwena Londum seten, umbe thet jamerlycke jamer anda grata urweld and thet unryucht, thet us skyet fon tha *Thrantum* ande *Gha*, the da Ommerke anda Edikan [1]) tohakiath and tobrekath and us hera weter sunder rethene ande sunder ryuchte uppen hals hlapa letath and forderath thermithe [2]) then gastelyka and dere wraldesca, and byrawath [3]) then lybbanda ande then datha hera trast and hera ryuchtes, thet Gode mote clagad wesa and syna Helgum and alle goda lyudum.

Sa reke wy vry orloff alle lyudum, ther in disse Londum seten sendt, ryk ande erm, Haudingum ande Menete, the duren ande mughen, and hiera honda reppa wellath, and duren disse vorscriwena lyudum, thet ys tha Thriantum and hiera helperan, wider scada to dwan to hokerwys alls ma [4]) mey. Allermon-

zen brief zien of horen lezen.

Dat wij eendrachtelijk en welberaden, gezamentlijk met de gemeene Gemeenten in deze voorschrevene Landen gezeten, tengevolge van het jammerlijke jammer en het groote geweld en het onrecht, dat ons geschiedt van de *Drenthen* en van het *Go*, die de Omerke en Edikan verhakken en verbreken, en ons hun water op den hals loopen laten en daarmede bederven den geestelijke en den wereldlijke, en berooven den levende en den doode hun troost en hun regt, dat Gode geklaagd moet zijn en zijn Heiligen en allen goeden lieden.

Zoo geven wij vrijheid en verlof aan alle lieden, die in deze Landen gezeten zijn, rijk en arm, Hoofdlingen en Gemeenten, die durven en vermogen, en hunne handen reppen willen, en durven dezen voorschrevenen lieden, dat is de Drenthen en hunne helperen, weder schade doen op welke wijze als men vermag.

---

[1]) Driessen zegt aldaar in de noot: Dit zijn de benamingen der bedijkingen van *Engelbert* en *Middelbert.* — In den latijnschen tekst bij Dr. II, 264, leest men in de akte van 1370, „*quod prefate Parochie Middelberg et Egnaberg servare debent suos aggeres* OMELKE *videlicet et* EDICKAN," en bl. 265: *Omerke et Edikan.* — In de vertaling aldaar bl. 286: *Ommerke en Edikan*, en *Ommerke* en *Ediken*; bl. 287: *Omerke en Edyken*, waardoor wel dezelfde dijken zullen bedoeld zijn.

Welke nu deze dijken zijn, durf ik niet te beslissen. Ik hoop, dat een kundiger hand, en meer dan ik met de plaatselijke gelegenheid aldaar bekend, ons hieromtrent nader moge inlichten. Misschien is die ook in staat ons het aldaar voorkomende STERTEBOLABALKA nader te doen kennen, dan Driessen heeft gedaan.

[2]) and for de Rath ther *Mythe.* De noot *C* bij Dr., die van de Mudester zijl spreekt, zal nu wel vervallen zijn.

[3]) by rawath. [4]) allama.

nalyk uppa syn ayn byhach, froma and skata, in lywe in lithum [1]) ande gode, self to dregane.

Iedereen op zijn eigen gevaar, voordeel en schade in lijf, in leden en in goed, zelf te dragen.

Ak wer 't sake, thet Thriantan engen scada wider in da Lond, mynra jefta merra, dede, jef hi 't tolathe, geth alramonnalyk ham, sa hit ankume, syn ayn scada to lythane; uppa then wne [2]) nout to ghungane [3]) jefta to hatiane, ther Thriantum er scada den heth, jefta degelykes deth.

Ook ware het zake, dat de Drenthen wederom eenige schade, minder of meerder, in het Land deden, zoo hij het toelaat, bewijst ieder het hem, dat het dus geschied is, zijne eigene schade te lijden; op den ingezeten niet te gaan, noch te vervolgen, die den Drenthen vroeger schade gedaan heeft of dagelijks doet.

Ak thera wne, ther in usa Londum seten send, nemmen off te [4]) senane, jefta off sone to nymane, hit ne se bi us allera mena rede, by sextych aldera merka to pynum.

Ook niemand der ingezetenen, die in onze Landen gezeten zijn, te verzoenen of uit den zoen te sluiten, tenzij bij ons aller eenparigen raad, bij zestig oudere marken tot straf.

Ak forth ma; werth er eng mon, Hauding, jefta Menetemon in enga torpe, jefta up enga huse, worde fon Thriantum bygripen, tha klocka an tho slan, jefta tha bekana up tho stekane and thiu Menete gader to hlapane [5]) an da urweld te kerane [6]).

Ook verder; ware het dat er eenig man, Hoofdling of Gemeenteman, in eenig dorp of op eenig huis, door de Drenthen gevat werd, de klok te kleppen of de bakens op te steken en de Gemeente te zamen te loopen en het geweld te keeren.

Ak sa thiu [7]) seke to sone komt, istet ter eng mon se, ther um thes Londis willa sernesse jefta henda hebba; tha bynna scelda [8]) to betane, jef ma

Ook zoo de zaak tot zoen komt, is het dat er iemand is, die om des Lands wille verwondingen of bezeeringen heeft, die binnen schild te boeten,

---

[1]) lichum. [2]) inno. [3]) ghun gano. [4]) offte. [5]) cohlapene. [6]) kelane. [7]) thin.

[8]) Ik heb dit woord letterlijk vertaald, omdat het hier in een figuurlijken zin voorkomt, zooals ik meen dat uit eene akte van 10 Mei 1388, bij Driessen, a. w. II, 411, zal geblijken, alwaar wij bl. 416 lezen:

„Voert mer, so wat schade den Abbete ende den Convente vorscr. (Adewert), ende alle de ghene, de vor ghenommet zin (te weten: hore vorwerkes lude, hore broeteters, hore lantzate, ende de ghene, de up horen huzen wonachtig zint. Zie bl. 415), anghekomen is van der stad van *Groninghe* vorscr. (te weten: Borghermestere ende Raet van *Groninghen*, en alle de ghene, de bynnen *Groninghen* wonachtig zint. Bl. 415), den sullen de Abbet ende dat convent vorscr. bijnnen schilde boeten en

hit owers [1]) nout kera ne [2]) mey. Ak nena monne to forbiadane, ther Thriantum scada dwan wel jefta mey, buten tha monda rede [3]).

In eene byfestinge thira punta, der hir scriwen seud, sa hebba wy Ryuchteran fon Fywelinga Londes Westeromete use sygel in dis briefe huen. For tha Achta zilfestense sa hebba wy Her ONNA fon *Syerdaberth*, Her EGGA fon *Scheldwalda*, Her REMBOD fon *Slochtra*, Her ALRIC fon *Skiramere*, Her WOLTER fon *Germerawolda*, Her SUETHER fon *Sudawalda*, Her ONNA fon *Northawalda*, Her ONDULF fon *Bedum*, Presteran ande Cureten, use sygel hir to hwen. Ak wij SJABBA to *Garawere*, GERBOD to *tha Posta*, NYCOLAUS to *Woltersum*, Haudinghan umbe marra bifestense, sa hebba wy use sygil hir to slayn. Jewen in da jere uses Hera thusend threehunderd

zoo men het anders niet verkrijgen kan. Ook niemand te verbieden, die den Drenthen schade doen wil of kan, zonder gemeenschappelijken raad.

Tot bevestiging der punten, die hier geschreven zijn, zoo hebben wij Rechters van Fivelgo Lands Westerambt ons zegel aan dezen brief gehangen; voor de Acht zijlvesten, zoo hebben wij Heer ONNA van *Siddeburen*, Heer EGGA van *Schildwolde*, Heer REMBOD van *Slochteren*, Heer ALRIC van de *Schermer*, Heer WOLTER van *Garmerwolde*, Heer SWEDER van *Zuidwolde*, Heer ONNA van *Noordwolde*, Heer ONDULF van *Bedum*, Priesters en Cureten, onze zegels hier aan gehangen. Ook wij SJABBE te *Garreweer*, GERBOD tot *ten Post*, NICOLAAS te *Woltersum*, Hoofdlingen, tot meerdere bevestiging, hebben onze zegels hier aangeslagen.

---

beteren, buten der stad schade. Ende so wat schade der Stad van *Groninghen* vorscr. anghekomen is, ende den ghenen, de daer bynnen wonachtig zin, van den Convente ende van den ghenen, de vorscreven zin, den sullen de Borghermestere ende Raet vorscr. bynnen Schilde boten ende beteren, buten des Conventes schade vorscr.; beholden elken manne van beyden ziden siner claghe van pennincschulde ende van erfachtighen guede."

Men ziet hieruit dat het de bedoeling is, dat de Abt en het Convent ter eenre en de Burgemeesters en Raad van Groningen ter andere zijde, de schade, die zij ten gevolge van hunne geschillen geleden hebben, niet op elkander zullen verhalen, en dat ieder aanneemt de schade, die hunne onderhoorigen mochten geleden hebben, ieder voor zich aan dezen zullen *boeten* en *beteren*, en deze geen verhaal op hunne tegenpartij, die de schade veroorzaakt heeft, zullen hebben. *Binnen Schild* zal dan hier woordelijk onder hun schild, dat is hoorigheid, bescherming, beteekenen, even als dit het geval in deze akte is; in geval men de schade van de tegenpartij niet kan verkrijgen.

Ik geloof dus dat Dr. in zijne noot *a* bl. 416 *bynnen schilde* ten onregte eene bimen of plaatselijke belasting noemt.

[1]) owerg. [2]) kerane. [3]) buten se monda redig.

fiff antachtych thes tyesdeys bynna senta Paulis achtunda.

Gegeven in het jaar onzes Heren duizend drie honderd vijf en tachtig, des dingsdags in de octaaf van den heiligen Paulus.

Uit het Protocol der Fundatiebrieven van het zijlvest der Drie Delfzijlen, vergeleken met andere afschriften.

Zeendbrief der Proostdij van Usquerd.

1393.

Hyt [1]) sy kundich allen liudem ther thyt breef zyath ende horath lesen. Thet wy Richteren ende Meente myt rede Her Ellens ende Menolt Bywinge, prestera der Provesteij to Usquart, ende Abten, Prelaten ende Presteren, ende wyse lude rede, om nutticheit des Landes, eendrachtliken synt verdregen [2]) in vorworden als hyr efter screwen stondat, vor ues ende use efterkomeden ewelike to holden.

In da erste; dat [3]) alle lude skyln [4]) den Officiael van Menster to riuchte stonda to syn sundstoel to *Usquert*, ney inhelde alder syntbreven.

Ende om da [5]) wreija and om tha [6]) bonna ion een doetslacht een Monster marck.

To sex haudlithe een heel Munster marck. Marra kase iii Mynstera scill. Thiu mynre kase eyn Munstera scill.

Alle thisse puncten skel ma foerstonda ther kleiath [7]) in de bonna frethe. Ende in de fireldegum, ther ach ma [8]) to

Het zij kennelijk aan alle lieden, die dezen brief zien en hooren lezen. Dat wij Rechters, en Gemeente, bij raad van Heer Elle en Menolt Bijwinga, priesters van de Proostdij te Usquert, en Abten, Prelaten, en Priesters en wijze lieden raad, tot nut van het Land eendrachtiglijk zijn verdragen in voorwaarden als hierna geschreven staan, voor ons en onze nakomelingen ten eeuwigen dage te houden.

Ten eersten; dat alle lieden zullen den officiaal van Munster te recht staan aan zijn zeendstoel te *Usquèrt* naar inhoud van de oude zeendbrieven.

En wegens de klachten en wegens de bannen van een doodslag een Munstersche mark.

Wegens de zes hoofdleden een halve Munstersche mark. Groot gevecht, drie Munstersche schellingen. Minder gevecht, een Munstersche schelling.

Alle deze punten zal men verstaan van die in den gebannen vrede klagen. En in de feestdagen, dan moet men klagen

---

[1]) Hyr. [2]) verdreyen. [3]) da. [4]) sckyn. [5]) omda. [6]) omtha. [7]) fleiath. [8]) ther ma aech.

wrogiane ney dae [1]) sundriuchtum; byhala [2])... dathslachta [3]), thy is alle tyt wroghelick.

volgens de zeendrechten; behalve .... doodslag, die kan men altijd klagen.

Meenethan, [4]) ende overspil ende aftslitma [5]) twiska adeel [6]) ghastlikes ende wraldiskes, ende fadderscop, ende woeker, alreke eyn Minstera marck. — Untyd werck iii Mynstera penningen.

Meineeden en overspel en bloedschande tusschen.... van geestelijk en wereldlijk, en gevaderschap en woeker, ieder een Munstersche mark. — Ontijdig werk (op feestdagen gewerkt) drie Munstersche penningen.

Hwasa binna XV degum monath [7]) werdt ende nowt sinnedeth [8]) thiu werhercknisse [9]) ney tha syntriuchtum [10]).

Wie binnen 15 dagen gedagvaard wordt, en niet aan den zeend komt, de ongehoorigheid volgens de zeendrechten.

Ende neen Provest off Prester neen luden to ladien, joff to ladia leten buta sundum.

En geen Proost of Priester eenige lieden te dagvaarden of te laten dagvaarden buiten den zeend.

Ende deser provesty Londe van sarckslach to holden (nowt) hagera [11]), dan de alde syntbrewe wysere Heren.

En deze landen der proostdij van kerkslag te houden niet hooger dan de oude zeendbrieven van de wijze Heeren.

Ende al da skiurka ende thagene, [12]) ther herat onder den sundstoel to *Usquart*, tha schellath fuldwaen binna *Usquart*.

En alle de kerken en degene die onder den zeendstoel van *Usquert* hooren, die zullen binnen *Usquert* voldoen.

Ende alle tha punten der hyr nowt on bescrewen [13]) stondeth, tha riuchte (ma) ney [14]) Land-

En alle de punten, die hier niet in beschreven staan, die berechte men volgens Landrecht

---

[1]) dat sund riuchtum. [2]) Het onbrekende is misschien *moerd an*, moord en. [3]) dat slachta. [4]) Meenetham. [5]) astslitma.

[6]) Dit woord is onjuist, zal een ander moeten zijn. Ik versta dit niet. Bij Niesert in zijn *Munsterisches Urkundenbuch*, Munster 1823, bl. 74, vindt men den *Bisschop Everards brief* van 1276 in het latijn en op bl. 76 r. 8 v. b. eene hiermede overeenkomende bepaling, te weten: „Si quis cum consanguinea sua in gradu prohibito contraxerit, uel inter quos est cognatio spiritualis, uel affinitas, incestum uel adulterium commiserit, uel dissidium (echtscheiding) fecerit aut vsuram. Si hec per euidentiam manifesta fuerint, singuli excessus isti puniantur in quinque marcis." Dat is: „Zoo iemand met zijne verwante in den verboden graad gehuwd is, of die, tusschen welken geestelijke verwantschap of zwagerschap bestaat, bloedschande of overspel heeft bedreven, of die echtscheiding gedaan heeft of woeker, zoo deze volkomen openbaar zullen zijn, dan zal ieder dezer excessen met vijf mark gestraft worden.

[7]) monant. [8]) fiu nedeth. [9]) Wer hercknisse. [10]) Synt riuchtum. [11]) Lees: nowt hogera. [12]) tha gene. [13]) onbescrewen. [14]) Lees: ma ney.

riucht ende ney [1]) alda sundbrewum.

Ende isset, thet ther enich kerp [2]) wort twiska tha gastlicheit ende tha wraldisheit, tha skel eyn prester and (eyn leya [3]) sketha.

Ende tha wreya to dwaen to tha arste sund (al to) tha lettera [4]). Hwet sa den nowit wrogeth [5]) werth, thet skelma vor nowt [6]) halda.

In eyn tiuch [7]) der warheit, sa hebbe wy Her Ello ende Menolt Provesten der Provestey foernoemd onse sigille, Riuchteren ende Meente des Oesteromptes sigille, on dyt breef hwengen in da jeer uses [8]) Heren 1393.

en volgens de oude zeendbrieven.

En is het, dat er eenig verschil ontstaat tusschen de geestelijkheid en tusschen de wereldlijke macht, dat zal een priester en een leek scheiden.

En de klachte te doen in den eersten zeend al tot den laatsten. Wat dan niet geklaagd wordt, dat zal men voor niet houden.

In een getuigenis der waarheid zoo hebben wij Heer Ello en Menolt Proosten der Proostdij voornoemd, ons zegel, Rechters en Gemeente het Oosterampts-zegel aan dezen brief gehangen in het jaar ons Heeren 1393.

Uit een oud Handschrift in groot kwarto in witten schaapledederen band gebonden, aan de Groninger Societeit: Pro excolendo J. P. toebehoorende.

Nadat ik dit stukje reeds had bewerkt en aan de Redactie gezonden, vond ik toevallig de eerste akte ook bij Richthofen *Friesische Rechtsquellen* S. 308. Daar ik nu met betrekking tot eenige lezingen met hem verschil en dit zijn werk in Nederland door schrijvers nog al veel malen aangehaald wordt, heb ik gemeend dat verschil hier ook te moeten aangeven. De lezer oordeele.

Reg. 1 heeft hij *want* behouden; dat dit onjuist is, ziet ieder terstond, het zal *wat* moeten beteekenen. Reg. 13 v. b. bl. 224 verandert hij *ander* (anda) in *auder*, of? Reg. 18 v. b. bl. 224 maakt hij van *trast*, *traestes*, misschien wel omdat er *and hera ryuchtes* op volgt. Reg. 27 v. b. bl. 224 zet hij na *reppa* eene comma, die ik meen dat achter *wellath*, zooals Dr. ook heeft, moet staan, wil men een goeden zin hebben. Even zoo heeft hij eene comma na *geth* gezet en de comma, die bij Dr. na *to lathe* staat, weggenomen, waardoor de zin onverstaanbaar wordt; en om

[1]) Is verwant met het latijnsche *carpere*. [2]) ne.

[3]) Ik meen het dus te moeten aanvullen, er staan stippen.

[4]) sund .... tha lettera. [5]) wroghene. [6]) vornowt.

[7]) tuich. [8]) oses.

het erger te maken, heeft hij de comma, bij Dr. na *ham* (him) staande, weggenomen en dit woord met het daar opvolgende *sa* vereenigd en in de noot aldaar gezegd: *für hvamsa.* Iets verder reg. 10 en 11, v. b. bl. 225, heeft hij van het bij Dr. voorkomende *then inne*, het onverstaanbare en onfriesche woord *theinnne*, gemaakt welk *inne*, *wne* zal moeten zijn, dat men iets verder daar terug vindt. Reg. 6 v. o. bl. 225 heeft hij *to kelane*, te koelen, laten staan, dat toch *to kerane*, te keeren, tegen te gaan, daar zal moeten beteekenen. Reg. 1 v. b. bl. 226 heeft hij *owerg*, dat ook geen friesch is, laten staan, terwijl hij reg. 5 v. b. bl. 226 met de woorden *buten se monda redig*, dood verlegen is geweest en in eene noot uitroept: *sic!*

De eerste mensch.

Volgens den Bijbel, gedrukt te *Antwerpen* 1599 bij *Jan Mourentorf* en *Jan van Keersbergen*, lezen wij:

„Aldus heeft dan God de Heere den mensch gemaect van den slijm der aerden, ende hij heeft in sijn aensicht geblasen een adem des leuens, ende de mensche is toegemaeckt tot een leuende siele" en verders: „Dus heeft Godt de Heere eenen diepen slaap in Adam gesonden, ende als hij in 't slapen was, so heeft hij een sijner ribben genomen, ende heeft daer vore vleesch ingeuult, ende Godt de Heere heeft de ribbe die hij van Adam genomen hadde gesticht tot een der vrouwen, ende hij heeft se Adam toegeleijt."

In een *Emsiger codex*, te vinden I d. bl. 223, § 13, der *oude Friesche wetten*, *Leeuwarden* 1846, vindt men het volgende aangaande de schepping van den eersten mensch:

God scop thene eresta meneska, thet was Adam, fon achta wendum:
Thet benete fon tha stene.
Thet flask fon there erthe.
Thet blod fon tha wetere.
Tha herta fon tha winde.
Thene togta fon ta wolken.
The suet fon tha dawe.
The lokkar fon tha gerse.
Tha agena fon there sunna.
And tha bler em on thene helga om; and tha scop e Eua fon sine ribbe.

Adamesliana.

God schiep den eersten mensch, die was Adam, uit acht bestanddeelen:
Het gebeente van de steenen.
Het vleesch van de aarde.
Het bloed van het water.
Het hart van de winden.
De gedachten van de wolken.
Het zweet van de dauw.
Het haar van het gras.
De oogen van de zon.
En toen blies hem in den heiligen adem (de ziel); en toen schiep hij Eva van zijne rib.

PRIJZEN VAN LEVENSBEHOEFTEN

VOOR ONGEVEER

DRIE EEUWEN,

TE

GRONINGEN.

Onder de HH. SS. in de boekerij van het Bureau voor Statistiek ter provinciale griffie te Groningen bevindt zich een journaal van ontvangst en uitgaaf van het klooster Selwerd over de drie jaren 1561—1563, door den laatsten abt van dit klooster, Henrik Lontzen, gehouden tot het doen van rekening van zijn beheer. [1]) Ik heb van dit H. S. reeds gewaagd en gebruik gemaakt in eene geschiedkundige schets van dat klooster, geplaatst in het *Groninger Jaarboekje* voor 1863 (bl. 45 en nader bl. 155), en had het plan om later te leveren eene lijst van de daarin voorkomende vele levensbehoeften met de prijzen, zooals die voor ongeveer drie eeuwen gebruikt werden en golden, als biedende eene niet dikwijls voorkomende gelegenheid aan, om die met de tegenwoordige te kunnen vergelijken. Door het ophouden van dat Jaarboekje is van dat voornemen niet gekomen, doch achtte ik het nog van belang genoeg, om dat thans uit te voeren en daaraan nu eene plaats te geven in dit tijdschrift. Ik zou dat ontvang- en uitgaafboek wel geheel of gedeeltelijk

---

[1]) Zie *Eerste supplement tot den Katalogus der stukken en boekwerken, uitmakende de archieven en boekerijen van het Bureau voor Statistiek aan de provinciale griffie van Groningen* enz. Gron. 1863, bl. 44.

hebben willen uitgeven, met de noodige aanteekeningen er bij; want het behelst buitendien veel wetenswaardigs van dien tijd; het geeft een sprekend denkbeeld van de geheele toenmalige huishouding van zulk een klooster enz. — maar ik werd daarvan teruggehouden, omdat het journaal meer in het latijn dan in de nederlandsche taal geschreven is, waardoor het voor vele gewone lezers onverstaanbaar zou zijn, zonder eene vertolking, die het stuk te omvangrijk zou maken, niet in evenredigheid misschien aan de waarde van den inhoud, vooral niet als ik het geheel over de drie jaren wilde geven. Wel is waar behelst elke rekening veel hetzelfde, maar toch ook verschillende bijzonderheden. Ik ben dus bij het eerste plan gebleven, om liever een uittreksel uit het geheele journaal te geven van de hier voorkomende levensbehoeften met hare prijzen er bij, die met de hedendaagsche te vergelijken zijn, en verwijs voorts naar hetgeen ik reeds over dit onderwerp meer in het algemeen ter gemelde plaats heb vermeld. Alleen moet ik daarbij nog nader aanduiden, dat van de ontvangsten hier alleen de toevallige in het bijzonder worden opgegeven, de overige vaste ontvangsten van huren, renten enz. slechts in haar geheel. Onder die toevallige baten komen vooral voor de ossen die men mager inkocht en na vetweiding weder verkocht, zoodat men uit de vergelijking van de prijzen daarvoor gegeven en ontvangen, ook meer of min kan opmaken de winst of het voordeel daarvan getrokken. De inhoud van het dagboek betreft dan overigens vooral de uitgaven. Deze uitgaven zijn onder de volgende hoofden gerangschikt: keuken; brouwerij en veenderij; het lange of veehuis; de zaal, kerk en giften; algemeene verschillende; bouw- en herstellingswerken. Een klooster was, kan men zeggen, eene wereld in het klein en men vindt alzoo onder deze opgaven benoodigdheden van velerlei aard, welke een punt van vergelijking kunnen opleveren. Alleen dezulke heb ik opgegeven en veel nog, als hiervoor niet geschikt, achterwege moeten laten. Ik heb de hiervan opgemaakte lijst ten gemakke van den lezer naar den aard der onderwerpen in eenige rubrieken verdeeld en de posten daarin verder zoo veel doenlijk in zekere orde gerangschikt. Men mag het er voor houden, dat de prijzen, volgens dit dagboek voor deze en gene levensbehoeften besteed, in het algemeen de toen gewone of normale waren. Het klooster bestond destijds nog in een zelfs betrekkelijk bloeijenden toestand, even als de geheele maatschappij zelve. De onweerswolken,

welke niet lang daarna over dit klooster en die maatschappij zouden losbarsten, pakten zich wel reeds te zamen, maar hadden nog geen merkelijken invloed op het dagelijksch verkeer en leven. De prijzen der levensbehoeften worden in de toenmaals gebruikelijke geldswaarden opgegeven. Wij hebben die ten dienste onzer lezers zooveel noodig tot het tegenwoordig bedrag herleid. De geldswaarden welke hier vooral in aanmerking komen zijn de volgende. De Groninger stuiver van zes duiten of plakken = 3¾ cent; de Brabantsche stuiver van acht duiten = 5 ct.; Vleemschen ongeveer = 3ct.; Emder gulden van 24 Gron. st. = 90 ct.; Arendsgulden van tien Gron. st. = 37½ ct.; Daalder van 40 Gron. st. = *f* 1.50, gelijk nog heden, enz. Men zal bij de vergelijking van de prijzen der levensbehoeften met de tegenwoordige natuurlijk in de eerste plaats in aanmerking moeten nemen de sedert verminderde waarde van het geld. Maar ook dit in het oog houdende, zal men erkennen, dat vele en wel de eerste levensbehoeften aanmerkelijk duurder zijn geworden. Deze slotsom hier in bijzonderheden te kunnen nagaan dacht ik genoeg van algemeen belang, om de moeite daaraan besteed te kunnen beloonen.

Vee.

Paarden. Een paard 57½ emd. gulden = *f* 51.75; 70 e. gl. min ½ daalder = *f* 62.25; 70 e. gl. = *f* 63.

Een ruin 31 d.

Een oude ruin 16 e. gl. en 10 stuiver[1] = *f* 14.77½.

Een hengst 36 d.

Een klepper (rijpaard voor den abt) 34 d.

Veulens. Jonge of zoogveulens het stuk 13 e. gl. = *f* 11.70; ook 13 enkele rider, de rider gerekend op 23 brab. stuiver = *f* 14.95; andere veulens 26 e. gl. = *f* 23.40, 21 en 23 d.

Ossen. Kleine magere ossen het stuk 10 e. gl. = *f* 9; grootere magere ossen, het stuk 9½ d., 10 d., 11 d., 12 d., 15 d., 16 d., 18 d., 18½ d., 20¾ d., 21 d., 22 d., 26 d.; ook andere magere ossen, het stuk 21 e. gl. = *f* 18.90, 23 e. gl. = *f* 20.70, 17 d., 17½ d., 19½ d., 20 d.

Een twenter os 9 e. gl. = *f* 8.10, ook 7½ e. gl = *f* 6.75.

---

[1]) Er worden hier en verder onder stuivers zonder bijvoeging *Gron. stuivers* bedoeld. Zoo ook onder *pond* en *el*, het *oude Gron. pond* en *el*.

Vette ossen. Het stuk 19 d., 19½ d., 22½ d., 25½ d., 27d., 28½ d., 29½ d. Ook 30 e. gl. = *f* 27, 32½ e. gl. = *f* 29.25, 38 e. gl. = bijna *f* 35.

Koeijen. Het stuk 10 e. gl. = *f* 9, 11 e. gl. = *f* 9.90, 13 e. gl. = *f* 11.70, 18 e. gl. = *f* 16.20.

Een twenter koe 16 e. gl. = *f* 14.40.

Een kween 22½ e. gl. = *f* 20.25.

Een enter stier 4 d., ook 8 e. gl. = *f* 7.20.

Kalver. Het stuk 2 e. gl. min 10 st. = *f* 1.42½, 2 e. gl. = *f* 1.80, 2½ e. gl. = *f* 3.25, ook 1½ d. en 2 d.

Groote kalver het stuk bijna *f* 5.60; 5 groote k. 18 d. en 15 st., dus het stuk 3⅗ d. en 5 st. of nagenoeg *f* 5.60.

Schapen. Een oude weer 26 brab. st. = *f* 1.30, ook 28 br. st. = *f* 1.40.

Lammer. Het stuk 12 st. = 45 ct., ook een halve d.

Varkens. Het stuk 2 e. gl. en 5 st. = bijna *f* 2, ook 4½ arendsgl. = *f* 1.68¾; jonge varkens het stuk 2 ar. gl. = 75 ct. en 8 jonge voor 5 d. of het stuk 93¾ ct.

Hoender (jonge). Het stuk min of meer 2 st. = 7½ ct.

Eenden. Het stuk ook 2 st. = 7½ ct. tot 3 st. = 11½ ct.

Ganzen. Het stuk 4 st. = 15 ct. [1])

Vleesch.

Ossenvleesch, het pond 1 brab. st = 5 ct.

Schapenvleesch, het vierendeel 7 st. = 26¼ en 4 st = 15 ct. [2])

Visch.

Versche visch. Een „kaer" riviervisch 4 d. 10 st. = *f* 6.37½; dito 6 d. = *f* 9. [3])

---

[1]) Er wordt ook wel wild, hazen, konijnen, snippen en patrijzen vermeld, doch zonder prijsopgave en meest als geschenken.

[2]) Er worden nog posten geboekt van versch vleesch in 't algemeen, zooals 12 vierend. voor 2 d. en 5 st. of ruim 7 st. het vierend. = ongeveer 26 ct., en 3 vierend. voor 15 st. of 1 vierend. 5 st. = 18¾ ct., denkelijk ook schapen- of lamvleesch.

[3]) Er wordt meer versche visch opgegeven, rivier- en zeevisch,

Aal of paling. Vijftien stieg aal, het stieg (20 stuk) 4 st. = 15 ct., ook 30 stieg 4 e. gl. = *f* 3.60 of het stieg 12 ct.

Een ton gezouten aal 10 d. ook 11 d.

Een kinken aals 4½ d. 5 gr. st. = *f* 6. 93¾.

Zalmen (versche). Het stuk *f* 2.70, *f* 3.09, *f* 3.22½, *f* 3.33, *f* 3.37½, *f* 4.50.

Gezouten zalm, de ton 10¼ d., 16 d. en 20 d.

Gadden. Eene soort van kabeljaauw, de *Wyting (Gadus Merlangus)*, versch en gezouten, afzonderlijk en met kabeljaauw of „bollick" voorkomende, zooals in de post: „4 tonnen gadden en bollick" de ton 12 e. gl. en 3 st. = *f* 10.91. „Kiepvisch" d.i. zeker stokvisch, 100 stuk 12 ar. gl. = *f* 4.50.

„Roetschaal," ook „Berger visch" geheeten, als gezouten en bij de ton voorkomende, denkelijk hetzelfde als „rood-schaere", „rood-scherre" bij Kiliaan (*Etymolog. Teuton. linguae* in v.) en hier als mooten van kabeljaauw of de daarvan afgesnedene dunnere buikdeelen aangeduid en misschien dus onze labberdaan; o. a. 4 ton à 1040 pond, de 100 p. 14 ar. gl. = *f* 5.25; en 2 ton à 425 p., de 100 p. 17 ar. gl. = *f* 6.37½.

Haring. Een ton h. 4 d. of 4 keizersgl.; 100 stuk 1 e. gl. = 90 ct., dus één haring nog geen cent; ook 61 stuk 12 st. = 45 ct.

Een „Stroe bukkings" 1 e. gl. = 90 ct; ook 1 d. en 1 d. min 4 st. = *f* 1. 35.

„Seespeck" bij het pond en de „schieff," o. a. van 22 en 16 p., het pond 2 st. = 7½ ct. Men leest bij Kiliaan (a. w. in v.): *„See-speck. j. meerswin* q. d. Laridum marinum." Een „schieff seespecks" zal dus zijn een *schijf spek* van den bruinvisch of dolfijn en gediend hebben om daarmede een en ander spijs te larderen; want het was eene jaarlijksche gewone uitgaaf voor de keuken. Het is trouwens ook bekend dat onze voorouders, niet zoo verfijnd van tong als wij, het spek van deze en gene zeedieren, dat nu alleen tot traan wordt verbruikt, niet versmaadden tot spijs te gebruiken. Ik heb het ook daarom alleen als eene merkwaardigheid, die ons daaraan nog herinnert, medegedeeld; een punt van vergelijking levert het niet meer op.

---

maar daar deze bij over zekere tijden geleverde partijen afbetaald werd, wordt men den prijs van elke soort in 't bijzonder niet gewaar.

Koorn en andere zaden.

Rogge. Het mud f 1, 1.27½, 1.31¼, 1.80, 1.87½.
Gerst. Het mud f 1.05, 1.16.
Gersten gort. Het mud f 1.80, ook 90 ct.
Haver. Het mud 14 st., 17 st., 18 st., ½ daald. en 1½ d. = 52½ ct.', 63¾ ct., 67½ ct., 75 ct. en f 2.25.
Haver gort. Een ton 4 emd. gl. = f 3.60.
„Heers" of gierst. Een ton 3 daald. en 10 st. = f 4.87½, ook 4 d. [1])
Boonen. Een mud 7 arendsgl. = f 2.62½, ook 5 m. 12 emd. gl. min 10 st. = f 10.42½, of f 2.08½ het mud.
Erwten („erten"). Een mud 2 daald.
„Rüpe", denkelijk raapzaad. Een mud 33 st. = f 1. 23¾.
Hop. Het mud 8 st. en 10 st. of 30 ct. en 37½ ct.

Zuivel en ander voedsel voor mensch en vee.

Boter. Een vat witte boter 21 emd. gl. = f 18,90; een vat roode boter 18, 19, 20, 21, 22 en 23 daald.
Kaas. Schapenkazen, 12 stuk 1½ daald.
Zout. Een ton „Sewessolts" d. i. zeker zeezout of gewoon keukenzout 1 daald. Drie ton 4½ emd. gl. = f 4.05, de ton dus f 1.35; ook 5 arendsgl. = f 1.87½.
Honig. Een ¼ vat h. 7 emd. gl. = f 6. 30; ook dito 4 emd. gl. = f 3.60. Een geheel vat h. 21 daald. en 15 st. = omstreeks f 32.
Vijgen. Een „nest" vijgen, wegende 90 pond, 5 emd. gl. = f 4.50, het pond 2 vleemschen = 5—6 ct.
Was (voor de kerk). Voor 150 pond 10 emd. gl., het p. 6 st. = 22½ ct.
Hooi. Een blok hooi 20 emd. gl. = f 18.
Draf. Voor 40 ton dr. 12 emd. gl. = f 10.80, de

---

[1]) Tarwe komt niet voor en werd zeker weinig gebruikt, zoo min als verbouwd. Tot brood was rogge de hoofdspijs en alleen op feestdagen en andere bijzondere gelegenheden werd tarwe- of wittebrood („wiedtbrood") aangekocht, voor de nonnen of juffers alleen, voor 3, 4 of 5 st. = 11, 15, 18 — 19 ct., voor het geheele convent, 20 st. = 75 ct. Behalve tot spijs werd rogge en gerst in groote hoeveelheid voor de brouwerij verbruikt.

ton 1 snaphaan = 27 ct.; ook 17 t. dr. 6 emd. gl. of de ton 8 st. = 30 ct.

„Roofkoeken" of raapkoeken (voor de ossen), het stuk 2½ ct.

Dranken.

Wijn. Een aam wijn 8 daald. en 10 d.

Een aam beste wijn 10½ d., dito 1½ a. 9 d.

Bier. Een ton bier 8 arendsgl. = *f* 3; een ton „wiedt biers" (wit bier) 6 emd. gl. = *f* 5.40; Hamburger b. de ton 4 emd. gl. = *f* 3.60; dito 11 arendsgl. = *f* 4.12½; dito 12 arendsgl. = *f* 4.50; dito 12 daald. Bremer bier, een ton 11 arendsgl. = *f* 4.12½; dito 3 emd gl. = *f* 2.70.

Brandewijn. Voor ¾ aam brandew. 14 daald.

Onderscheiden benoodigdheden.

Turf. Twee schuiten turf (lange) 8 daald.

Laken (voor een kleed van den abt). De el 2 emd. gl. = *f* 1.80. Dito (voor een paltrok van den abt), de el 1 d.

Bombazijn (tot voering voor des abts mantel.) Vijf el ¼ d. Dito 4 el (voor een „wambusch" van den abt) 1 d.

Een paar laarzen (voor den abt) 2 emd. gl. = *f* 1.80, ook 1 fransche kroon, gelijk 42 brab. st. of *f* 2.10.

Een paar „leren hoesen" ½ d.

Een paar „triipen toefelén" (pantoffels voor den abt) ½ d.

Een hoed 1 keizersguld.

Twee „salen, toemen en halteren" (voor den klepper van den abt) 8 emd. gl. = *f* 7.20.

Een maal (reiszak) 2 daald.

Twee „brunswiker rúren off vuerboessen" (naar 't schijnt jagtgeweren), 5 daald.

Een kolf (voor den abt en het kolfspel) 11 st. = omstreeks 41 ct.

„Een webeke klein luens" of linnen (voor de nonnen), groot 40 el, de el 9 brab. st. = 45 ct. Ook 40 el „luens" (voor de zusters), 16 emd. gl. en 17 st. = ongeveer *f* 15 of de el 37½ ct.

„Luens" tot een zeil op de turfschuit, dus zeildoek, 27 el 4 daald. of de el ruim 22 ct. Dito 50 el, de el 4 brab. st. = 20 ct. — Ook 28 el „luwens" voor twee zeilen

op den molen, de el 4 brab. st. = 20 ct. Nog 32 el „luens" tot zakken, ook de el 4 brab. st. = 20 ct.

Korenzakken, 30 stuk 10 st. = 37½ ct.

Roemers (in de zaal), 12 stuk, het stuk 1 st. = 3¾ ct.

Tinnen waterpotten, 5 stuk 2 daald.

Groote hoepen, het stuk 2 st. = 7½ ct., ook 5—6 ct.

„Bandholts, of hoepen (kleine), de 100 stuk 1 emd. gl. = 90 ct. Dito en ¾ klaphout 4 emd. gl. = *f* 3.60.

Raden, het paar 1 daald.

Een molenroede 12 emd. gl. = *f* 10.80.

Een mast op de turfschuit 1 daald.

Een wekker 3½ daald.

Een moesblok (in de keuken) 5 arendsgl. = *f* 1.87½.

Een wentelblok 5 emd. gl. = *f* 4.50.

Een groote kuip 4 daald. min 4 st. = *f* 2.85.

Twee troggen, in het „Swienhuiss," en twee pompen 8 daald.

Een pomp 36 st. = *f* 1.35.

Planken (om deuren te maken in het lange- of veehuis), 15 stuk 4½ emd. gl. = ruim *f* 4.

Planken, 100 stuk 131 emd. gl. = *f* 117.90.

Balken, 15 stuk 21 daald.

Latten, 100 stuk 10 emd. gl. = *f* 9.

Wagenschot, 100 stuk 46 emd. gl. = *f* 41.40.

Baksteen, 9000 stuk 45 emd. gl. = *f* 40.50. Dito 2000 st. 10 emd. gl. = *f* 9. Dito 2000 st. het 100 16 arendsgl. = *f* 6.

Pannen, 2000 stuks 14 emd. gl. = *f* 12.60. Dito 1000 st. 8 emd. gl. = *f* 7.20.

Benthemer steen, 9 voet voor 1 emd. gl. = 90 ct.

Smidskolen of steenkolen. Een hoed 3 ar. gl. en 5 st. = *f* 1.31¼. Zestig ton 8 daald.

IJzer. De 100 pond 5 ar. gl. min 1 st. = *f* 1.83¾.

Lood. De 100 p. 5 emd. gl. = *f* 4.50.

Nagelen. De 1000 stuk 1 emd. gl. = 90 ct.

Spijkers (voor klompen). De 1000 st. 14 st. = 52½ ct.

Kalk. Twee ovens kalk 24 emd. gl. = *f* 21.60, ook 22 emd. gl. = *f* 19.80, en een halve oven k. 6½ emd. gl. = *f* 5.85.

Loonen.

De vaste kloosterbedienden en knechten, die in 't bijzonder worden genoemd, waren en verdienden in het jaar als volgt:

De bediende in de zaal 6 emd. gl. = *f* 5.40.
De organist 6 daald.
Twee smeden, elk 5 emd. gl. = *f* 4.50.
De brouwer 6 daald.
De portier 3 emd. gl. = *f* 2.70.
Een koejongen 2 emd. gl. = *f* 1.80.
De „suineproost" 3 emd. gl. = *f* 2.70.
Een „suinenjonge" 5 ar. gl. = *f* 1.87½.

Van andere losse werklieden en hunne loonen worden dezen opgegeven.

Grasmeijers aangenomen het gras voor 4 st. = 15 ct.; ook voor 10 st. = 37½ ct. en daarbij op tien gras een ton bier, overigens op eigen kost.

Een timmerman aan den molen gewerkt 6 dagen, verdiend 1 emd. gl. min 1 st., drinkgeld 3 st., dus bijna *f* 1 voor een week.

Ook een timmerman voor 9 dagen werken 1 daald. 2 st. = *f* 1.57½, of dus per dag ruim 17 ct.

Een metzelaar voor 8 dagen werken 24 st. = 90ct.; ook voor 6 dagen werken 1 emd. gl. = 90 ct.; 5 dagen 16½ st. = 61—62 ct.; voor 14 dagen 2 emd. gl. = *f* 1.80; ook 2 emd. gl. en 4 st., of des daags 5 st. = 18¾ ct.

Een steenbakker over 12 dagen 24 st. = 90 ct., of des daags dus 2 st. = 7½ ct.

Een rietdekker over 8 dagen 1 daald. of des daags 5 st. = 18¾ ct.

Een schoorsteenveger van 9 schoorsteenen 3 emd. gl. of het stuk 3 schaap = 30 ct.

Het klooster, om dit er nog bij te voegen, verzorgde twee vondelingen, een jongen en een meisje, en deze werden uitbesteed, de jongen voor 20 emd. gl. of *f* 18, het meisje voor 13 emd. gl. of *f* 11.70, in het jaar.

Kritiek over den geschiedschrijver Pontus Heuterus.

„Heuterus was zeker een der uitstekendste geschiedschrijvers van zijn tijd, die als oog- en oorgetuige veel merkwaardigs kon mededeelen en die tevens door zijne geleerde en maatschappelijke betrekkingen den toegang tot belangrijke verzamelingen had. Zij die echter, in later tijd de geschiedenis behandelden, hebben hem van vele en groote onnaauwkeurigheden overtuigd. Hij is ook niet van eenzijdigheid vrij te pleiten en veroorlooft zich niet zelden harde uitdrukkingen tegen andersdenkenden." Dit laatste gevoelen omtrent de eenzijdigheid van dezen geschiedschrijver, te vinden in het Biograph. woordenboek van A. J. van der Aa, waren reeds Burgemeesteren en raad van Groningen in 1586 toegedaan, blijkens het volgende postscriptum, gevoegd onder eenen brief van B. en R. sampt taelm. swoerne meente ende bouwmesteren van de ghilden in Groeningen aan Dr. Johan de Gouda, syndicus te Brussel 2 Mei 1586.

„Also ons voergecomen, dat eener Pontus Heuterus delfius, bastert vorwanter van hoptman Rijnefeldt enige schendtlijke erdichte laster rhede, durch ingeuent Con. Maj. rebellen ende onser arffwederparten tegen ons ende dusser stadt (den stapel ende anders belangende) in een Boeck ijdtz apud Plantinum sub prelo zijnde, soll willen calumnieuslick ende onuerschaempt, laten mede in druck wth gaen, des em dan tot clener eheren werde gedijen, ende ons neet soll tho lijden staen, So willen oeck v er. l. daer tho verdacht zijn, dat sulckes van wegen Con. Maj. offt andersins beleth, affgeschaffet ende hinder wegen moege blijuen, ofte dat der Autheur, daer voer angesehen ende gestraffet worden, na rechts behoeren." [1])

Het hier bedoelde werk schijnt niet in druk uitgegeven te zijn, of het moet zijn de in 1598 bij Mart. Nutius te Antwerpen uitgekomen „Rerum Belgicarum libri quindecim," bevattende de geschiedenis van 1477—1565, over welk werk Paquot en van Mieris niet gunstig oordeelden. „Iij ai remarqué des anachronismes, des fautes de geographie et d' autres inexactitudes." Aldus Paquot.

---

[1]) Gron. Arch. H. S. in fol. 105*b*.

BLIKKEN IN DE OUDERE GESCHIEDENIS

VAN HET

WESTELIJKE FRIESLAND.

Hij die zich met het bestuderen der Geschiedenis heeft onledig gehouden, dat is, die onbevoordeeld en oordeelkundig de vroegere Geschiedschrijvers heeft gelezen, zal de overtuiging verkregen hebben, dat, bij hunne opgaven, niet altijd onpartijdigheid heeft voorgezeten, maar dat eigenbelang en vleijerij dikwijls de waarheid verminkt en de toen bestaande sagen en partijdigheid daarbij eene groote rol zullen gespeeld hebben.

Hij dus die een, voor zoo verre mogelijk, waar verhaal van dat voorgevallene wil geven, behoort de schrijvers van de verschillende partijen te lezen en te beoordeelen, om daardoor, zoo mogelijk, tot de kennis der waarheid te geraken.

Dat dit eene waarheid is, leeren ons vooral de Geschiedschrijvers, die het sedert de drie laatste eeuwen voorgevallene hebben opgeteekend; zij leveren ons tevens het bewijs, dat het in die gegevene oogenblikken niet wel mogelijk was, om een waar verhaal van al het in dat tijdvak voorgevallene te geven, omdat partijdigheid toen, ja thans gedeeltelijk noch, hare heerschappij over dat tijdvak voert.

Is dit thans noch het geval, het was zeker niet minder in de vroegere eeuwen, doch met betrekking tot deze, mag men veronderstellen, dat daaromtrent geene partijdigheid meer bestaat, en dat het dus mogelijk is, over dat tijdvak, met meerdere onpartijdigheid te handelen.

Bij het bestuderen van de *Geschiedenis van Friesland* trof het mijne aandacht, dat men, met betrekking tot de eerste eeuwen dier geschiedenis, zoo weinig omtrent de aan zee gelegen Landen tusschen de Oosterschelde en Ostende bij de Geschiedschrijvers vindt opgeteekend. [1])

Dit geldt niet alleen het wereldlijke, maar ook het kerkelijke der Geschiedenis.

Bij ons was dus niets natuurlijker, dan dat wij, trachtende, zoo veel ons mogelijk, alles tot klaarheid te brengen, pogingen in het werk stelden, om daarvan meer te weten, en het was een opzettelijk onderzoek daarnaar, dat ons in staat gesteld heeft het volgende daartoe betrekkelijk mede te deelen.

Wat wij hier zullen geven zijn echter slechts hoofdpunten in den draad dier Geschiedenis, en wij geven die alleen ten einde de beoefenaren van die Geschiedenis, zoo mogelijk, te helpen, om ook, door middel van hetgeen wij aanvoerden, een goed geheel te kunnen leveren.

Wij bekennen het gaarne, dat onze beschouwingen deels nieuw zijn, en in vele opzichten afwijkende van hetgeen anderen daar omtrent te boek gesteld hebben; doch dit heeft ons niet afgeschrikt, omdat wij ons vleiden bronnen te hebben aangehaald, waaruit, zoo niet alles, althans veel tot versterking van onze wijze van zien, zal kunnen geput worden.

I. Romeinsch Tijdvak.

Claudius Ptolemaeus in zijne *Geographia*, lib. II, cap. XI, zegt, dat er Groote en Kleine *Busacteri* hebben bestaan, dat de Groote tusschen de *Cauchen* en *Sueven* woonden en de Kleine naast de *Sycambers*. Boven deze en de *Busacteri* lagen, volgens hem, de *Friezen* tot aan de Eems. [2]).

---

[1]) Het woord *Ostende* duidt reeds de grens tusschen fransch Vlaanderen en Friesland aan.

[2]) Sommige schrijvers maken van deze *Phrissii* en de bij Ptolomaeus aldaar ook voorkomende *Phiraesi* een en hetzelfde volk. Deze laatsten woonden naast de *Phavonae* in het oosten van de Scandinavische Eilanden en stonden tot de *Phrissii* in geene de minste betrekking. Een diergelijk misverstand vond ik in het werk van den geleerden Schayes, *Les Pays Bas avant et durant la domination Romaine*, Bruxelles 1837, I, p. 40, alwaar men leest: *Thule* Belcarum *littori opposita est*, in plaats van *Beltarum*. Dit zal dan moeten beteekenen: *Jutland (Thule)*

Tacitus *de Mor. Germ.* cap. XXXII verhaalt, dat de *Chamaven en Angrivariers* voor zich de *Friezen* hadden, die in Groote en Kleine verdeeld waren, en die hij cap. XXXV tot het *westelijk Germanie* rekent, terwijl hij het *noordelijk Germanie* aan de Eems bij de Chaucen begint.

Plinius, lib. IV, cap. XV, nadat hij zoo even over de volken tusschen het *Flie* en het *Helium* gesproken heeft, vervolgt daarop met Gallie, hetwelk drie volkeren bevatte, die door vloeden van elkander gescheiden waren, en die optellende, begint hij met van de *Schelde* tot de *Seine* het Land Belgisch Gallie te noemen, terwijl hij cap. XIII zegt, dat langs de zee tot aan de *Schelde* Germaansche volken woonden.

Wanneer wij hierbij in aanmerking nemen, dat geen dier schrijvers gewag maakt van de Landen aan zee tusschen den *Rhijn* en de *Schelde* gelegen, dan alleen Plinius, die van de volkeren tusschen het *Flie* en het *Helium* spreekt, maar ook niet van die tusschen het *Helium* en de *Schelde*, dan alleen, dat *tot de Schelde Germanen woonden*, dan is het meer dan waarschijnlijk, dat die Landen tot de Schelde toen ter tijde tot *Friesland* zijn gerekend geworden. [1])

Geen der oudere schrijvers, dan alleen Cæsar [2]), Plinius [3]) en Ptolomæus [4]), maken eenig gewag van deze rivier en deze nog zeer oppervlakkig.

Cæsar zegt dat de *Schelde* in de *Maas* stroomde. Die rivierarm was dus dezelfde, die wij nu in de *Oosterschelde* terugvinden, en het is te vermoeden, dat de *Hont* of tegenwoordige *Westerschelde* ten tijde van Cæsar nog niet met dien arm in verband stond, want anders had hij niet zoo geschreven en hem langs de *Honte* in zee laten stroomen.

Ptolomaeus noemt twee armen. Welligt bedoelde hij

---

ligt tegenover den oever der Belten (groote en kleine, welke benaming aan de eilanden *Fuhnen* en *Seeland* vroeger gegeven werd, doch nu aan de hun bespoelende wateren).

[1]) Zie hierover ook: Georg Fried. König, *Deutsche Briefe*, Emden 1837, I, 30 en 33.

[2]) *Bell. Gall.* lib. VI, 3, p. 113 in fine.— Ipse cum reliquis tribus (Legionibus) ad flumen Scaldim, quod influit in Mosam, extremasque partes ire constituit"

[3]) *Hist. Nat.* IV, 13. „Toto autem hoc mari ad Scaldim usque fluvium Germanicae accolunt gentes, haud explicabile mensura; tam immodica prodentium discordia est."

[4]) *Geographia*, II, 9.

met den eerste den arm, die in de *Maas* uitliep; en met den tweeden, de *oude Westerschelde*, en niet de *Hont*, die volgens van Hasselt, *Hist. des Belges* p. 23 en 24, tusschen het jaar 57 vóór en 150 na de christelijke jaartelling zoude ontstaan zijn.

De arm, die vroeger van *Gent* naar *Brugge* en *Ostende* liep, thans gedeeltelijk opgedroogd en aan welks overblijfselen later andere benamingen *(Aa* en *Lei)* gegeven zijn, en die door het graven van de *Otto-gracht* eene andere rigting naar *Sluis* in het *Zwin* of *Hazegat* ontving, is onzes inziens de door Plinius bedoelde *Schelde*, waar, zoo als wij later zullen zien, *Belgie* begon en *Germanie* eindigde.

Wij geven alzoo drie armen aan de Schelde: De eerste liep van *Gent* naar *Brugge* en *Ostende;* [1]) de tweede van *Gent* langs *Antwerpen* en *Bergen op zoom* naar de *Maas*; de derde van het *Fort Bath* naar *Vlissingen* (de Honte).

Den eerstgenoemde, nu gewijzigd door de gracht, die Otto liet graven, vindt men zonder twijfel terug in de *Lex Frisonum*; en strookt alzoo met de aldaar gemaakte verdeeling van Friesland. Men vindt daar: *Inter Laubachi et Wisaram et Cisfli. — Inter Fli et Sincfalam. — Haex lex inter Laubachi et Flehum. — Inter Flehum et Sincfalam.* In de eerste vindt men de verdeeling van Friesland in drieën en in de laatste de verdeeling in tweeën. [2]) Wanneer men nu het *Zwin* voor de oude *Sincfala* houdt en daarbij in aanmerking neemt, dat de *Ottogracht* omstreeks 941 is gegraven en toen de scheiding tusschen *Vlaanderen* en het *Keizerrijk* werd, dan zal de redactie van die *Lex* niet ouder dan dat tijdstip kunnen zijn, maar tevens het bewijs leveren, dat die streken tot het oude Friesland behoord hebben. Hier voor pleit ook nog eene latere akte of diploma van 30 December 1204, [3]) alwaar van het *Zelandia intra Mosam et Scaldim* gesproken wordt. Door dit *Scaldis* is zonder twijfel de arm van *Gent* naar *Ostende*, zoo niet de latere *Sincfala*

---

[1]) In 941 schijnt deze arm grootendeels onbevaarbaar geworden te zijn. Keizer Otto liet daarom, in dat jaar, niet alleen, om, tengevolge van de overeenkomst met Graaf Arnout van *Vlaanderen* toen getroffen, als grens tusschen hunne bezittingen te dienen, de gracht naar het *Zwin* of *Hazegat* graven, maar tevens om eene betere en zekere waterlossing voor zijne Landen te hebben. Zie VI hierna.

[2]) Zie III, *verdeeling van Friesland onder de Karolingers*, hierna.

[3]) Kluit, *Hist. Crit.* II 1e stuk bl. 283, I 2e stuk p. 50. *Cod. Dipl.* 50. Hij zegt dat *Gent* en *Nieuwpoort* daarin begrepen waren.

der *Lex Frisonum* bedoeld. Want dit Zeeland tusschen de *Maas* en *Oosterschelde* te plaatsen, zal wel niemand doen, en wij betwijfelen het, dat hier, door *Scaldis*, de *Hont* bedoeld wordt, omdat men dit dan duidelijker had aangewezen, of wel de tegenwoordige zoogenoemde *Oosterschelde* moet toen nog den naam van *Maas* gehad hebben en dan zoude het kunnen zijn het tegenwoordige *Zeeland* zonder *Staatsvlaanderen*; doch dan moest de opgedroogde arm van *Gent* naar *Ostende* in de diplomatie reeds lang den naam van *Schelde* verloren hebben. Melis Stoke in zijn *Rijmkronijk*, boek I, vers 41—47, zegt: dat het westeinde van *Nedersassen* de *Schelde* was, zoo als die in zee uitstroomt.

De oostelijke arm verloor zich in de *Maas*. De *Hont* ontving later de benaming van *Westerschelde*, toen de Maas, tusschen het tegenwoordige Holland en Zeeland vloeijende, den naam van *Oosterschelde* bekwam, zoodat die hier ook niet in aanmerking kan komen, en men daarom geene andere Schelde, die in zee uitstroomt, kan vinden, dan dien vroegeren Scheldearm, die thans dien naam verloren heeft. [1]) — Eindelijk pleit hier ook nog voor het herhaald verblijf van de Noormannen te *Gent*, die wel niet langs *Antwerpen* naar *Gent* zullen zijn opgevaren, maar bij *Ostende* of daaromtrent uit zee zullen zijn binnen gekomen, waar de *Schelde* toen in zee uitstroomde, zoo als wij nu zullen zien.

II. Noordsch Tijdvak.

De oudnoordsche Sagen geven reeds in 555 aan de

---

[1]) Men zie aldaar de noot op vers 46 in de uitgave van Huijdekoper, en Dewez, *Hist. Gen. de la Belgique*, II, 231, zegt dat de Hont vroeger eene kleine rivier was ten tijde van Jacoba *Gravin van Holland en Zeeland.* „Feue Dames Jacques comtesse de Holl. et Zeel. voyant que per les grandes inundations, qui advindrent en son temps et aussi auparavant — la dite rivière de la *Honte* qui *paravant* avait *este petite estroite et peu profonde* — que les marchands estrangiers commencaient a prendre leur chemin pour tirer en Brabant per *icelle Honte*, delaissant le chemin *de l'escaute* de tout temps accoustumé, en frauldant par ce nostre tonlieu de IJersickervort." — Belpaire, *sur les changemens que la côte d'Anvers a Boulogne a subis, tant a l'exterieur, qu'a l'interieur depuis la conquète de Cæsar jusqu'a nos jours*, p. 60. (*Memoires couronnèes en* 1827 *par l'Academie Royale des Sciences et Belles Lettres de Bruxelles*). J. van Doorninck *de Frisiae Terminis*, p. 52—57, Groningen 1835, welk werk veel te wenschen overlaat. G. Acker Stratingh, *Aloude St. en Gesch. des Vaderl.* I d. bl. 124.

geheele kuststreek van *Jutland* niet alleen tot *Calais*, maar nog verder, den naam van *Friesland;* en dien van *Valland* tot aan de *Pyreneën*.

Reeds in de derde eeuw zetten Noormannen zich daar neder, en deden omtrent 235 volgens de Romeinsche schrijvers zeerooverij tot aan de kusten van *Spanje*. [1]) Ook *Jutten* en *Anglen* namen deel aan deze tochten.

De geheele noordwestkust van Gallie had in de vijfde eeuw een Saksischen strandgraaf *(Comes littoris Saxonici)*.

In het begin der zesde eeuw vluchtte Phinibert, de zoon van een heirvoerder *(dux)* uit *Cambrai*, ten tijde van Clodovig, naar eenen Deenschen koning; wellicht was deze Guitlach of Godleik (Cochilaicus) onderkoning in *Fuhnen;* althans deze deed een tocht naar Gallie, om Phinibert te wreken, en landde in het land der *Attuariers* tusschen Holland en Maasland. [2])

Theodebert zoon van Theodorik koning van *Austrasie* versloeg hem toen weder. Wellicht bestond er verwantschap tusschen Phinibert en Godleik.

In het midden dier eeuw werden de Saksers door de Frankische koningen, die zich in Gallië hadden nedergezet, vervolgd en zochten deze hulp bij den Jutschen koning Amlet. [3])

Ten dien tijde maakte Friesland, tegen het noorden, het uiterste deel uit van het Frankische rijk. De Friezen zochten zich onder de Merovingers vrij te maken; doch Pipyn en Karel Martel wisten hen weder te bedwingen.

Frode de vijfde, achtste koning in *Leir*, deed toen een tocht tegen den Frieschen zeeroover Vitho, overwon hem, drong door tusschen *Groningen* en *Friesland* en onderwierp hen voor eenigen tijd.

Omtrent 556 plunderden de zonen van den noordschen koning Halfdan de kusten der Saksers en Galliers. [4])

Gedurende den tocht van Karel de Groote naar Spanje, drongen de Noormannen in Friesland, hetwelk toen onder

---

[1]) Zie Depping, *Histoire des expeditions des Normands et leur établissement en France au dixieme siècle*, Paris 1825, in het Deensch vertaald en vermeerderd door N. M. Petersen onder den titel: *Normannernes Söloge og deres Nedsaettelse i Frankerig etc.* Kopenhagen 1830, cap. III, bl. 101, 113, 118 en 127. — *Fundinn Noregr Hyndluljod*, in de *Saemunds Edda*, 1e boek, en Finn Magnusen, *Aeldra Edda*, 3e boek bl. 26.

[2]) Depping, t. a. p. bl. 130.

[3]) Depping, t. a. p. bl. 126.

[4]) Depping, t. a. p. bl. 128.

de Franken stond, om het van dezen te bevrijden, doch zij werden toen geslagen.

In 795 stonden zij met de Saksers in verband, en plunderden de kusten van Friesland. [1])

Depping zegt, bl. 135, dat in 800 de kusten van Vlaanderen reeds meermalen door de Noormannen bezocht waren, dat Balduin de eerste, erfelijke Graaf van Vlaanderen, zijn land dapper tegen de Noormannen verdedigde (bl. 170); dat zij zich veeltijds aan de monden der *Schelde* ophielden, waar zij eene veilige schuilplaats hadden en waarheen Godfried Haralds zoon zich begaf (bl. 176).

In 802 of 804 sloten de Friezen en Saksers een vrede met Karel den Groote en werd hij als hun heer erkend, onder beding, dat zij hunne wetten en gewoonten zouden behouden en eene schatting aan hem zouden geven. [2])

In 810 trok de Deensche koning Godfried met eene vloot van 200 schepen in Friesland, landde in het *Comitatus Riostri* op drie plaatsen en verspreidde de Friezen, die zich tegen hem verzetteden, doodde hunnen hertog Roruk en legde hun eene belasting van 100 pond zilver op, welke zij bij zijnen schatmeester moesten brengen en in een metalen bekken werpen. Deze beoordeelde de waarde der munt na den klank, en wat niet goed klonk, waren zij bovendien kwijt. Van hier waarschijnlijk de benaming *Clipscelda.* [3]) Hij behandelde toen Friesland als een veroverd land, stroopte aldaar en bracht het volk in slavernij.

Zijn broeders zoon Hemming sloot in 811 een wapenstilstand met Karel den Groote en daarna een vrede, bij welken de Eider als grens tusschen Denemarken en het Frankische rijk gesteld werd. Volgens de *Islandsche kronijk* stierf in 810 een Friesch hoofdman Herick.

Deze Godfried, ook wel Siegfried genoemd, was de zoon

---

[1]) Depping, t. a. p. 133 en 135. Met betrekking tot de hier vermelde *zoogenoemde* invallen der Noormannen kan men ook nazien: Occo Scarlensis *Chronyk*, fol. 5, 11 verso, 17, 19, 21 en 22. Winsemius *Chronyck*, fol. 17, 25, 30, 40, 77, 78, 81, 86 en 107. Schotanus, bl. 64, 66, 67 en 68. Meijer, *Friesische Merkwürdigkeiten*, bl. 51—55.

[2]) Depping, t. a. p. 137.

[3]) Zie *Oude Friesche wetten*, II d. 9e kest van het *Jus Municipale Frisonum.* Men lette er op dat het een christen schrijver is, die hier spreekt, en daarom heeft hij dit met zwarte kleuren geschilderd. Doch wie neemt munt van slecht gehalte voor goede aan? Wellicht had Godfried er reeds de proef van gehad. — Dit viel voor in het *Ducatus Riostri*.

van Gorm en Odilbalda; deze eene dochter van Radboud van Friesland met Gorm in 718 gehuwd. Gorm was de zoon van Herald en deze een zoon van Björn. Godfrieds leven vindt men bij Saxo Grammaticus p. 166 beschreven. Hij had een zoon Olaf (anderen zeggen Hemming), dien sommigen Oligerius noemen. Deze volgde hem op en moet — volgens Turpinus Aartsbisschop van Reims en kanselier van Karel den Groote — met Galdebodus, koning in Friesland, en meer andere, bij *Belinum*, begraven zijn. Aan Olaf volgde Hemming op; deze maakte vrede met Lodewijk, bevocht Regnar Lodbrok en werd christen. [1])

Harald, broeder van Godfried, werd met *Rustringen* beleend en had een zoon Guthorm, wiens dochter met Eric huwde, uit wien een zoon Kanut.

Heriold kwam te Ingelheim aan het hof van Lodewijk, werd christen en ontving de landen tusschen den *Rhijn* en de *Moezel* in leen, en tevens *Dorestad* en *Rustringen*.

Zijn broeder Hemming verkreeg toen *Walcheren*, en Roruk, een ander broeder, *Kennemerland* [2]). — Deze drie zouden Friesland tegen de Noormannen beschutten.

Omstreeks 835 vallen de Noormannen wederom in Friesland en Vlaanderen, branden *Antwerpen* en vernielen de kerken te *Mechelen* en te *Witlam*. [3])

Heriold, dien sommigen voor een zoon van Regnar Lodbrok houden, had toen eenige streken langs de kusten van Friesland van den Frankischen keizer in leen. Zijne handelingen waren evenwel van dien aard, dat men hem weinig vertrouwde, daar hij verdacht werd gehouden de Noormannen in te halen; ten gevolge waarvan hij door twee Frankische Graven vermoord werd. Zijn broeder Roruk werd bij die gelegenheid gevangen genomen, doch ontvluchtte weder en bekwam in 850 *Dorestad* van den keizer in leen. [4])

In 855 was Friesland nagenoeg geheel door de Noormannen bezet. Hadding viel toen in de *Betuwe* en in *Utrecht*.

Godfried, zoon van Harald (Heriold?), was metgezel van

---

[1]) Saxo Grammaticus p. 168, 171. Stephanii *Notae Uberiores* p. 186, 192.

[2]) Depping, t. a. p. 141.

[3]) Depping, t. a. p. 144. Is *Witlam* ook hetzelfde met *Wiltam* of *Wilta* en dan het oude *Wiltaburg*, *Wilta Trajectum*, Ultrajectum, Utrecht? En zal dan *Trajectum Superius*, niet Maastricht en *Trajectum Inferius* Dordrecht zijn?

[4]) Depping, t. a. p. 174, 175. Schotan. 67.

Roruk geweest, doch was niet in de verzoening begrepen, welke Roruk met den keizer gemaakt had. Deze valt daarop in Vlaanderen, later in 853 met 252 schepen in Friesland en ging verder naar de *Seine*.

Lotharius stond, kort voor zijnen dood, aan zijn jongsten zoon Lotharius een deel van Friesland af; en deze gaf dit wederom in leen aan Roruk en Godfried. [1])

Godfried was gehuwd met Gisela, natuurlijke dochter van Lotharius II en van de schoone Waldrade. Hij ontving van Karel den Dikke bezittingen in Friesland, doch werd omstreeks 886 door graaf Eberhard, wien hij diens bezittingen had afgenomen, vermoord, en werden de Noormannen verdreven. Deze Eberhard en Gjerolf ontvingen toen van Karel diens bezittingen. Zijne weduwe werd Abtdis in het klooster te Nivelles, terwijl zijne kinderen in armoede vervielen. [2])

Omstreeks 860 vinden wij Roruk wederom aan de *Schelde*. — In 877 geraakte Rolf, die met koning Alfred in verbond was, door storm op de kusten van *Walcheren* en werd daar door de bewoners aangevallen. Hij overwon hen evenwel, en zette zich daar neder. De inwoners vreezende, dat hij daar zoude blijven, riepen toen den graaf Regnier (Reginer) van *Henegouwen* en den graaf Raimbout (Radboud) van *Friesland* ter hulp. De laatsten werden verslagen en Holland door Rolf geplunderd. [3])

---

[1]) Depping, t. a. p. 187.

[2]) Depping, t. a. p. 265, 289. Schotan. 75. Winsemius 113, 115. Arends *Physische Geschichte der Noordseekuste*, Emden 1833, I, S. 207.

[3]) Waarom werd de graaf van Vlaanderen niet te hulp geroepen? Deze schijnt, zoo hij niet uit noordschen stam was, althans naauwe betrekkingen tot de Noormannen gehad te hebben. In 862 had hij Judith, Karels dochter, geschaakt. Uit den brief van den Paus, hiertoe betrekkelijk, ziet men, dat hij naar de partij der Noormannen overhelde; want de Paus zegt aldaar (*tome 7me de l'Histoire de France*): Ne propter iram indignationemque vestram ipse Balduinus impiis Normannis et inimicis Ecclesiae sanctae se conjungat, et ne populo Dei aliquot ingerat periculum. — Roruk was toen in de nabijheid van *Vlaanderen*. Karel bewilligde in het huwelijk van zijne dochter en gaf hem, erfelijk in leen, dit graafschap, hetwelk zich toen van de *Schelde* tot de *Somme* uitstrekte en gedurende twintig jaren zijner regering niet door de Noormannen verontrust werd. Opmerking verdient het, dat de geschiedschrijvers zeggen, dat Balduin zijn graafschap dapper tegen de Noormannen verdedigde, als wij het zoo even vermelde in aanmerking nemen. Hij moest het noordelijke Frankenrijk helpen verdedigen en slechts *Brugge* alleen had hij versterkt. Depping, t. a. p. 170, 259.

In 880 vinden wij de Noormannen weder in Holland, alwaar zij *Bergenopzoom* verbranden. Zij werden evenwel door Lodewijk tot op het slot van *Nijmegen* terug gedreven, van waar zij, na dit in brand te hebben gestoken, ontvluchtten. Zij waren toen ook aan de *Schelde* en vielen herhaalde malen in de landen tusschen de *Schelde* en de *Somme*. *Gent* schijnt meesttijds hun hoofdpunt te zijn geweest. [1]) Omstreeks 890 vinden wij hen bij *Leuven* en *Maastricht*.

Uit dit weinige hier aangevoerde kan men zien, dat de *invallen der Noormannen* tot aan de tiende eeuw een staatkundig doel hadden, te weten: om hunne en hunner verwanten landen terug te krijgen, die zij ten gevolge van overmacht en invoering van het christendom onder de Frankische en Karolingsche vorsten verloren hadden; en dat het christendom in die streken toen aldaar nog weinige wortelen geschoten had.

De onderlinge familiebetrekkingen en de daaruit ontstane rechten zijn hier uit blijkbaar, en de handelwijze der christelijke vorsten omtrent de Noormannen, de huwelijksverbindtenissen met hen gesloten, toonen genoegzaam aan, dat zij dezen eenig recht op die landen toekenden. De vrees voor hunne zoogenoemde rooverijen kon alleen niet wel de reden daarvoor zijn.

Wat dus van hunne rooverijen in den striksten zin van het woord is gezegd, is mijns oordeels niet overeenkomstig de waarheid, ofschoon wij niet willen ontkennen, dat enkele kleine hopen met dat doel daar geland zullen zijn. Maar de groote machten, die zij daarnaar toe voerden, pleiten voor onze stelling; en wanneer een groot deel der ingezetenen het niet met hen eens was geweest, dan voorzeker hadden zij zulke verwoestingen hier te lande niet kunnen aanrichten.

Niets was intusschen natuurlijker, dan dat christelijke schrijvers van dien tijd hunne handelingen met de zwartste kleuren afschilderden, omdat zij hun in de verbreiding van het christendom hinderlijk waren en hunne vorsten het recht op die landen betwisteden.

III. Verdeeling van Friesland onder de Karolingers.

Wij willen nu eens opgeven, wat wij omtrent die ver-

---

1) Depping, t. a. p. 244, 245, 299.

deeling van Friesland, tot dit ons doel strekkende, hebben gevonden.

In de eerste plaats vinden wij, dat keizer Lodewijk in 837 of 838 [2]) aan zijnen zoon Karel een gedeelte van zijn rijk afstond, waartoe ook *geheel Friesland* en de graafschappen *Hameland* en *Masagouwe* behoorden.

Karel kreeg toen *totam Frisiam a mari per fines Saxoniae, usque ad fines Ribuariorum*, d. i. van de zee langs de Saksische grenzen tot aan de grenzen der Ripuariers.

Den 30 Mei 839 had er eene nieuwe verdeeling door dien keizer plaats, onder zijne twee zonen Lotharius en Karel. Hierbij verkreeg Lotharius *Ducatum Frisiae usque ad Mosam*, terwijl wat over de *Maas* lag aan Karel kwam. Hierdoor verloor Karel het gedeelte van Friesland tusschen den *Rhijn* en *Maas* en werd alzoo het *Comitatus Flarditingi* de westelijke grens van het gebied van Lotharius, en het *Comitatus Walacria* de oostelijke van dat van Karel.

In 843 gaf Lotharius zijn deel *usque ad Mosam* aan zijnen broeder Lodewijk. — In Augustus van datzelfde jaar had er tusschen de drie broeders eene nieuwe verdeeling plaats. Bij die gelegenheid bekwam Karel het *Comitatus Flarditingi* terug en werd de Rhijn wederom de scheiding, welke verdeeling ook bleef bestaan, toen Lotharius in 870 de verdeeling tusschen zijne oomen, Karel den Kale en Lodewijk, maakte. Karel bekwam toen *een* deel en Lodewijk *twee* deelen van Friesland, als: het eerste deel, van de *Eider* tot de *Lauwers* of het *Flie (Ducatus Riostri)*, het tweede deel van de *Lauwers* of het *Flie* tot den *Rhijn*, zoodat aan Karel, als derde deel, de landen van den *Rhijn* tot de *Schelde* gegeven werden, welke laatste rivier onzes inziens die moet zijn, die van *Gent* naar *Ostende* liep. Het konde wel niet het *Comitatus Flarditingi* alleen zijn geweest, hetwelk wij meenen dat zich tot de *Maas*, nu *Oosterschelde*, uitstrekte, als te klein voor het derde gedeelte van Friesland, zelfs niet, wanneer men er een gedeelte van het *Comitatus Walacria* wilde bijvoegen en het dan tot de *Hont* of *Westerschelde* uitstrekken, want dit laatste graafschap strekte zich over de *Hont* uit en zal toen wel niet in tweeën gedeeld zijn geworden.

---

[1]) Bondam, *Charterboek*, no. 21.

IV. a. Wereldlijke grens van westelijk Friesland.

Blommaert in zijne *Geschiedenis der Belgen en Nederduitschers* zegt bl. 20: „*'t Zwin*, *Sincfal*. — De inham der zee, welke heden nog de haven der Stad Sluis vormt en den naam van *Zwijn* of *Hazegat* draagt, strekte zich vroeger uit tot Damme." [1]) — Bl. 75, over *Austrasie* en *Neustrie* sprekende: „In het algemeen scheiden beide namen het *Dietsche* en het *Romaansche* deel des Frankischen rijks van elkander. Tot grens tusschen *Austrasie* en *Neustrie* strekte de *Oppermaas* en nederwaarts het *Koolwoud*. Lager schijnt de Schelde of naauwkeuriger de Lei, als uit Fredegers aangaven over de strijdigheden der *Merovingers* blijkt, de scheidingslinie geweest te zijn; en mogelijk wel de Opper Lei en de Aa, welke in de middeleeuwen nog de grens der Nederduitsche bevolking vormden."

Bij Kluit, I, 2, p. 168, vindt men „*Flandrorum nimirum nomen præsertim obtinuisse inde a Gravelinga urbs usque ad* Castrum Brugense. *Frisiae vero nomen ab eodem Castro Brugensi in orientem, versus Isendicam, Bierfletam et quatuor Officia, Hulstam, Assenedam, Axelant, Bouchantem. Atqui in hoc tractu fuisse etiam extimos Frisiae Limites, qui* Sincfal *dicuntur, omni inposterum dubio eximet charta anni* 1241, *quam ineditam ad annum* 1316 *nunc demum produco.*" [2]) Van Gravelines tot het kasteel van Brugge heette *Vlaanderen*, en van Brugge oostwaarts *Friesland.*

In de *Chronijk van Vlaanderen*, Brugge bij Andreas Wyts, wordt bl. 22 gezegd: „In 804 neemt Karel de Groote *Saksers* mede naar *Vlaanderen* en stelt die onder de macht van Lyderick II, die Karel te *Gent* onthaalde." En bl. 44 en 47: „Dat keizer Otto Aarnoud Graaf van *Vlaanderen*

---

[1]) Zie G. Acker Stratingh, *Aloude Staat en Geschiedenis des Vaderlands*, I dl. bl. 314 en volgende, waar men eene zeer belangrijke beschouwing omtrent het *Zwin* of *Hazegat* en diens naamsoorsprong in verband met de *Sincfal* vindt. Het komt mij voor, dat *Hazegat* den mond van de gracht, die Otto van Gent tot het Sas van Gent liet graven, aanduidt en die benaming later ontvangen heeft, van *a* water, en *gat*, opening, mond. *Aesgat*, *Hasegat*, waterlossing van die gracht in het Zwin. Het woord *Sas* geeft hiertoe ook aanleiding.

[2]) Zie ook de verhandeling van des Roches, *over de grenzen van de* 17 *Provinciën en de Steden*, bl. 22, 55 en 56. in de *Memoires de l' Academie de Bruxelles* 1781. — Van den Houve, *Hantvest* of *Chartre Chronijk*, bl, 231 en 239. Van Doorninck l.l. p. 65

gehuwd met Alyt, graaf Herberts dochter, bevocht, omdat hij ten onrechte de kerkelijke en geestelijke goederen had ingenomen. Dat hij *Ghent* innam; zeggende: dat dit niet op *fransch* maar op *keizerlijk* grondgebied gelegen was even als de *vier Ambachten*."

In de *Chronijk van Vlaanderen* (uitgave 1839) wordt gezegd: „Arnodt, Boudin de Caluwe zoon, dede maken den clooster te *Blandin*, dat men nu ter tijt heet *Sinte Pieters te Ghent*, was de 3de Graaf van *Vlaanderen*. — Hij dede manschap den koning Rodulphus en den coninck Lodewijk over zee. Hij sterft te Ghent 957." — Aldaar bl. 21: „Vlaanderen was toen (in 1071) groot, want *St. Omers Arye* ende *d'Lant van Ghysen*, *Walcheren* met den Lande van *Aelst* en met de *vier Ambachten*, was toen *al* Vlaanderen." En bl. 34: „Hij (Robert) herkreeg het land van *Walcheren* en van *Aelst* en dede te *Mentz* op den *Rhijn* den keizer Henric manscap van deze landen; en hield die van den keizer, en die hij met consent van den keizer met Vlaanderen vereenigde. En hij deed coninck Philips *van Frankrijk* manscap van *Vlaanderen, west gelegen van de Schelde*." [1])

Heda zegt bl. 171: „(*Florentius* III) *abdicat perpetuo medietatem terrae sitae in Occidua parte Schaldis flu. quae vocatur Wasia sive Wasda, incorporata nunc Flandriae*" [2]). En bl. 230: „*Valentinianae Oppido, quod prisci Fiscum Regium cognominarunt in confinibus Imperii Germani ad Schaldim fluvium sito.*" (Valenciennes aan de Schelde).

In de *Messager des Sciences et Arts*, tome I, p. 127, in de *Eclaircissements* omtrent *Gent*, vindt men sporen van eene gedeeltelijke onafhankelijkheid van die stad van de graven van Vlaanderen en eene verdediging van hunne vrijheden; en tome VI, bl. 18, 23 en 26, worden die van de *vier Ambachten* genoemd *Utrechtsche Vlamingen*. [3])

---

[1]) Zie verders die *Chronijk* bl. 19, 22, 31, 33 en 77. Lanssens, *Aloude Staat van Vlaanderen*, Brugge 1841, bl. 152, 154 en 155. Kluit, bl. 71, 72, 74 en 78. Robert werd ook *Aquarum Comes* of *Aquaticus* genoemd en het land *Friesland*. Zie bij Kluit de acten van 8 Julij 939 — 22 Januarij 966 — 13 April 969 en 18 Januarij 976. — Bondam bl. 51 zegt: Dat den 7 November 921 een vredesverdrag gesloten werd waarbij *Lotharingen* en in 925 ook *Ghent* aan Henric van Saksen kwam. Bl. 93, in de akte van 1021 en in de noot bl. 97, wordt gezegd, dat de *Comes Flandriae de vier Ambachten* van den *Bisschop van Utrecht* in feudum heeft.

[2]) Zie hem ook bl. 174, noot b.

[3]) Vreemd is het, dat men die in het fransch *Les quatres Metiers*

In de *Cod. Diplom.* van Kluit, p. 18, 24 en 177, ziet men dat *Gent* enz. tot Friesland behoorde, en *Hist. Crit.* 2, p. 50, dat Zeeland als Graafschap zich van de *Maas* tot de *Schelde* uitstrekte en dat *Gent* en *Nieuwpoort* daarmede in begrepen waren. Otto zegt in zijn Diploma van 22 Januarij 966, dat *Gent (Blandinia)* binnen de grenzen van zijn rijk lag.

In het werkje getiteld: *Het Belech van Ghent ten jare* 965, bl. 1, vindt men: „Baudewijn de Caluwe 4e Graaf van Vlaanderen werd 965 door zijnen zoon Aernoudt opgevolgd. Deze nam raet met ten Heer van *Dixmude* en den Burchgrave van *Ghendt* Heer. van Staven (deze heette Gheraert, zie aldaar bl. 7), terwijl Aernout *Heer van Ghent* was." — En bl. 8: „De Heer van *Dixmude* geeft als Ruwaert van Vlaanderen dat land ende steden aan den koning van Franrijk over, als *Souvereijne* Heeren. — *Uitghenomen de stede Ghendt*, daar hij geen macht over hadde; ghemeerct dat die stede gheregiert es en ghegouverneert es ende gheen verbot over haer hebbe." [1])

V. b. Kerkelijke grens van westelijk Friesland.

Lanssens t. a. p. bl. 155 zegt: In 879 stond Vlaan-

---

noemt. *Ambacht* is het oude latijnsche *Ambactus* en beteekent rechtsgebied. Het waren vier op zich zelven staande rechtsgebieden onafhankelijk van elkander en hadden hunne eigene rechten. Indien men de wetgeving van dien tijd, in die streken van kracht, zal kunnen nagaan, dan vertrouwen wij, dat zij veel overeenkomst met die der friesche vroegere Grietenijen zoude hebben. De Geschiedschrijver vergeet wel eens de wetgeving van een land na te gaan en van daar zijne verkeerde voorstellingen. De wetten van een land doen hunnen maatschappelijken toestand kennen en de zeden en gebruiken van een volk uitkomen.

[1]) Zie Moreri in voce: Gent en diens Graven. Te Water bl. 18 en 24. Vlaanderen was toen in drieën verdeeld: I. *Fransch Vlaanderen*, II. *Heerlijk Vlaanderen*, III. *Keizerlijk Vlaanderen*, en in dit laatste lagen *Aalst* en de *vier Ambachten*, gelijk Bilderdijk heeft opgeteekend. Onder de frankische vorsten werd Vlaanderen *Forestum* genoemd, en hunne overheden *Forestiers* en eerst later *Graven*. Dit *Forestum* is een middeleeuwsch latijnsch woord en heeft geene verwantschap met het fransche woord *forêt* bosch, maar beteekent een aan de grenzen van een rijk gelegen district, later *Markgraafschap* genoemd. Tegen over dit *Forestum* lag het *Forestum* WASDA en in dit het Burggraafschap GENT. Zie Huijdekoper op Melis Stoke, I, 218—233, op het woord *Foreest.*

deren onder vijf Bisdommen, waarvan het eene Utrecht was.

Heda t. a. p. p. 136 — *„Brugensis ecclesia in Noviomensi* (Doornik) *Episcopatu"* behoorde oudtijds aan Utrecht (zie Grammaije op *Brugge* bl. 87). Burchard in zijne *Beschrijving van Utrecht*, geeft aan *St. Salvator* aldaar: *quae vetus dicitur Ecclesias de Boecholt vel de Havesche, de Axele et capellam de Hulst* 1108. — Bilderdijk, *Geschiedenis des Vaderlands*, zegt: dat *Heidenzee* [1]) onder het Bisdom van Utrecht behoorde. Zie ook Te Water, *Praef. ad Burm. Utrechtsche Jaarboeken* tom. III.

Van den Bergh, *Gedenkstukken tot opheldering der Nederlandsche Geschiedenis*, 1841, I, 30 no. 5, geeft aldaar een Arbitraal vonnis van 22 October 1264, in den twist tusschen de Bisschoppen van *Utrecht* en *Doornik*. Hierin komt eene schikking voor omtrent de parochiale kerken van *Hameren, Waterfliet, Basseveldе, Capric, Lembeke, Eclo van het H. kruis, Moorbeke, Chavetinge* et de locis Willeminorum et monialium de Eclo, over welk geestelijk regtsgebied verschil bestond. Hierin wordt een frater Michaël *prior Praedicatorum Insulensium* genoemd. Bij Aeg. Bucherius, *Belg. Rom.* LXX c. XII, p. 606, leest men dat de kerk van *Sisele*, nu *St. Maria* in *Brugge*, in 1124 aan het Bisdom van Utrecht is teruggegeven. [2])

Opmerking verdient het, dat de Proostdij van *Gent* tot aan den dood van Viglius ab Aijtta niet onder de Bisschoppen maar directelijk onder den Paus stond. [3])

---

[1]) Is dit ook *Heidenesse*, hoek, verblijfplaats der Heidenen, dat is: der Noormannen?

[2]) Meerdere inlichtingen omtrent het recht van den Bisschop van *Utrecht* in deze streken kan men vinden bij Kluit, *Cod. Dipl.* XVIII, no. 1 en 2, en XXIV. Miraeus, *Op. Diplom. suppl.* tom II, p. 963. Heda *in Gondebaldo* p. 148. — Van Asch van Wijk, *Geschiedkundige Beschouwing* enz. 2e stuk bl. 229. — G. Acker Stratingh, *Aloude Staat en Geschiedenis des Vaderlands*, II d. 2 stuk, bl. 23 en volg.

[3]) *Chronijk van Vlaanderen*, I, XXVI. — Wat in de *Histoire du Comté de Flandre par* Eugene Gens, *Introd.* p. II en XII, van de Vlamingen gezegd wordt past geheel op de andere deelen van Friesland en levert alzoo mede een bewijs voor onze stelling. Men lette er op, dat het verschil van taal niet altijd verschil van regeringsvorm medebracht — Ieder mensch wil onafhankelijk zijn, dat is: zelf heerschen en zich ongaarne aan de heerschappij van een ander onderwerpen; en hij neemt elke gelegenheid te baat, om zich daaraan te onttrekken, Dit deden ook de bewoners van de Noordzeekusten en vonden daartoe in hunne ligging in de moerassen eene geschikte gelegenheid en hiervan wisten zij in die tijden een ruim ge-

Het hier onder IV en V aangevoerde leert ons dus de vroegere betrekking van die landen tot Friesland kennen.

---

bruik te maken, daar het moeijelijk was hen in hunne verblijfplaatsen te beoorlogen, en de vorsten dikwijls de handen vol hadden, òf: om hunne bezittingen te verdedigen, òf: om die door den krijg te vergrooten. Dat deze weinig van hen konden vorderen, leert ons hunne Geschiedenis en Wetgeving, maar ook tevens, dat in hun land onderling tweedragt heerschte, juist omdat *ieder* onafhankelijk wilde zijn en blijven ten aanzien van den andere; waaruit hevige twisten, ja, familie-veeten ontstonden, welke later onder den naam van partijschappen bekend werden, toen de vorsten, meer kans ziende om hen onder te brengen, die twisten hielpen aanstoken onder belofte van hen te zullen helpen, om daardoor eindelijk hunne heerschappij aldaar te vestigen. Dit is het lot van de meeste dier volkeren geworden, welke in zoodanigen toestand hebben verkeerd, en zal wellicht ook het lot der Kabijlen worden, welker regeringsvorm zoo veel overeenkomst met die van onze vroegere kustbewoners heeft en thans door de Franschen zijn verwonnen geworden. — Wij hebben gemeend hier ter vergelijking een uittreksel te mogen geven van hetgeen een Fransch schrijver J. Urbain daarvan in de *Revue de Paris* 1 *Mars* 1857, pag. 91—110 zegt.

Pag. 94. Les Kabyles (Kebail dans l'idiome indigène) qui habitent le *Djurdjura* n'appartiennent pas à une autre race, que la population des diverses grandes montagnes de l'Algerie, ils ne forment pas un peuple à part, ayant une nationalité distincte, une constitution sociale qui leur soit propre. Ils ne sont qu'une agglomeration de Tribus, toutes d'origine berbère, de nombreux liens de consanguinité les assimilent, non seulement aux montagnards de l'ouesf et de l'est: mais encore à la grande fraction de la race berbère, qui est établie dans les plaines et sur les plateaux intérieurs. On ne peut pas même les considerer, dans leur ensemble, comme une population autochtone ayant toujours occupé le *Djurdjura* et représentant, du temps immemorial, les traditions de ces contrées.

Pag. 101. Le tribu est independante et s'administre par elle même. Les querelles interieures ou les menaces à l'independance commune déterminent seules les tribus à s'allier temporairement; mais le danger et la crise passées, chacun retourne a son isolement. Ce defaut de sentiment de la vie collective, cette absence de lien politique sont poussés si loin, qu' on voit quelque fois, dans une même village, deux partis, ayant chacun leur administration propre. On a voulu trouver là la réalisation la plus énergique du Gouvernement Republicain. Un tel état des choses ne peut s'appeller autrement qu' *Anarchie*. Les troubles, qui agitent incessament la *Kabylie* le prouvent surabondamment.

Pag. 102. Les *Kabyles* possèdent, il est vrai, des règlements, ou plutôt des usages, adoptés et suivis par toutes les tribus pour l'election de leur chefs, pour fixer les rapports de tribu à tribu, pour punir certains délits; mais il n'existe aucum code ecrit, aucune charte, aucune

VI. Graven van westelijk Friesland.

Ofschoon wij op het jaar 676 Montfort of Montfroit, [1]) zoon van Lijderick de Buck als Heer van *Blandijn*, nu *Ghent*, gemeld vinden, en in 804 Lijderik II, [2]) en eenen Boudewijn, die 880 stierf; zoo beginnen wij het liefst met Aernoud den eerste, derden graaf van *Vlaanderen*, stervende 963, oud 92 jaar en gehuwd in 934 met Alyt, graaf Herberts dochter, die 960 stierf, omdat wij dan meerdere zekerheid hebben. — Deze Aernoud weigerde in 941, wegens *Gent*, hulde aan den keizer Otto I te doen. [3]) Dientengevolge trok de keizer met eene geduchte macht naar de Scheldestreken, vermeesterde Gent, herstelde het kasteel en gaf dit met de onderhoorige Gouwen, het *Oudenburgsche* [4]), het *land van Waes* en de *vier Ambachten* aan Wichman, [5]) dien hij tot Burggraaf aanstelde, op grond dat dit niet tot het Frankische maar tot het Keizerlijke gebied behoorde.

Bij die gelegenheid schijnt er eene overeenkomst tusschen den keizer en den graaf Arnoud getroffen te zijn, waarbij aan dezen het *Oudenburgsche*, het *Blankenberger* en *Dammer Ambacht* verbleven, ofschoon op Keizerlijk grondgebied gelegen; tengevolge waarvan, en om eene zekere uitwatering te

---

convention réguliere. — Nous n'avons jamais entendu dire, que les *Kabyles* fussent regis par des dispositions particulières en ce qui concerne l'état civil, le mariage, ou les successions.

[1]) *Chronijk v. Flaand.* Brugge bl. 14.

[2]) Aldaar, bl. 22 en 35.

[3]) Blommaert, t. a. p. bl. 442. *Chron. v. Flaand.* bl. 44 en 47. Deze Aernoud zal het zijn, die 8 Julij 939 eenige goederen, gelegen in het *Pagus Flandrensis* en in het *Pagus Wasia*, aan de Abdij van *St. Pieter te Gent* gaf. Hij onderteekent zich daar als Graaf en Markies. In de *Messagers des Scienes et Arts* 1841 bl. 137 vindt men zijn wapen. E. Gens zegt, dat Vlaanderen vroeger een Markgraafschap was. — Otto II bevestigde 18 Januarij 976 de Abdij van *Gent* in hare bezittingen in *Scaldia* (Schouwen), *Beveland*, *Walcheren*, *Borselen* en elders. Deze akte werd door Egbert als kanselier geteekend. Kluit noemt hem den Gentenaar en broeder van graaf Arnoud.

[4]) Wij gelooven van het *Aardenburgsche*, omdat wij het *Oudenburgsche* in handen van den graaf zien verblijven.

[5]) Bij akten van 29 Junij 968 en 3 Augustus 970, schonk een graaf Wichman, dien wij niet voor denzelfden als deze Wichman durven houden, omdat hij in 967 zoude gedood zijn, voor de rust van zijne ziel

hebben, die anders door den graaf in die *Ambachten* konde belemmerd worden, de keizer een gracht liet graven naar *Sluis*, om zoo in het *Zwin* het water uit zijne landen te kunnen lozen, en welke ten gelijken tijde de grens tusschen hunner beider landen werd. Arnoud gaf toen ook zijne dochter ten huwelijk aan Wichman, waardoor deze, althans door de vrouwelijke lijn, aan zijne nakomelingen de hoop van recht op die landen verzekerde en welke hoop, onzes inziens, is vervuld geworden.

Het was deze Wichman die gezegd wordt in 967 door Misacha, onderkoning der *Slavonen*, gedood te zijn. [1]) De oorzaak was misschien het verlaten van de partij van den keizer en het zich nader aansluiten aan zijnen schoonvader Arnoud.

Wichman verwekte bij Luitgard Arnouds dochter. [2])

I. Hildegaard, die met Diderik II, die als graaf van Holland voorkomt, huwde doch bij wien zij onzes oordeels geene kinderen naliet. [3])

II. Arnoud, die later graaf van Gent werd. Hij huwde Luitgard, dochter van den *Comes Lucelenburgensis*, en verwekte,

A. Adelbert, zijn opvolger, als graaf van Gent, die de

---

eenige goederen aan het klooster *Elten*. V. Mieris noemt hem Wichman den IV en zijne vrouw eene dochter van Lodewijk over zee. — In eene akte van 18 December 996 worden de kinderen van dien Wichman genoemd als: 1. *Luitgard* Abdis van het klooster *Elten*, en 2. *Adela* gehuwd met Balderik. Misschien was deze dezelfde, die bij Magnin, *Besturen van Drenthe* bl. 92, op 1006 voorkomt als graaf van *Trente*. Uit eene akte van 2. Julij 956 bleek, dat hij ook goederen omtrent *Deventer* had. Misschien was hij ook comes van *Hamaland* en andere graafschappen en een vertrouwde van den keizer. E. Gens t. a. p. bl. 52 doet onzen Wichman uit het Saksische huis van Billung afstammen.

[1]) *Chron. v. Flaand.* 53, 56, 58 en 59. Blommaert 439, 441 en Grammaye fol. 6. II. Er heerscht hier duisterheid, want de gegevene jaartallen sluiten niet wel op dezen Wichman. Bovendien vinden wij meerdere Wichmans in dat tijdvak, zoodat het wel mogelijk is, dat men den een met den anderen verward heeft.

[2]) Arnoud moet dan nog eens gehuwd zijn geweest, want daar hij *Alyt* in 934 huwde, zoo kan zijne dochter in of omtrent 941 niet wel aan Wichman gehuwd zijn geweest, als zij uit *Alyt* was.

[3]) Zie Bilderdijk, *Geschiedenis des Vaderlands*, I, 177, 199, 205; bl. 251 noemt hij haar en haren broeder Arnoud kinderen van dezen Dirk II. Hij was *Comes Flarditingi* en tevens in het bezit van het *Forestum Wasda*.

dochter van Boudewijn met den schoonen baard schijnt gehuwd te hebben, bij wie:

1. Rudolf graaf van *Gent* en *Aelst.*
2. Lambert.

B. Geertrui, huwde Ludolf graaf van *Brunswijk*, bij wien:

1. Bruno III, graaf van *Brunswijk*, *Staveren*, *Oostergo* en *Westergo* in 1039—1056.
2. Egbert de Oude, markgraaf, die hem opvolgde en een zoon Egbert had. [1])

C. Sigefridus of Sicco, *Præses Kennemariae*, uit wien de *Teilingen* en *Brederodes* zouden afstammen. [2])

D. Theodoricus. [3])

Wij hebben gemeend ons onderzoek niet verder te moeten uitstrekken en dit aan anderen en meer deskundigen te moeten overlaten, in hoeverre er meerdere of mindere verwantschap tusschen de graven van *Vlaanderen*, *Gent* en *Holland* bestond. Wij voor ons houden Dirk III van Holland voor een afstammeling van Wichman, doch nemen het niemand kwalijk, dat hij van ons in gevoelen verschilt. Ons

---

[1]) *De vrije Fries*, III, 28.

[2]) Kluit, *Cod. Diplom.* 50. *Hist. Crit.* I, 2, bl. 50.

[3]) Dezen houden wij voor Dirk III, Graaf van *Holland.* Bij Heda bl. 116 n. c, komt een Theoderik voor, als *Arnulphi Gandensis* filius, qui participium Monarchiae (Marchiae?) Frisonum tenebat. Hij wordt daar *Satellitem Episcopi* (*Ultrajectensis*) genoemd. Kluit, *Cod. Dipl.* 13 April 969. V. Mieris stelt dit op 869, doch zal eene drukfout zijn. Zijne moeder wordt daar gezegd te zijn de zuster van Cunigunde, echtgenoote van den keizer Henricus Sanctus. Hij zal dan met Ottelt des hertogen dochter *van Sassen* gehuwd zijn geweest. Zie Huijdekoper, l. l. I, aant. bl. 245. Keizer Otto III gaf den 25 Augustus 985 aan eenen Theodoric de goederen, die hij in leen bezat, als allodiaal goed, waartoe mede behoorden die, welke gelegen waren tusschen *Medemelaca en Chimelosara Gemarchi* en zijn recht in het *pagus Texla* met uitzondering van de *Huslada.* Vergelijk Bild. I, 186, en Kluit *Hist. Crit.* I, 2, bl 33, 91, *Cod. Dipl.* I, 2, bl. 34 en 47. In de *Chronijk van Vlaand.* bl. 59 wordt van eenen Theodoricus gesproken, die aan het klooster van *St. Pieter te Gent* de Heerlijkheid *Cleyem* schonk. Deze gift is van het jaar 977, en onderteekend door den Graaf Arnoud en door zijne zonen Arnoud (Adelbert?) en Theodoricus. De Wall, *Handvesten van Dordrecht*, I, 1 zegt: dat Theodoric Graaf van *Flarditingi* en ook *de Phladertingi Marchio* genoemd, in het Graafschap van zijnen buurman Theodoricus Bavo, Graaf en Vasal van den Bisschop van Utrecht, viel, gelegen: *Circa oras Rheni prope* Bodegraven, *Ab eo loco, qui dicitur Sigeldrecht* (Sliedrecht?) *usque in Rinesmuthon, inde sursum ab occidentali parte Rheni usque in* Bodegraven,

doel was, slechts oppervlakkig, ons gevoelen mede te deelen, waarom wij die landen, als tot het oudere Friesland behoord hebbende, beschouwen, en voornamelijk den Belgischen Geleerde op punten in *zijne geschiedenis* opmerkzaam te maken, die wellicht niet genoegzaam zijn nagegaan, ten einde met deze en de bronnen als nog in Belgie voorhanden tot een beter geheel van de geschiedenis dier landen te komen, dan tot nu toe het geval is.

Uit het hier voor aangevoerde ziet men, dat er Graven van Vlaanderen geweest zijn, die de Landen tusschen de oude Westerschelde en den Rhijn onder de in die landen bestaande titels in leen bezeten hebben, en, zoo als wij het er voor houden, van den *Keizer* en van de *Bisschoppen van Utrecht*, en juist omdat die landen tot het *Keizerrijk* behoorden en niet tot het *Frankenrijk;* ofschoon zij bij de verdeeling aan de Frankische vorsten waren *toegedeeld* (niet afgestaan) en door hun een tijdlang bezeten. Zij konden die volgens de in die landen en in geheel Friesland [1]) bestaande wetten, nimmer aan hun rijk trekken en die daarbij inlijven en alzoo een geheel met het Frankenrijk maken. Het contract door Karel den Groote in 802 of 804 met de Friezen gemaakt, stond hun altijd in den weg, en hiervan, zooals ons de Geschiedenis leert, wilden zij niet afgaan, ofschoon zij later, door overmacht gedrongen, langzamerhand deze hunne rechten hebben moeten opgeven. Ook dit geldt van het overige Friesland. Opmerking verdient het, dat noch heden ten dage de *Sagelterlandsche Friezen* zich bij den *Groot-Hertog van Oldenburg* en de *Noordfriezen* zich bij den *Koning van Denemarken*, als hunne tegenwoordige Heeren, op die overeenkomst

---

en dat Theodorik zich sedert dien tijd Graaf van *Holland* noemde. Zie Kluit bl. 64—78, 29 *Julij* 1018. — Bij Bondam bl. 93 wordt op het jaar 1021 gezegd, dat de Graaf van Holland, *Holland* en *Kennemerland* van den Bisschop in leen heeft en diens Maarschalk is, en dat *Waterland* en *Westfriesland* den Bisschop toebehooren; en in de noot, ald. bl. 97, dat de Graaf van Vlaanderen de *vier Ambachten* en de Graaf van Holland *Zeeland* en *Waterland* van hem in leen bezaten. Zie verder *Batavia Sacra*, I d. bl. XXIII tot XLVIII. Al hetwelk ten dezen zeer belangrijk is. Opmerking verdient ook het dat het wapen van Vlaanderen en dat van Holland, beide, den Leeuw voeren, dat wellicht niet het geval zoude zijn geweest, wanneer zij niet uit eene en dezelfde familie gesproten waren.

[1]) Friesland is hier de generieke naam voor die landen, ofschoon toen reeds *Saksers* zich daar hadden nedergezet en zich met die inwoners vereenigd of wel die inwoners hadden verdrongen.

beroepen, wanneer men van hen *Heerendiensten* verlangt, zeggende: *wij zijn Karels vrije.* Bij dat contract, met Karel den Groote aangegaan, bedongen zij onder hunne eigene wetten te leven en aan den keizer slechts de *Huslotha* (huisschatting) en de *Frethopanning* (geldboete op de overtreding van zekere wetten bepaald) te betalen; zij lieten toe dat er fiscalen werden aangesteld om het opzicht op die overtredingen te houden en de daarop gestelde boeten te innen, en voor de huisschatting te zorgen. Maar deze ambtenaren, ofschoon door den keizer aangesteld, moesten altijd Friezen zijn. Ook duldden zij niet, dat de graaf in het graafschap woonde, maar hadden bepaald, dat hij om het vierde jaar daar mochte komen, om de achterstallige schattingen in te vorderen en de onafgedane zaken te berechten, omtrent welke de rechters van het land met de ingezetenen het niet eens waren, of wel aan welke de twistende partijen zich niet wilden onderwerpen. — Op gelijke wijze had dit in het geestelijke plaats, want de bisschop of zijn gelastigde mocht ook niet dan om het vierde jaar aldaar komen om de kerkelijke verschillen te beslissen en de boeten op de kerkelijke overtredingen te innen, die door diens fiscalen niet konden geïnd worden. Ook deze moesten Friezen zijn, terwijl geen geestelijke, het zij als pastoor, het zij als deken, werd toegelaten, tenzij hij een Fries was.

Letten wij hier op, dan is het niet te verwonderen, dat men zoo weinig van de graven, die in Friesland graven van den keizer waren, melding vindt gemaakt,

Mochten wij door dit weinige en oppervlakkige iets hebben kunnen bijdragen tot opheldering van de Geschiedenis der Nederlanden, dan vinden wij onze moeite dubbeld beloond.

DE VROEGER ZOOGENAAMDE ACHT ZIJLVESTEN,

BESCHOUWD ALS HET

SCHARMER ZIJLVEST

EN IN VERBAND MET DEN OUDEN WATERSTAAT VAN HET AANGRENZENDE GOREGT EN GEBIED VAN GRONINGEN.

Onder de duistere punten, welke de geschiedenis van den waterstaat in de prov. Groningen nog oplevert en welke dienen toegelicht te worden, voordat die geschiedenis zich met genoegzame naauwkeurigheid laat beschrijven, behoort ook de vraag, welk oud waterschap men te houden hebbe onder de zoogenaamde *Acht zijlvesten.* Tot dusverre is op die vraag geen voldoend antwoord gegeven. Driessen, de eenigste die zich hierover heeft uitgelaten, was blijkbaar daarmede verlegen, daar hij daaronder verstaat of opneemt, eerst het oostelijk deel van 't Goregt benevens de Stads-hamrikken, dan een deel van Fivelingo, voornamelijk zelfs van Duurswolde, en ten slotte toch meer bepaaldelijk het eerst genoemde Goregter en Groninger gebied. [1]) Zoo heb ik het vroeger, op zijn voetspoor, ook voorgesteld, [2]) doch bleef twijfelen aan de juistheid daarvan, en een nader opzettelijk daaromtrent ingesteld onderzoek leerde mij het tegendeel kennen, namelijk, dat de Acht zijlvesten niet te zoeken zijn in het Goregt noch de Stads-hamrikken, maar

---

[1]) Zie Driessen, *Mon. Gron.*, *Bladw.* op het w. *Acht Zijlvesten*, vooral II, 382.

[2]) *Aloude Staat en Gesch. des Vaderl.* I, 308.

in het aangrenzend gedeelte van Fivelingo en wel in het waterschap der drie Delfzijlen, het *Scharmer Zijlvest.* Het waterschap de Acht zijlvesten had veel te zeggen in den waterstaat van het Goregt, vooral in de waterkeeringen der Hunze, doch het Scharmer zijlvest later ook, zooals wij zullen zien en zich zeer wel laat verklaren. Maar dat mag Driessen op het dwaalspoor geleid hebben, om de Acht zijlvesten voor een waterschap van het oostelijk Goregt en Stadsgebied te houden, alsmede de omstandigheid, dat dit waterschap geen eigen of bijzonderen naam droeg. In den waan toch verkeerende, dat het Scharmer zijlvest steeds dezen zijnen naam heeft gedragen, zal hij er toe gekomen zijn, om dien van Acht zijlvesten op het bedoelde waterschap van het Goregt en de Stad toe te passen. Hij zegt omtrent de drie onderzijlvestenijen der drie Delfzijlen het volgende. „Ofschoon de namen van deze drie Zijlvestenijen hier (in den oudsten bekenden Zijlbrief van 1317), even weinig als in den lateren algemeenen Zijlbrief van 1445, niet zijn uitgedrukt, zoo is het nogtans genoegzaam zeker, dat het *Zijlvest der Drie Delfzijlen* reeds destijds, zooals nog, uit de *Dorpster*, *Slochter* en *Scharmer* Zijlvestenijen bestaan heeft." [1]) Heeft men dit nu zoo te verstaan en aan te nemen, dat niet alleen die drie waterschappen toen bestonden, maar ook reeds die namen droegen, dan kon ik mijn betoog wel achterwege laten. Want was het Scharmer zijlvest, waarop het hier aankomt, reeds van ouds zoo genoemd, als wij het later aantreffen, dan kon het — dit spreekt van zelf — niet mede den naam van Acht zijlvesten hebben gevoerd. Maar het gezegde van Dr. mag, wat de inrigting betreft — de drieledige verdeeling — waar zijn, op de namen daarvan is dat zekerlijk niet toepasselijk en strookt ook niet met de meening, die hij eerst koesterde, dat de Acht zijlvesten eene andere oude inrigting in den waterstaat was, waaronder ook streken van Fivelingo begrepen waren. Doch hiervan afgezien, zoo bewijst die zijlbrief zelve, dat een en ander zijlvest der drie Delfzijlen niet altijd genoemde namen hebben gedragen. De respectieve zijlregters daarvan worden hier toch genoemd: die van *Slochtra*, *Dampme* en *Germania*. Driessen verstaat daaronder — en zeker juist — het Slochter, Dorpster en Scharmer zijlvest. Het eerste heeft zijn naam naar de hoofdplaats van het zijlvest behouden; het Dorpster zal denkelijk ook naar zijne

---

[1]) Driessen, a. w. I, 83.

hoofdplaats, Appingedam, eerst zoo of *Dampme* genoemd zijn en misschien later, ter onderscheiding van de bijzondere schepperijen ten noorden en ten zuiden van die plaats, het Dorpster zijlvest, naar de verdeeling in dorpen die hierbij plaats had, en het derde naar *Germania*, als den naam van het klooster Thesinge. Vreemd komt deze naam en dit klooster hier voor, omdat het niet in het Scharmer zijlvest gelegen was, maar in het Vierendeel onder het Winsumer zijlvest. Maar dit zal hieruit te verklaren zijn, dat dit klooster aanzienlijke bezittingen in het Scharmer zijlvest bezat, zooals Driessen ook erkent. Vervolgens komt niet het klooster of de abt van Thesinge, maar die van ten Boer, aan het hoofd van de Acht zijlvesten voor. Zelfs wordt *ten Bure* in een nader te vermelden brief van 1424 als de plaats vastgesteld, waar men de warf zou houden en de borgen zetten, dus eenigermate nu als de hoofdplaats van het zijlvest aangewezen. Dit dorp zoowel als convent lagen in en behoorden steeds, zoover bekend is, tot het Scharmer zijlvest. Nadat echter in 1485 het convent ten Boer met dat van Thesinge is vereenigd geworden, bleef weder het laatste zijne voorname plaats in het zijlvest innemen en bekleeden. Reeds vóór genoemden zijlbrief van 1317, zoowel als na, komt het waterschap der Acht zijlvesten alleen met dezen naam voor en daarentegen niet die van het Scharmer zijlvest, totdat vervolgens beide namen zich voordoen en eindelijk alleen de laatste stand houdt. Bewijst dit een en ander reeds voor de mogelijkheid, ja waarschijnlijkheid van beider eenheid, de nadere beschouwing der bewijsstukken in dezen zal ons van de zekerheid daarvan overtuigen.

Het eerst komt ons dit waterschap voor onder de naam van *After-Silfestenge* in eene uitspraak van 1301 over een geschil, tusschen ingezetenen van Garmerwolde aan de eene zijde en het convent van Bure of ten Boer, eenige ingezetenen aldaar, het convent van Wierum wegens zeker landgoed en eenige ingezetenen van Hemerwolde, een gehucht of buurt bij ten Boer, ter andere zijde, over de herstelling van den dijk den *Burgwal*, zooals die zich uitstrekte van *Poptahalge* tot de *Sidewendene* of *Zijdwende* van ten Boer. Deze dijk gelegen aan het water de *Burg* of, thans, de *Borgsloot*, welke de scheiding vormde tusschen Fivelingo en het Goregt, ook in den waterstaat, diende alzoo tot beschutting van dat Friesche gewest tegen het vreemde water in het Goregt. Door den grooten toevloed hierdoor van het

Drentsche bovenwater langs de Hunze had die dijk veel te lijden en daarom eischten die van Garmerwolde van de genoemden der andere partij, dat zij ook tot instandhouding daarvan moesten bijdragen. De uitspraak der gekozene dedigslieden in het geschil besliste echter, dat die van Garmerwolde daartoe alleen gehouden waren. Die uitspraak wordt nu door de zijlregters of *Athaman* van *After-Silfestenge*, waarvan met name genoemd worden de abt van ten Boer, Gayko Gaykinga en Beico Liuderamena, verkondigd en is door de conventen van Wierum, ten Boer en het landschap Fivelingo verzegeld. [1]) Zij berustte waarschijnlijk daarop, dat de bewoners van Garmerwolde het naast gelegen waren aan dien dijk of het deel daarvan waarover geschil was. Want dit zal niet over den geheelen dijk geloopen hebben, maar over het naast aangrenzend noorder gedeelte tusschen *Poptahalge* en de *Zijdwende* van ten Boer gelegen. Deze *Zijdwende* is bekend genoeg als de oude waterkeering die langs den Stads-weg van het Goregt te Noorddijk door Garmerwolde en ten Boer liep en hier en verder dat deel van Fivelingo, het Vierendeel, dat met het naast gelegen deel van Hunzingo onder het Winsumer zijlvest behoorde, in den waterstaat scheidde van het overige Fivelingo en wel toen van de Acht zijlvesten of ongetwijfeld het Scharmer zijlvest. *Poptahalge* is mij niet bekend. Daar echter deze plaats blijkbaar de zuidergrens uitmaakte van dat deel van den Borgwal, dat Garmerwolde moest onderhouden, zoo mag men er dit uit opmaken, dat hier ook de grens van dit dorp en daaraan die plaats dus gelegen was, even als het punt waar de Borgwal ten noorden grensde aan de Zijdwende de noordergrens daarvan vormde. Hoe dit zij, gelijk die waterlossing en waterkeering, de Borgsloot en Borgwal, en alle hierbij betrokkene perceelen en personen tot Friesland en wel Fivelingo behoorden, zoo zijn dienvolgens de *After-Silfestenge* ook wel niet anders dan tot dat Friesche landschap te betrekken en wel dat deel, dat het naast aan het Goregt grensde. De naam zelf van het waterschap is ook geheel friesch, alsmede van de zijlregters. Deze heeten hier *Athaman*, d. i. waarschijnlijk *Eedmannen* of *Gezworenen*, hoedanig de zijl- en dijkregters waren en dezen ook elders in Friesland dien naam droegen, [2]) terwijl de zijl-

---

[1]) Driessen, a. w. I, 62, naar het oorspronkelijke in het Archief der Drie Delfzijlen en in afschrift op het Gron. Achief, 1301 nr. 3.

[2]) O. a. in de verordening van 1313 nopens de bedijking der aangewassen landen op 't Zand, bij Driessen, a. w. I, 78.

regters van de Stadshamrikken en het Goregt, volgens hunne nader te vermelden overeenkomst van 1332, meer op zijn Drentsch *Etten* („jurati, dicti Etthen") genoemd worden,[1] evenals de algemeene Landregters van Drenthe. En even als toen de Borgwal behoorde en stond onder toezigt van de After-Silfestenge, zoo later eveneens onder het Scharmer zijlvest. Beiden zijn dus gevolgelijk één. En is dit waar, dan volgt hieruit ook, dat in 1301, dus zestien jaar eerder dan de oudste zijlbrief der Drie Delfzijlen, dat onderdeel er van reeds bestond en zoo ook waarschijnlijk het tweetal anderen, aldus het geheele waterschap.

Er volgt hierop eene uitspraak van 1309 tusschen Thrantawalda of het naast aan Fivelingo gelegen gedeelte van het Goregt en ingezetenen van Annen, eene buurt in Drenthe digt bij Anlo, door twee leekebroeders van het convent Essen en twee ingezetenen van Zuidlaren over eene visscherij in de Hunze de *Were* geheeten en weleer aan de abdij van Aduard behoord hebbende, welke visscherij door eenige ingezetenen van Annen was verstoord geworden. Volgens die uitspraak moesten dezen die visscherij herstellen en instandhouden en zouden de *Zijlvesten (Silfestene)* hun kwijtschelden de aarde benoodigd tot herstel en instandhouding van die visscherij. In gevalle zij op eene of andere wijze in 't vervolg mogt vernield worden, zouden al die Zijlvesten en ingezetenen van Annen haar herstellen enz.[2] — Driessen verstaat onder de hier genoemde *Zijlvesten* de Acht Zijlvesten of een gedeelte daarvan, voor zoover Drentherwolde betreft, maar levert daarvoor geen bewijs. Het is genoegzaam zeker, dat zij geheel behoorden tot Drentherwolde en die naam hier in 't meervoud aanduidt de ingelanden of leden van het waterschap aldaar, even als in den brief van 1332 die van de Stadshamrikken en daar genoemde plaatsen van het Goregt, anders in 't enkelvoud het waterschap zelf, gelijk in den brief van 1365 dat van Go en Wold, met de Acht zijlvesten voorkomende en alzoo hiervan wel te onderscheiden. Doch hierover straks nader; hier nog een woord over de visscherij, waarover verschil bestond, met een blik op den toenmaligen waterstaat van het Goregt.

Die visscherij behoorde waarschijnlijk tot de visscherij

---

[1]) Driessen, a. w. I, 110.

[2]) Driessen, a. w. I, 68, naar het oorspronkelijke in het Gron. Arch. 1309, nr. 2.

in de Hunze, welke, volgens de vroegere overeenkomsten tusschen de ingezetenen van Zuidlaren en het convent van Aduard over den aankoop en aanleg van veenen door hetzelve, van 1262 en 1264, van Gronesbeke tot aan het Zuidlaarder meer tusschen hen gemeen was gebleven, zoo nogtans, dat er zorg moest worden gedragen om hierdoor de afstrooming van het water niet te belemmeren. [1]) Hierbij had Drentherwolde zelf ook vooral belang en zullen de zijlvesten daarop hebben moeten toezien. Door de aanzienlijke verveening in dit gedeelte van het Goregt, ook door de abdij van Aduard, zal de toevloed van het bovenwater aanmerkelijk toegenomen zijn en die van het Goregt daarom er op bedacht zijn geweest om door afdamming daartegen te voorzien. Dit blijkt uit de uitspraak van 1285 in het verschil tusschen de ingezetenen van *Osterwalda* en *Gha* en den abt van Aduard over zoodanige afdamming in de waterleiding de *Groeve* (fossatum Growe), door de eersten gelegd en door den abt te hoeden, bijaldien zij een dijk, dien men *Sidwendene* plagt te noemen, zouden willen maken van de plaats *Geraldiswere* af, en deze dijk met goedvinden van hen, die ten zuiden van *Geraldiswere* woonden, konde staande gehouden worden. [2]) — Onder *Osterwalda* of *Osterwald* meende Driessen eerst te moeten verstaan de ten oosten of noordoosten van de Hunze gelegene landen van Fivelingo van ouds *Silvae australes* en later *Duirswolde* en de *Woldstreek* geheeten, en onder *Gha*, *Gho* of *Go* het zuidelijk en zuidoostelijk gedeelte van het Goregt. [3]) Hij is echter later hiervan ook teruggekomen en van meening dat Oosterwold tot het Goregt heeft behoord en waarschijnlijk het oostelijkst gedeelte daarvan zal hebben uitgemaakt, terwijl door de onderscheidene benamingen van *Threnthawalda*, *Osterwolda* en *Wolde* dezelfde landstreek wordt bedoeld, gelijk onder *Gha* of *Gho* een ander gedeelte er van, bepaald welke schijnt hij echter niet nader te kunnen opgeven. [4]) Ik wil pogen dit te doen.

Onder *Osterwald* in den brief van 1285 evenals *Osterwolt* in dien van 1364 enz., is hoogst waarschijnlijk dat gedeelte van het Goregt te verstaan, dat ten oosten van de Hunze was gelegen en zwette aan dat gedeelte van Fivelingo,

---

[1]) Driessen, a. w. I, 69.

[2]) Driessen, a. w. I, 45, in het oorspr. op het Gron. Arch. 1285, nr. 1.

[3]) Driessen, a. w. I, 47. [4]) Driessen, a. w. IV, 880.

hetwelk onder het Scharmer zijlvest was begrepen en zoo genoemd zal zijn in tegenoverstelling van dat westelijk gedeelte van het Goregt, hetwelk ten westen van het Hoornsche diep of de A was gelegen doch niet hierin uitwaterde en daardoor niet mede in de Hunze, maar onder het Aduarder zijlvest behoorde en den naam droeg van Liewerderwolde (*Bijdr.* VIII, 96). Dit Oosterwolde dan zal ook den naam van *Threntawalda* of *Drentherwolde* gevoerd hebben naar zijne ligging aan Drenthe of misschien omdat het er oorspronkelijk toe behoord heeft; want het wordt in sommige brieven, o. a. van 1332, [1]) even onderscheiden van Gho als in anderen Oosterwold. Het komt zoo uitdrukkelijk voor in het verbond tusschen Groningen en Fivelingo van 1258, als gelegen tusschen de Hunze en de Borgsloot. [2]) Zoo stemt daarmede ook overeen zijn voorkomen in de brieven van 1309, [3]) 1321 en 1322 [4]) en 1332. [5]) In plaats van deze namen wordt het ook eenvoudig *Wold* geheeten en dan onder *Wold* en *Go* het geheele Goregt begrepen, zooals in de uitspraken van 1328 en volg., [6]) in de verpachtingsbrieven daarvan van 1371, 1392 enz. Wat nu tusschen beiden of de A en Hunze in lag en deels in dezen en deels in genen stroom uitwaterde, zal meer bepaaldelijk onder *Gha* of *Go*, met Oosterwolde in dezelfde brieven voorkomende, te begrijpen zijn en zoo genoemd, wegens de meestal hoogere ligging op den Hondsrug, op een diluvialen zandbodem, terwijl de beide voornoemde andere oostelijke en westelijke *wold*streken van het Goregt uit een lageren alluvialen veen- en kleibodem bestaan. Zoo bleef later, toen alleen de naam van *Go* voor het geheel in gebruik is gekomen, zooals in den brief van 1339, [7]) vervolgens die van *Goregt* en ook *Selwerd*, nogtans de onderscheiding bestaan, naar het onderscheid van bodem en voortbrengselen, in de *hooge* en *lage* zijde van het Goregt (*Bijdr.* V, 127). Deze onderscheiding of verdeeling is dan ook niet zoo zeer voor eene politieke te houden dan wel voor eene geographische, aan de verschillende ligging en natuurlijke gesteldheid, vooral met opzigt tot den waterstaat, ontleend. In dit opzigt, als *Silvestene*, doen zich bijzonderlijk Threnterwolde en Go, verbonden met de Stadshamrikken,

---

1) Driessen, a. w. I, 114. 2) Driessen, a. w I, 35.
3) Driessen, a. w. I, 86. 4) Driessen, a. w. I, 93,
5) Driessen, a. w. I, 114. 6) Driessen, a. w. I, 101.
7) Driessen, a. w. I, 150.

voor in hun onderling verbond van 1332. Gelijk Threnterwolde hier voorgaat en Go volgt, zoo worden ook de bijzondere plaatsen daarvan achtereenvolgens opgenoemd in deze orde: Noorddijk, Middelbert, Engelbert, Westerbroek, Kropswolde, Wolfsbergen, Everswolde, Midlaren, Noordlaren, Onnen, Haren, Essen en Helpman. De eerstgenoemde, aan de oostzijde van de Hunze gelegen, zal men tot Oosterwolde moeten brengen en de laatstgenoemde aan de westzijde der Hunze tot Go. Aan het slot van den brief wordt gezegd dat hiervan vier exemplaren waren geschreven, waarvan de Stadshamrikken, het Esser convent, Threnterwolde en Kropswolde met Go elk een zouden hebben. Hier staat dat dorp Kropswolde op zich zelf, onderscheiden van Drentherwolde en Go, en met dit laatste deel vereenigd, schoon het volgens onze voorstelling, naar zijne ligging, nog tot het eerste deel behoorde. Zoo wordt eveneens in de verklaring van de Regtersche Agneta van hetzelfde jaar omtrent hare na te laten goederen bij de opgaaf onder deze van de „Schultmudden, op ter Goe, op ter Wolde, und op Cropswolde," dat dorp ook afgezonderd van gene streken. [1]) Men heeft misschien dit bijzonderlijk voorkomen van Kropswolde daaruit te verklaren, dat het eerst ontstaan is ten gevolge van de vergraving der veenen in den omtrek, zoodat het als het ware eene nieuwe stichting was, die geographisch, zou men zeggen, wel tot Drentherwolde of Oosterwolde behoorde, maar welligt in een ander bijv. kerkelijk opzigt tot het Go. Dit was althans het geval met Wolfsbergen, nabij en ten zuiden van Kropswolde gelegen, en blijkt uit den brief van 1282, waarbij de kapel aldaar, door het convent van Aduard gesticht, ten behoeve van zijne meijers (coloni), van de kerk te Noordlaren wordt afgescheiden. [2]) Zoo had het te Everswold, een gehucht dat hierbij nog zuiderlijker zal gelegen hebben, ook een kapel gesticht. Men mag deze kerkelijke betrekking van Wolfsbergen tot Noordlaren ook daaruit misschien kunnen verklaren, dat er vroeger niet zulk eene scheiding tusschen beiden door het Zuidlaarder meer, als er nu bestaat, heeft plaats gehad. Midlaren behoorde volgens voornoemde opgaaf van Goregter plaatsen in 1332 nog hiertoe en waarschijnlijk onder Noordlaren en niet, zooals nu, onder Zuidlaren, of het moest alleen zijn ten opzigt van den waterstaat, waarin zij er voorkomen. Dat meer wordt in oude

---

[1]) Driessen, a. w. IV, 643. [2]) Driessen, a. w. III, 559.

stukken, zooals die van 1262 en 1264, ook *Noordlaarder meer (Northlara Mare)* geheeten [1]) en schijnt toen alleen tot Noordlaren behoord te hebben en kleiner van omvang te zijn geweest, zoodat het zuidelijk deel, dat nu tot Drenthe of Zuidlaren behoort, nog land kan geweest zijn en door dit alzoo zamenhangende met voornoemde gehuchten, waarvan dan ook het zuidelijkste, Everswold, door het meerwater schijnt ingenomen te zijn, althans de plaats daarvan is niet meer bekend. — Keeren wij na deze geographische uitweiding over het Goregt, die zich echter wegens haar belang voor ons onderwerp en anderzins laat regtvaardigen, tot den brief van 1285 terug.

Er wordt daarin ook gesproken van een dijk, de *Sidwendene*, welken die van Oosterwolde en Go zouden leggen van *Geraldiswere* af. De vraag is, welke dijk daarmede bedoeld zij? Driessen gist den *Grouwen* of *Graauwen dijk*, gelijk onder *Geraldiswere* het dorp *Garrelsweer*, ten noorden daarvan in Fivelingo aan het Damster diep gelegen. Maar dit een en ander is zeker onjuist. Die dijk toch maakt de scheiding uit tusschen het Woldzijlvest en het Scharmer zijlvest, dus tusschen geheel vreemde waterschappen, waarmede dat van het Goregt niets te maken had. Wel had het Scharmer zijlvest belang bij de goede afwatering hiervan en het is dus zeer wel te verklaren dat men hier met den Prefect van Groningen en diens zoon als dedigsman in deze uitspraak ook aantreft Snelger van de Scharmer, tot de bekende aanzienlijke familie aldaar behoorende. Onder *Zydwende* is in het algemeen te verstaan eene waterkeering tusschen twee verschillende waterschappen, [2]) en met de *Sidwendene* hier kan wel niet anders bedoeld zijn dan eene waterkeering van het zuidoostelijk deel van het Goregt tegenover Drenthe. Hierbij had de abdij van Aduard ook bijzonder belang, wegens hare bezittingen aldaar, even zeer als het Goregt in de afdamming van de Groeve. Al kan men nu ook niet nader de plaats aanwijzen waar, zoo zal Geraldiswere, van waar die dijk zou aangelegd worden, ook op de grens van het Goregt en Drenthe te zoeken zijn en niet in het afgelegene Garrelsweer aan het Damsterdiep. De naam „locus Gheraldiswere" duidt ook meer eene enkele plaats

[1]) Driessen, a. w. I, 69.

[2]) Meer zal en kan ik er hier niet van zeggen, maar hoop in een afzonderlijk artikel later eene nadere en betere verklaring van dit oude veel voorkomend woord te geven, dan tot dus ver beproefd is.

aan, dan een geheel dorp; dan zou er eerder *parochia* bijstaan. En als het maar eene enkele plaats was, dan is het ook minder te verwonderen, dat men haar niet meer terugvindt in de aangeduide streek. Men moet zich hier dus door eene gelijkenis in naam niet laten misleiden. Het blijft overigens twijfelachtig of die dijk wel tot stand gekomen is, te meer, daar men in eene volgende uitspraak van 1364, dus ongeveer 80 jaren later, nog weder hetzelfde omtrent dien dam en dijk herhaald vindt. De geschillen over de afstrooming van het Drentsche water hielden niet op, zoo min als de bezwaren daarvan. Dit blijkt ook verder uit de herhaalde maatregelen, welke daartegen genomen of ontworpen zijn.

Zoo werd in de overeenkomst van 1321 tusschen Hunzingo, Fivelingo en Groningen met Drentherwolde toegestaan aan hen die er belang bij hadden, op hunne kosten eene sluis te leggen in de Hunze, ten zuiden van den weg naar St. Walfridusbrug (Noorderhoogebrug) en niet noordelijker, en mits zij alle derde ebbe gesloten werde ten behoeve van Groningen en Drentherwolde en met andere voorwaarden meer. Mogt de rivier ten gevolge van die sluis beginnen te verslijken, dan zouden de Groningers dit te kennen geven aan die van Hunzingo en Fivelingo en hen, die de sluis gelegd hadden, en dezen zouden, zoo er werkelijk vrees daarvoor bestond, de sluis weder wegnemen en indien zij dit niet deden, de Groningers zelve. [1]) — Die sluis zal zeker gediend hebben, om aan de eene zijde het bovenwater en aan de andere zijde het buitenwater te keeren, zonder de afstrooming echter geheel te beletten in de Hunze, die toen alzoo nog haren natuurlijken loop om het stadsgebied had, al mag ze, om de scheepvaart vooral, even als de A, reeds naar de stad afgeleid zijn. [2]) Of die sluis echter tot stand is gekomen, blijkt niet. Er zijn daaromstreeks in het oude bed der Hunze (nu eene sloot) op de hoogte van den Korreweg onder Noorddijk voor een aantal jaren, bij het graven dier sloot een paar sluis- zijl- of schutdeuren ontdekt geworden. [3]) Zoo konden deze de overblijfselen van de sluis van 1321 zijn.

---

[1]) Driessen, a. w. I, 93.

[2]) Westendorp, *Jaarb.* II, 115, deze overeenkomst vermeldende, meent dat dit werk niet in de Hunze zal zijn aangelegd, omdat die sluis niet voor de Groningers en Drentherwolders diende, maar voor anderen. Maar hadden dezen, met name de Hunzingoërs en Fivelingoërs, ook geen belang bij de afstrooming van de Hunze?

[3]) Zie P. Boeles jr. *het tweehonderd vijftigjarig bestaan der herv. gem. te Noorddijk*, Gron. 1846, bl. 50 noot.

Hoe dit zij, in het volgende jaar 1322 vereenigden zich de Goregters van Essen, Haren, Noordlaren, Middelbert, Engelbert, Kropswolde, Westerbroek en Wolfsbergen, alsmede Eelde in Drenthe met het Winsumer zijlvest tot het leggen van eene (tweede) sluis bij Schilgenham in de Hunze onder Winzum. Zij zouden diensvolgens voor den tijd van acht jaren gezamelijk de sluizen, dijken en waterlossingen, ook de westelijke of eigenlijke Winsumer sluis zelve, beschermen en onderhouden. [1]) — Dat Eelde, een Drentsch dorp, hier met de Goregter plaatsen voorkomt is duidelijk, omdat het uitwaterde in het Horensche diep en zoo mede in de Hunze. Men zal nu misschien langs het Winsumer zijldiep eene betere afwatering dan langs den ouden bogtigen stroom tot Winsum daarin of liever benevens dezen gezocht hebben. Dat werkelijk toen het Goregt alzoo onder die Winsumer zijl is gekomen, is daaruit op te maken, dat in de latere overeenkomst van 1332 tusschen de Stadshamrikken en het Goregt over hunne sluizen hier in de Hunze gezegd wordt, dat daaromtrent ook de verordeningen van het Winsumer zijlvest zouden gelden. De stad wordt in deze overeenkomst niet genoemd. De aanleg van de nieuwe Winsumer zijl zal dus alleen in het belang van het Goregt geschied zijn.

---

[1]) Zie Westendorp, a. w. II, 117, die den inhoud van deze overeenkomst mededeelt uit de verzameling van de Sitter. Zij ontbreekt nog op het Gron. Archief. Wel is daar eene andere verbindtenis, ook door Westendorp vermeld, van diezelfde ingezetenen van het Goregt alsmede Drenthe met het Winsumer zijlvest van het jaar 1323, n. 1, over die zaak. Er staat in den eenen brief, vertaald: in de hamminge, gewoonlijk genoemd Skilgaforwerch; in den ander: apud grangium in hamnis Skilgaforwerck nuncupatum. Westendorp hield deze plaats dan ook voor Schilgenham onder Winsum, maar komt in de „bijvoegsels en verbeteringen" achter het II D. hierop terug en zegt, dat hem bij het inzien van eene oorkonde van 1323, door gezegde Goregters afgegeven (en dus wel de voornoemde van dat jaar), is gebleken, dat de sluis bij Groningen lag en dat de hamminge, het Skilgaforwerck genoemd, niet bij Schilgenham en Winsum, maar nabij Groningen moet gezocht worden. — Doch hij vergist zich hier zeker. In den brief van het Schouwer zijlvest van 1371 wordt onder de ingelanden genoemd de „Grangarius in allodio Hammis" en staat in het handschrift daarvan aan den kant geschreven: „Hooffmeester van Schilligheham, in Belgica interpretatione." (Driessen, a. w. II, 292). Dit voorwerk in den Ham kan wel geen ander zijn dan voornoemd Skilgaforwerk en moet dit dus te Schilgenham of Schilligeham gelegen zijn geweest.

Maar dit een en ander doet aan de hoofdzaak niet af. In deze stukken van het Goregt aangaande zijn waterstaat, is van geen Acht zijlvesten sprake noch van Zijlvesten en Zijlregters in het Goregt. De overeenkomst met het Winsumer zijlvest schijnt regtstreeks van de ingezetenen zelve te zijn uitgegaan. Wij treffen de Zijlvesten van het Goregt en de Stadshamrikken met Zijlregters aan het hoofd weder aan in hunne overeenkomst van 1332 over hunne binnenlandsche waterleidingen en zijlen, met name bij Groenenberg aan de Hunze aangelegd, zonder vermelding van de Acht zijlvesten, maar dezen mede in brieven van 1364 en 1365.

De eerste behelst eene uitspraak van de burgemeesters van Groningen tusschen het convent van Aduard ter eene en Oosterwold en Go benevens de Acht zijlvesten ter andere zijde over de tusschen beide partijen bestaande aanhoudende geschillen over de afwatering langs de Hunze. Hier wordt de uitspraak van 1285 omtrent de afdamming in de Groeve en de zijdwende door Oosterwold en Go te leggen bekrachtigd en verder verordend eene schutsluis te leggen in de Hunze, nu bij Harzens, en eene andere waterschutting of knijpe ook waarschijnlijk in de Hunze. [1]) In den fundatiebrief van de sluis te Harzens van het volgende jaar, opgemaakt door de stad Groningen, de gezworenen of etten en gemeente van Go en Wold en allen die tot haar zijlvest behoorden, alsmede de zijlregters en gemeeente van de Acht zijlvesten en Fivelingo, [2]) wordt nader bepaald dat die sluis zou gelegd worden tusschen Harzens en de oude plaats de *Muthe*, dat is waarschijnlijk de plaats van ineenstrooming van de A en de Hunze van waar de sluis ook zelve de *Muthe* of *Mudersterzijl* genoemd wordt, en zoo dat beide stroomen nu door die sluis zouden afgesloten worden. De Acht zijlvesten zouden tot die sluis te Harzens het noodige geld bijeen brengen en aan den abt van Aduard ter hand stellen, die dan die sluis zou leggen, welke verder Wold en Go en allen die tot

---

[1]) Driessen, a. w. II, 240. De laatste heet hier: „*Waterscutte* sive *Nortpant*, quod nunc vulgariter dicitur *Knipe*."

[2]) Of zooals zij in den aanhef van den brief bij Driessen, a. w. II, 249, voorkomen: „Nos consules et tota Communitas Civitatis *Groninghen*, Jurati, dicti *Etthen*, et tota Communitas de *Wold* et *Goe*, ac omnes ad nostram *Sylvestene* pertinentes, nec non Judices universi et tota Universitas *Octo Sylvestarum* ac totius terre *Fivelgonie*."

hun zijlvest behoorden in stand zouden houden en voorts de stadsraad en regters met de gemeenten voornoemd gemeener hand beschermen. — Hier komt het eigen zijlvest van Wold en Go voor, onderscheidenlijk van de Acht zijlvesten. Beiden kunnen dus niet dezelfde zijn. De laatsten moeten hier alleen beschouwd worden als van buiten bijkomende, wegens het belang, dat zij er bij hadden. Geen ander kunnen zij dan zijn dan het naast gelegen Scharmer zijlvest. Dit blijkt ook uit het verband, waarin zij met Fivelingo en als een deel daarvan zich voordoen. Dit zijlvest zal meer en meer last gekregen hebben van het overvloedige bovenwater, dat het tot schutting daarvan geld en hulp aangeboden heeft.

Of die schutsluis te Harzens gelegd is en, zoo ja, gebaat heeft is even twijfelachtig als van andere voornoemde maatregelen. Want wij zien hierop het eene deel na het andere van het Goregter waterschap dit verlaten en een anderen uitweg voor hun water zoeken. Zoo zochten en verkregen Engelbert en Middelbert in 1370 eene uitwatering in het zijlvest der Drie Delfzijlen. Het is van belang den aanhef te lezen welke de drangreden tot deze inlating bevat. Want hoewel het — zoo wordt er gezegd — noch wet noch gewoonte was, water door te laten van de andere zijde van den dijk, de *Burgh*, zoo was men daartoe toch overgegaan in overleg met de abten van Wierum en ten Boer en anderen, om den algemeenen watersnood, waardoor zoovele vruchten van zoovele jaren waren verloren gegaan. [1]) Er is hierbij van het Scharmer zijlvest of de Acht zijlvesten geene sprake, zekerlijk, omdat die dorpen in dat algemeene waterschap opgenomen werden, niet in het bijzondere waterschap daarvan, het Scharmer zijlvest, dat hiertoe anders het naaste was. Wij laten hier de verdere bepalingen van deze inlating daar en vermelden alleen die, welke inhielden dat die van Middelbert en Engelbert de *Omelke* of *Omerke* en *Edickan* goed digt moesten houden en de zijlregters der Drie Delfzijlen daarover de schouw zouden hebben. Er zal onder den eersten of Omerkedijk bedoeld zijn de dijk van Stads-Oosterhamrik, zoo ver die hier liep en zoo ook *Ammerick dijk* en *Groninger dijk* genoemd wordt in den inlatingsbrief van Oosterhamrik van 1422, [2]) en voorts onder den anderen dijk, den Edijk, den verderen dijk aan de Hunze, ook in 't algemeen *A* of *E* genoemd, zoo ver Middelbert en Engel-

[1]) Driessen, a. w. II, 261. [2]) Driessen, a. w. II, 273.

bert zich daaraan uitstrekten en door die dijken tegen dien stroom beschut werden. [1])

Hoe erg het met den overlast van het water bleef, zien wij uit hetgeen plaats had in de jaren 1380 en 1385. Een aanzienlijk ingezeten van Groningen, die meermalen op de lijst der burgemeesters voorkomt, met name Reynolt Huginge, ging met de regters en de gemeente in de Acht zijlvesten een verbond van wederzijdsche hulp en verdediging aan. Daarvan waren de voorwaarden: dat hij onder hen zoude gaan wonen en hen helpen tegen al hunne vijanden in Drenthe en in Go, en daartoe voor gezamenlijke rekening 10 of 16 mannen zoude houden. Deed hij een togt op zich zelven, dan waren de voor- en nadeelen voor hem; trok men gezamenlijk uit, dan deelde men gemeenschappelijk daarin. Men beloofde hem en zijn huisgezin steeds te zullen beschermen, en zijn huis, in geval van belegering, te zullen ontzetten. Dit verbond werd vooreerst voor twee jaren tijds gesloten en bezegeld door Sjabe van Gheerwere, Garbet ten Poste en Clawes Schulten. — Ik deel dit verbond mede, zooals het door Westendorp (a. w. II, 233) is geboekt, zon-

[1]) Hiermede hoop ik ook te voldoen aan het verlangen door den heer de Haan Hettema geuit bij de heruitgaaf van den volgenden frieschen brief van 1385, waarin die dijken ook voorkomen, in dit Tijdschrift (IX, 224), om inlichting daaromtrent. Minder kan ik misschien zijn wensch bevredigen naar meer licht omtrent de mede in den brief van 1370 voorkomende plaats *Stertebolabalka*, als het punt waar genoemde dorpen een zijl of duiker door den Borgwal moesten leggen, om hun water door te laten, en van daar de Borgsloot tot aan zeker erf of hofstede, *Hoytekamahem* geheeten, moesten schoon houden. Driessen vermoedt, dat onder eerstgenoemde plaats een hooghout over de Borgsloot te verstaan is en de naam af te leiden van *Sterteboll̇en*, Holl. *tuijmelen* (volgens Kyliani *Etym.* op het w. *Sterte-bollen*), en van *balca* of *balk.* Hij noemt die gissing wat gewaagd, maar misschien is zij niet zoo gewaagd als het was dat hooghout of vonder over te gaan, en zijne uitlegging komt mij zeer aannemelijk voor. Het was en is nog wel een oud middel, om met een balk, soms vrij lang en smal en zonder leuning, over slooten en andere kanalen te gaan. Vele plaatsen dragen hiervan nog den naam. De plaats echter, waar die balk mag gelegen hebben, kan ik niet nader aanduiden, dan dat die waarschijnlijk op de zuidergrens van Engelbert aan de Borgsloot zal te zoeken zijn, omdat van dat punt de beide dorpen de Borgsloot alleen moesten schoon houden, tot aan *Hoytekamahem.* Deze plaats zal dan de noordergrens aanduiden, en kan zeer wel *Hinkemahorn* onder Middelbert of daaromtrent gelegen zijn, zooals Driessen mede vermoedt.

der de bron op te geven, waaruit hij geput heeft, noch eenige inlichting omtrent den even zonderling als raadselachtig klinkenden inhoud, waarin de beweegreden daartoe niet wordt vermeld. Deze zal echter, zeer denkelijk, geen andere zijn geweest, dan die wordt opgegeven in den brief van 1385, waarbij eene dergelijke onderneming op groote schaal werd op touw gezet. Die brief is een vrijbrief door de regters van Fivelingo-Westerambt, de zijlregters van de Acht zijlvesten en die van de Drie Delfzijlen verleend aan hunne ingezetenen, tot het keeren van het geweld en van de vijandelijkheden door die van Drenthe en Go gepleegd in het onder water zetten van een groot gedeelte van Fivelingo door het doorsteken van de Hamrik- en Edijken. [1] — Men moet om de handelingen, in dezen en den voorgaanden brief vermeld, wel te begrijpen, hierbij zich herinneren, dat het hier geen binnenlandschen krijg of veete geldt, maar een, om zoo te spreken, internationalen strijd, tusschen twee verschillende volksstammen, de Friezen en Drenthenaren, over hunne wederzijdsche waterstaatsbelangen. Van eene politieke drijfveer, zooals Driessen gist (a. w. II, 381), kan hier wel geene sprake zijn. De hierbij betrokkene Drenthenaren en Goregters trachtten hun water, dat de Hunze afvoerde, te lozen, de Fivelingoërs en wel de naast gelegenen integendeel dat te keeren. Komen nu als zoodanig in de eerste plaats de Acht zijlvesten op, dan kunnen deze niet anders dan het Scharmer zijlvest zijn. In den brief van 1385 staan zij nevens het zijlvest der Drie Delfzijlen en men zou daaruit kunnen afleiden, dat de Acht zijlvesten een ander op zich zelf bestaand zijlvest uitmaakten. Maar als Scharmer zijlvest beschouwd, kan het niet bevreemden, dat dit hier zoo in het bijzonder nevens het geheele waterschap der Drie Delfzijlen optreedt, omdat het in de eerste plaats den overlast van het Drentsche water ondervond. En

---

[1]) Zie dezen buitendien merkwaardigen brief, omdat hij nog in het Friesch is gesteld, bij Driessen, a. w. II, 378, en den naar een beter afschrift daarvan gegeven herdruk door mr. de Haan Hettema in deze *Bijdr.* IX, 223. Onder de misstellingen, die daardoor hersteld zijn, is vooral van historisch belang die, waar Driessen leest „and for de Rath ther *Mythe*," doch Hettema „and forderath thermithe," en dit vertaalt door: „en daarmede bederven." Hierdoor toch vervalt geheel de meening van Driessen dat men onder die woorden, buiten twijfel, te denken hebbe op de Regters en Opzigters van de *Muderster zijl*, aangelegd ten gevolge Fundatiebrief van 1365 — en hiermede dan ook het eenige steunsel voor den aanleg van die zijl.

het moet wel het Scharmer zijlvest zijn, ook aangezien die overlast toen het gevolg was van het doorsteken door die van Drenthe en Go van de Hamrik- en Edijken of die van Middelbert en Engelbert aan de Hunze, waardoor het water vrijen loop had door de in het zijlvest der Drie Delfzijlen ingelaten naastgelegen landen van die dorpen. Driessen vindt het opmerkelijk, dat deze brief wegens de Acht zijlvesten bezegeld is door de cureten van acht kerspelen, en wel Siddeburen, Schildwolde, Slochteren, Scharmer, Garmerwolde, Zuidwolde, Noordwolde en Bedum, dus van verschillende zijlvesten. Zij zullen, denkt hij, dit gedaan hebben, om het belang alleen, dat die dorpen hadden bij de instandhouding der dijken en waterkeeringen, waarover het toevoorzigt aan de Acht zijlvesten was aanbevolen. — Dit laat ik daar, ofschoon die verzegeling van pastoors ook kan geschied zijn om geestelijk gezag bij te zetten aan dien harden maatregel; maar stellig moet ik tegenspreken de bewering van Driessen, dat uit dezen brief en andere volgenden kan worden afgeleid dat die kerspelen van het Goregt aan de Hunze, tegen welke als aanhangers van de Drenthenaren hij was ingerigt, benevens de Stads-Hamrikken, destijds, meer bepaaldelijk de Acht zijlvesten zouden hebben uitgemaakt. [1]) Dit waterschap vertoont zich hier even als de overige personen en landen, van wien deze vrijbrief uitging, geheel en al als Friesch en tegen over dat Goregt; het kan dus hiertoe niet behooren, en geen ander zijn dan het Scharmer zijlvest.

Zoo is het ook met de Acht zijlvesten, nog in andere volgende brieven voorkomende. Wij ontmoeten ze weder op het jaar 1402 in verschil met het convent van Aduard over de knijpe of de waterkeering in de Hunze bij Zuidlaren. Het geschil werd ter beslechting overgegeven aan twee cureten met de burgemeesters en raad van Groningen. Doch de uitspraak is niet bekend. [2]) Men ziet echter hieruit dat men weder tot den vreedzamen weg van onderhandeling en minnelijke schikking is teruggekeerd.

Nadat in 1405 Noorddijk, dat door de inlating van Middelbert en Engelbert in 1370 in het zijlvest der Drie Delfzijlen op zich zelf was komen te liggen, zich begeven had in het Winsumer zijlvest, [3]) verdroeg zich de stad Groningen in 1410 met de Acht zijlvesten en met Dorpmans

---

[1]) Driessen, a. w. II, 383. [2]) Driessen, a. w. II, 248.
[3]) Driessen, a. w. II, 268.

zijlvesten om haar Groninger diep „buyten Wynsumer syk tho besylen," door een zijl te leggen bij gene zijde van *Aldingehusen*. Daartoe zouden de voorzeide zijlvesten geven 850 gulden, maar overigens zou de stad die zijl bekostigen en onderhouden en daarentegen die zijlvesten sterken in alle regten, die zij tot dusverre mogten gehad hebben en bewijzen in Drenthe, Go en Wold. [1]) — Driessen stelt dit zoo voor als of hier geene sprake was van eene nieuwe waterleiding naar, maar van een nieuwen waterweg uit het Groninger diep of het Reitdiep door het Wetzinger zijldiep heen, langs welken men van de Eems tot in het Reitdiep konde komen. Maar de aanleg nog van deze nieuwe zijl, buiten en behalve de Winsumer zijl, betrof blijkbaar de bevordering der afwatering, niet der scheepvaart. Dit volgt mede uit de bepaling daarin opgenomen: „weer jemant van hem de mede in dat deep wateren wylde, de zolde mede gelden." Het bestuur der stad zegt in den aanhef dit te doen „omme mene nutticheidt onser Stadt ende der lande, de by ons gelegen syn." Zij zal hier in de eerste plaats aan hare eigene Stadshamrikken, doch ook misschien aan de landen van het Goregt, welke nog in de Hunze uitwaterden, ja welligt mede aan die van Ubbega gedacht hebben. Door dit Friesche landschap van Hunzingo moest immers de waterleiding gaan tot de nieuwe zijl, tegenover Aldinghuizen in het Groninger diep te leggen. Onder deze plaats versta ik met Driessen *Alinghuizen*, onder Garnwerd, waar tegenover de oude Wetzinger zijl aan de oude Hunze gelegen is geweest. En deze zijl zal dan ook waarschijnlijk met die nieuwe bedoeld zijn. Van den aanleg van die Wetzinger zijl en het Wetzinger zijlvest in vroegeren tijd is anders niets bekend. Ubbega, dat daaronder voor een groot deel behoorde, komt niet voor in den ouden Winsumer zijlbrief uit de 13de eeuw, en moet dus toen voor dat deel al op zich zelf gestaan en hier of daar in de Hunze uitgewaterd hebben. Dat dit vóór de stichting van deze nieuwe zijl ook reeds het geval was, mag men opmaken uit het verhaal van de verovering van het sterke slot der Onsta's te Sauwerd door de Groningers in 1400. Er wordt daarin gezegd dat de Groningers uit de Wetzinger zijlrijt of maar eene ruime gracht lieten graven in de borggracht, zoodat zij daarin met hunne schepen konden varen en daardoor het slot geheel vermeesteren. [2]) — Voor

[1]) Driessen, a. w. II, 384. [2]) Westendorp, a. w. II, 303.

de werkelijke stichting van die nieuwe zijl te Wetzing en de uitwatering derwaarts door het Wetzinger zijldiep of de *oude Ae* vond ik wijders geen ander bewijs of liever spoor dan in de bepaling van den inlatingsbrief van 1434 van het Wester-Stadshamrik, dat het zijne watering in de *Olden Ae* toeslaan en overdammen moest. [1]) Zoo deze *Olde Ae* dezelfde is als nu nog de *Oude Ae* of het Wetzinger zijldiep, dan volgt hieruit, dat de Stadshamrikken vóór hunne inlating in het zijlvest der Drie Delfzijlen hun water daardoor loosden. Maar hoe dit een en ander ook zij, dit is zeker, dat onder de Acht zijlvesten in dezen brief vermeld geen waterschap van Goregter kerspelen kan worden bedoeld, en geen ander dan het Scharmer zijlvest. Het gezelschap waarin zij met een tweede zijlvest der Drie Delfzijlen, het *Dorpmans zijlvest*, voorkomen, duidt dat ook aan, en de reden waarom de stad met die beide zijlvesten in dezen zich verdroeg, is blijkbaar deze, dat zij, en wel in de eerste plaats de Acht zijlvesten, oude regten hadden op de waterkeeringen in de Hunze in Drenthe en het Goregt. En gelijk zij nu de stad behulpzaam waren, zelfs geld opschoten tot den aanleg van die nieuwe zijl, waardoor de afwatering der Hunze bevorderd werd, zoo beloofde zij hen wederkeerig te zullen handhaven in die regten. [2])

Zoo dan al tot stand gekomen, heeft deze maatregel niet lang stand gehouden, want wij zien eerst het Oosterhamrik in 1424 en vervolgens in 1434 het Westerhamrik hunnen ouden waterweg, de Hunze, mede geheel verlaten en zich begeven onder het zijlvest der Drie Delfzijlen en wel in het naaste onderdeel, het Scharmer zijlvest. [3]) Opmerkelijk zijn de brieven daaromtrent, omdat wij hier voor het eerst, zoo ver wij weten, het Scharmer zijlvest met dezen naam aantreffen, nadat het reeds meer dan eene eeuw zeker bestaan heeft en ook reeds een naam moet gedragen hebben. Geen

[1]) Driessen, a. w. II, 276.

[2]) Westendorp, a. w II, 331 den inhoud van dezen brief van 1410 vermeldende, twijfelt er aan of Aldingehuizen wel Alingehuizen onder Garnwerd, en Dorpmans zijlvest wel het Dorpster zijlvest der Drie Delfzijlen zij, weet echter ook niets anders daarvoor in de plaats te stellen. Omtrent het laatste kan geen twijfel meer bestaan. Het wordt ook zoo *Dorpmans zijlvest* genoemd in zijne uitspraak van 1439 in een verschil tusschen het Slochter en Scharmer zijlvest, door Westendorp zelf ook medegedeeld, II, 497.

[3]) Driessen, a. w. II, 271 en 274.

ander kan hier in aanmerking komen dan die van Acht zijlvesten. Dit volgt ook uit de verzekering in beide brieven van de Groningers aan het Scharmer zijlvest om het daarin behulpzaam te zullen zijn, dat de panden boven in Drenthe toegeslagen en digt gehouden worden. [1]) Dit behelst toch gelijke bepaling, als wij zagen dat in vorige overeenkomsten ten behoeve van de Acht zijlvesten plagt opgenomen te worden. — Zij bleven dezen hunnen ouden naam nog een wijle tijds met den nieuwen van Scharmer zijlvest dragen. Aldus in een brief van 1424 (15 Dec.), slechts eenige maanden ouder dan de inlatingsbrief van het Ooster-Stadshamrik. [2]) Hierin betuigen de „Prelaten, Hoeflingen ende Rechters van den Achte Sijlvesten, wtghezeget Crepelswolt, ende meene bure van Groninger Hammericke, de toe Delfzijl wtwateren," dat zij den brief, die hunne voorvaders gemaakt hebben met Hunzingo en Fivelingo in 1343 willen handhaven wat daarin geschreven staat „van den Suderwater ende van den Loedycken, ende van den panden ende der Prumesteke (Prumesbeke);" dat de Acht zijlvesten met die van Groningen zullen schouwen de „Ammeryke dycken ende Groninger dycken van der Oester Hemmerijck, ende den Wolddijck;" dat men de Warf der Acht zijlvesten zal houden to den Bure (ten Boer) enz. Er wordt nog bijgevoegd, dat deze artikelen zullen stand houden „toe der tyt, dat wy de van Crepelswolt ende van Broecke daer to gebracht hebben, dat sy mede borgen, off dat se ons mit rechte affgaen." De brief van 1343 schijnt niet meer voorhanden te zijn, maar loopt blijkbaar genoeg over de bekende waterkeeringen in de Hunze. Van hoe veel gewigt die waterkeeringen werden gehouden niet alleen voor de naaste deelen van Fivelingo maar ook voor Hunzingo, ja al de Friesche landen tusschen de Lauwers en Eems, blijkt o. a. nog uit hun verbond in 1427 gesloten. Er wordt daarin ook dit bepaald: „Zo zullen alle landen daer to helpen, dat de Drenthen en ander lude de van olds sculdich hebben gheweest, ende synt noch sculdig, de passe van der omerik Drenth ende Krepswolde nederwert to holden dat zy de holden, up dat de arme lude binnen dyk ende anders, in Vrieslant, also yammerlik nicht von horen water worde voerderuet." [3]) Het artikel over het gezamenlijk schouwen der dijken van Oosterhamrik is blijkbaar eene herhaling

---

[1]) Driessen, a. w. II, 272, 276. [2]) Driessen, a. w. II, 315.
[3]) Westendorp, a. w. II, 431, nader bij van Idsinga, *Staatsr.* II, 347.

van de bepaling daaromtrent in den inlatingsbrief van dat Hamrik in het Scharmer zijlvest van 1424.[1]) Er wordt de schouw van den *Wolddijk* bijgevoegd. Deze dijk zal ook wel dezelfde zijn als de verdere dijk om Middelbert en Engelbert in hunnen inlatingsbrief van 1370 en anderen genoemd de *Edijken*. De wijs waarop van Westerbroek en Kropswolde gewaagd wordt, verdient nog bijzondere opmerking. Het is alsof beide dorpen ook reeds in de Acht zijlvesten waren opgenomen, maar weigerachtig, naar 't schijnt, in het stellen van borgen. En zoo zijn zij daarin toen ook niet voor vast toegelaten. Dit is met Westerbroek eerst veel later, in 1675, geschied, met Kropswolde in 't geheel niet. Eindelijk, nadat intusschen het Scharmer zijlvest genoemd wordt in den inlatingsbrief van de ingelanden van Ompteda Tjade in de Dorpster zijl, hier *Dorp-zijl* geheeten, van 1444,[2]) is er nog een stokleggingsbrief van 1449, waarin eenig land te Westerbroek geschonken wordt door zekeren Abele Heynema aan den abt van Wierum en Johan Rengers ten behoeve der Acht zijlvesten, tot het leggen van een nieuwen dijk, waardoor zijn land mede ingedijkt werd en opgenomen in de Acht zijlvesten.[3]) Deze dijk zal zeker gediend hebben tot bescherming toen nog van de Acht zijlvesten tegen het water van Westerbroek, en zij kunnen dus geen anderen zijn dan het Scharmer zijlvest. Sedert is Driessen, en mij ook, die naam van Acht zijlvesten niet meer voorgekomen, maar is de betrekking daarvan, zooals hij te ontregt meent (a. w. II, 386), niet opgehouden; neen er is alleen die verandering tot stand gekomen, dat dit waterschap nu voortaan het Scharmer zijlvest is genoemd geworden. Het is met deze naamsverandering gegaan, als met meer andere. Als er een nieuwe naam opkomt voor deze of gene zaak, wordt deze gewoonlijk niet dadelijk algemeen aangenomen, maar blijft de oude nog een tijdlang en met afwisseling stand houden, tot hij ten laatste geheel voor den nieuwen plaats maakt. Voor de onderwerpelijke naamsverandering is ook voldoende reden op te geven. Gelijk men den eersten naam van *Germania* minder voegzaam mag hebben geoordeeld, omdat het de naam was van een

---

[1]) Driessen, a. w. II, 273. [2]) Westendorp, a. w. II, 511.

[3]) Driessen, II, 386, geeft slechts kort den inhoud van dezen brief op, breeder Westendorp, a. w. II, 529. Ik heb dien in het Protocol van de Drie Delfzijlen nader geraadpleegd. Er is ook een afschrift van in het Gron. Archief, 1449 nr. 5.

klooster, dat wel vele bezittingen in het zijlvest had, maar toch daar buiten gelegen was, zoo zal men het liever *Acht zijlvesten* hebben geheeten, naar de vermoedelijke *acht* onderdeelen daarvan. Doch toen het merkelijk werd uitgebreid door de inlating van vele naburige streken, zoo zal men dezen naam ook minder gepast hebben geacht en het liever genoemd naar eene van de voornaamste en oudste plaatsen daar binnen gelegen, *de Scharmer*. Ik zeide daar zoo even dat de naam van Acht zijlvesten misschien te verklaren is uit een aantal van acht onderdeelen, waaruit het waterschap van ouds bestond. Dit gaat alleen door, wanneer men het Scharmer zijlvest daarvoor neemt en niet wanneer men daartoe betrekt het Stadsgebied en het Goregt, of alleen dit zelfs. Want het getal kerspelen en gehuchten, zooals o. a. volgens de vermelde overeenkomst van 1332, aldaar een waterschap uitmaakten is veel aanzienlijker. Het Scharmer zijlvest daarentegen bestond laatstelijk (behalve de ingelaten landen) uit vier schepperijen en negen eeden, als Ten Boerster, Garmerwolder, Bouwerschapper, Heidenschapper, Groote Harksteder, Scharmer, Woltersumer, Blockster en Klein Harksteder eed. Ligtelijk kan er in den loop des tijds een onderdeel bijgekomen en het oorspronkelijk uit acht eeden of onderdeelen bestaan hebben.

Met dezen laatsten bewijsgrond, aan den naam der Acht zijlvesten ontleend, sluit ik mijn betoog hierover. Ik heb vooral hiermede beoogd, dat hij die eenmaal de geschiedenis van onzen gewestelijken waterstaat, in het bijzonder van het zijlvest der Drie Delfzijlen mogt behandelen, gerustelijk eenvoudig dit kan schrijven: W a t v r o e g e r A c h t z i j l v e s t e n h e e t t e e n l a t e r h e t S c h a r m e r z i j l v e s t i s h e t z e l f d e w a t e r s c h a p. Buitendien is hier menig ander punt besproken, en zoo ik vermeen toegelicht, omtrent den voormaligen waterstaat van de aan de Hunze gelegene streken, in 't bijzonder aangaande het gewigtige vraagstuk, hetwelk de afwatering langs dien stroom van de oudste bekende tijden opleverde — en nog oplevert. De geschiedenis daarvan echter te vervolgen, hoe belangrijk ook, liet ons bestek niet toe.

DE DICHTVREUGDE

OVER HET

ONTZET VAN GRONINGEN

EN DE

HEROVERING VAN COEVORDEN

IN

1672.

Vliegende Bladen.

Vroeger heb ik er reeds op gewezen, hoe krachtig het nationaal gevoel door de bovenstaande gebeurtenissen werd opgewekt en gesteund, zoodat de tijdgenooten aan hunne vreugde en dankbaarheid ruimschoots lucht gaven in menigvuldige lange en korte dagverhalen, op vliegende bladen, in rijm en onrijm, deftig en plat.

Een drietal merkwaardige straatliedjes over het beleg en ontzet van Groningen liet ik herdrukken in den tweeden en laatsten jaargang van het Groninger Jaarboekje (Gron. 1863).

Het scheen mij, met het oog op de viering van het tweede eeuwfeest, zoo te Groningen als te Coevorden, niet ongepast zooveel mogelijk te zamen al die vliegende bladen te laten herdrukken, waarop de nationale vreugde zich in dichtkunst en rijm zoo ongedwongen uitte. Mogen de meesten al geene waarde bezitten uit een letterkundig oogpunt, — ter waardeering van het zoo algemeen opgewekt nationaal gevoel zijn ze niet van belang ontbloot.

Niet gaarne zou ik durven beweren, dat de verzameling, welke ik hier kan aanbieden, volledig is. In den stroom des tijds zijn immers de meeste exemplaren van die gretig verslondene blaadjes verloren gegaan, en thans moeijelijk verkrijgbaar. Velen zullen mij mitsdien nog zijn ontsnapt, weshalve ik mij bij alle belangstellende lezers houd aanbevolen voor een naoogst in het volgend deel van dit tijdschrift.

Gelijk ik reeds zeide, geef ik alleen die dichtstukjes, welke op vliegende bladen voorkomen, of daarop vermoedelijk het eerst in 't licht verschenen. Grootere verzen, in den vorm van brochures uitgegeven, kunnen hier wegens hunne uitgebreidheid geene plaats vinden; zoo als b.v.:

1° *Maeghd van Groningen, Vervattende de Oorloog in Nederland in 't jaer* 1672, *en in 't besonder de belegeringe van Groningen. Tot Groningen, Bij Remb. Huysman.* 1672. 12 blz. 4°.

2°. *De Bisschop voor Groningen; Op de maniere van Tragi-Comedie, Door C.H. Tot Groningen, Bij Seerp Bandsma* (1672). 24 blz 4°.

3°. (R. Bresser, Gymn. Conrector) *Προσωποποιΐα seu Fictio personæ virginis Groninganæ á duobus ardentibus procis Episcopis Coloniensi & Monasteriensi nono Julij anni* MDCLXXII *ad stuprum sollicitatae, sed genoroso responso, & repulsâ turpi decimo septimo Augusti ejusdem anni repudiatis. Groningæ, Apud Aemilium Spinniker*, 1672. 8 pag. 4°.

4°. Francisci F. N. Junii, *Jcti & Reip. Groninganæ Senatoris, Epigrammata in Groningam urbem obsessám & desertam; Arces Bellingwoldæ, et Covordæ captas ac receptas; Ad — D. Karolum Rabenhaupt, Baronem Zuchæum, Dominum in Crumbach Etc. Groningæ, Typis Dominici Lens.* 1673. 12 pag. in fol.

Deze zijn ook op verre na niet zoo zeldzaam als vliegende blaadjes.

I.

Westphaelsen Bril,

GEPAST OP DE NEUS VAN 'T

Munsters — Tytel — Monster,

Door 't welck hy singt syne 40 *Legenden, op 't verlaten van de Stad Groningen.*

Jck Barent van Galen,
Moet nu weêr dalen
Na 't arm Westphalen,
Dat doet mich soo zeer.
Doch alle mijn leven,
Zyn myn gegeven
Dees Tytels *verheven,*
Tot myner eer.

Kerk ruyneerder, Boeren-plager,
Land-bederver, Kappe-drager,
Bombe-werper, Onrust-wreker,
Stinckpot-goyer, Bond-verbreker,
Vuurwerk-schieter, Boom-neêrhouwer,
Kogel-goyer, Onraad-brouwer,
Mynne-graver, Rust-verstoorder,
Non-bekruyper, Kinder-moorder,
Wijf-schoffeerder, Maagde-loyer,
Swyne-lubber, Leugen stroyer,
Paarde-steeler, Brandschat-haler,
Koedief en geen Volck-betaler.
Schellemberger, Land-door-looper,
Kerck-roover, Stede-kooper,
Huys-om-werper, Roof-wegh-mender,
Cieraat-nemer, Tooren-schender,
Brande-stichter, Glase-smijter,
Honger-lyder, Pylaer-byter,
Straten-breker, Mensch-wegh-rucker,
Geen Woord-holler, en Al-op-slucker.

Adieu, ó *Groningen*, du schoone Stad,
Hoe geern had ich dy gehad:

Maar *Rabenkaubts* seer schoon verstand,
Doet my Mis-sen *Stad en Land.*

Na de copye zu Munster.

Het bovenstaande komt, met eenige wijziging in de spelling, onder den titel: *Gedigt van en aen de Bisschop van Munster, op het verlaten van de Stadt Groeningen*, ook voor op een ander vliegend blad, met een: *Extract uyt een Brief van Groeningen, In dato den* 10 *September, wegen 't Veroveren van Winschoten.*

II.

Op het verlaten van de Stad GROENINGEN

DOOR

BARENT van GALEN,

Bisschop van Munster.

Lieve wat een tijdingh
Hoort men tot verblijdingh:
Siet de luyden lopen,
En de Brieven kopen,
Siet se . t' samen koppen
En de Straten stoppen,
Rijken en geringen,
Niemand hoort men dingen,
Yder soekt te lesen
Wat 'et doch magh wesen,
Yder wil 't verklaren
Eer hij kan bedaren,
Dat de Myter-drager,
Dat de Boeren-plager,
Dat de Swijnen-hoeder,
Dat de fijnen Broeder
BARENTJE van GALEN
Schande moet behalen.
Ruyters en voetknechten
Gansch niet uyt en rechten,
Die het niet verlopen
Met de doodt bekopen,
Dat hy voor sijn kogels
Sulke snelle vogels,
En sijn Bombe schieten,
Niet en magh genieten.
Dat hy moet opbreeken,
En het laten steeken,
Groeningen verlaten
Met soo veel soldaten,
Kunnende niet krijgen,
Dat hy soo dorst drijgen.

't Geen de Franse Koningh
BARENT tot beloningh,
Voor sijn trouwe dade
Blijven mocht te quade,
Heeft dat kaal geschoren
Papen hoofd verloren,
En noch meer geruchten,
Die hem seer doen duchten;
Want de Brieven kallen
Dat een Vorst wil vallen
In sijn Rijck en Haven,
En sich daar begraven,
Tot dat al sijn Landen
Zijn gemaakt te schanden,
Dat hy om sijn stropen
Achter Land moet lopen,
Met Gesangh en Veedelen,
Om een stukje beedelen,
Nu 't dus is verlopen,
Roept hij staag ouw open,
Och mien vette Swiene
Eer ich toor verschiene
Siense balt gestoven,
Schinken opgekloven,
Kon ich das nich gisse
Dus te goon ter Misse?
Siet em met sijn fielen
Drieten langs de hielen,
Met sijn box in handen
Vlucht hy dus met schanden,
Siet hem nu verhuysen
Met sijn schrale luysen,
En met al sijn knoeten,
Janken na de stoeten.
Siet hoe kan men 't keeren,
Als men sich wil weeren.
Siet 'et Land verquikken,
Dat al scheen te stikken,
En haar oude krachten
Komen in gedachten;
Tot een Schand der Steden
Haar flaauwhertigheden,
Die'er lieten jagen,
Eer se Vyand sagen;
En het al vereerde,
Eer men 't eens begeerde.
Liever goed te derven,
Liever voort te sterven,
Liever noyt geboren,
Of in wiegh te smoren;
Dan den Bisschop dulden
Met sijn gat vol schulden,
Onse Vryheyd stutten,
Rijkdom uyt te putten,
Onse Godsdienst splissen
Aan sijn Paapse Missen:
Liet sich Swol en Campen
Dese schand aan klampen,
Gaf sich dat geweste
Tot een proy ten beste,
Hebben soo veel Steden
Dese wech getreden,
En haar Ingeseten
Op den dijk gesmeten?
Groeningen wel wijser,
Groetse slechts met yser,
Dichte by ses weken,
Tot se sijn geweken,
Tot men d' Ommelanden
Siet Victorie branden.
Dank zy dese Heeren,
Die haar soo verweeren,
En met alle krachten
Eer en Eed betrachten:
Dank zy boven allen,
Die 't dus uyt laat vallen.

Naar een gedrukt exemplaar, in twee kolommen, achterzijde onbedrukt, waarop geen drukker of jaartal stond vermeld (misschien afgesneden).

III.

Grooningens

Vreughde-Galm,

Over 'topbreeken der Bisschoppelijcke Leegers van Ceulen, Munster en Straetsburgh: die deselve Stadt 9 weeken beleegert hebbende, den 28 Augusti 1672, met schande daer weederom zijn afgeweeken.

Grooningen spreeckt.

Schoon d' Antechrist sijn Soons, met dulle sulph're ballen,
Mij hebben aengerantst, in 't branddend' oorloghs-vier;
En met haer hittigh stael mijn hoogh-geveste wallen
Beschooten en bestormt, door ysselijck getier:
Om soo mijn moedigheyt, gelijck als and're Steeden,
T' ontneemen, en mijn macht te krygen in 't gewelt
Van haer doorsleepe list en helsche schricklijkheeden,
Daer haer tyrannigh hert met bloedtdorst is verselt.
Soo is nochtans mijn moedt in 't minste niet besweeken:
Maer met een Leeuwen hert, haer Tygers kracht gestut;
Tot soo veer datse zijn weêr van my afgeweeken,
Dat men in plaets van volck, maer vindt een leege hut.
Doch soo ick hadt geschrickt van *Serberus* sijn bassen
En *Pluto's* dreygingen; 'k had langh al in haer maght
Geweest, maer 'k hoorde niet na bloet en zilteplassen,
Die sy voor gaven om te stortten door haer kracht;
Mijn hooft wierdt niet ontroert voor al haer vuyrge wercken,
Van Branders, Bomben, vol vergiftigheydt gevult,
Die over duysent acht, in Straten, Huysen, Kercken
Gevallen zijn, en hebben grouwelijck gebrult;
Ick heb voor Vryheydt, Eer, en oock Geloof gestreden;
Ick heb veel goedt en bloedt gewaeght en op gestelt.
Maer evenwel is 't best, niet van d' Orrangies Leden
Gescheurt te zijn, 'k ben vry, daer andren werd' gequelt
Van d' Antechrist sijn Leer! die sich soo over gaven
In hare handen, ja schier sonder stoot of slagh,
Wat zijnse? nu se zijn niet meer als arme Slaven,
En tot een spot van al des Wereldts groot gesach.

---

t' Amsterdam, Gedruckt voor *David Lindenius*, Boeckverkoper in de Lombaert-steegh. *(Een blad klein folio).*

IV.

Een Nieuwe t' Samen-spraeck, gehouden in de Belegeringh van Groningen, tusschen en Groninger Soldaten, roepend des nachts van de Wal, en des Bisschops Soldaten roepende uyt de Loop-graven. Stemme: *Sa Trommen en Trompetten.*

Groninger Soldaet spreeckt van de Wal.

Segh Bisschop van Westfalen, Wat maeckt
gy voor ons Stadt? Wilt gy een buyt gaen
halen, Van een rijcken schat; Of meynt gy
noch op 't lest, Te krijgen onse Vest; 't Sal u
missen, buyten gissen, Doet u best.

Bisschops soldaten roepen uyt de Loop-graven.

Wy zijn nu al gekomen, Tot aen u Grachten
kant; En hebben reeds genomen, Veel Steên
van 't Staten Landt; daerom spreekt niet soo
forts, Wij sullen u oock korts, Singen leeren,
Miserere, Weest niet nors.

Groninger soldaten.

Niet een Stadt kont gij winnen, Als door
verraet of geldt, 'k Wou gy eens wout beginnen,
Te stormen met geweldt, dan sou u Veel-
sche kop, Eens krijgen lustich klop, bomben
Berent, W' hadden 't geeren, Kom eens op.

Bisschops soldaten.

'k Wed wy u doen verliesen, Als wy eens ko-
men aen: Waer blijven nu de Vriesen? die ons
sullen opslaen, Met Aylva haren Heldt; Sy
komen eens in 't veldt, Met haer troepen, Al
u roepen, Hier niet geldt.

Groninger soldaten.

Loop Berentje van Galen, Wat wilt ghy
hier doch doen? Gaet vrij weer na Westfalen,

Wilt daer u Verckens hoen; Want gy u schaepkens noyt, Niet hoedet maer verstroyt: Gaet Vry-buyter, Nonnen-Ruyter, Eer m' u gooyt,

Met harde ijs're ballen; want d' Koegels soecken plaets, Waer door dat daeghlijks vallen, seer veel van u Soldaets, daerom Joncker Pispot, Gaet wech want m' u bespot, Met u sommen, Groote bommen; Zijt gy sot?

Bisschops soldaten.

Wij hebben noch geen reden, U Stadt moet zijn ons deel; dan willen wy ons kleeden, In sijde en fluweel: U borgery haer geldt, sal ons niet worden telt, Maer met maten, En spintvaten toe-gestelt.

Groninger soldaten.

Ons borgers zijn soldaten, En Helden op de Wal, die u heele spintvaten Koegels toe-schieten sal, Eer sy u laten in; steldt dat vry uyt u sin, boeren plager, Mijter-drager, 'k Acht u min.

Bisschops soldaten.

Waer blijven nu de troepen, Uyt 't brandenborse Landt, daer gy soo op haet roepen, dat sy tot u bystandt, Ons sonden hier van daen, door hare macht verslaen; 'k Weet sy schromen, Hier te komen, Op ons aen.

Groninger soldaten.

Sy sullen sich niet vresen, Voor uwe tegenstandt, Maer sullen nu haest wesen, Tot in des bisschops Landt: Gij maeckt het hier niet langh, My dunckt gy wordt al bangh, Ceuls en Franssen, 't Moet al danssen, d' Hase-gang.

Bisschops soldaten.

Ons bomben uwe Huysen, En wooningen slaen plat, En t' eenemael vergruysen, daerom geeft op de stadt, Aen den bisschop ons Heer, Wy krygen branders weer, Ons Granaten, Op u straten, Vallen neer.

Groninger soldaten.

Of gy u Moort-geweeren, Tot onse stadt in schiet; Ons borgers ende Heeren, Achten dit alles niet; Maer komt als een Krijghsman, Eens op ons Wallen an: Duyvel-dwinger, Misse-singer, Van sint Ann'.

U Santen en santinnen, steldt de eens mee aen 't werck, siet of gy soo kont winnen, die Geuse Stadt en Kerck: O Paus! Heylich Patroon, Helpt den bisschop u soon, Hy de Geusen, Mach verkneusen, Ende doon.

Bisschops soldaten.

Gy hoeft soo niet te schempen, Wij hebben goede moet: U Gracht willen wy dempen, met Rijs en ander goet: 'k Meyn gy met platte Schuyts, Eens wildet vallen uyt, 'k ben niet bange, Maer verlange, Nae de buyt.

Groninger soldaet nae de uyt-val.

Wel Maets hoe 's u bekomen, de Groninger uyt-val? Hoe nae hebt gy ghenomen, De weeck nu van de Wal? Ha, ha, Joncker Bisschop, die is gespeelt haes-op: dorst niet wagen, Vreesde slagen, Op syn kop.

Leef langh Groninger Helden, U eer sal eeuwigh staen; Gij d' eerste die u stelden, Tegen het Legen [1]) aen, van den Munsterschen Vorst, dat hij te rugge most, Met syn knoeten, Veelsche stoeten; Wech te Post.

Den Zeeu en den Hollander: Zyn beyde seer verheught, de Vriesen met malkander, springen nu op van vreught, Elck looft en prijst den Heer, En singht Groningen eer, Met sijn Helden, die sich stelden, braef te weer.

Schaemt u nu gy snoo Verraders, die over 't Vaderlandt, Waren gestelt als Vaders; En soo veel steên met schandt, Hebt door verradery, Met al haer borgery, brocht in d' handen, der Vyanden, schaemt u vry.

---

[1]) Drukfout, voor *Leger*.

V.

Een Beweeglijke Claeg-Liet, ofte een Lamentabel Choor-*sangh*, *seer Cordiael ende hert-treffende gesongen*, *door de bevende stemme van Monsieur Christoffel Berent van Galen*, alias *bomben berent*, *gheweldigen bisschop tot Munster: te weten*, *soo wanneer hy in sijn Ecclesiastijcke spelончke sat van desperatie*, *ende ter midder nacht*, *met alle sijne Musicale Nacht-Uylen*, *in eygener Persoone den Teneur op-balcken; ende oversulcks*, *van over-groote miserie*, *geen oogh coste toe-luyken om te slapen*, *door dien hy*, *tot sijn begeerte niet konde komen*, *om de stad Groningen te ruineeren*, *waerom hij genoodsaeckt was*, *nae omtrent ses weken belegeringhs*, *met schande op te breken.*

Stemme: *soeten Engelin mijn uytverkooren.*

Dit Choor-gesangh sal u doen aenhooren, O! strijdtbaer volck van Neerlandt, Hoe dat Berent met sijn Ezels-ooren, Is geworden Musicant: En dul van spijt, syn kruyn seer kael geschooren, als Heremijt; sijne stem liet hooren', diep bedolven in 't verdriet, soo songh hy s nachts dit seer treurigh Liet.

Helaes! hoe kan ick het quaet hier stellen, 'k Stoffel berents boos van aerdt, die van Ducdalf ben een Metgeselle, door mijn wreetheydt wijt vermaert; 'k sal nu niet meer, van mijne daden spreken; Want ick liet mijn eer, Voor Groningen steken: 'k Wierdt geschooren als een Aep: Nu stae 'k en sie als een bepiste Paep.

Waer over sal ick mijn klacht eerst strecken? Nu dees droefheydt my ontmoet: tot Groningen gaet men met my gecken, Ieder roept, waer is dien bloedt? Ick maeckte staet, Dees Stadt seer ras te krijgen, Oock door verraet, Maer wat Paerde-vijgen: 'k Liet my leyden om den thuyn, Nu deck 'k met Koe-dreck mijn geschoren Kruyn.

Hebbense my nu de Kruyn geschooren, Men scheert hier nae wel ons hooft: En heb ick nu maer mijn moet verlooren, Namaels wort ons 't breyn ontrooft: Ick mach met recht, Nu miserere singen, Hoe bot, hoe slecht, dat ick my liet dringen, 'k Heb my door het Fransche gelt tegen Nederlandt in perijckel steldt.

Heb ick door verraet steden gewonnen, 'k vrees ick word'se weder quijt, Mijn Fortuyn dat is nu afgesponnen, Nu ick in ses weecken tijdt, Groning' de Stadt, Met bomben en Granaten, Niet maeckte plat, Om my voort in te laten, Ach sint Lambert en Cathryn, staet my doch by in dese groote pijn.

Gy snood en Roomsche Jesuijten, U goet en rijckdom is groot, Geveynsde en schuym der Hypocrijten, U raedt bracht ons in dees noodt, d' Ad'werder-Zijl, Met sijn gemaeckte schanssen, deed' my met ijl, seer haest te rugge danssen; U raedt nimmer goet en was, Nu staen ick gelijck een Geck voor het glas.

Ick geloofden al u veynseryen, 't Oogh op winst betovert was, Hier door geraeckten ick in dit lyen, 't Volk ick mis en leegh mijn tas; by Hogerbrugh, de kleynste Post van allen, sloegm' my te rugh: O staet me by sint Galien, Red' mij uyt dit Vagevier, Ick schrick voor Neerlandts Leeuw, dat moedigh dier.

Nu moet ick als een Pelgrim gaen lopen, En bedelen om een stuck, Ick, die wel eer door kracht van het stropen, mijn bracht in het hoogst geluck, kon door mijn Maets, Geen Ruysscher-brugh genieten, daer mijn soldaets, seer veel haer leven lieten: staet my by, o sinte Jop! die Geusen wilden het niet geven op.

'k Sal nu niet meer, gelijck als voor desen, Als slempert gaen op den schuym, Noch s'meertevorst, nog geen smulpaep wesen, Maer steets fluyten op den duym: O! Honger-noot, wilt gy my doch niet quellen, wat zijt gy snoot, Voor my en mijn Ghesellen: doch ick vrees noch niet voor mijn, Indien dat ick maer mach een Velt-Paep zijn.

In Groning' daer gaet men my steeds noemen bomben berent of stinck-pot, Of wanneer men mijn naem gaet verbloemen, Vlinte-bocxen of Pis-pot, En haer Canon, dat deed my groote schaden; 'k 't Niet stutten kon, door bomben noch Granaden, Noch door gloeyend' Koegels niet, waer door mijn aenslagh hooploos quam te niet.

Oorlof gy fleur der medtgesellen, Nevens ons in druck en pijn, wilt gy dese mael dit oordeel vellen, dat mijn Kovel-gecken zijn: maer dat je weet, Kovel-gecks sonder bellen, Van dracht en kleedt, met ons Gesellen: dul van wercken, en van daedt, Van het arghste slagh, dat is geck en quaedt.

Met het voorgaande op één blad in klein folio, aan beide zijden, in twee kolommen met gothische letters, gedrukt, zonder opgave van plaats, drukker of jaartal. Aan het hoofd van ieder staan meer of min toepasselijke houtsneden, gelijk bij straatliedjes gewoonlijk het geval is. Vroeger reeds door mij geplaatst in het *Gron. Jaarboekje* voor 1863.

VI.

Een Nieuw Vreughde-Gesangh, over het schandelijck verlaten van Groningen, door den Cheur-*Vorst van Keulen, ende den Bisschop van Munster, nae dat sy deselve Stadt ongeveer* 6 *Weecken hebben belegert gehouden, daer in schietende met Bomben, Stinck potten, Granaden en gloeyende Koegels, om deselve in brandt te schieten, en de borgers en Inwoonderen benaut te maken, doch dit alles en heeft de couragie in de stadt niet vermindert: dies sy hier niet siende uyt te rechten, zijn sonder een storm te durven wagen opgebroken: STEMME*: Wispeltuyrige Matroos.

Wat of den Bisschop over quam, Dat hy soo haest sijn afscheydt nam, Van *Groningen* ons schoone Stadt; Die hy sterck belegert hadt, Met Franssen, Keulsen, Walen, Uyt Westphalen.

Hy meynd' hy soud' 't hier met een veegh, Oock hebben als hy *Zutphen* kreegh, En *Kampen*, *Deventer* en *Zwol*, Door verraedt als de Stadt *Grol:* Maer *Berentje van Galen*, 't Gingh u falen.

Hy schoot met Bomben in ons Stadt, Of hy het al wild' maken plat, De Stinckpotten gingen haren gangh, Somtijdts heele dagen langh; Hij wild' met brandt vergruysen, onse Huysen.

De gloende Koegels vloogen oock, Steedts door de Lucht gelijck een Spoock, Om ons soo te maken vervaert; Maer de Godt den Heer bewaert, Kan Bomben noch Granaden, Niet beschaden.

Hoe Bomben Berent het verdroot, Dat hy hier niet den brandt in schoot, Kon men dencken als hy sprack, Dat hier tovery in stack, Om dat 't hier niet wou branden, 't Sijnder schanden.

En of hier schoon een brandt ontstack, Dat leschten de Mennisten strack; Soo dat Soldaet en Borgery, Waren vrolijck ende bly, Hielden by daegh en nachten, Trouwe wachten.

Des nachts soo riepen ons Soldaets, En Borgery en ander Maets, Wat maeckt den Nonnen-Forer hier, Voor ons Stadt met 't Swavel-vier, Wanneer wilt ghy aenvallen, Op ons Wallen.

Maer Joncker Bisschop dorste niet, Eens stormen tot ons groot verdriet, om dat te brave Helden hier, Hadden al het Krijghs-bestier, Daerom dorst hy 't niet wagen, Vreesde slagen.

d' Heer Rabenhaupt ons Generael, Een man gelijck het punct van 't stael, In daet een rechten Gideon, In raedt een tweeden Salomon, Die deed' den Bisschop vreesen, Hier te wesen.

Ons Commandeur den Vorst van Pleun, Vereerd' haer alle daegh een deun, Met sijn Schalmeyen op de Wal, Onder het Kanonsgeschal, Voor 't laetst m'een uytval dede, Uyt dees Stede.

In desen uytval wilt verstaen, Kreegh men der ruym twintich gevaen, Men hieu, men stack, men sloegh, men schoot, Veel in haer Loop-graven doodt; men sach' er de Polacken, Braef in-hacken.

Onse Soldaten maeckten buyt, En trocken haer de Rocken uyt; Men sachse leyden door

de Stadt, sommige met 't bloote gat, Musquetten ende Degens, sy oock kregen.

Doen worde Berent stinck-pot bangh, Hij docht ick beyde hier niet langh, De Groningers de maken straf, Van mijn Loop-graven een graf, Daer veel van mijn soldaten, 't Leven laten.

Daer mee gingh Joncker Bisschop heen, Hy stiet een brave blaeuwe scheen, De Appels waren hem te suyr, Kruyt en Loot was hier niet duyr, De Groninger Kluyn-Koppen, Geven kloppen.

Cheur-Keulen de treckt mede op, sy vresen alle bey voor klop, Haer Tenten settens' in de brandt, tot een teycken sy met schandt, Van Groning' moesten keeren, Met oneere.

Wel Bisschop hae smaeckt u 't Banquet, Dat u alhier is voor-geset; 'k Geloof het waer voor u geen mis, d' IJssere Klooten troffen wis, Daer quamen van ons Wallen, Harde ballen.

Oom Berent 't is u wel soo goet, Gij voor 't Oorloogen missen doet, steeckt 't sweert nu in de scheede knap, En treckt aen een moninck's-kap, Gaet achter u Gordijnen, Bij Bagijnen.

Wat meent gy door verradery, Ons stadt te krijgen aen u zy? O neen, ons Borgerye vris, Niet tot u genegen is, maer willen liever vechten, Als Landts-Knechten.

Tot Nybert een uyr van de leeck, Daer kreeg hy oock aen brave streeck, de vriesen gaven haer daer klop, dies hy van de leeck brack op, Veel Paerden en Soldaten, Most hy laten.

Gij Borgers looft den Heer al t' saem, En pryst sijn over-groote Naem, dat hij U sulcke Helden groot, Heeft gesonden in den noodt: Die voor u willen geven, Lijf en Leven.

Ons Generael en Commandeur, En d' Magistraet in volle fleur, Zijn seer eenich met

malkaer, En de Borgers onder haer, Willen den Vyandt keeren, 't Haerder eeren.

Waer door sy hebben eer behaelt, soo verr' de son sijn stralen straelt, dat hy die in soo korten tijdt, Maeckt 't Landt soo veel steden quijt, Voor Groning' op moest breken, In ses Weken.

de Vries en de Hollander de sal, U Naem groot maken over-al, Omdat gy kloecke tegenstant Hebt gedaen ten dienst van 't Landt, 't Welck anders gants lach open, Om te stropen.

Ick hoop met Godt 't sal nu wel gaen, 't Verraet wordt gants te niet ghedaen, In 's Graven-Haegh daer heeft men 't hooft, der Verraders dit gelooft, Nu korts haer loon gegeven, Aen het Leven.

de beyde Witten sloegm' er doot, die 't Landt brachten in dese noodt, teenen, Vingers sneed' m'er af, 't Hert ten Lijve uyt seer straf, Bij de Voeten opgehangen, met verstrangen.

dus zijn sy beyde omgebracht, die den Prins niet hebben geacht, Nu hebben sy 't loon van 't verraedt, Kregen tot een eeuw'ge smaedt, Elck spiegel sich ter degen, Aen haer wegen.

Op één blad in folio, aan beide zijden, met ghotische letters in twee kolommen, gedrukt, zonder vermelding van plaats, jaartal of drukker. Aan het hoofd staan verscheidene grove houtsneêfiguren, o. a. een gezicht op Groningen, krijgsvolk te voet en te paard, enz.

Een Nieu Liedt, of t' Samen-spraeck tusschen een Jonge Dochter en een Joncker, Op de Wijse: Als 't begint, mede op dit blad voorkomende, heeft geene betrekking op ons onderwerp. Zie het *Gron. Jaarboekje* voor 1863.

VII.

DISTICHON.

Sub juga Galensis cur non Groninga redacta?
Argento portas clauserat illa suas.

ALIUD.

Galensis cur non poterat superare Groningam?
Non auro ast armis vique petebat eam.

DAT IS.

Waerom en kost den *Bisschop* niet
Oock brengen onder sijn gebiet
De stercke Stadt van Groningen?
Om dat sy voor sijn penningen
Seer nau gesloten hielt haer poort.
Hierom moest hy soo weder voort.

EEN ANDER.

Wilt ghy dat ick de reden segh,
Waerom *Bernhardt* met sijn belegh
Niet winnen kost ons stercke Stadt;
Die hy soo gaerne hadt gehadt?
Het was om dat hy met gewelt
Die aantast', ende niet met gelt.

BISSCHOPS
klachte.

Wat sotte daet heb ick gedaen
Dat ick die Stadt wou winnen gaen,
Met koegels, branders, met gewelt,
Fy my! had ick doch oock met gelt
Hier vechten mogen, als ick placht,
Groon'gen was langh al in mijn macht.
Maer ach! ick sach in dees' hoeck landts

Door penningen, of gout geen kans.
Want 't weke moer en leedt het niet
Dat ick oock sondt nae dit Gebiet
Het swaere gout, daer ick mee vecht,
Waer mee 'k soo veel heb uitgerecht.
Oock wasser niemant in die plaedts
Die liever sijn sou Frans als Staedts.
Hierom ginck ick dan met gewelt
Dees' Plaets beschieten als een Helt.
Maer ach wat heb ick uitgerecht?
Niets als dat men van my nu secht,
Sluit maer u poort voor BERENTS gelt
Nergens krijcht hy yts door gewelt.

Achter den titel en op de laatste bladzijde van het: *Wytlopiger Journael van 't gepasseerde Jn en omtrent de Stadt Groningen, Geduerende het belech derselver Stadt Van de Bisschoppen van Cöln en Munster.* Tot Groningen, Bij Remb. Huysman, — Anno 1672; herdrukt onder den titel: *Groningen door de Bisschoppen van Ceulen en Munster belegert*, enz. Gron. 1722. Deze gedichtjes zijn waarschijnlijk eerst op een vliegend blad verschenen.

VIII.

Graf-schrift op Barent van Galen, die door een Canon-schoot sijn Vogel-roer en Wey-tas verloor.

Hier rust nu BARENTJEN, dien Handelvorst van Swijnen.
Dien grooten troetelaar van Nonnen en Bagijnen.
Die door een Kogel is sijn Vogel-roer onthaalt,
En heeft de vreugt sijns jeugt met knoopen afbetaalt.
Nu rust die Burger-plaag, en Schutsheer van de Hoeren,
Die ieder diend' om geld, en maakte kale Boeren;
Doch is ook eens berooft: Zo dat hy leyt in 't graf,
Ontmytert en ontmant, een Bisschop zonder staf.

Komt voor op een blad in folio met een: *Waarachtig Bericht uyt Groeningen, van den* 13 *Augusti* 167(2).

IX.

Op de doorluchtige zege

van

G R O N I N G E.

Alias inter caput extulit urbes.

O GRONINGE, pilaer en hooftstadt van de Vriezen,
Van waer begint men best t' ontvouwen uwen lof?
Uw bouheer Grunus most u tot zijn wijk verkiezen,
Zoo vroegh voor Christus komste, en boude hier zijn hof;
Of liever, zoo men zegt, de broêr van 't hooft der Franken
Ontworp u arm en slecht, nu, sestigh jaer geleên
En noch vijfhondert, most gy uwe stichters danken,
Die u bevestighden met toornen, graft en steen:
Maer namaels, aengegroeit in maght en burgeryen,
Ontzaeghtge min 't gewelt, en proefde menighwerf
Het wisselbaere lot des oorloghs onder 't stryen,
Doch noit met meer gevaers van 't uiterste bederf,
Dan toen de Keurvorst en de Vorst van Munster t' zaemen,
Gesterkt met Fransche maght, u vielen op het lijf,
Met gloênde kogelen u overstulpen quamen,
En teffens out, en jongk, en maeght, en man, en wijf
Zich quijtende, noch storm, noch doots gevaer ontzagen,
Tot dat de vyanden verlieten uwen wal,
Na zulck een zwaer verlies, en droeve nederlaegen,
Waerop de zegegalm zich uitspreide overal.
Uw schermheer RAVENHOOFT, hebt gy, naest Godt, te loven,
Voor uw behoudenis; dees terger van de doot
Bewaekte u, tot dat gy het onheil quaemt te boven,
En stont de stormbuy uit van bommen vier en loot.
O GRONINGE, uit het puin en asch en stof verrezen,
Vergeet de weldaet niet, die Godt u heeft bewezen.

J. v. VONDEL.

---

t' Amsterdam, bij de weduwe van *Abraham de Wees*, op den Middeldam, 1672.

Een blad in klein folio; herdrukt op de laatste bladzijde van *De gedenckweerdighste voorvallen in en ontrent de Belegeringe der Stadt Groningen.*

X.

TROPHÆUM
GRONINGÆ
Post
Obsidionem
DUORUM EPISCOPORUM
Fortiter toleratam
& elusam
Anno Domini CIↃ IↃC LXXII.

Jam nunc belligeras inter caput efferat urbes
Alma GRONINGA, potens mœnibus atque viris.
Quam non Gallorum potuit terrere tumultus,
Pontificum junctæ non superare manus.
Conferat huc totas Mimigroda, Colonia, vires,
Armorum atque virûm, quos habet, omne genus.
Mœnia concutiant, prosternant tecta, domosque
Inflamment; telis fœmina virque cadat:
Stant cives invicti animis, per damna resurgunt;
Imò lacessitos acrior ardor agit.
Cæde fameque urbs ispa vacans, mala torquet in hostem,
Inversâque illum condicione fugat.
Ne plus Bombomachus Belgarum territet arces,
Fulminibus strepituque obvia quæque ruens,
Hac urbe agnoscat tandem sibi posse resisti;
Inque unâ hac, Belgas non potuisse capi.
Jure ergo hanc visens peregrinus & accola dicat:
Arx est Frisiaco sola GRONINGA solo.
Ultima de septem Belgarum fœdere junctis,
Prima iterum assertæ causa salutis erit.

M. A.

Een blad in folio, zonder opgave van plaats en drukker. De initialen M. A. wijzen op Menso Alting.

XI.

EPIGRAMMA
Sive
PROSOPOPÆIA
GRONINGÆ
Ab

Hoste non sine Ingenti Dedecore
Relictae XVI Kalend. Septemb. CIↃ IↃC LXXII.

Me quicunque vides invictis moenibus urbem,
Mavortis Soboles intemerata vocor.
Ædibus immisit flammas & turribus hostis,
Sulphureis petiit moenia nostra pilis.
Inconcussa steti; subnixaque fraudibus arma
Sprevi, nec precio vendita Serva trahor.
Praesidiumque fui FRISIÆ, tutelaque, scutum,
Illius averti Martia tela solo.
Nil fera belligeri GRONINGÆ *Præsulis* arma,
Celtarum vires nil nocuere mihi.
Dum BELGÎ pars magna cadit, victoria prima
Belgarum populo moenibus hisce datur.
Libera nunc spiro, Mitris pulsisque Tiaris
Tuta per obsessos exspatiabor agros.
Obsidione meæ parta est nova laurea fronti:
Invictæ Custos Relligionis ero.
Fama decusque Ducum laudumque palestra nepoti.
Mitrato Capiti terror & horror ero.

Augustissimo Prudentissimoque Famigeratissimæ ac Invictissimæ Urbis
GRONINGANÆ
SENATUI
Hoc Epigramma Sacrum
Vult
ERNESTUS BADERS,
Leovardiensis, *Art. Lib. Magister.*

Een blad in folio, zonder opgave van plaats en drukker.

XII.

EPIGRAMMA

IN

GRONINGAM

ab Episcopis Coloniensi & Monasteriensi nono Julij anni MDCLXXII *obsideri cæptam, fortiter defensam, & decimo septimo Augusti ejusdem anni fæde desertam.*

GALLO conductus furiatâ mente Sacerdos,
  Tentavit cives clara GRONINGA tuos.
Sed duce CORVINO mulctatus clade recessit,
  Milite consumto pallida membra trahens.
Cui mens est altas iterum quassare loricas,
  Sic eat ad corvos fida GRONINGA tuos.

IN
EPISCOPOS.

Infula cui nigros velabat candida crines,
  Dedecus huic capiti Martia cassis erat.
Qui prius in tunicâ sanctus, lituoqué decorus
  Constitit, & falsas ejaculabat aquas.
Chlamyde conspicuus, sacrato cingitur ense,
  Innocuo & tristem sanguine spargit humum.
Sic miles, Monachus, rabidâ sic mente Sacerdos,
  (Versicolor Polypus quis magis esse potest?)
Accipe quod de te poterunt jactare nepotes,
  Dignus perpetuo carere prædo fuit.

R. BRESSER.
G. G. Cr.

Groningæ, apud DOMINICUM LENS, Typographum & Bibliopolam in de Olde St. Jacob. MDCLXXII.

Een blad, klein folio.

XIII.

ELOGIUM

IN

VICTRICEM GRONINGAM

ET

STUDIOSOS DEFENSORES.

Sanguine *Belgarum* tanto *Respublica* parta est,
  Auriacûm tanto structa labore Ducum.
Hæc quassata diu bellis, invicta remansit,
  Annos & centum substitit incolumis.
Anglus, nec Gallus, nec duplex ense Sacerdos,
  Urbes Belgarum vincere vi potuit;
Proditor infoelix quas uno tempore vertit,
  Inque *Nigras* mutat *Candida* fata vices.
Dissimilique dolo haud nuper tentata Groninga,
  Technarum ast fautor deperit arte suâ.
Pontificum conjuncta cohors mox induit arma,
  Ac urbem ferro & fulminis igne replet,
Artibus his spretis vinci nunc nescius armis
  Pro Patriâ *Civis* primus in arma ruit.
Nec cuiquam cedit solers *Academica pubes*,
  Dum studet eniti *Martis* & *Artis* ope.
Mente ferox Miles tandem prorumpit in hostes,
Ac Urbem & Cives obsidione levat.
Sic virtute Dei Virgo spectata Groninga
  Galeno renuit nubere Pontifici.
Res cujus gestas doctus Mensinga perorat, [1])
  Neque sinit patrium delituisse decus.

---

[1]) Hier wordt gezinspeeld op de toen nog onuitgegeven rede: Joh. Mensingae *Groninga triumphans, sive Oratio de Groninga Obsessa ab Episcopis Coloniensi & Monasteriensi,* — *Habita* VII *Novemb., quo die distributum publicé Acacemiæ civibus,* — *Numisma meritorum in Patriam Μνημόσυνον. Cum Carmine uno & altero ejusdem argumenti. Gron.* 1678.

Distichon Chronologicum
IN GRONINGAM
Obsessam & Liberatam MDCLXXII.

GaLenI Conos DepressIt fIDa GronInga,
Ac obsessores eXVIt obsIDIo.

ALIUD.

Ad Legatum hujus Provintiæ Generalem.

Secula post sex & novies octo insuper annos
Zuchæus Mitras mœnibus hisce fugat.
Corvorumque Caput corvos deludit hiantes,
Gronningam & prædam non sinit esse lupis.

Groningæ, Typis *Rembarti Huysman*, Prov. & Acad. Typ. Ord. Anno 1672.

Een blad in folio.

XIV.

Raubenhoofts Loff,

Over de Veroveringh van

COEVERDEN.

Het wel-gemeste Munsters-Zwijn,
Nog droncken van de Fransche-wijn,
En Engelandsche scharpe Sekken, [1])
Saghmen onlanghs ten Velden trekken;
Gantsch Overyssel door Verraet,
Verkrijght hy van den vryen Staet.
Aldus gemoedight siet men Galen
't Westphaelsche-varcke, zeege-pralen:
In Groeningen heeft hy oock sin,
Dies slaet hy d' Ommelanden in,
Hy pooght de Stadt door sware Bommen,
Door 't rasen smyten op de Trommen,

---

[1]) = gastmaal, convivium, symposium. KILIAEN.

Door Hand-granaten, fors gewelt,
Die men met duysent heeft getelt,
Met dreygementen t' overwinnen,
Wat kan een Paep doch al versinnen:
Maer siet daer leeft een *Raubens-hooft*,
Die Galen niet veel goets belooft,
Die Groeningen met hare Wallen
Behoeden wil voor overvallen,
De brave Karel kent geen Zwijn,
Geen Britsche-zeck, noch Fransche-wijn,
Hij wil de Leeuw ter goeder trouwen,
De vierde Pijl noch doen behouwen,
Hoe meer dan Galen hier naer helt,
Hoe meer sijn Leger daeghs versmelt,
Het swaer Kanon gepropt met Looden,
Brenght Galen toe veel duysent dooden,
Tot dat hy op een sleght gerught,
De Stadt verlaet en neemt de vlucht;
De brave Stadt haer swarten Arent,
Die triompheert dus over Barent,
En of schoon Barent is van daer,
En vry sijn heden van gevaer,
Haer *Raubens-hooft* neemt in bedencken
Hoe men sijn Vyand best sal krencken,
Gints ooght hy voor 't gemeene best,
Daer slaet hy voor de sterckste vest,
En eyndelijck naer 't is versonnen,
Is *Koeverden* weer overwonnen,
Ja *Koeverden* dat waerde pant,
Dat is (God *danck*) weer in ons hant,
O *Raubens-hooft!* wat Lauwerieren
Vereeren uw de Batavieren?
Uw brave Naem verwint de tijt,
Wijl dat men die in Marber snijt;
Hoe wil hier Galen over morren?
Hoe wil het Zwijn hier over knorren?
Nu vloeckt hy *Koeverden* voor al,
Om dat hy 't niet weer krygen sal;
Soo men dit Louis komt verhalen,
Soo lachen sy gewis om Galen,
En roepen soo een starcke vest
De Vos bekropen in sijn nest:
Leght nu 't Rapier vry van u zyden,
O Galen! en leest u getyden,
Of bruyt vry naer den Tyber toe,
Want onse Mars die is u moe,
Wat seggen wy, daer selfs Keur-Keulen

Nu spreecken dat uw sinnen speulen,
't Is onverdrag'lijck Galen, dat
In een uur is verheert die Stadt,
Gaet het soo voort de Leeuw zijn klaauwen
Die werd genesen, wy verflauwen,
Wij duchten Galen voor het eynt,
Want 't mistigh weder dat verdwijnt,
De Leeuw was sieck maer d' ooge wincken,
Belust op uw Westphaelsche schincken,
Keur-brandenburgh haer haest versel,
Hoe wil noch eyndigen dit spel?
Wij vresen, Galen 't sijn geen droomen,
Dat ghy voor Pelgrim moet naer Roomen,
Voor my ick wensche soo een dagh
Dat ick mijn Volck in Vranckrijck sagh,
Ick heb door meenichte Louisen,
Doen drie Provintien verliesen,
Maer als ick let op d' Oorlogs-spheer,
Sy krygen 't metter tijdt wel weer:
De Leeuw die heeft zijn fier *Orangie*,
En by *Orangie* voeght sich *Spangie*,
Sulcx dat 't vergeefs gestreden is
Daer alle saecke loopen mis;
Hoe salmen best die wonden helpen?
Sou men die met Getyden stelpen?
Met Agnus Dei of Koorsangh?
Neen Galen, dat is wat te langh:
Verlaet de Krijgh en gaet naer Romen,
En als ghy sijt daer wel gekomen,
En als men u maeckt Cardinael,
En treet met een in 't Quirinael,
Soo danckt vry Judas aen de stranden,
Dat daer geen Geusen zijn voor handen.

C. van Zutphen.

Tot Delf,
Bij Symon Kloeting, Boeck-verkoper woonende in 't Noort-einde. Anno 1673.

Op één blad in folio, in twee kolommen gedrukt.

XV.

LOF-RYMEN

Gesongen by 't overgaen van

C O E V E R D E N.

Wanneer 't onder het beleydt van sijn Excel. de Lieutenant Generael RABENHAUPT, en expeditie van den Edel. ende Manhaften Overste Lieutenant EYBERGEN met stormender hand wierd ingenomen, Op den 20 Decemb. 1672.

Het straffe Noot-lot braght uyt 't Zuyden Noortse buyen,
Toen Coeverden met sijn Casteel,
In 's Bisschop handen plots verviel,
Toen quam een Noortsche beuy voor ons uyt 't warme Zuyen.

'T was vlaag op vlaagh in soete somer dagen;
Den aard-kloot scheen toen omgedraayt,
Want al ons vreugdt wierd afgemaayt;
Uyt Zuyd' wierd niet gehoort als ramp ende donderslagen.

Het straffe Noot-lot keert, by toegevrose stroomen.
Nu diepe gracht en trotse wal,
Door kille vorst staan even pal,
Daer wert uyt zuyd wat goedts van over Drent vernomen.

Wat isset dat die noyt vol presen Gron'ger Vesten
Sijn vreugde wimpels wayen laat?
Dat een verborgen vreugde zaadt,
So blijdelijck oprijst den vromen Man ten besten!

Den Hemel scheen bedekt met mist en duystere vlercken,
't Gebedt scheen vruchtloos sonder kracht,
Geen Godlijck oor voor sucht en klacht,
Scheen immermeer 't gekerm of traene vloet te mercken.

Al sliep de Heer, hy waeckt nochtans ter goeder uyre,
Dan staat hy op en toont sijn macht,
Verwonnen door een worstel kracht;
Hij wil niet dat het Cruys der vrome eeuwigh duyre.

Wat waer d' omtuyningh van ons landt, en ingeseten,
  Der Drenten stercke grendel slot?
  En voor ons vest een vest en schot!
Wie kon' het groot verlies van Coeverden vergeten?

Wie kond sijn oor gerust ter ruste peluw leggen,
  So langh als Galen vol van pracht,
  Sijn proy en buyt daer vayligh bracht,
En sijn Westfalenaer omkroop ons tuyn en heggen?

Van Galen riep om gelt, om brandt-schat en om schijven,
  Hy sat soo vast als op een rotz,
  Der Fries en Ommelanden trots,
So langh als Coeverden sijn nestel plaets magh blijven.

Wie derft dees trotse Vest in winter tijdt bespringen?
  Wat leeuw soo sterck van poot of klaauw,
  Wat tandt so fel, dat d' eerste snauw,
't Van moede droncken volck met vest en al kan dwingen.

Sal een verbroocken en verkneusde stadt uyt senden,
  Een trop van mannen met het staal,
  Een weerbaer heyr vol zegenprael,
Met voet en paerde volck in net geschaerde benden.

Heeft niet 't Westphaelsche vyer met sijne Donder-klooten,
  't Soldate hert en hooft verplet?
  En huys en al in vlam geset,
En 't Groninger gewelt ter aerden neer geschoten?

Toen Galen aftocht blies en schandelijck moest vluchten,
  Groninga's trotse vest en wal,
  Was vol gejuych en vreugde bral;
Geen Ruyter-priester deed een Rabenhooft oyt suchten.

Waer Overyssel eens soo laf als vyer en voncken,
  Een oorloghsvlam vloog om haer hooft;
  Was al haer kracht soo haest verdooft,
Als nauwelijcks een swaerdt had op haer schildt geklioncken.

Groninga vol van moedt, die sendt noch volle scharen,
  Die springen over vest en muyr,
  (Een Stadt genomen in een uyr)
Sy die haer moedt behieldt, wil noch haer bloedt niet sparen.

't En was geen France munt om Gouverneur te winnen,
  't Zijn Zabels, byls, musquets en pyck;
  Leg' aen, geev' vyer, en niemant swyck,
Ten Vesthen-op, hack af de pallissaad' en pinnen.

Hier Lieutenant omren' die punt, geev' vyer, laet lossen,
Den een klim-op, en d'ander schiet,
Eybergen die beswijckt doch niet,
Und Wyllers *sol seyn feynt das swerdt im leybe stossen.*

Geen Sickinge ten roem van haer geslacht geboren
Spaart hier pistool of vinnig staal,
Of wijckt hier voor een zege-praal?
Al eer haer moedt versterv' so gaa' haer bloedt verloren.

Soo Losecaet, hier 's kans, soo Gruys en Clingh en Conders,
En Wichers toont sijn seenuw kracht,
Elck tilt sijn armen op met macht,
Lutz-borg noch Lycklama verzaaght voor Mavors donders.

Soud Beberen niet staen met onverzaagden moede,
Hij koomt met draken en met vuyr
En Berensauw in braaf postuyr
Sy vechten handt aen handt besprengt met 's vyandts bloede.

Een proef-stuck van Soldaats, daer d' oude helde daden
Herleven op 't onwrickbaer schildt.
Daer noyt geen moedt noch handt en trilt,
De Faam verglants u naem en roem op gulde bladen.

A. Eldercampius, Eccl.in L. G.

Tot GRONINGEN,

By Rembertus Huysman, Provincie ende Academie Drucker Ordinaris, 1672.

In twee kolommen gedrukt op één blad in folio. A. Eldercampius, predikant te Lutjegast, gaf ook uit een *Journael ofte Daaghlijckse Aanteykeninge van 't ghene omtrent de Belegeringe van Stadt Groningen — gepasseert is.* Gron. 1672; ook te Amst. 1672. 4°.

XVI.

In Covordiam receptam

Imperio & consilio perillustris ac Fortissimi Herois ac Domini

Dn. Caroli Rabenhaupt,

Baronis de Zuchâ, Domini in Crumbach &c.

Post limitem strenuissimè vindicatum in libertatem, & ejectum hostem, Tarantiæ Satrapiâ, & Covordiæ præfecturâ, in honorem rei fortiter gestæ ornati:

LEGATI

Celsissimi & Illustrissimi Principis, ac Domini

D^n. HENRICI CASIMIRI.

Inclytæ hujus Provinciæ designati Gubernatoris.

Dicite ïo cives, & ïo ter dicite cives,
  Quos fovet amplexu Belgica tota suo:
Vestraque cum Grunicis conjungite gaudia palmis,
  Vestraque cum Grunicis ausibus ausa novis.
Terga dedisse parum est infractum à mænibus hostem,
  Fortiter aut fines asseruisse suos;
Arx circumfusas inter secura paludes,
  Tuta loci ingenio, tuta Covorda manu;
Militis en iterum Grunici virtute recepta
  Ad leges rediit, Belgica rupta, tuas.
Illa tuum nuper fædum, mea Belgica, crimen,
  Illa tuum nuper dedecus, illa probrum:
Illa, quod annales, quod secula sera loquentur,
  Quodque fidem superat, nuntia Fama, tuam;
Vix horæ spatio, pernicius alite vento,
  Spe citius victa est vindicis Illa sui,
Suffecitque manus, quâ pubes Ilia, saxo
  Colluviem excussit, Brenne superbe, tuam.
Quam quondam octavo nequicquam mense petitam,

Quam quondam innumero milite fama refert.
Sola tuas hæc una potest expungere sordes,
Sola tuum hæc poterit reddere palma decus,
Caudinis sic passa jugis gens Martia vulnus,
Sub juga traductis hostibus ulta nefas.
Fata decet fatis sic expugnare secundis
Tristia, sic maculas tollere laude suas.
Hostibus in mediis, inter fera tela, facesque
Arma decent, armis est reparandus honos.
Carole Dux, Grunici custodia pervigil agri,
Patria cui vires credidit alma suas.
Marte Deo nutrite senex, quem matre cadentem
Sustulit, & gremio fovit in amme suo,
Magne senex, summo demissum pignus Olympo,
Vindice quo facies læta, colorque redit.
Hanc tibi, quam victor, quam civis, & hospes, & hostis,
Quamque stupet Patriæ publicus ipse Parens,
Quam stupet, ornandamque Arcis moderamine victæ
Censet, & adserti, contiguique soli;
Hanc tibi debemus Dux factis inclyte laurum,
Cui par in Batavis nulla reperta fuit.
Munus opusque tuum est, quod jam sine vindice limes
Per Tarantiacos rursus aditur agros,
Ruris opes quæcunque super, quas prædo reliquit,
Debentur meritis Dux Venerande tuis.
Arbiter armorum Grunicis dedit arma, Ducemque,
Et Ducis est spirans miles imago sui.
Quattuor una * domus, tot fulmina, misit in hostem * Sickinghæ.
Sola, patrocinii jure colenda mihi,
Ductores alios taceo, quos facta loquuntur,
Invicti Heröis æmula corda sui.
Fallimur: aut aliquam feret hæc tibi fama salutem
Belgica, quam juxta spesque metusque premunt.

JOH. MENSINGA, Gron.

GRONINGÆ,

Typis REMBERTI HUYSMAN, Provinciæ & Academiæ Typographi Ordinari, 1673.

Op één blad in folio, in twee kolommen, gedrukt

XVII.

In
Covordiam liberatam
Auspicio supremi numinis,
Rupto, sæviente procella & nimbo, magna cum hostium strage,
ad adventum
Perillustris ac Fortissimi Ducis & Legati &c.
Caroli Rabenhaupt,
plurimis in locis aggere illo, quem magnis impensis & operibus hostis injecerat,
in Vidrum amnem,
Ad stagnandum, effusis alveo suo aquis, agrum circumjacentem, & ARCEM ad deditionem cogendam 1).

Carole vicini terror Mavortius hostis,
  Bella tui pro Te nominis horror agit.
Sufficit ad palmam, quæ Te præcedit euntem
  Roboris invicti Carole fama tui.
Accedit meritis præsentia Numinis alti,
  Accedit meritis æther & unda tuis.
Aure Deus non aversâ tua vota precesque
  Audit, & optatis annuit usque tuis.
Quam placeas manifesta fides, quod coepta secundet
  Semper, & auspicio Te regat Ille suo.
Nube tua missâ deducit & æthere prono,
  Nube tuis faustâ Carole, nube Tibi.
Hac ope munitam Duce Te superavimus arcem,
  Cui par in Batavo limite nulla datur.
Seu quod inaccessis vallata paludibus, hostem
  Arceat à latis mænibus Illa suis.
Undique finitimos seu quod custodiat agros,
  Quaque itur in Salios, in Frisiosque meos.
Hac inopinatâ multatus clade Sacerdos,

---

1) De doorbraak van dezen dijk vond plaats op den 1 October 1673. Wegens het naauw verband, tusschen het onderwerp van dezen zang en dat der overigen, verdiende hij hier eene plaats.

Pollicitus fines qui sibi Friso tuos;
Qui sibi jam Grunicam promiserat Improbus Urbem,
(Hæc licet haud parvò constitit antè sibi)
Protinus ad famam non consolabile vulnus
Vix suus attonito prodidit ore senex.
Cumque diu dolor hic, luctusque momorderat ægrum,
(Has animo curas cladis imago dabat)
Compositâ admisit tandem solatia mente,
Jamque iterum rediit, qui fuit ante, color.
Paulatimque tumor, fastusque revertitur omnis;
Et jam vindictæ seque suosque parat;
Ausa luent, inquit, (tanta est fiducia) magnò;
Per non tentatas me juvat ire vias.
Me licet excludant à mænibus, indè paludes,
Hinc vigil & custos in fore miles, ait.
Et licet assiduè juvet auxiliaribus undis
Æther, & hinc capiat pabula lata palus.
Si tamen Ingenium, si quid matura senectus,
Cultaque quid possit, militiæque decus,
Denique si mentes accendat spreta potestas,
Lentaque vel si quid nutriat ira mali.
Non hac, crede, diu, lætaberis Improbe lauro,
Quisquis es invisi vulneris auctor, ait.
Molibus injectis in Vidri fluminis undas,
Per sata, per tumulos, tectaque flumen agam.
Pulsa suis ripis, nulloque coërcita fræno
Per non tentatas sic ruet unda vias.
Hac ope vicinos stagnabo paludibus agros,
Hac ope stagnabo mænia ademta mihi.
Obruet aut hæc unda suo cum milite, vel se,
Et famulas tradent sub mea jura manus.
Improba vindictæ, tituli, lucrique cupido,
Vulneris accepti mens sine fine memor,
Ira, furor, rabies post damna novissima perpes,
Attenuans animos invidiæque lues,
Crimina suggessere ægræ tam noxia menti:
Noctigenas dices suppeditasse Deas.
Dicta prius rabidæ mentis deliria, dicta
Sincipitis vacui Flaminis ausa prius,
Jam propè successus faustos sortita stupebat
Quilibet, & bellum flumine posse geri.
Campus aquæ totam jam latè cinxerat urbem,
Campus aquæ, segetis area læta prius,
Ruricolæ sub aquis census jam farra natabant
Pauperis, & victum mersa tegebat humus.
Jamque seras fluctus, jam mænia clauserat arcis,
Jamque super per aquas non nisi limes erat.

Jamque erat antè oculos tristissima mortis imago,
  Jam deploratæ forma salutis erat.
Jamque erat aut in aquis pereundum, aut stagna jubebant
  Hic iterum famulo subdere colla jugo,
Mænia vel, gratumque larem, censumque redemtum
  Linquere, cumque suis templa verenda focis.
Eccè Deus, Deus Ille, æther cui paret & unda,
  Qui freta, qui terras, qui regit astra poli.
Qui vetat electos succumbere casibus ullis,
  Subducitque malis, qui sua jussa colunt.
Luctantem Deus ille arcem feralibus undis,
  Luctantem fatis, exitioque suo,
(Ut sua constaret Clementia) rebus in arctis
  Instanti eduxit, per sua signa, nece.
Paruit imperiis coelestibus æther, & unda,
  Paruit imperiis nimbus, & ira Noti.
His Deus elusit temeraria cæpta ministris,
  Hoc Deus hostilem milite fregit opem;
Haustaque magna vado periit manus, aggere rupto,
  Et fluxam didicit fluminis esse fidem;
Pars rate subversâ, pars fluminis impete cursu,
  Parsque metu, famâ Vindicis icta sui,
Vindicis adventu, quo non metus alter in hostem
  Acrior; hæc satis est Carole fama Tibi.
Insidiis sic ipsa suis, quas struxerat hosti,
  Insidiis periit gens malefida suis.
Magne tuis faveant quantum Dux Numina cæptis,
  Quamque Deus facilis sit Tibi, quamque tuis;
Discat ab hac lauro, Dux Carole, sexus uterque,
  Cum sene, bullatus discat id indè nepos.
Ut dedit hanc primò laurum tibi pronior æther,
  Sic dedit hanc iterum ventus & unda tibi.
Ut prior hæc parta est Duce Te mandante triumphum,
  Obtigit hæc sic, Te, Dux, veniente, Tibi.
Unica sic geminam dedit Arx Tibi Carole laurum;
  Utraque quae Cælo vindice parta Tibi.
Hi currus & equos jactent, hi robur, opesque,
  Sufficit auspicio Numinis arma geri.

JOH. MENSINGA. *Gron.*

Groningae, Typis DOMINICI LENS, Typographi & Bibliopolae. CIƆIƆCLXXIII.

Op een blad in folio in twee kolommen gedrukt.

XVIII.

Epicinium

Covordiæ

Ductu & auspiciis

Fortissimi Herois

Caroli Rabenhaupt

bis feliciter ad miraculum usque captæ & liberatæ.

Fortunæ qui nescit adhuc miracula Vestræ
  Virtuti assiduè quæ solet ire comes,
Una hunc vel gemino doceat COVORDIA casu:
  Sive ea capta Tuâ, aut libera facta manu.
Quam GALEN (haud iterum vincendam) insederat armis,
  Tam cito crediderat quis potuisse capi!
Hanc circumfusâ cum rursum obsederat undâ,
  Diluvii facies nonne minantis erat?
TU nisi, quis superare potens obstacula tanta:
  Major an humanâ hic arsque, laborque, fuit?
Audet inaccessum cum Te duce scandere vallum,
  Miles, eum nubes æthere missa tegit.
Cum mergi metuebat aquis, simul advenis ipse,
  Continuò, veluti jussa, recessit aqua.
Bis dilecte Deo, cui militat æther & unda:
  Auspiciis pugnant ipsa elementa Tuis!

GRONINGÆ,

Typis DOMINICI LENS, Typographi & Bi-(blio) polæ. Anno CIↃIↃCLXXIII.

Een blad in folio.

MEMORIAAL

VAN HETGEEN WERD VEREISCHT VOOR DE VERDEDIGING VAN GRONINGEN, OPGEMAAKT DOOR DEN GENERAAL C. RABENHAUPT, 3 JUNIJ 1672.

Exhibitum in 't provinciehuyse
Lunae den 3 Junij 1672
(onderstondt)
R. Busch Secret.

Translaet.

Memorial.

1.

Eerstelick die twie sluisen inwendigh die stadt Groningen.

2.

Ten ander abscheeren offte affhouwen der haagedooren aen de fauschebree op haere maete.

3.

Ten derden swemmende balcken modden in den grafften den viant te stutten dat hij met sijne coopere scheeppies niet overvaren en kan und het waer vooreerst aen die plaetse, daer men die inundation door de sluisen niet te wege bringen kan.

4.

Batterijen in de faussebraijen.

5.

Etteliche heff bock su den geschutte te gebruicken zu sampt hoer rollen ende stricken te verveertigen om so alhier als in Lieroorth und der nieuwe schans te gebrauchen.

6.

Een paer dausent handt Granaten in den voorraet alhier, von den gelijche in Lier Oort und der nieuwe schantse te gebruicken.

7.

Finxterwolder zijl te herstellen off een nieuwe redoute tot beschuttinge aen te stellen, desgelijcks een an de ausswendigh zijll, den nieuwe schants.

8.

Die stoppinge der Ruten A bij der Bortagnie om die morassen te stremmen ende een redoute tot bewaringe derselver inwendigh jegen der Borstweeringe off op derseluer met palisaden versien, daermit de wege niet overvallen ende der dam wederom geopent werden moge.

9.

Swemmende balcken door den midden deser vestinge grachten. Nota — diergelijcke swemmende balcken, wan sij met Eijsen gescheert und met ijsere ringen versien, hinderen de grachten te passeren 't sij met kleijne offte groote ponten, wie oock bijsbruggen off andere gadunge van bruggen, daerdoor dem viandt sijn voorhabbende desijn gebroken werde.

10.

Winschoten den voornemen pas, waerdoer dese stadt Groningen bedecket undt die Bourtagne versekert, wie oock die nieuwe Schants dienet weder opgemaket te zijn, welcke ick, wan die sluijsen alhier in die stadt mochten gemaeckt zijn, van meerder importantie erachte, als die reduite so men voorhadde om de hoochte aen dese stadt te occuperen. Hierentegen konnen die Bellingerwolsterschans slichten ende so den volcke als geschutte in Winschoten gebruicken.

11.

Vinde noodigh te zijn, dat die infanterije, so op den dorpen omtrent Coverden licht in sekerheijt gesets und daer van 2 in de nieuwe schants, 2 in die Bellingewolder schants bis Winschoten halve resolutie geseten werde, die overige Comp^ie^ in Coverden gelecht werden.

12.

Te voorderen dat cito die sluijsen tot Coverden toe gesets werden, daermede bij tijdt die droogte, woe dat water hin komth kan onbrauchbaer gemaket werden.

13.

In die nieuwe schants, 100 musquetten, 100 bandalieren und 100 fourquetten te verordenen ende so veel in Bellingewolster schans.

14.

Onder Cap^n^ Donecamp is een constapel Bartholomaeus Winghart, so dienst soeckt, selvige is aen su nemen, dan er secht dasz er den brant in die Granaten auch kundigh te maken is.

15.

In Lieroorth dienen wel 12 Laffetten in voorraet te zijn, dan deselvige den geschutte seer noodtwendigh is.

Groningen den 3 Junij 1672.

(get.) Carl Rabenhaupt
Fh. zu Sucha. [1])

[1]) Gron. Archief bl. 91, dl. 6 Suppl. Polit. stukken.

BRIEF DER STATEN-GENERAAL

OVER HET GEDRAG VAN

GRONINGEN,

TIJDENS HET BELEG IN

1672.

De dappere en met een gunstig gevolg bekroonde verdediging van Groningen in 1672 werd in ruime mate goedgekeurd en geprezen door de Staten-generaal der vereenigde Nederlanden. De brief, vol lof over het manmoedig en geduldig gedrag van garnizoen en burgers, door die hooge vergadering daarover geschreven aan de regering van Groningen, weinige dagen na het vertrek der vijandelijke benden, ofschoon niet onbekend, mag thans, nu de tweehonderdjarige gedenkdag van die heugelijke gebeurtenis wordt gevierd, wel in herinnering worden gebragt. Wij voegen hem daarom met het Memoriaal van den generaal Rabenhaupt uit het Groninger Archief hier toe aan de dichtstukjes ten zelfden einde bijeen verzameld door onzen medewerker Mr. Boeles. Hij is van den volgenden inhoud:

Edele, Erentfeste, wijse, voorsichtige Heeren.

Wij hebben ontfangen ende met vreuchde ende blijtschap in onse vergaderinge gelesen U L. missive van den 17[en] deses, stilo loci, daerbij deselve ons notificeren, dat den vijandt een dach off twee van voor hare stadt hadde beginnen op te breecken, van aldaer was affgeweecken ende de wercken verlaten hebbende, met d' arriere bende tot Helpen standt hielde, naer alle apparentie om de Bagagie te connen affvoeren. Waerop wij goetgevonden hebben U L. mits desen te rescriberen, dat ons ten hoochsten aengenaem is geweest, sulcx te verstaen, als mede dat U L. 't Guarnisoen ende de

Borgeren van hare stadt, haer gedurende de sware Belegeringe, soo dapperlijck, mannelijck, stantvastelijck ende couragieuselijck hebben gedragen ende gecomporteert, ende daer over alle roem ende eere waerdich sijn ende meriteren, niet alleen jegenwoordich, nemaer in toecomende tijden ende voor de posteriteijt, vruntlijck versoeckende dat U L. bij alle gelegentheden van aggressie ende attacques, die Godt genadichlijck van hare stadt voortaen wille affwenden, daerinne stantvastelijck willen continueren ende volherden, vastelijck vertrouwende ende willende verwachten, dat andere steden ende plaetsen van dese landen door de vijanden van Staet geattacqueert werdende, U L. loffelijck ende prijswaerdich exempel met gelijcke couragie ende dapperheijt sullen volgen tot hare eijgene conservatie ende behoudenisse ende voor 't gemeene beste van ons vaderlandt. Waermede eijndigende Edele, Erentfeste, wijse, voorsichtige heeren, bevelen U L. in godes H. protectie, jnden Hage den 30 Augusti 1672.

U L. goede vrunden

De Staten Generael der Vereenichde Nederlanden

(get.) Isbr. van Vierssen. vt.

A. 30 1672.

Ter ordonnantie van deselve

(get.) J. Spoonssen.

(Opschrift op den brief)

Edele, Erentfeste, Wijse, voorsichtige Heeren, de Burgermeesters ende regeerders der Stadt Groningen.

(Opschrift op het couvert van den brief)

Den WelEdlen Hochwiesen sehr Vorseinigen Achtbaren, Borgermeisteren ende Rath, Talmans en gesworne Meinde, neffens de Gilden ende Wiesheit der stadt Gröningen. [1]

---

[1]) Archief der stad Groningen, Register dl. 4 bl. 214 nr. 8

Widener Library
3 2044 105 228 043